UDK 08 (497.5 Đakovo)
UDK 069.7 (497.5 Đakovo)

ISBN 953-97083-0-3

Zbornik muzeja Đakovštine

4

MUZEJ ĐAKOVŠTINE ĐAKOVO

Đakovo, 1997.

IZDAVAČ
Muzej Đakovštine Đakovo

GLAVNI UREDNIK
mr. Borislav Bijelić, prof.

ODGOVORNI UREDNIK
Ivo Pavlović, prof.

LEKTURA I KOREKTURA
Miro Šola, prof.

PRIJEVOD SAŽETAKA
Snježana Marić, prof.

TEHNIČKI UREDNIK
mr. Borislav Bijelić, prof.

OBLIKOVANJE KORICA
mr. Borislav Bijelić, prof.

TISAK
Rechnertisak, Đakovo

RAČUNALSKA OBRADA
»Hardy« Đakovo

NAKLADA
700 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Gradska i sveučilišna knjižnica, Osijek

UDK 08(497.5 Đakovo)
UDK 069.7(497.5 Đakovo)

Zbornik Muzeja Đakovštine - Đakovo: Muzej Đakovštine, 1978., 1985., sv.; 24 cm

Sv 4 / (glavni urednik Borislav Bijelić)
1997. - 224 str.:ilustr.
Bibliografske bilješke uz tekst. - Summaries
ISBN 953-97083-0-3

Fotografija na koricama: freska iz ranokršćanskog groba pronađena u Štrbincima, arheološkom lokalitetu u neposrednoj blizini Đakova (foto: Marko Perić)

SADRŽAJ

ČLANCI

SRŠAN dr. Stjepan: Osamstota obljetnica Osijeka 15

ŽIVAKOVIĆ-KERŽE dr. Zlata: Kratak prikaz đakovačkog vlastelinstva u doba biskupa J. J. Strossmayera 17

MIGOTTI dr. Branka: Ranokršćanska freska iz Štrbinaca kod Đakova 27

BIJELIĆ mr. Borislav: Diskontinuirani kontinuitet Muzeja Đakovštine 51

ŠIMONČIĆ-BOBETKO dr. Zdenka: Agrarne promjene u Đakovštini 1918.-1941. 57

SRŠAN dr. Stjepan: Katoličke župe u Đakovštini početkom 18. stoljeća 83

LEKŠIĆ Željko: Selo Gorjan na planu iz 1856. godine 101

GEIGER dr. Vladimir: Nijemci Đakova i Đakovštine nakon Drugog svjetskog rata 107

AUGUSTINOVIĆ Marija, prof.: Kratki osvrt na pojedine karakteristike i probleme stanovništva Đakovštine 141

JANJATOVIĆ dr. Bosiljka: Prilog za biografiju odvjetnika dr. Franje Papratovića 165

ARTUKOVIĆ mr. Mato: Đakovački narodni zastupnici na hrvatskom saboru 1861. godine 177

OCJENE I PRIKAZI

Josip Vinkešević: Narodni plesovi Đakovštine (Adam Pavić) 201

Krešimir Pavić: Povijest đakovačkih tiskara (mr. Borislav Bijelić) 202

Tone Papić - Božica Valenčić: Župna crkva Svih svetih u Đakovu (Željko Lekšić) 205

Diacovensia - teološki prilozi
(dr. Vladimir Geiger) 206

Fotomonografija starog Đakova
(mr. Borislav Bijelić) 209

Tomo Šalić: Vrbica
(Željko Lekšić) 210

Mate Šimundić: Đakovštinska toponimija
(Miro Šola, prof.) 211

Đakovština u Domovinskom ratu
(mr. Borislav Bijelić) 213

Zvonko Benašić: Spomenica »Tene« Kulturno umjetničkog društva
PIK-a Đakovo 1985.-1995. (mr. Borislav Bijelić) 214

Đakovo
(mr. Borislav Bijelić) 215

Miro Šola i Mirko Ćurić: Košarkaški klub »Đakovo« 1974.-1994.
(mr. Borislav Bijelić) 216

Diacovensia - teološki prilozi
(mr. Borislav Bijelić) 217

Stefan Sehl: Heimatbuch Drenje-Slatinik-Manditschevac-Pridvorje
in Slawonien (dr. Vladimir Geiger) 219

Vladimir Geiger i Ivan Jurković: Pisma iz Krndije
(mr. Borislav Bijelić) 221

ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE (1997) str. 5-16

UDK 949.75 (497.5 Osijek) »1196./1996.«

Osamstota obljetnica Osijeka

Dr. STJEPAN SRŠAN
Povijesni arhiv, Osijek

SAŽETAK

Godine 1996. Osijek obilježava 800-tu obljetnicu prvog poznatog spomena svoga imena. Naime, 1196. godine spominje se u ispravi hrvatsko-ugarskog kralja Emerika dva puta ime Osijek, doduše u mađarskoj varijanti kao »forum ac portus Ezeek« - trgovište i luka Osijek. No, treba odmah naglasiti da je Osijek postojao daleko ranije, ali starijih pisanih tragova o imenu Osijek za sada nemamo. U ovom članku daje se kratka povijest grada, od antičkih vremena kada se na današnjem lokalitetu grada razvila Mursa, rimska kolonija, do raspada kumunističke vlasti i stvaranja samostalne Republike Hrvatske.

Grad Osijek leži 22 km uzvodno od ušća rijeke Drave u Dunav, u istočnom dijelu Hrvatske. Počeci života na području Osijeka sežu u neolitsko doba. Prema pronađenim arheološkim ostacima zna se da su se prvi stanovnici ovoga područja bavili ratarstvom, stočarstvom, lovom i posebice ribolovom zbog obilja vode i riba. Predmeti iz metalnog doba dokazuju da je osječki kraj bio bez prestanka naseljen do danas. Ilirsko pleme Breuci smatra se prvim poznatim stanovnicima osječkog područja.[1]

U doba rimskog cara Augusta, potkraj I. stoljeća prije Krista, Rimljani su osvojili ove krajeve Panonije i starom naselju Mursi dali obilježje značajnog rimskog grada. Naselje se nalazilo na mjestu današnjeg osječkog Donjeg grada, kako to pokazuju iskopine rimske Murse. Zbog dobrog geostrategijskog položaja i blizine rimskog limesa Mursa se razvila u vrlo važno središte rimske provincije Donje Panonije.[2]

1 Mirko Bulat, Osijek u prethistoriji kao polarizacijsko središte, Osijek, 1981.

2 Danica Pinterović, Mursa i njeno područje u antičko doba, Osijek, 1978.

Car Hadrijan je 133. godine poslije Krista podigao Mursu na stupanj rimske kolonije kao posebno povlaštenog grada Rimskog Carstva (Aelia Colonia Mursa). U njegovo doba u Mursi je bilo sjedište namjesnika Donje Panonije (Pannonia Valeria) i carskog prokuratora. Rimljani su stabilnim mostom preko rijeke Drave kod Murse spojili sjevernu i južnu Panoniju. Kameni ostaci mosta nazirali su se još u 18. stoljeću. Sudeći prema iskopinama u Mursi je bilo lijepih građevina, hramova, kupališta, dvorana sa stupovima, vjerojatno vodovod, kazalište, a postojali su i drugi objekti koji su bili sastavni dio takvih rimskih kolonija-gradova. Mursa je imala i značajnu trgovačko-prometnu ulogu, jer su joj to omogućavali njezin povoljan smještaj, rijeka Drava, kanali, čvorište šest cesta i druge pogodnosti. Kršćanstvo je došlo u Mursu već krajem I. ili početkom II. stoljeća poslije Krista, te je ovdje bilo sijelo biskupa i mjesto gdje su se kasnije zbivali značajni vjerski događaji i rasprave (arijanstvo).

Poslije cara Hadrijana Mursa je bila poprištem krvavih i sudbonosnih događaja za cijelo Rimsko Carstvo. Tu se vodila poznata bitka između cara Galijena i panonskog legata Eugena kojega su mezijske čete proglasile carem 260. godine. Pred zidovima Murse zametnula se 351. godine jedna od najvećih bitaka između cara Konstancija II. i njegovog suparnika Magnencija. Mursa se posljednji put spominje 591., kada je razorena u naletima seoba naroda.[3]

Smirivanjem valova seobe naroda krajem 6. stoljeća područje Slavonije i Osijeka početkom 7. st. naselili su Hrvati koji su nešto zapadnije od ruševina Murse, na današnjoj lokaciji Tvrđe, podigli svoje naselje, i prozvali ga Osijek. Mjesto i ime Osijek prvi puta se spominje u pisanim dokumentima 1196., i to u ispravi hrvatsko-ugarskog kralja Emerika (Cod. dipl. II., 280) kao »forum ac portus Ezeek« - trgovište i luka Osijek.[4] Dakle, naziv dolazi u mađarskoj inačici zbog ugarske kancelarije, i govori da je Osijek bio poznato trgovačko i prometno središte. Za grad se već u 12. st. spore redovnici cisterciti u nedalekom samostanu Cikador kod Mohača i plemići Kružići (Korogi) južno od Osijeka. Plemići Kružići podigli su u Osijeku znatnije utvrđenje i objekte. Poslije Kružića Osijek je imao još nekoliko plemićkih gospodara pa je tako imao obilježja poput ostalih srednjoeuropskih gradova. U upravnom pogledu Osijek je prvo pripadao Baranjskoj, a kasnije Vukovskoj županiji. U drugoj polovici 15. st. u jeku humanizma i renesanse znatan broj Osječana studirao je na bečkom i vitenberškom sveučilištu, a dobar dio i u Italiji, čiji je glavni predstavnik bio Ivan od Kestenjca (netočno nazivan Ivan Česmički) zvani Jan Pannonius, čuveni humanistički pjesnik.

3 Josip Bösendorfer, Crtice iz slavonske povijesti, Osijek, 1910.

4 Codex diplom. II, 280

U Osijeku je već u ranom Srednjem vijeku postojala katolička župa s crkvom. Papinski popis desetine iz 1332. (Vatikanski kodeks) izričito navodi župu u Osijeku, župnika i pozamašnu svotu novca koja je išla za desetinu.

O srednjovjekovnom Osijeku znamo malo jer su u vrijeme osmanlijskih ratova njegovi spomenici uništeni. Ipak, postoji više sačuvanih kraljevskih, plemićkih i kaptolskih isprava koje govore o Osijeku kao značajnom gradu, a neke su izdane i u samom gradu. Sve to kazuje da su u Osijeku boravile poznate plemićke obitelji, da je bio razvijen duhovni život, i to uz pomoć crkve i sveučilištaraca, a da su promet, trgovina i prijelaz preko Drave pribavljali gradu značajna materijalna sredstva, te je Osijek bio pravi srednjoeuropski grad.[5]

U svojem pohodu prema zapadu Osmanlije su 15. kolovoza 1526. godine pod vodstvom Sulejmana II. osvojile Osijek. Značajno je spomenuti da je Sulejman II. podigao novi grad u orjentalnom stilu i čuveni stabilni most preko rijeke Drave i darđanskih ritova dugačak 8 km. U vrijeme Turaka Osijek se razvio u lijep orjentalni grad s poznatim sajmovima, brojnim džamijama, kupalištima, zdencima, kupolama i utvrdom. Godine 1620. Osijek je imao 1.000 kuća i više od 2.000 vojno sposobnih ljudi. Tada je još Osijek bio jedinstvena urbana cjelina u čijem je središtu bio unutarnji utvrđeni grad, a okolo podgrađa. Od tog osmanlijskog Osijeka nije sačuvano gotovo ništa jer su ga uništili ratovi vođeni za oslobođenje Slavonije i kasniji građevinski projekti, pa samo pisani izvori i arheološke iskopine svjedoče o veličini i značenju tog »turskog« Osijeka.

Osijek je do osmanlijske invazije početkom 16. stoljeća, kao i cijelo područje istočnog dijela Hrvatske, bio napučen Hrvatima te dijelom Mađarima i Nijemcima, dakle stanovništvom katoličke vjere. Na tim se prostorima razvila visoka srednjoeuropska kultura s brojnim plemstvom i svećenstvom, dvorcima građenim u stilu Zapada, katoličkim crkvama i samostanima. Tek početkom 16. stoljeća, uslijed turskih invazija, dolazi do značajnih migracija: domaće pučanstvo bježi ispred azijatskih horda na zapad, a seosko se pučanstvo skriva po neprohodnim šumama i močvarama. Tada s istoka doseljavaju muslimani i nešto pravoslavnog pučanstva različitih narodnosti, dok je na selima ostalo domaće hrvatsko pučanstvo zvano raja.[6]

Tijekom desetogodišnjih ratova za oslobođenje Ugarske i Hrvatske od osmanlijske vlasti, od 1683. do 1692. godine, došlo je do novih etničkih promjena i razaranja. Gotovo sve muslimansko i dio pravoslavnog stanovništva napušta hrvatske gradove i odlazi južno od Save u Bosnu i Srbiju, no dio doseljenog pravoslavnog pučanstva po selima se zadržava. Osijek je 29. rujna 1687. godine oslobođen osmanlijske vlasti i tada dolazi pod vrhovnu upravu austrijskog dvora. Od tog vremena počinje novo poglavlje života grada Osijeka i istočne Hrvatske

5 Ive Mažuran, Srednjovjekovni i turski Osijek, Osijek, 1994.

6 Idem

čije su granice dopirale sve do Dunava i Save, tj. do Zemuna i Petrovaradina. Početkom 18. st. opet počinje bujati život, kultura i gospodarstvo na tradicijama zapadne civilizacije. Uz brojne doseljenike sa zapada, juga, sjevera i istoka, Osijek je zadržao hrvatski značaj, ali je poprimio i nov izgled srednjoeuropskog grada. U gradu su se smjestili brojni trgovci, obrtnici, vojska, različite institucije vjerskog, civilnog i vojnog sadržaja. Austrijska vlast je početkom 18. st. u Osijeku podigla jak utvrđeni dio prozvan Tvrđa. Zbog opsežnih radova na utvrđenju, dio pučanstva nekadašnjeg podgrađa preseljen je zapadno i istočno od utvrde, pa su tako nastale nove gradske cjeline Gornji i Donji grad. Time je ujedno razbijena urbana cjelina grada koja će se stoljeće kasnije nastojati povezati. Ukras Tvrđe, koja je podignuta u baroknom stilu, bio je veliki kvadratni trg s kipom Svetog Trojstva (Kužni pil), koji je dala podići udovica generala Petraša 1729. g. i koji je monumentalni primjer baroka. Tvrđa je svoj barokni izgled i cjelinu sačuvala do danas i smatra se jednom od cjelovitijih baroknih urbanih sredina. Stoga je danas uvrštena i pod međunarodnu skrb u vidu obnove tog jedinstvenog spomenika.

Gornji i Donji grad i sama Tvrđa postali su već krajem 17. stoljeća samostalne gradske cjeline i općine koje su se natjecale u kulturnom, društvenom i gospodarskom životu. Zbog toga su se u Osijeku razvili različiti cehovi, udruge, škole, samostani, manufakture i obrti, te je Osijek već početkom 18. st. postao gospodarskim, upravnim i kulturnim središtem Slavonije, pa se s pravom u tadašnjim dokumentima nazivao »metropola Slavonije«.[7]

U duhovnom pogledu Osijek je početkom 18. stoljeća sjedište triju samostana: isusovačkog, franjevačkog i kapucinskog. Isusovci su vodili župu, držali malu gimnaziju od 1729. godine, a veliku od 1764., te razvili značajnu duhovnu djelatnost do ukinuća svojeg reda 1773. godine. Franjevački je samostan u Osijeku postao središtem jakog duhovnog života s gimnazijom, visokom filozofskom i teološkom školom, prvom tiskarom od 1735. godine, brojnim profesorima, književnicima i obrtnicima, dobrom knjižnicom i ljekarnom.

Budući da se svećenstvo početkom 18. stoljeća uglavnom školovalo u raznim srednjoeuropskim središtima, tako su Osijek i okolna područja bila jače povezana s naprednim idejama svijeta. U Gornjem gradu Osijeka djelovao je kapucinski samostan oko kojega se oblikovao i dio središta grada. Kapucini su radili osobito na zbrinjavanju bolesnika, obraćenju nevjernika, a kako su pripadali provinciji u Grazu, preko njih se širio i europski utjecaj. U Donjem gradu Osijeka se osobito razvio obrt domaće provenijencije.[8]

Osijek je bio središte Slavonije i u upravnom pogledu. Naime, grad je već krajem 17. stoljeća dobio gradski statut po uzoru na bečki. Kada je carica Marija

7 Ive Mažuran, Najstariji zapisnik općine Osijek-Tvrđa od 1705. do 1746. Uvod u hiostoriju Osijeka 18. stoljeća, Osijek, 1965.

8 Stjepan Sršan, Osječki ljetopisi 1686-1945., Osijek, 1993.

Terezija 1745. g. uspostavila Virovitičku županiju, njezino je sjedište bilo u utvrđenom Osijeku. General-komanda za Slavoniju, različiti vojni uredi kao građevinski, fortifikacijski, brodarski te direkcije i sudovi imali su svoja sjedišta u Osijeku i tako ga uvrstili među vodeće gradove u ovom dijelu Europe.

U gospodarskom pogledu Osijek je upravo poslije desetogodišnjeg ratovanja krajem 17. stoljeća procvao. Brojni godišnji, mjesečni i tjedni sajmovi svojim su održavanjima nastavili tradiciju iz turskih vremena. U gradu se razvila svilarska manufaktura, ribarstvo, brodogradnja, mlinarska industrija, kožare, pivovare, drvna industrija i drugo.

Zbog skupog upravnog aparata tri su zasebne komorske osječke općine ujedinjene 2. prosinca 1786. godine u jednu. Time je Osijek dobio mogućnost da cjelovitije razvije gradski život i poveže razbijeni grad. Važnost Osijeka još je porasla poslije izgradnje dobre ceste i nasipa od Osijeka preko ritova do Bilja 1779. godine, kao i nastankom stabilnog drvenog mosta preko rijeke Drave jer je do tada postojao samo pontonski. Tom cestom odvijao se promet, pošta i druge komunikacije između srednje i jugoistočne Europe. Zato nije čudno da je Osijek čak do početka 19. stoljeća imao više stanovnika nego primjerice Zagreb ili koji drugi grad u jugoistočnom dijelu Europe.[9]

Budući da su državna komora i vojska Osijeku bili značajan teret, Osječani su se nastojali osloboditi njihovog neposrednog utjecaja. To im je uspjelo 1809. godine kada je Osijek proglašen slobodnim i kraljevskim gradom. Time je dobio status samoupravnog grada na razini županije s vlastitim financijama i upravom. Od tog vremena Osijek je počeo još jedinstvenije djelovati na povezivanju svoje urbane cjeline, iako je razvitku smetala utvrda koja je stajala između Gornjeg i Donjeg grada sa svojim bedemima, jarcima i brisanim prostorima. Sve do sredine 19. stoljeća Tvrđa je bila središtem Osijeka, a od tada središte prelazi u Gornji grad, osobito poslije izgradnje lijepe županijske zgrade i drugih objekata i ustanova.[10]

Od infrastrukture u Osijeku treba spomenuti prvi vodovod koji je sagrađen iz rijeke Drave još 1754. godine, zatim javnu rasvjetu od početka 18. st. koja je 1882. plinoficirana, kanalizaciju i pločnike, sve iz 18. st., prvenstveno u Tvrđi. Dugo je postojao problem prometnog povezivanja grada koji je bio longitudinalno razvučen uz rijeku Dravu. To je riješeno 1884. g., izgradnjom osječkog tramvaja, ujedno prvog na jugoistoku Europe, a koji je vozio od Donjeg grada, preko Tvrđe, do Gornjeg grada. Uvođenjem plina u domaćinstva i priključivanjem na strojeve u Osijeku se krajem 19. st. brže razvijao obrt, industrija i uopće život. Budući da se grad Osijek već u drugoj polovici 19. stoljeća značajno industrijalizirao, nametnula se potreba izgradnje higijenskog vodovoda. Prvi su planovi bili vezani

9 Isti, Zapisnici grada Osijeka 1745-1794., Osijek, 1987., 1992. i 1996.

10 Božo Plevnik, Stari Osijek, Osijek, 1987.

uz dovođenje vode iz Drave, potom iz brda Papuk, ali se od toga odustalo zbog nedovoljne količine izvora. Potom su došli na red duboki bunari, budući da je Drava već početkom 20. stoljeća postajala sve zagađenijom. Na kraju je vodovod iz dubinskih bunara sagrađen tek 1984. godine, čime je grad riješio problem pitke i dovoljne količine vode. Gradnja nove kanalizacije započela je 1912. g., ali je bila prekinuta zbog Prvog svjetskog rata, te djelomično nastavljena, tako da je danas uglavnom završena.[11]

Iz obrtničkih radionica i manufaktura razvila su se već u drugoj polovici 19. stoljeća brojna industrijska postrojenja. Među njima treba istaknuti tvornicu šibica »Drava« koja je počela radom 1854. godine, potom kožare, pivovare, industriju namještaja, strojeva, tekstila, kemijsku industriju, mlinarsku s poznatim osječkim mlinovima koji su bili konkurencija budimpeštanskim, prehranu, keramičku i druge. Kapital tvornica bio je pretežno u vlasništvu dioničara, te je privatno poduzetništvo sve do početka 20. stoljeća bilo osnovni pokretač dobre i kvalitetne proizvodnje koja se nosila s europskom. Osječki su se proizvodi prije 1918. godine natjecali na gotovo svim europskim sajmovima i na izložbama dobivali brojne medalje i priznanja za kakvoću.[12]

Sredinom 19. stoljeća gospodarski razvitak slabi; željeznice su kasno došle u grad, a bile su to uglavnom sporedne linije. Prva željeznica prošla je kroz Osijek 1869. godine, a potom su građene linije prema Našicama, Dalju, Vinkovcima, Đakovu, Belom Manastiru i Valpovu. Sve su te pruge sagrađene do 1914. godine, a poslije toga Osijek je u prometnom povezivanju stao zbog provođenja beogradske politike.

Promet rijekom Dravom postojao je još od rimskih vremena. Kako su do sredine 19. stoljeća Dravom mogle ploviti samo manje lađe, izvršena je regulacija korita rijeke Drave te se prometovalo i većim brodovima, Dunavom do Budimpešte i Beča, a rijekom Dravom i Murom, osobito splavima, do Graza.

Ceste koje su išle k Osijeku krajem 19. ili početkom 20. stoljeća posute su kamenom. One su tek krajem 20. stoljeća asfaltirane, i premda još ne zadovoljavaju kakvoćom, ipak omogućuju povezivanje Osijeka s Europom.

Školstvo se u Osijeku počelo razvijati po uzoru na srednju Eruopu početkom 18. stoljeća, dakle poslije izgona Turaka. U drugoj polovici 19. stoljeća, osim gimnazije koja potječe od 1729. godine, otvaraju se stručne škole. Tako je realka otvorena 1870. godine, šegrtska škola 1884., učiteljska i trgovačka akademija 1893. godine.

I glazbeni život u Osijeku ima veliku tradiciju. Prva glazbena škola otvorena je u Osijeku 1830. g., da bi 1921. g. bila osnovana i gradska glazbena škola koja

11 Stjepan Sršan, Povijest Osijeka, Osijek, 1996.

12 Isti, Obrtnici u Osijeku u 18. st. i njihovo značenje, Osječki zbornik br. 18-19, Osijek, 1987.

radi do danas. Iz osječke sredine ponikli su poznati umjetnici svjetskog glasa kao što su Pajo Kolarić, Franjo Krežma, Lujo Svećenski i Franjo Kuhač.

Likovna se umjetnost također nadahnjivala na domaćim, hrvatskim i zapadnoeuropskim kulturnim tradicijama. Tako je početkom 19. stoljeća u Osijeku otvorena crtačka škola koja je prerasla u slikarsku školu. U njoj su djelovali poznati slikari Adolf Waldinger, Hugo Hötzendorf i drugi.

Muzej je u Osijeku osnovan 1877. godine i ima bogat fundus antike, srednjeg i novog vijeka. Osijek je 1907. godine dobio Hrvatsko narodno kazalište, premda su različite kazališne udruge gostovale u gradu već u 18. stoljeću i izvodile djela s repertoara Zapadne Europe. Brojna pjevačka društva i klubovi djelovali su u Osijeku od sredine 19. stoljeća po uzoru na ona u Srednjoj Europi. Među njima se ističu Hrvatska pjevačka društva »Lipa«, »Kuhač«, »Zrinski« i druga. U Osijeku djeluju i Dječje kazalište te Arhiv čija se tradicija veže uz prvi gradski statut s kraja 17. stoljeća. Crveni križ, Galerija likovnih umjetnosti s brojnim umjetničkim djelima s obilježjem baroka, renesanse, secesije i drugih europskih umjetničkih stilova, Rotary klub djeluje od 1929., vatrogasna društva iz 19. st. također su po organizaciji i oblicima slična onima iz Srednje Europe, kamo je kulturno i zemljopisno pripadao i pripada Osijek.[13]

Športska društva su se razvila iz gombalačkih koja su prerasla u sokolska, a potom u športske klubove. Vrijedno je naglasiti da je u Osijeku osnovano prvo streljačko društvo na jugoistoku Europe, još daleke 1784. godine.

Organizirano civilno zdravstvo u Osijeku seže na početak 18. stoljeća kada je otvorena prva bolnica s ubožnicom u Gradskom vrtu. No, već krajem 17. st., dakle odmah nakon izgona Turaka, razvilo se vojno zdravstvo koje je bilo poticaj zdravstvenog života u istočnoj Hrvatskoj. Suvremeno, pak, zdravstvo u Osijeku počinje izgradnjom velike bolnice 1874. godine, najveće na jugoistoku Europe, gdje su služile časne sestre a djelovalo se po uzoru na zapadnoeuropski sustav.

Vjerski život osječkog pučanstva bio je organiziran od 18. st. u tri katoličke župe, jer je pučanstvo uglavnom bilo katoličke vjeroispovijesti. Danas postoji već petnaestak župa. No i pripadnici drugih vjerskih zajednica imali su svoje crkve, primjerice pravoslavci, evangelici, židovi i neki drugi, što govori o toleranciji i demokratskom duhu Osječana. U Osijeku je rođen i školovao se poznati promicatelj sloge među narodima i jedinstva među crkvama, veliki hrvatski mecena, đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer. Njegovom zaslugom podignuta je lijepa gotička župna crkva u osječkom Gornjem gradu. Franjevački, kapucinski i isusovački samostani te redovnici trajno su obilježili duhovni i kulturni život Osijeka u duhu kršćanstva i zapadnoeuropske tradicije.

13 Isti, Povijest osječkih udruga i klubova, Osijek, 1994.

Osijek arhitekturom također pripada srednjoeuropskim gradovima. O tome govore barokna Tvrđa, secesijski Gornji grad, brojna pročelja i primjenjena umjetnost, kao i lijepi i brojni perivoji koji potječu iz 18.stoljeća. Uz značajne hotele, kupališta na Dravi i ona zatvorenog tipa, tramvajski, fijakerski, automobilski, željeznički i riječni promet, Osijek je na prijelazu 19. u 20. stoljeće bio lijep i primamljiv srednjoeuropski grad u koji su stranci često navraćali.

Brojni Osječani i okolni plemići imali su u okolici svoje farme i posjede. Spomenut ćemo barune Prandaue, grofove Normane, grofove Pejačeviće, zatim Čeha, Adamovića, Eltza, te »Belje« u Baranji, veleposjednike Speisere, Pfeiffere, Gillming Blau, Bartoloviće, Šcmidte i druge koji su unijeli kapital i visoki europski sjaj u grad.

Usmjerenost Osijeka zapadnoj kulturi i njegov razvitak počinje se smanjivati raspadom Austro-Ugarske Monarhije te ulaskom Hrvatske u novu državnu zajednicu - Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevinu Jugoslaviju. Poslije 1918. godine iz Srbije se počinje sve više širiti istočni kulturni duh, te pravoslavlje i nametati ideja o stvaranju Velike Srbije na račun hrvatskih područja i kulture. Osijek je ušao u prvu Jugoslaviju s razvijenim gospodarstvom i industrijom, no taj se kapital u Kraljevini Jugoslaviji počinje smanjivati. Ekonomska kriza, pojačana uvođenjem beogradske diktature 1929. godine, prouzročila je u Osijeku poslije 1930-ih godina zatvaranje više industrijskih postrojenja i preseljavanje različitih industrija u Srbiju, dok su financijski, porezni i carinski propisi sve više dovodili nekadašnja dobra osječka i hrvatska poduzeća u stečaj.

Cjelokupna površina užeg grada Osijeka iznosila je 1931. g. oko 5.662 hektara ili 57 kvadratnih kilometara s 40.000 stanovnika. U usporedbi s nekim drugim gradovima u tadašnjoj Jugoslaviji Osijek je nazadovao; nije se dobro razvijala poznata mlinarska industrija, zatim industrija namještaja Keiser i Povischil, tvornica lana (Fiedler) i neke druge, i to zbog pomanjkanja trgovačkih ugovora sa stranim državama. Posve je zatajila i trgovina stokom jer su se u prvi plan stavljala istočna područja tadašnje Jugoslavije. Poslije 1918. godine nije izgrađen nijedan kilometar nove željezničke pruge, a zatvoreno je desetak industrijskih poduzeća, kao i državna Ogledna poljoprivredna stanica u Osijeku, dok se značajan kapital nalazio u srpskim bankama i zavodima.[14]

Prvi vidljiviji potezi velikosrpske politike prema Hrvatskoj i Osijeku bili su učinjeni 1922. dokidanjem starih županija i uvođenjem srpskih oblasti. Time je zadan udarac hrvatskoj tradiciji, ali i brojnim hrvatskim djelatnicima, koje su zamijenili Srbi ili prosrpski podanici. Slično je bilo u vojsci, policiji i drugim državnim službama. Takva je bila srpska politika u prosvjeti, kulturi, društvima i tisku, sve pod plaštem unitarističke Jugoslavije. Usprkos takvim pritiscima Osijek

14 Povijesni arhiv u Osijeku, Arhiv Gradskog poglavarstva Osijek, gradivo

je bio i ostao hrvatski grad. O tome govore progoni hrvatskih domoljuba i hrvatska kultura, tradicija, jezik i pučanstvo.

Nakon ubojstva kralja Aleksandra u Marseillu 1934. g., sve jačih hrvatskih zahtjeva za poštivanjem vlastitih prava i sloboda te sve veće gospodarske i političke krize, nesigurnosti i opasnosti od pojave fašističkog pokreta u Njemačkoj i Italiji, Srbija je prihvatila hrvatske zahtjeve i Hrvatska je 1939. godine postala banovinom (autonomija).

Usporedimo li popis pučanstva Osijeka iz 1909. godine, dakle deset godina poslije ulaska Hrvatske u Jugoslaviju, grad Osijek je s vojskom imao oko 30.000 stanovnika, Od toga je bilo samo 2.268 pravoslavaca, dakle ispod 10%, židova 2.168, evangelista i reformiranih 937, 44 muslimana, a ostalo su bili katolici i Hrvati, Nijemci i ostale narodnosti. Treba spomenuti i to da je do 1918., a osobito poslije 1918. godine, mnogo Hrvata napustilo Osijek i otišlo u strane zemlje zbog ekonomskih, ali i političkih razloga. S druge strane, poslije 1918. g. došlo je do značajne kolonizacije srpskih dobrovoljaca i drugog pučanstva iz Srbije u Osijek.

Napad fašističkih sila na bišvu Jugoslaviju 1941. godine pokazao je da se narodi u Kraljevini Jugoslaviji pod srpskim režimom ne mogu silom držati na okupu. Nitko se nije htio boriti za umjetnu i silom stvorenu Kraljevinu Jugoslaviju. S druge strane javio se otpor prema fašizmu i spremnost Hrvata da brane svoju domovinu i slobodu. Tijekom rata 1941.-1945. g. mnogo je Osječana dalo živote za slobodu, a grad je pretrpio značajna razaranja.

Osijek je oslobođen od fašizma 1945. godine, ali je došao u drugi totalitarni sustav - komunistički.

U tom su novom sustavu i novoj Jugoslaviji Srbi ostvarivali svoje velikosrpske ideje na račun hrvatskih područja. Kao posljedica toga Srbija je sebi pripojila istočni Srijem i time prešla Dunav kao staru istočnu hrvatsku granicu, te zašla na hrvatska područja. Istina, Baranja je vraćena Hrvatskoj i svome središtu Osijeku jer je tu pripadala zemljopisno, kulturno, prometno i etnički.

Osijek je poslije 1945. godine dugo ostao na zastarjelim gospodarskim postrojenjima. Tek 60-ih godina grad se počinje modernizirati, ali se sve više negira hrvatski identitet u kulturi, prosvjeti, upravi, vojsci i drugim vidovima života. Analitičari mogu jasno uočiti da je pravi pad Osijeka počeo poslije 1918. godine, a nastavio se još snažnije poslije 1945. godine, iako je u grad došlo mnogo pučanstva, osobito sa sela, i premda se grad povećao. Osječani su spremno dočekali prve slobodne višestranačke izbore 1990., kada je srušena jednopartijska komunistička diktatura bivše Jugoslavije. Hrvatski narod se odlučio za demokratsko uređenje i izjasnio za slobodnu i neovisnu državu Hrvatsku. Zbog toga su Srbi i unitarna Jugoslavenska narodna armija oružjem napali Hrvatsku. U teškoj agresiji Srba na Osijek i druga područja Hrvatske stradali su brojni civili, vojnici, kulturni i civilni objekti. Osijek su dobro naoružani Srbi i bivša

Jugoslavenska armija tukli s tri strane gotovo godinu dana. Samo u Osijeku poginulo je oko 800 civila, dok je ranjenih na tisuće. Konačno je Hrvatska postigla međunarodno priznanje te postala samostalnom i neovisnom državom. No, područje Baranje i istočno od Osijeka etnički je očišćeno. Protjerano je sve nesrpsko pučanstvo. To se područje krajem 1996. g. nalazi pod Prijelaznom upravom Međunarodnih snaga, a ove se godine treba reintegrirati u Hrvatsku. Osijek kao slobodarski i poduzetnički grad zapadnoeuropske kulture i humane civilizacije vjeruje i ima snage vratiti se svojoj tradiciji i korijenima, demokraciji i slobodi, poduzetništvu i svim naprednim tekovinama svijeta.

Zakonom o lokalnoj samoupravi i upravi Republike Hrvatske 1992. g. ustrojene su općine i gradovi, te županije. Danas je Osijek gradska općina, sjedište Osječko-baranjske županije. Ima površinu 171 km^2, te po službenom popisu 1991. g. a s novim gradskim područjem u koje su uključena i gradska naselja, ima 129.792 stanovnika.[15]

Obuhvaća 11 naselja i to:

	broj stanovnika	
Briješće	953	(0,7%)
Brijest	1.029	(0,8%)
Josipovac	4.043	(3,1%)
Klisa	419	(0,3%)
Nemetin	400	(0,3%)
Uži dio Osijeka	104.761	(80,8%)
Podravlje	467	(0,4%)
Sarvaš	1.839	(1,4%)
Tenja	7.663	(6%)
Tvrđavica	1.014	(0,7%)
Višnjevac	7.204	(5,5%)

Danas Osijek ima 14 pošta, preko 110 javnih govornica, električnu, plinsku, toplinsku i kanalizacijsku mrežu, 20 parkova s blizu 400.000 m^2 površine, te je jedan od urbanih središta s najvećom površinom parkova. Nadalje, ima preko 25 jaslica i dječjih vrtića, 20 osnovnih i 25 srednjih škola te Sveučilište od 1975. g. sa 8 fakulteta, i više znanstvenih institucija te preko 8.000 studenata. K tome Hrvatsko narodno kazalište koje je srpski agresor 1991. g. zapalio, ali je na divan način, zalaganjem županije i pomoći iz Hrvatske, obnovljeno kao znak hrvatske kulture. Grad Osijek ima kliničku bolnicu s preko 1.400 ležajeva uz drugih desetak zdravstvenih ustanova. Osijek ima 4 hotela s preko 420 ležajeva i dobre uvjete kopnenog turizma, osobito na vodi i u šumama. Treba reći da je Osijek bio prvi grad u Hrvatskoj koji je podigao tramvaj (1884. g.) i zadržao ga do danas. Osim

15 Službeni popis stanovništva u Hrvatskoj 1991. g.

toga, promet se odvija autobusima, željeznicom, rijekama i zračnim putem. I tako možemo dalje nabrajati što sve ima, no još mnogo toga treba i može učiniti grad Osijek. Stoga sjećajući se 800 i tisuću i više godina, gledajući na prošlost, Osijek opet ima sve uvjete za još bolji razvoj duhovne i materijalne kulture u službi čovjeka.

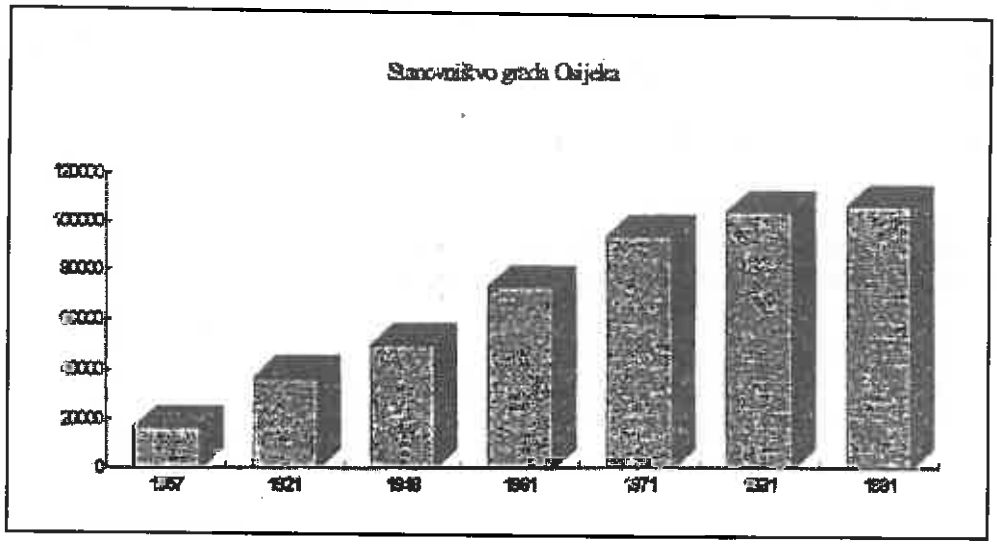

Nacionalna struktura stanovništva grada (popis 1991.)

Ukupno grad*	129.792	100.0%	
Nacionalno se izjasnili	117.993	91.0%	100.0%
– Hrvati	90.179		76.5%
– Srbi	22.778		19.3%
– Mađari	1.498		1.2%
– Nijemci	220		0.2%
– Ostali	3.318		2.8%
Nisu se nacionalno izjasnili	10.372	7.9%	
Nepoznato	1.427	1.1%	

SUMMARY

800-th ANNIVERSARY OF OSIJEK

1996 Osijek marks the 800-th anniversary of the first known mentioning of its name. In the chart of Croatian and Hungarian monarch Emerik, dated 1196 the name Osijek was mentioned twice, although in Hungarian version as »forum ac portus Ezeek« - trading center and the port of Osijek. It is important to stress that Osijek had existed far earlier than it was suggested in the chart, but there has been no older written document found about the name of Osijek so far. In this article the author presents a short history of this town, from antique times when a Roman colony Mursa had developed on the presents site of Osijek, up to the breakdown of communist rule and the creation of independent Republic of Croatia.

ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE (1997) str. 17-25

UDK: 333.3 (497.5 Đakovo) »18« (091)
949.75 (497.5 Đakovo) »18«
929 Strossmayer, J.:
333.3 (4975.5 Đakovo) »18«

Kratak prikaz đakovačkoga vlastelinstva u doba biskupa Josipa Jurja Strossmayera

Dr. ZLATA ŽIVAKOVIĆ - KERŽE
I. gimnazija, Osijek

SAŽETAK

U ovom radu autorica piše o strukturi đakovačkog vlastelinstva u vrijeme biskupovanja Josipa Jurja Strossmayera. Akcent je stavljen na saniranje gospodarstva i provođenje nužnih upravnih, gospodarskih i građevinskih zahvata usmjerenih transformaciji naslijeđenje kasnofeudalne vlastelinske ekonomije u moderniji sustav poljoprivredno-šumarskog veleposjedničkog poslovanja.

Vlastelinska ekonomika u vrijeme biskupovanja Josipa Jurja Strossmayera

Krajem 1849. godine na prijedlog bosansko-đakovačkog i srijemskog biskupa Josipa Kukovića, bečkih Hrvata i bana Josipa Jelačića đakovačkim biskupom postao je Osječanin Josip Juraj Strossmayer. Kroz 55 godina biskupovanja Strossmayer je djelovao vrlo široko. Svojom gospodarskom politikom s pravom se smatra pretečom današnjeg ekonomskog pokreta.

U vrijeme Strossmayerovog biskupovanja vlastelinstvo đakovačkih biskupa nalazilo se u Virovitičkoj županiji, a u okviru Đakovačkog kotara. Posjed je razgranjen u 53 seoske općine. Međutim, koliko je vlastelinstvo imalo točno katastarskih jutara ne zna se, jer niti u doba biskupa Josipa Čolnića (1751. - 1773.)

i njegovih nasljednika Matije Antuna Krtice (1773. - 1805.), Antuna Mandića (1806. - 1815.), Emerika Raffaya (1816. - 1830.), Pavla Sučića (1831. - 1834.) i Josipa Kukovića (1834. - 1849.) nije se polagala pozornost o javnim zemljišnim knjigama. Iz tih razloga se ne može utvrditi veličina vlastelinstva u vrijeme Strossmayerovog preuzimanja. Pretpostavlja se da je vlastelinstvo približno moglo imati oko 74.000 do 75.000 jutara. [1]

Vlastelinstvo đakovačkih biskupa pretrpjelo je temeljitu reorganizaciju u Kukovićevo doba nakon ukidanja feudalnih odnosa u revoluciji 1848. - 1849. godine. Dotadašnja podložna seljačka gazdinstva oslobođena su neposredne nadležnosti vlastelinske uprave i davanja raznovrsnih oblika feudalne rente. Ukinuta je i crkvena desetina. Od tada je Đakovačko vlastelinstvo obuhvaćalo samo ranije alodijalne površine koje su većinom predstavljale šume, uz nekoliko poljoprivrednih majura za biljnu i stočnu proizvodnju te vinograde. Iako su posljednji mjeseci biskupovanja Josipa Kukovića bili usmjereni na unutrašnje uređenje vlastelinstva prve godine biskupovanja Josip Juraj Strossmayer posvetio je unutrašnjem uređenju Bosansko-đakovačke i srijemske biskupije, ali i saniranju gospodarstva na vlastelinstvu u provođenju nužnih upravnih, gospodarskih i građevinskih golemih zahvata usmjerenih transformaciji naslijeđene kasnofeudalne vlastelinske ekonomije u moderniji sustav poljprivredno-šumarskoga veleposjedničkog poslovanja. Strossmayer je bio dobar poznavatelj narodne ekonomije i financija, te je u vrijeme njegova biskupovanja i u praksi dolazilo do izražaja njegovo znanje i sposobnost na gospodarskom polju te je ovo vlastelinstvo doživjelo novi procvat. Iako se prostorno jako smanjilo segregacijom i komasacijom realiziranom nakon carskih patenata 2. ožujka 1853. godine i 17. svibnja 1857. dobrom organizacijom i brigom za to vlastelinstvo biskup Strossmayer je od njega stvorio uzorno gospodarstvo. Za Strossmayerove uprave povećana je površina biskupskih majura iskrčivanjem šumskih zemljišta te privođenjem raznim poljoprivrednim kulturama. Takve livade ili oranice nastaju na područjima Krndije, Josipovca i Jurjevca, novostvorenim seoskim naseljima. Đakovačka biskupija je sa svojim vinogradima, stočarstvom, njivama i šumama predstavljala osnovicu i oslonac omogućivši biskupu Strossmayeru povijesnu ulogu.[2]

---

1 M. Cepelić - M. Pavić, Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-đakovački i srijemski. God. 1850. - 1900., Zagreb, 1900. - 1904., 23., 851., 852.; Dr. A. Šuljak, Đakovo biskupski grad, Đakovo, 1988., 21.

2 J. Barle, Josip Juraj Strossmayer, O pedesetogodišnjici njegova biskupovanja, Zagreb, 1900., 26.; V. Košćak, Josip Juraj Strossmayer političar i mecena, Osijek, Revija, 1990., 5.; M. Marković, Đakovo i Đakovština - prilog poznavanju naselja i naseljavanja, Zbornik Đakovštine, sv. 1., Zagreb, 1976., 188., 189.; I. Karaman, Uloga i značenje biskupskoga imanja Đakovo u sklopu slavonskog kasnofeudalnog/kapitalističkog posjeda, Diacovensia 1, Đakovo, 1995., 235.; Arhiv đakovačke biskupije, dalje AĐB, Protocolum Sefsionum Oeconomicarum Eppalis Domina Diakovar pro Annis 1848. dein 1849. et eliam pro 1850., Gospodarstvene sjednice od 19. kolovoza, 15. rujna i 16. prosinca 1849.; 16. ožujka, 4. svibnja i 29. lipnja 1850.

U drugoj polovici 19. stoljeća uzorito biskupovanje J. J. Strossmayera posebice se povoljno odrazilo na razvitak đakovačkog veleposjeda. Uz brojna gospodarska zdanja koja je stekao od ranijih biskupa (vlastelinsku siranu »švajceriju«, pivovaru, brojne staje i kokošinjce, gostionicu s prenoćištem i konjušnicama) biskup gradi nove upravne zgrade i prostrana poljoprivredna (žitarska ili stočarska) zdanja, podignut je oko 1880. godine i paromlin sa silosima i skladištima za potrebe vlastelinstva.[3]

Uređenje vlastelinstva

Došavši za biskupa Strossmayer je zatekao oranice u površini od 1.125 jutara u teškim okolnostima, posebice što je u to doba ukinuta »rabota«, a otpala je i »desetina«, taj značajni prihod crkvenog dobra. Biskup Strossmayer je 7. prosinca 1849. godine položio prisegu uzvišenog predstavljajućeg lica po kojem je imao pravo uživanja biskupskih dobara. U Naredbi, napisanoj 10. prosinca u Beču, Strossmayer je tražio od postojećih činovnika i »nadalje točnost i savjesnost« koju je u vrijeme svoga biskupovanja revno pratio i nagrađivao dolazeći često u kontrole. Činovnici su biskupa redovito izvještavali o ekonomskim i administrativnim pitanjima, a u organiziranju poljodjelstva, vinogradarstva i marvogojstva najviše mu je pomagao otac Ivan.

Pod visokim predsjedanjem biskupa Strossmayera Pavao Pavić, providitelj, izradio je prijedlog glede nekih grana gospodarstva te je redovito na gospodarstvenim sjednicama podnosio izvještaj. Utvrđeno je da na vlastelinstvu ima nekih gospodarstvenih grana koje nisu zbog objektivnih okolnosti još dovedene boljem načinu gospodarstvenog promicanja. Stoga je tada predloženo da se preciznije vode zapisnici, doznake proizvoda sijena i slame s računima, trebala se utvrditi cijena prodaje hrastovog i drugog raznog šumskog drva. Biskup je tada odredio slijedeće: da se zapisnici vode kako su do tada, da se svaki račun ili konto od ove sjednice pa nadalje doznačuje providitelju Paviću, a u njegovoj odsutnosti šumaru Đakovačkog okružja Brnčiću, da bi se i svaka najmanja narudžba ili kupnja mogla pregledati, da se proizvodi u naravi ubuduće točnije i jednako računaju, te da u tu svrhu računovođa prigotovi formular da bi se svake četvrtine u godini mogao sastaviti podnesak s konačnim godišnjim računima. U produžetku zapisnika biskup je naložio šumaru Brnčiću da ubuduće ne smije doznačiti niti izdati bilo kakav materijal bez pismenog naloga. U čl. 7. biskup nalaže svakom okružnom činovniku da napravi popis stanovnika Đakovačkoga vlastelinstva da bi se mogao na kraju godine podnijeti glavni račun prihoda od rabote i jaja, kao i račun izdavanja.[4]

3 AĐB, Polica banke Slavija, 1894.

4 AĐB, Protocolum Sefsionum Oeconomicarum Eppalis Domina Diakovar pro Annis 1848. dein 1849. et eliam pro 1850., Gospodarstvene sjednice od 16. prosinca 1849.; 16. ožujka, 4. svibnja, 22. lipnja, 29. lipnja 1850.

Do punog preokreta u stanju poljodjelstva u pozitivnom smislu dolazi kada biskup za glavu uprave postavlja Vladoja Čačinovića, sina vlastelinskog činovnika iz Šljivoševaca, školovanoga na Gospodarskoj akademiji u Proskavu u pruskoj Šleskoj. Tako biskup konačno pod stare dane dobiva upravitelja koji je znao svome zadatku odgovoriti, a biskupa rasteretiti velikih briga. Upravu Đakovačkog vlastelinstva Čačinović je preuzeo 1. studenoga 1886. i odmah je nastojao rascjepkani posjed objediniti i stvoriti veće površine na kojima će izgraditi pravo i stalno gospodarstvo. Ovo je ostvario izmjenom susjednih zemalja, krčenjem međašnjih šikara pa i samih šuma, a i kupovanjem manjih tuđih posjeda. Na taj je način Čačinović osnovao i uredio dva gospodarska područja - đakovačko i semeljačko. Đakovački gospodarski okrug sastojao se od tri gospodarska dobra (Đakovo, Josipovac i Strossmayerovac), a semeljački gospodarski okrug od četiri gospodarska dobra (Vladojevac, Arduševac, Pivarnica, Lenija). Pored reorganizacije vlastelinstva, ponukan biskupovim blagoslovom, upravitelj Čačinović uvodi i primjenjuje za ono vrijeme nova znanstvena saznanja u poljodjelstvu. Tako je 1887. godine tijekom studenoga i prosinca prvi puta u našim krajevima »stao preoravati njive po mrazu i susnježici da priredi tlo za proljetnu zob i kukuruz, a naši su ga seljaci gledali kao čudaka i stali dvojiti o njegovoj pameti.« Da bi poljodjelstvo što bolje napredovalo biskup Josip Juraj Strossmayer nastojao je vlastelinstvo opremiti tada modernim strojevima i spravama. Tako je na bečkoj izložbi »iz svog džepa kupio prvi vršeći stroj, to prosto oruđe je stalo ustupati mjesto strojevima i dotjeranijim spravama što osobito vrijedi za doba kada je Čačinović preuzeo upravu vlastelinstva.«[5]

Biskup Strossmayer kada god je mogao posvećivao je vinogradima veliku pozornost. Na jednoj od redovitih gospodarstvenih sjednica u 1853. godini vijećano je i odlučeno da se tijekom svake prve nedjelje istače vino u svim vlastelinskim podrumima i to sljedećim redom: prvo u gradskom podrumu štrbinačko vino, zatim u Mandićevcu, pa u Trnavi. Odluka je donesena jer je utvrđeno da se češćim otakanjem u svoje vrijeme poboljšava vino. Nema sumnje da je to bilo djelotvorno jer su vlastelinski vinogradi 60-ih godina 19. stoljeća bili »ponajuzoritiji i nosiše po glasu gospodarskih zapisnika 10.000 forinti čistog dohotka. Godine 1864. dobilo se u svima vinogradima nješto preko 8.000 akova (1 akov ili vinsko vjedro = 56 litara). Sami Štrbinci dadoše te jeseni 1.003 akova.« Međutim, i pored uloženog velikog truda i velikih materijalnih sredstava prinosi u vinogradima su ostali niski. Godine 1882. dobiveno je 1.850 akova, a 1885. godine samo 914 akova vina. U jesen 1885. započela je regeneracija biskupskih vinograda. Za razliku od dotadašnje sadnje i obnavljanja vinograda povaljivanjem započela je većim dijelom sadnja na rigolano tlo. Do 1892. godine pomlađeno je 90 kj. Rezultat je bio odličan. U 1894. godini prinos je po jutru iznosio 57 akova

5 M. Cepelić - M. Pavić, Josip Juraj Strossmayer...n. dj., 882.

(30 hl vina). To je biskupu dalo nadu da su vinogradi konačno sređeni i da su uložena sredstva od 40.000 forinti opravdano uložena i da će se brzo vratiti jer vinogradarstvo je bilo jedna od najrentabilnijih kultura.[6]

Godine 1893. pojavila se u vinogradima filoksera - trsov ušenac, koja je 1863. godine prenesena iz Amerike u Francusku te je za kratko vrijeme uništio sve europske vinograde na domaćoj loznoj podlozi. Goleme štete u biskupijskim vinogradima nakon trsne uši prisilile su vinogradare da obnove vinograde. Obnovom vinograda podignuti su suvremeniji nasadi. U svemu se ozbiljnije prišlo vinogradarenju i preradi grožđa. Budući da nije bilo spasa za postojeće vinograde prišlo se na Đakovačkom vlastelinstvu 1897. godine na regeneraciju vinograda s američkom lozom koja je bila otporna na trsnu uš. Podignuti su matičnjaci za podloge (Monticola i Solonisem) i uređen je cjepiljnjak. Jedan dio kalema koji nije bio potreban biskupiji prodavao se privatnim vinogradarima što je doprinijelo bržoj regeneraciji i privatnih vinograda. Na vlastelinstvu je predviđeno da se podigne oko 100 jutara vinograda. Za sadnju tih vinograda izabrani su najbolji vinogradarski položaji i izvršena je selekcija vrsta. U Trnavi se sadio samo traminac, graševina, portugizac, plemenka bijela i crvena, kraljevina i skadarka, u Mandićevcu graševina rajnska, burgundac bijeli, moslavac, portugizac, frankovka, slankamenka i skadarka, a na terenima Štrbinaca sadila se samo plemenka bijela i crvena. Sve te mjere pozitivno su se odrazile na količinu i kakvoću uroda. Vlastelinski vinogradi su 1904. godine na američkoj podlozi dali 38 hl vina po jutru, a domaća loza samo 18 hl.[7]

Velika briga i trud biskupa Strossmayera oko vinogradarstva nastavljala se na preradi grožđa i proizvodnji vina. Za dobru preradu grožđa bilo je potrebno izgraditi podrume i druge gospodarske zgrade. Osim podruma u Mandićevcu, koji se spominje u doba biskupa Mandića (vjerojatno izgrađen 1806. - 1815.), najviše se izgradilo ili obnovilo u Strossmayerovo doba. Tako je u Trnavi 1870. godine sagrađen podrum i druge potrebne gospodarske zgrade. Međutim, taj je podrum nakon dvije godine do temelja izgorio, ali je već, iste, 1872. obnovljen. Podrum u Mandićevcu je 1872. godine Strossmayer presvodio i proširio. U Musiću je 1875. godine dao sagraditi podrum. Uz ove podrume i gospodarske objekte koji su bili smješteni uz biskupske vinograde korištena su također i dva podruma u Đakovu. Jedan je izgrađen još u doba biskupa Čolnića i nalazio se ispod istočnog krila biskupskog dvora, a drugi ispod stana vlastelinskog upravitelja (danas Gradski podrum) koji je sagrađen za vrijeme biskupa Kukovića. Brojna priznanja dobivena na domaćim i svjetskim izložbama i afirmacija vina Đakovačke biskupije bila su

6 AĐB, Protocol sjednicah gospodarstvenih, 6. ožujka 1853.; M. Cepelić - M. Pavić, Josip Juraj Strossmayer..., n. dj., 882., 884.,; Sto godina poljoprivrednog zadrugarstva Slavonije i Baranje, 16.

7 Z. Benašić, Vinogradarstvo Đakovštine u 18. i 19. stoljeću, Jubilarna revija Đakovačkih vezova, Đakovo, 1991., 49.; M. Cepelić - M. Pavić, Josip Juraj Strossmayer..., n. dj., 887.

tek mala nagrada za golem trud koji je biskup Strossmayer uložio u biskupijsko vinogradarstvo.[8]

Vrionica i podrum u Trnavi

U prvoj polovici 19. stoljeća biskupska ergela Đakovo iz godine u godinu je smanjivana i skoro je prestala djelovati. U doba kada je biskup Strossmayer preuzimao vlastelinstvo na imanju nije bilo niti jednog konja. Biskup je dobio samo 18 krava, dok je za sve ostale životinje dobio odštetu u novcu. Tako je biskup pri nabavci konja imao slobodne ruke, pa se odlučio za nabavu konja za potrebe ergele i to one plemenitog podrijetla: arape i vitke lipicanke.[9]

Ergela je osnovana na Strossmayerov osobni poticaj, ali zbog biskupove prezauzetosti drugim poslovima u tome biskupu pomaže otac Ivan, prodavatelj i odličan poznavatelj i praktičar u uzgoju konja. Ergela je osnovana 1852. godine kupnjom 6 konja za koje biskup nije mogao dobiti prava garancije o njihovom podrijetlu i radnim sposobnostima. Iste je godine biskupov otac kupio 10 kobila u Osijeku i Čepinu iz ergele Adamović. Za opasivanje je u Valpovu kupio od Hilleprandau von Prandau jednog pastuha. Drugog arapskog pastuha, imenom

8 M. Cepelić - M. Pavić, Josip Juraj Strossmayer..., n. dj., 888.

9 D. Ilančić, Nekadašnje ergele Slavonije i Srijema, Zagreb, 1975.; Cepelić -Pavić, Josip Juraj Strossmayer..., n. dj., 890.

"Đogo", kupio je u Bosni. Kako se pod utjecajem austrijskog carskog dvora na mnogim privatnim ergelama uzgajao kao paradni konj lipicanac biskup Strossmajer se odlučio za svoju postojeću ergelu kupiti lipicance.[10]

Od 1855. biskupova ergela je smještena u Kranjskom Dolu kod Levanjske Varoši. U proljeće, ljeto i jesen ergela je boravila na blago brdovitim pašnjacima u Kranjskom Dolu, a u vrijeme zime u Đakovu. U to doba su u ergeli prevladavali arapi s nešto lipicanaca, dok je prevladavajuća boja bila tamna (vranci i dorati). U početku rada ergela se susrela s poteškoćama kao što su uginuće ždrebadi u ždrebljenju, oboljenja i drugo. No, i uz te poteškoće dobiveno je vrlo dobro potomstvo koje je bilo uvršteno u povećanje ergele, a dio konja je prodavan na slobodnom tržištu. S obzirom da se ergela biskupa Strossmayera nalazila u blizini turske granice uz rijeku Savu age i paše iz Bosne bili su najčešći kupci biskupove ergele, tako da su svake godine kupovali dosta grla arapske pasmine. Ergela je iz godine u godinu napredovala, konji su uzgajani na vlastelinstvu i brzo su dolazili na dobar glas, ne samo u Đakovu i Slavoniji, nego i šire.[11]

Biskupsko vlastelinstvo brojilo je 1881. godine 87 konja, što paradnih, radnih i ergelskih. Međutim, 1885. godine na ergeli se pojavila bolest sakagija i tom je prigodom uginulo ili ubijeno 50 grla. Velika nesreća dogodila se 1858. i 1885. godine kada su gorile biskupske štale u Đakovu. Gotovo istodobno je gorio tri puta i veliki sjenik kojeg je sagradio biskup Kuković. Međutim, u narednim godinama broj konja se iz godine u godinu povećavao.[12]

Biskup Strossmayer se ubrajao među najistaknutije i najpoznatije uzgajivače konja u Hrvatskoj. U mladim je godinama sam biskup vodio brigu o ergeli i o čitavom uzgojnom radu. Svake je godine jedanput pregledavao svu svoju stoku i to tako da je iz biskupskog dvora kroz prozor promatrao taj mimohod. Strossmayer je jako volio četveropreg i imao je za svoje potrebe dva četveroprega sivaca - bijelaca (lipicanci). Krajem 1900. godine vlastelinsko dobro brojilo je 119 konja u gospodarstvu, dok je u ergeli djelovalo 4 pastuha, 56 kobila i 109 ždrebadi do 3 godine starosti. Ukupno brojno stanje u tom vremenu iznosilo je 288 grla. Nabavkom odličnih pastuha biskup Strossmayer je iz godine u godinu značajno popravljao kvalitetu i uzgoj konja na ergeli. Novčanim je sredstvima biskup pomagao i unaprijedio narodno konjogojstvo u Hrvatskoj.[13]

Đakovština je kao i cijela Slavonija oduvijek obilovala šumama. Kada je biskup Strossmayer preuzeo vlastelinstvo Đakovačke biskupije nije bilo moguće utvrditi točne površine toga posjeda. Prema zemljarinskom katastru u biskupijskom posjedu je 1860. godine bilo ukupno 29.785,629 jutara šumskih površina. Visoke

10 L. Stipić, 470 godina Ergele Đakovo 1506. - 1977., Đakovo, 1977.; L. Stipić, Bijeli lipicanci Đakova, Đakovo, 1975.

11 M. Brinzej, Konjogojstvo, Zagreb, 1980.

12 M. Cepelić - M. Pavić, Josip Juraj Strossmayer..., 890., 891., 892.

13 M. Cepelić, Biskupsko vlastelinstvo đakovačko, Zagreb, 1904.

šume podignute sjemenom na cca 23.000 jutara, zauzimale su veći dio površina, a određena im je ophodnja od 100 ili 120 godina. U nizinama je propisano forsiranje hrasta, a u brdovitim predjelima hrasta i bukve. Te šume su danas najkvalitetnije na području Đakovštine. U niskim šumama (uzgajanim iz panja) dolazili su osim hrasta, grab, brijest, jasen i topola s ophodnjom od 40 godina. Niske šume s vrstama velike izbojne snage iz panja služile su namjenski za proizvodnju ogrijeva i sitne građe. Takvim su uzgojem i sječom sačuvane visoke, vrlo kvalitetne šume. Novom šumsko-gospodarskom osnovom zajamčena je trajnost gospodarenja i prihoda. Osim toga, planom sječa svake godine predviđena je ušteda na prirastu, jer se sjeklo manje nego što šumsko gospodarska osnova dozvoljava. Vlastelinstvo je osiguravalo prihod i od žirenja. Biskupski činovnici su biskupu 1853. godine predložili da pojedine općine koje nisu imale urbarske šume za žirenje od jednog svinjčeta, bilo velikog ili malog, svaki žitelj plati bez razlike pristojbu žirovine i to za vrijeme od 1. listopada 1853. do 19. ožujka 1854. forintu i 3 krajcara srebra. Svaki stanovnik je mogao svoje svinje žiriti u svim šumama osim Ade, Zokovice, Prebelina, Zvirnjaka, Tičnjaka i mladih šuma. Vlastelinstvo je imalo pravo na žirenje u šumama zajedno sa svinjama ostalog stanovništva bez obzira na njihov broj, pa ako ih je i preko 1.000. Jedino nitko nije mogao praviti svoje svinjce kod vlastelinskih svinjaca. Rogata marva, konji i koze nisu se puštali u žir.[14]

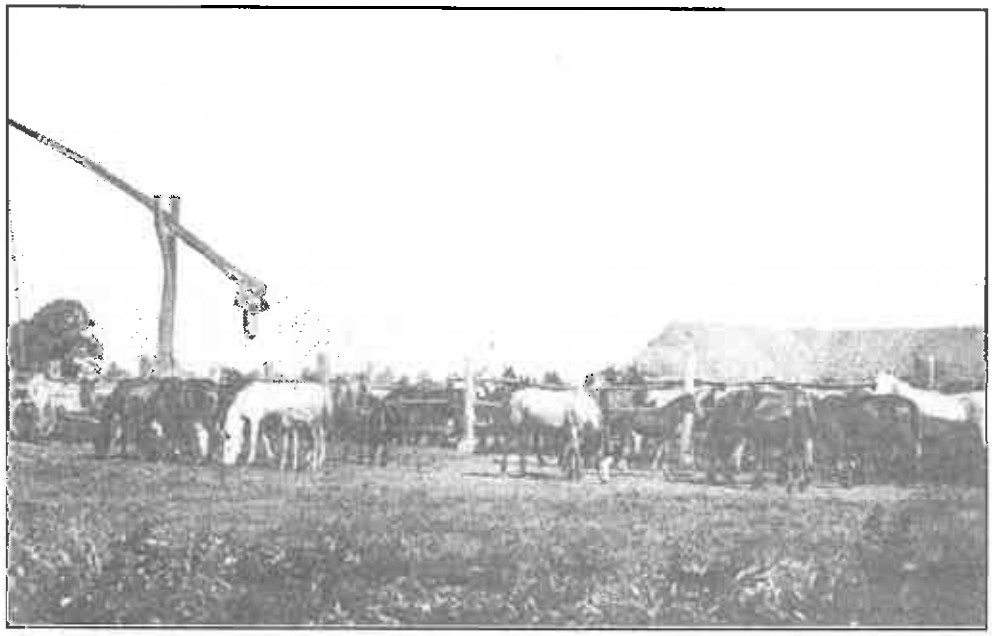

Ergela u Budrovačkom lugu

Biskup Strossmayer je naveliko prodavao đakovačke hrastove za industrijsku eksploataciju brojnim domaćim i inozemnim poduzetnicima. Za razumno korištenje šumskoga blaga na đakovačkom biskupskom vlastelinstvu izrađena je 1897.-1898. godine zasebna »gospodarstvena osnova«. Izradio ju je šumarski nadzornik Andrija Borošić. Od Zemaljske vlade u Zagrebu potvrđena je 1900. godine, a revidirana 1907. godine. O značenju šumarsko-gospodarske osnove najbolje svjedoči zapis »Hrvatski narod gleda danas stoljetne hrastove gospoštije đakovačke u veličanstvenoj crkvi đakovačkoj, u akademiji, u galeriji, u sveučilištu, u đakovačkom sjemeništu i u tolikim drugim zavodima napretka našeg, kamo ih je pronicljivi um i darežljiva ruka biskupa namjestila - i on jim tu ruku ljubi, ostavlja još - što je glavnije - uzorno gospodarstvo svoje, koje se može takmiti sa prvim gospodarstvima zemlje naše.«[15]

Biskup Strossmayer je u polastoljetnom upravljanju vlastelinstvom golem dio prihoda s Đakovačkog vlastelinstva stalno usmjeravao prema važnim, brojnim i djelotvornim narodnim, hrvatskim, ustanovama na svim poljima kulturnoga i društvenoga života.

SUMMARY

SHORT SURVEY OF THE LANDED ESTATE IN ĐAKOVO AT THE TIME OF BISHOP J. J. STROSSMAYER

In this article the author writes about the structure of landed estate in Đakovo during the episcopacy of bishop J. J. Strossmayer, stressing the process of reclaiming the then existing economy and carrying out necessary administrative, economic and construction measures which aimed at transforming the inherrited late-feudal landed estates economy into more modern system of agricultural and forestry managment of large estates.

14 I. Karaman, Uloga i značaj..., n. dj., 237.; AĐB, Protocol sjednicah gospodarstvenih, 30 gospodarstvena sjednica, 7. rujna 1853., Đ. Rauš, Šumska vegetacija Đakovštine, Zbornik Đakovštine, Zagreb, 1976., 119.

15 M. Maković, Đakovo..., n. dj., 284.; I. Karaman, Uloga i značaj..., n. dj., 238.; Cepelić - Pavić, Josip Juraj Strossmayer..., n. dj., 856., 870.

ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE (1997) str. 27-49

UDK: 903.27 (497.5 Đakovo) »03«
7.033.1 (497.5 Đakovo) »03«
247.5 (497.5 Đakovo) »03«

Ranokršćanska freska iz Štrbinaca kod Đakova

Dr. BRANKA MIGOTTI
Odjel za arheologiju HAZU, Zagreb

SAŽETAK

Ovaj rad opisuje i analizira s likovno-stilskog, ikonografsko-simboličkog i arheološko-povijesnog stajališta ranokršćansku fresku pronađenu 1991. g. na lokalitetu Štrbinci kod Đakova (vjerojatno rimska Certissa). Prizor koji sadrži motive dvaju sučeljenih paunova uz posudu, te kristogram i likove sunca i zvijezda u međuprostorima, obrubljen rešetkastom vrpcom, protumačen je kao alegorija spasenja i uskrsnuća, odnosno vječnog života. Na temelju stilsko-sadržajnih odrednica i arheološkog konteksta freska je datirana u treću četvrtinu 4. st. i opredjeljena kao ostvarenje domaće sredine.

Lokalitet Štrbinci i okolnosti nalaza

Bogata arheološka ostavština nalazišta Štrbinci (njiva na području sela Budrovci kod Đakova) prikupljena je u posljednjih stotinjak godina na različite načine. Prijašnjim nalazima, u pravilu slučajnim stečevinama, pridružuje se u novije vrijeme čitavo malo bogatstvo vrijednih i zanimljivih kasnoantičkih predmeta pronađenih u stručnim, ali ne sustavnim arheološkim iskopavanjima, već uglavnom onima zaštitne naravi.[1] Premda se još nije posrećilo izvorno epigrafičko svjedočanstvo o imenu tamošnjeg rimskog naselja, nalazi u rasponu od

1 J. Brunšmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije. IV., Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, n. s., sv. V, Zagreb 1901, 137-139; B. Raunig, Dva kasnoantička groba iz okolice Đakova, VAMZ, 3. ser., sv. XII-XIII (1979-1980), 1980, 151-169; Z. Gregl, Kasnoantička nekropola Štrbinci kod Đakova (Istraživanja 1993. g.), Opuscula archaeologica 18, Zagreb 1994., 181-190.

prapovijesnog do kasnoantičkog razdoblja govore u prilog pretpostavci da se ondje nalazila Certissa (Cirtissa, Cirtsia, Certis, Certissia, Kertissa), koju spominju antički autori i bilježe najpoznatiji onodobni itinerari.[2]

Zabatna ploha krovne konstrukcije s grobnicom i ranokršćanskom freskom

2 B. Raunig, n. dj. (1), 166.

Novija zaštitna iskopavanja, upotpunjena arhivskim istraživanjima,[3] a osobito slučajan nalaz freske, kojoj je posvećen ovaj članak, zaokružuju sliku o Štrbincima kao jednom od potencijalno najbogatijih ranokršćanskih nalazišta u hrvatskome dijelu rimske provincije Panonije. U takvim je okolnostima freska prvorazredan spomenik ne samo jer je sam po sebi izniman u okviru zasad razmjerno oskudne ranokršćanske baštine sjeverne Hrvatske, nego i stoga što pobuđuje zanimanje za predugo zanemareno, a nedvojbeno obećavajuće nalazište. Štrbinci se, naime ne odlikuju samo obiljem nalaza u odnosu na slabu istraženost, već i vrsnoćom pojedinih među njima jedinstvenih u okviru južnopanonske ranokršćanske arheologije, pa i šire. Mislim, ponajprije, na fresku o kojoj će ovdje biti riječi, a potom na razmjerno obilje mramornih nadgrobnih natpisa, na dno staklene plitice sa zlatnom folijom, te na grobove s tlocrtom u obliku križa.[4]

Prigodom kopanja vojničkih rovova u ratu 1991. g. pronađena je grobnica s ranokršćanskom freskom na zabatnoj plohi krovne konstrukcije. U metežu ratnih okolnosti grobnica je uništena bez prethodne stručne obrade, ali je zalaganjem kustosa Muzeja Đakovštine Ive Pavlovića spašena njena najveća dragocjenost - freska. Premda i sama teško oštećena, zadržala je sve pojedinosti potrebne za vjernu rekonstrukciju figuralnog prizora kojim je oslikana, pa je 1994. g. restaurirana u zagrebačkom Arheološkom muzeju.[5] Prigodom spašavanja freske načinjeni su i snimci koji razmjerno jasno predočuju oblik i izgled uništene grobnice. (sl. 1) Bila je to pravilno orijentirana (zapad - istok, s glavom pokojnice vjerojatno na zapadnoj strani) pravokutna prostorija sazidana od velikih opeka, međusobno spojenih obilnom žbukom. Zidovi i podnica bili su ožbukani, a pokrov načinjen od opeka složenih ukoso poput krova s dvije zabatne površine, od kojih je ona na istočnoj strani bila iznutra oslikana freskom. Takve su grobnice inače u okviru kasnoantičko-ranokršćanske tipologije panonskih groblja zastupljenije od inih oblika grobova.[6] Razbacane kosti pokojnice, koje, nažalost, nisu prikupljene, svjedoče da je grobnica bila opljačkana u starini. Njenim su oskvrniteljima ipak promakli ostaci priloga, zamijećeni naknadno u iskopu. Riječ je o kositrenom prstenu, brončanoj narukvici, brončanim okovima kovčežića za nakit, te perlama od staklene paste i zlatnog lima, koji svjedoče o bogatstvu pokojnice (sl. 3, 4, 5).[7] O njima će biti riječi naknadno u vezi s datiranjem grobnice.

---

3 Usporedba navoda iz literature s podacima iz prošlostoljetnih inventarskih knjiga Arheološkoga muzeja u Zagrebu, tadašnjeg Narodnog muzeja, gotovo sigurno potvrđuje da su epigrafički ulomci, kojima se sve donedavno mjestom podrijetla smatrao Osijek (rimska Mursa), uistinu pronađeni na Štrbincima. Usporedi »Od Nepobjedivog Sunca do Sunca Pravednosti«. Rano kršćanstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj, Katalog izložbe, Zagreb 1994, 103-104, kat. br. 114-118.

4 »Od Nepobjedivog Sunca...,« (3), kat. brojevi 114-118 i 155-163.

5 Rekonstrukcijski zahvat načinio je restaurator Emil Pohl.

6 Intercisa I, 144 (Intercisa I-II. Geschichte der Stadt in der Römerzeit. Budapest 1954-1957.)

7 Poznato je da su pljačkanja u starini bila znalački usmjeravana na najraskošnije opremljene grobove, te je stoga prije pravilo negoli rijetkost naići na zaostale primjerke razmjerno manje vrijednog nakita, pa i zlatnog. Intercisa I, n. dj. (6), 150; E. B. Vágó - I. Bóna, Die Gräberfelder von Intercisa. Die spätrömische Südostfriedhof, Budapest 1976., 150.

Nadgrobna freska nakon provedenog rekonstrukcijskog zahvata

Kositreni prsten

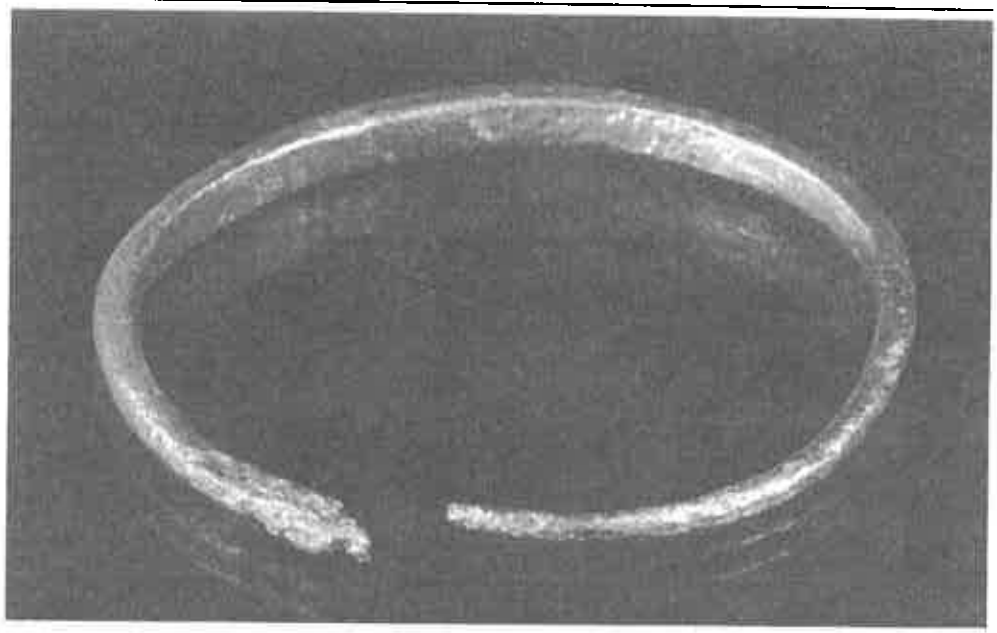

Brončana narukvica

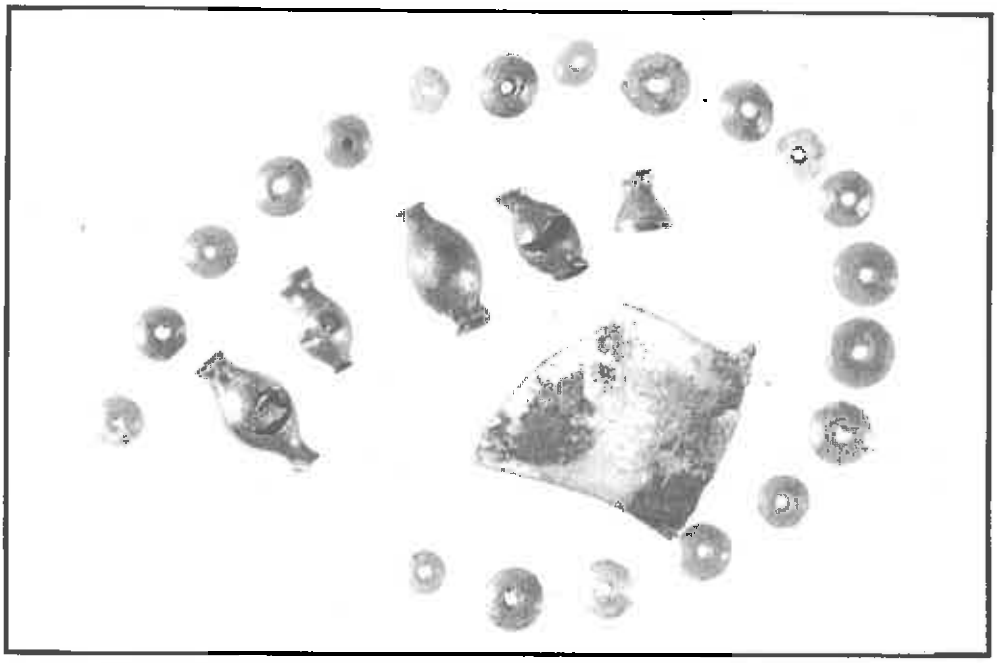

Brončani okovi kovčežića za nakit i perle od staklene paste i zlatnog lima

Opis freske i likovna analiza

Freskom je oslikana trokutasta površina blago zaobljenih rubova, načinjena kao zabatna ploha grobnice. (sl. 2) Na podlozi površinskog sloja žbuke prirodno žućkaste boje vidljiv je crtež naslikan izblijedjelim crvenkastim tonovima koji se pretapaju u smeđu nijansu, ali se na mjestima razabiru posljednji tragovi izvorne, jarke tamnocrvene boje. Na prvi je pogled zamjetljiva temeljna kompozicijsko-stilska odrednica - »strah od praznine« (horror vacui), koji se odražava u posvemašnjem prekrivanju oslikane površine raznolikim motivima. Rub slike omeđen je vrpcom ispunjenom rešetkastim uzorkom, odnosno rombovima od kojih su oni na gornjem dijelu ukrašeni točkom po sredini. U središtu tako uokvirenog prostora smjestio se prizor dvaju paunova uz posudu, natkriljenu kristogramom u kružnom okviru, jedva razabirljivim stoga što se upravo po sredini kruga ispriječio komadić opeke koji strši iz zaglađene površine freske. Paunovi su naslikani nezgrapno, upravo groteskno, tako da pri površnom promatranju podsjećaju na likove jelena, poznate u istovjetnoj ranokršćanskoj ikonografskoj shemi. Vratovi su im nesrazmjerno dugački, zašiljene glave potpuno pretopljene u kljunove, a tri pera, kojima se uobičajeno prikazuje paunova kresta, prije su nalik rogovima, pogotovo kod ptice na lijevoj strani. Najdekorativniji, pa stoga i najprepoznatljiviji dijelovi paunovskih tijela - kićeni repovi, ističu se jedino veličinom, dok su pokušaji dočaravanja »očiju« i šara na perju točkama i zarezima likovno neuspjeli i promašeni.

Zbog nespretne izvedbe i oštećenosti freske oblik posude između ptica nije posve razabirljiv. Gornji dio ostavlja dojam klasičnog kantarosa s dvije drške i tankom stapkom zvonastog postolja, premda je samo tijelo posude neuobičajeno trokutasto stilizirano. S obzirom na oštećenost donjeg dijela prizora nije moguće pouzdano odgonetnuti u kojem je obliku majstor zamislio vazu između paunova. Možda je pokušao predočiti izduljeni, »dvokatni« oblik posude, ili se, pak, podjednako neuspješno, odlučio za prikaz jednostavnog kantarosa na postolju, oltaru ili stupu. Obje su inačice poznate s ranokršćanskih likovnih prizora u Panoniji i drugdje.[8]

Preostali dijelovi oslikane površine freske napučeni su likovima svemirskih tijela. Između glava paunova i rubne vrpce naslikane su dvije kristogramski stilizirane šestokrake zvijezde, dok je u trokutima između ptičjih glava, rubne vrpce i središnjeg kristograma smješten po jedan sunčev kolut, prikazan u obličju kruga s valovito izvijenim obodnim zracima.

8 Usp. L. Barkóczi, Ein dakischer Dolmetscher in Brigetio, AE V-VI (1944.-1945.), 1945., 184-192, Taf. LXX/1; LXXI/4; F. van der Meer - Ch. Mohrmann, Bildatlas der frühchristlichen Welt, Amsterdam 1959, 94, Abb. 263; H. Leclercq, u: DACL II (2) 1925, 3303, Fig. 2374 (s. v. Cerf, 3301-3307); Isti, u: DACL XIII, 1937, 1086, Fig. 9609 (s. v. Paon, 1075-1094); J. Wiseman - Đ. Mano-Zisi, Excavations at Stobi, American Journal of Archaeology 76/4, 1972, 407-424, Pl. 90, Fig. 42, 47; T. Velmans, Quelques versions rares du thème de la fontaine de vie dans l'art paléochrétien, CahArch XIX, 1969, 34.

Opisani je prizor predočen provizornim stilom, kojeg odlikuje stilizirano, shematizirano i pojednostavljeno risanje likova. Slika stoga odiše linearnim impresionizmom s ponekim gotovo ekspresionističkim natruhama, koji je u ovom ili onom vidu svojstven ranokršćanskom fresko-slikarstvu, o čemu će riječi biti poslije.

Ikonografija i simbolika prizora

Usprkos mnogobrojnim raspravama i suprotstavljenim mišljenjima, nije dostignuta suglasnost stručnjaka o pitanjima naravi i dometa simbolike grobne umjetnosti, koja u antičkom svjetonazoru nedvojbeno pripada sakralnom okruženju.[9] Po svoj su prilici bliže istini oni koji ne ostavljaju previše mjesta za slučajnost i puku dekorativnost u sprezi grobnog kulta i umjetnosti, barem ne u ishodištu osmišljavanja ukrasnih sadržaja grobnih prostora. Možda ne baš svaka pojedinost, ali cjeline prizora na takvim su mjestima nedvojbeno podređene znamenju povezanom sa smrću, te u pogansko-misterijskom okruženju tek nagoviještenom, a u kršćanskom teološki dokraja osmišljenom i zauvijek proslavljenom vjerom u uskrsnuće. Iznimke su, dakako, slike koje prizivaju sjećanje na protekli život pokojnika, ali one ne umanjuju vrijednost zaključaka o općenitoj simbolici likovnih sadržaja u grobnim okruženjima.

U kasnoantičkoj umjetnosti koja se, nadahnuta suvremenim filozofskim razmišljanjima, najradije izražava alegorijom i metaforom, uporaba boje ima nedvojbenu emocionalnu vrijednost.[10] Stoga bih se, prije razlaganja znamenja likovnih prizora na freski iz Štrbinaca, osvrnula na moguću simboličku vrijednost crvene boje kojom je naslikana.

Fresko-slikarije ranokršćanskog razdoblja u pravilu se izvode prethodnim iscrtavanjem kontura, često upravo crvenom bojom, na zaglađenoj i ovlaženoj gornjoj površini.[11] Saznanje o tom isključivo tehničkom sredstvu lako bi navelo na lakonsko razmišljanje o crvenim konturnim slikama kao o krajnjem

9 G.Koch - H. Sichtermann, Römische Sarkophage, München 1982., 583-623; L. Castiglione, Dualité du style dans l'art sepulcral égyptienne a l'époque romaine, Acta AntHung IX (1-2), 1961., 230; F. P. Bargebuhr, The Paintings of the »New« Catacomb of the Via Latina and the Struggle of Christianity against Paganism, Heidelberg 1991., 35; O. Marucchi, Éléments d'archéologie chrétienne, vol. I (Notions generales), Paris - Rome 1906., 269; E. Salin, La civilisation mérovingienne, IV, Paris 1959., 7, passim; R. Turcan, Les sarcophagues romains et le problème du symbolisme funéraire, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II. 16.2, Berlin - New York 1978., 1700-1735; S. Ch. Murray, Rebirth and Afterlife. A Study of the transmutation of some pagan imagery in early Christian funerary art, British Archaeological Reports, Intern. Ser. 100, 1981., 27.

10 Usp. W. Dorigo, Pittura tardoromana, Milano 1966., 92, 302-305.

11 O. M. Dalton, Byzantine Art and Archaelogy, Oxford 1911., 257; H. Leclercq, u: DACL V(2), 1922., 2590-2591 (s. v. Fresques, 2586-2693).

pojednostavljivanju i osiromašenju medija fresko-slikarstva u provincijalnim ili, pak, siromašnijim sredinama, gdje nije bilo ni vještih majstora, a ni zahtjevnijih poklonika vrsnih umjetničkih ostvarenja. Takvu mogućnost, dakako, u pojedinim primjerima valja uvažiti, pogotovo stoga što se crveno oslikane freske širom kršćanskoga svijeta od 3. st. do bizantskog razdoblja u pravilu odlikuju shematiziranim i nevješto izvedenim likovima na granici s posvemašnjom geometrijskom stilizacijom.[12] To, međutim, sigurno nije općenito pravilo, jer mnoge pojedinosti ranokršćanskog fresko-slikarstva upućuju, s obzirom na kontekst u kojem se pojavljuju, na simboličku uporabu crvenih tonova.

Premda crvena boja ne spada među one koje se najlakše pribavljaju i najzahvalnije rabe, crveno prevladava na mnogim raznobojnim freskama iz 3. i 4. st. u rimskim katakombama.[13]

U bizantskom se slikarstvu crvenim nijansama prikazuju dobri, za razliku od zlih anđela.[14] Na grobnim pločama u rimskim katakombama mnogi su vjernički, a osobito mučenički epitafi ispisani crvenilom, koje su već istraživači katakombi u prošlim stoljećima doživljavali kako znamenje pobjede stečene krvlju mučenika.[15]

Crveno je uistinu u svim religijskim sustavima boja sveobuhvatne snage i moći, pa i njihove magične podloge, ali, prije svega, boja krvi, metafore spomenutih osobina. Božanskim, pak, vrednovanjem crvena boja, povezana među inima s Dionizom i Solom, a potom i Kristom, iz alegorije krvi prerasta u znamenje vjerskoga plamena. Iz tog se znamenja razvija misao o crvenoj boji umiranja za novi život, odnosno besmrtnost, što je neposredan korak kojim crveno postaje obilježjem liturgije mučenika i jednom od najomiljenijih simboličkih nijansi kršćanstva.[16] Teško je stoga povjerovati da bi se crvena boja u ranokršćanskome grobnom slikarstvu, prožetom u cjelini znamenjima smrti i uskrsnuća, u pravilu

12 O. M. Dalton, n. dj. (10), 286; S. Pelekandis, Die Malerei der konstantinischen Zeit, Akten des VII. Intern. Kongr. Christl. Archäol., Città del Vaticano - Berlin 1969., 225-229; E. Tóth, Vorbericht über die Ausgrabungen der Festung und des Gräberfeldes von Alsóhétenyi 1981-1986. Ergebnisse und umstrittene Fragen, AE CXIV-CXV/1 (1987.-1988.), 1988., 61; P. Testini, Archaeologia cristiana, Roma 1958., 252,; C. Carletti, L'ipogeo anonimo della Via Paisiello sulla Salaria Vetus, RAC XLVII (1-2), 1971., 116; A. Ferrua, Scoperta di una nuova regione della catacomba di Commodilla (II), RAC XXXIV, 1958., 5-56; Isti, Una nuova regione della catacomba dei ss. Marcellino e Pietro, RAC XLVI (1-2), 1970., 7-83; H. Leclercq, n. dj. (10), 2590-2591; C. Pavia - C. Mocchegiani Carpano, Roma sotterranea e segreta, Milano 1985., 123-124, Fig. 108-110; C. M. Kaufmann, Handbuch der altchristlichen Epigraphik, Freiburg 1917., 304.

13 Usporedi navode iz prethodne bilješke.

14 P. Verzone, Od Teodoriha do Karla Velikog, Novi Sad 1973., 114.

15 P. Testini, n. dj. (11), 258; C. M. Kaufmann, n. dj. (11), 22; H. Leclercq, u: DACL III (2), 1948., 1666 (s. v. Cinabre, 1665-1671).

16 E. Salin, n. dj. (9), 92; J. Chevalier - A. Gheerbrandt, Rječnik simbola (uredio B. Donat), Zagreb 1994., 79-81 (Crveno); Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva (uredio A. Badurina), Zagreb 1979., 186 (Crveno)

rabila tek kao sredstvo tehničkog pojednostavljivanja, lišena primisli o njenim simboličkim vrijednostima.

Toliko o simbolici boje. Valja se, međutim, upustiti u pronicanje značenja svakog pojedinog motiva, a potom i cjeline prizora na ranokršćanskoj freski iz Štrbinaca - zadatak to zahtjevniji što pojedini kršćanski simboli u pravilu imaju raznolika značenja, dokučiva jedino u njihovoj sadržajnoj isprepletenosti u sklopu cjeline. Budući da su u ranokršćanskoj umjetnosti rijetki prizori ikonografija i simbolika kojih je posvjedočena onodobnim izvorima, u njihovu se razlaganju i tumačenju treba okrenuti svetopisamskim navodima, te liturgijskim i egzegetskim tekstovima.[17]

Prizor na freski iz Štrbinaca ne samo da vrvi likovima, već je prožet simbolikom u svakoj pojedinosti, a potom i sadržajnoj cjelini. Rubna vrpca, koja bi prema logici likovnog predočavanja najprije mogla biti tek sredstvom ukrasnog zaokruživanja slike, uistinu »nosi« njenu cjelokupnu simboliku, naznačujući fizički prostor zbivanja u smislu *»pars pro toto«*. Vrpca je, naime, shematizirana ograda vrta, odnosno alegorija raja u likovnom jeziku ranokršćanskoga slikarstva. U kategorijama povijesno-umjetničkih promišljanja ta je likovna metafora općenito prihvaćena stoga što ima čvrst oslonac u biblijskim navodima, te ranokršćanskim literarnim i epigrafičkim izvorima.[18].

U pretkršćanskim je mitologijama paun rajska božanska ptica i metafora besmrtnosti, koji svijet kršćanske likovne alegorije prihvaća upravo u tom smislu, ne pridajući joj, prema inače uvriježenom običaju, nove sadržaje ili nijanse. Par sučeljenih paunova pojvaljuje se u slikarstvu rimskih katakombi već od 1. ili 2. st., ali se slika dviju rajskih ptica koje piju iz posude ustaljuje od 3. st. Prizor ubrzo postaje toliko svojstven ranokršćanskome okruženju da mu se, unatoč nedostatku literarnih izvora, odnosno teološke utemeljenosti za takvo opredjeljenje, u pravilu pridaje kršćanski smisao neovisno čak i o kontekstu u kojem se pojavljuje. U njemu se, naime, prepoznaje dvostruki kršćanski sadržaj - euharistija ili uskrsnuće. U oba je primjera simbolika oslonjena na motiv kantarosa iz kojeg se izvija trsje, ili se u njemu podrazumijeva voda - izvor života. Euharistijski se ili soteriološki smisao razabire, prije svega, iz okruženja u kojem se prizor zatječe - crkvene građevine ili, pak, mjesta grobnog kulta. Njegovo se preciznije simboličko određenje u okviru crkvene građevine oslanja na smještaj - svetišni ili pak krstionički prostor. Čuvene parabole sv. Pavla o smrti i uskrsnuću u krštenju (Rim 6,3; Kol 2,12) opravdavaju

17 Usp. S. Ch. Murray, n. dj. (9), 8-9.

18 O.Marucchi, Le catacombe romane, Roma 1933., 167, Fig. 42; F. Fülep, Early Christian Cemetery at Pécs, No. 8. Geisler Eta Street, AE XCVI/1, 1969., 42; Z. Kádár, Lineamenti dell'arte della Pannonia nell'época dell'antichità tarda e paleocristiana, Corso XVI/1969., 179-201; D. E. Gamalero, La Chiesa Paradiso e l'inno di ringraziamento, Atti del Congr. Intern. di Archeol. Cristiana X/2, Città del Vaticano - Thessalonique 1984., 121-132; D. Neiman, Eden, the Garden of God, ActaAnttlung XVII (1-2), 1969., 109-124, S. Pelekanidis, n. dj. (11) 225-227; L. Mirković, La nécropole paléichtrétienne de Niš, AI I, 1956., 93-100; F. P. Bargebuhr, n. dj. (9), 89

povezivanje para životinja uz izvor života u krstionicama sa znamenjem uskrsnuća. Opisani je prizor i u svetišnim prostorima vjerojatno naglašavao ponajprije soteriološku sastavnicu euharistije, na što upućuje pojava euharistijske metafore u grobnom okruženju.[19] Ako tome pridodamo omiljenost slike dviju životinja koje piju s izvora života u grobnim prostorima, nije teško zaključiti da najdublji smisao tog prizora počiva na dogmi uskrsnuća i spasenja.[20]

Međutim, u ranokršćanskoj literaturi nema teološkog uporišta za takvo razumijevanje simbolike paunova. Prva potvrda iz antičkog razdoblja o vjerovanju u nepokvarljivost paunova mesa potječe od Pinija Starijeg, a prenosi ga i sveti Augustin, ali bez primisli o eshatološkoj simbolici. Tek sveti Antun Padovanski čovjeka poistovjećuje s paunom upravo u sklopu razmišljanja o besmrtnosti.[21] Prazninu između Pinijeve napomene i srednjovjekovnog teološkog promišljanja popunjava veliki broj ranokršćanskih likovnih prizora s rajskim pticama. Oni uvjetno opravdavaju predloženi simbolički smisao povezan s uskrsnućem i besmrtnošću, kojeg ranokršćanska ikonografija očito preuzima bez dvoumljenja.

Budući, dakle, da u ranokršćanskoj literaturi nema nedvosmislene teološke podloge za obrazlaganje dvaju paunova uz posudu alegorijom uskrsnuća, u tumačenju te slike valja se okrenuti s jedne strane samom za sebe motivu posude s vodom, a s druge cjelini heraldičkog prizora različitih životinja uz kantaros.

Bezbrojne su biblijske aluzije na vodu kao izvor života ili, pak, mudrosti, izjednačene sa životom (Izr 3, 13-18; 8, 32-36; 20, 5; Sir 14, 25-27; 15, 3; 24, 25-31; Iz 35, 6; 55, 1; 58, 11; II 4, 18; Zah 14, 8). U novozavjetnoj eshatologiji taj izvor poprima smisao uskrsnuća i vječnoga života koji počiva na Kristovoj žrtvi (Iv 3, 5; 4, 10-14; 7, 37-39; 19, 34; Otk 7, 17; 21, 6; 22,1, 14, 17).[22] Vrhunac novozavjetne misli o spasiteljskom izvoru počiva u riječima svetoga Pavla (Rim 6, 3-11), gdje se smrt izjednačava s krštenjem, a ono s uskrsnućem. Takva je misaona i likovna alegorija podobna upravo grobnom okruženju, u kojem je zatečena i freska iz Štrbinaca.

---

19 Riječ je o motivu dvaju paunova (druga polovica 2. st.) koji pridržavaju vijenac ponad prizora posmrtne gozbe u katakombama Svetih Petra i Marcelina. A. Ferrua, n. dj. (11 - 1970., 23-25). Literatura o motivu sučeljenih paunova nepregledna je, Usp. O. M. Dalton, n. dj. (19), 285; S. Pelekanidis, n. dj. (11), 225; F. B. Bargebuhr, n. dj. (9), 89; D. E. Gamalero, n. dj. (17), 128-129; L. Nagy, Le lapidi sepolcrali del vecchio cimitero israelitico de Laktanya-utca in Budapest, AE V-VI (1944-1945), 1945., 135; C. F. Mawer, Evidence for Christianity in Romanian Britain, The small finds, British Archaeological Reports, Brit. Ser. 243, 1995., 60, passim; J. Jeličić-Radonić, Ranokršćanske dvojne crkve u Starom Gradu na Hvaru, Split, 1994., 69-78; F. van der Meer, Ch. Mohrmann, n. dj. (8), 97-133, D. Forstner, Die Welt der christlichen Symbole, Insbruck, 1982., 230-232; T. Velmans, n. dj. (8); D. Dimitrov. Le système décoratif et la date des peintures murales du tombeau abtique de Silistra, CahArch XII, 1962., 40; J. Haberl, Lebensbaum und Vase auf antiken Denkmäkern Iesterreichs, Jahreshefte des Oesterrichuschen Archäologischen Institutes in Wien XLIII (1956-1958), 1958., 222-247.

20 Usporedi navode iz prethodne bilješke. O izvoru života usporedi i Leksikon, n. dj. (15), 230-231 (Fons vitae(; D. Neimann, n. dj. (17), 118-123

21 H. Leclercq, n. dj. (8-1837), 1075-1076

22 Usp. bilj. 19.

Heraldički prizor životinja uz kantaros svoje najdojmljivije biblijsko uporište ima u čuvenom 42. psalmu s početnim stihovima: »Kao što košuta čezne za izvor-vodom...« Pridružujući te zanosne stihove prizoru dvaju jelena koji piju s izvora života, ranokršćanska mu je umjetnost iznašla uvjerljivo teološko obrazloženje. Razumljivo je da se ono dade primjeniti na sliku bilo kojih dviju životinja uz posudu, a prije svega rajskih ptica, na što upućuju primjeri gdje se parovi jelena i paunova pojavljuju zajedno, odnosno naizmjence u nizu.[23]

Nema stoga dvojbe da je središnji motiv na freski iz Štrbinaca sadržavao alegoriju vječnog života, prizivajući uskrsnuće svim vjernicima zajednice, a ponajprije samoj vlasnici grobnice. Zanimljivo je napomenuti da prizor paunova uz kantaros na prostoru Panonije, kao rijetko gdje drugdje, ima jasan i neprekinut razvojni tijek od 1. st. poslije Krista do ranokršćanskoga razdoblja, ostvaren u skulpturi, mozaiku i slikarstvu.[24] Taj je podatak vrijedan razmišljanja pogotovo stoga što motiv sučeljenih paunova u slikarstvu rimskih katakombi, premda prisutan od 1. do 4. st., nije osobito prisutan. Uz posudu - izvor života, radije su smješteni golubovi, dok se rajska ptica rado prikazuje u trenutku šepirenja kitnjastim repom, ili u zajednici s različitim drugim pticama i životinjama.[25]

Izvor života između dviju životinja ponekad se, umjesto posudom, predočuje križem ili kristogramom, ili je taj simbol postavljen iznad vaze, slično kao na freski iz Štrbinaca.[26] U toj slici treba prepoznati srž kršćanske soteriologije u kojoj je starozavjetni nagovještaj spasenja ostvaren žrtvom na križu onoga koji je put, istina, ali i život sam (IV, 14, 6). Na našoj je freski ta misao predočena motivom koji vizualno i simbolički gospodari prizorom - kristogramom u kružnom okviru, smještenom poviše posude i paunova.

Dobro je poznato zaštitničko i pobjedničko znamenje kristograma, radi kojeg je taj znak kao alegorija nadvladavanja smrti i metafora uskrsnuća osobito prikladan ures grobnih prostora.[27] S obzirom da smo na tlu Panonije, misao me navraća na razmatranje o uskrsnuću, prisutna u eshatološkim spisima najuglednijeg ranokršćanskog crkvenog pisca tog podneblja, Viktorina iz Petovija († 304), ali i u aktima panonskih mučenika.[28] Ista je misao nerijetko dočarana i u

23 Usp. T. Velmans, n. dj. (8), 38-39: D. Rendić-Miočević, Salonitana chrisitana. O solinskom baptisterijalnom kompleksu - cathecumeneum ili consignatorium?, Zbornik Narodnog muzeja VII, Beograd 1975., 258-263, sl. 3; G. Cvetković-Tomašević, Mosaic Pavement in the Nartex of the large Basilica, Heraklea III, Bitola 1967., 46-61.

24 L. Nagy, n. dj. (18), 135; J. Haberl, n. dj. (18), 222-225.

25 H. Leclercq, n. dj. (10), 2603-2609.

26 F. van der Meer - Ch. Mohrmann, n. dj. (8), 97, Abb. 270; 133, Abb. 421.

27 B. Migotti, »Sol iustitiae Christus est« (Origenes). Odrazi solarne kristologije na ranokršćanskoj građi iz sjeverne Hrvatske, Diadora 16-17, Zadar 1995., 275-276.

28 R. Bratož, Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnenem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode, Ljubljana 1986., 101-102.

tamošnjoj ranokršćanskoj umjetnosti, i to ponajprije isticanjem kristograma na freskama grobnih zdanja.[29]

Motiv kristograma na freski iz Štrbinaca zadobiva potpuni smisao sagledan tek u združenosti s likovima zvijezda i sunčevih krugova, u kojima se nazire solarni vid Kristove osobe. Naime, u sutonu poganstva, rastočenog iznutra misterijskim kultovima i monoteističkim stremljenima razočaranih poklonika klasičnih rimskih bogova, pojedine se poganske teologije prožimaju idejom najvišeg bića. Ono je sveobuhvatno i neizrecivo, bez početka i kraja, a najmoćnija mu se prisutnost odražava u svemirskim prostranstvima, prosijavajući svjetlošću nebeskih tijela, ponajprije sunca.[30] Dodirnuvši već u 2. st. i kršćansku misao, solarna je teologija postala ishodištem stapanja, prevladavanja i konačne pobjede kršćanstva nad misterijskim religijama, a potom i nad kultom u kome je susrelo najopasnijeg protivnika - monoteističkim štovanjem Nepobjedivog Sunca (Sol Invictus).[31]

Čini se da upravo tako osmišljena ideja pobjede gospodari prizorom na freski iz Štrbinaca. Iz njena grobnog okruženja proizlazi okrenutost pobjede nad smrću zaslugom Kristova uskrsnuća (kristogram). To uskrsnuće otvara vrata rajskog vrta (rešetkasta ograda) vjernicima (paunovi) koji, napajajući se s izvora života (posuda s vodom) postaju dionicima pobjede i vječnosti u svemiru (sunca i zvijezde). Na slobodu poistovjećivanja paunova s vjernicima upućuju mnoge pojedinosti. Podsjetimo se na već spomenuti 42. psalam, gdje se duša (vjernik) uspoređuje s košutom, zatim na misao svetog Antuna Padovanskog o besmrtnosti tijela vjernika i rajskih ptica, a potom i na likove vjernika koji se, zajedno s jelenima, napajaju na izvoru života.[32]

U okviru tako utemeljene teološke potke slika iz Štrbinaca iskazuje i neke osobitosti. Premda naprgnuta simbolika prizora u cjelini otklanja misao o pukoj dekorativnosti pojedinih sastavnih dijelova, čini se, ipak, da se autoru njegove zamisli, ili možda umjetniku, potkrala konvencionalnost koja donekle odudara od zaokružene temljne poruke. Naime, posred rombičnih polja na gornjem dijelu rubne vrpce (rajske ograde) razaznaju se točke. Budući da se na freskama, koje rajski vrt predočuje jasnije i prirodnije, među rešetkama vide manje ili više stilizirani, ali posve razabirljivi cvjetovi, spomenute točke nesumnjivo su geometrizirani nadomjestak izvornoga biljnog motiva.[33] Moguće je da je majstor, premda svjestan da crta rajsku ogradu, izgubio predodžbu o nadomještavanju cvijeća rajskoga vrta točkama. Drugo je tumačenje još zavodljivije. Mogao je,

29 Z. Kádàr, n. dj. (17), 187; L. Mirković, n. dj. (17), 89-93.

30 F. Cumont, Die orientalischen Religionen im römischen Heidentum, Stuttgart 1959., 188.

31 B. Migotti, n. dj. (26), 267-269.

32 Usp. bilj. 20, te T. Velmans, n. dj. (8), 38-39. I raznovrsni životinjski likovi na mozaičnom podu sjeverne dvorane katedrale u Akvileji protumačeni su kao moguća metafora rajskog boravišta umrlih akvilejskih vjernika. B. Bagatti, Note sul contenuto dottrinale dei musiaici di Aquileia, RAC XXXIV (1-4), 1958, 131-133.

33 Usp. bilj. 17.

naime, autor zamisli prizora namjerno sažeti alegoriju zemaljskog nebeskog raja, naglašavajući sveobuhvatnost Božjega gospodstva u svemiru. Na takovu nas mogućnost čitanja navodi rijetko slikovita grobna pjesma - epitaf svećenika Hilarija iz Arla (449. g.), sva prožeta astralnim znamenjem. Naime, u posljednja se dva njezina stiha raj dočarava kao prostor cvjetnih vrtova i zvjezdanog neba.[34]

Kakogod bilo, astralni likovi su pojedinost koja našoj umjetnini podaruje notu začudne osobnosti u okviru srodnih spomenika. Na njima nedvojbeno počiva solarni sadržaj teološke pozadine prizora kao odraz solarne kristologije, inače znatno zastupljenije u ranokršćanskoj grobnoj epigrafici, odnosno epitafima, negoli u slikarstvu. Očigledno je da su misli ranokršćanskih teologa u stihove pretakali klesari na grobnim spomenicima, a na zidovima ih kršćanskih grobnica oživljavali majstori fresaka.

U slikarstvu katakombi 3. i 4. st. nije nepoznat prizor nebeskog raja - svemira, združenog u pravilu s motivom kristograma, ali je kudikamo udomaćenija alegorija raja zemaljskog s cvijećem i pticama.[35] Spomenik iz Štrbinaca stoga je poseban već i po odabiru rjeđe rabljenih motiva, a još više radi mogućnosti koju oni pružaju za dublje pronicanje u teološku potku prizora. U ranokršćanskoj se umjetnosti općenito astralna simbolika predočuje združivanjem sunca i mjeseca, mjeseca i zvijezda, ili sve troje zajedno.[36] Na freski iz Štrbinaca nedostaje mjesec, u preciznom tkanju astralne kristologije inače metafora Crkve, posrednika Kristove milosti i spasenje vjernicima. Kombinacija sunca i zvijezda, poput one na našem spomeniku, iznimna je i neuobičajena, ali ne i posve nepoznata.[37] Bi li se u izostavljanju mjeseca smjelo prepoznati smislenu teološku poruku koja zagovara izravno obraćanje vjernika (paunovi) Kristu (kristogram) u njegovom svemirskom gospodstvu (astralni likovi)? Takvo se čitanje iskazuje kao suprotnost onim primjerima u Panoniji i drugdje, gdje se kristogramu, simbolu spasenja i vječnog života u okviru rajskog vrta, pridružuju prvaci apostola.[38] Oni su, naime, predstavnici najvišeg svećenstva i utemeljitelji crkava, a u tom svojstvu i posrednici između Krista i vjernika.

Izbor astralnih likova na našem spomeniku moguće je protumačiti i drukčije. Ako se dvije kristogramske zvijezde shvate kao simboli apostola, izranja

---

34 »GRAMINA ET HALANTES DIVINIS FLORIBVS HORTOS SVBIECTASQVE VIDET NVBES ET SIDERA CAELI.« Usp. C. M. Kaufmann, n. dj. (11), 202.

35 O Marucchi, n. dj. (9), 286; T. Velmans, n. dj. (8), 40, bilj. 27.

36 H. Leclercq, u: DACL I (1), 1924. (s. v. Astres, 3005-3033).

37 H. Rahner, Symbole der Kirche, Salzburg 1964., 104 i d. Združeni se motiv sunca i zvijezde susreće na pintaderi iz mezijskog naselja Pontes, datiranoj u kraj 3. i početak 4. st. poslije Kr. i povezanoj s obredima poljoprivrednih svećanosti. S. Petković, A Jug from Pontes Decorated with Solar and Lunar Symbols, Starinar XLII (1991.), Beograd 1993., 105. Inačicu tog prizora moguće je prepoznati i na jednom tipu olovnih votivnih pločica sinkretističkog religijskog sadržaja, koje su nalažene u podunavskim provincijama, uključujući i Panoniju. Ondje se s obje strane boga Sola nalazi po jedna zvijezda s osam zraka. I. Iskra-Janošić, Rimske votivne pločice od olova u Jugoslaviji, Opuscula archaeologica VI, Zagreb 1968., 50, T. II/1.

38 Usp. L. Mirković, n. dj. (17), 89; Z. Kádár, n. dj. (17), 187.

obrazloženje prizora suprotno onome prvobitno predloženome, a blisko primjerima na kojima se pojavljuju likovi apostola.[39]

Kršćanska literatura nudi još jednu, možda najzavodljiviju mogućnost iščitavanja astralne simbolike na freski iz Štrbinaca. Opisujući dramu Kristove smrti, nepoznati autor uskrsne homilije iz 4. st. navodi kako su se u tom trenutku srušile zvijezde i potamnjelo sunce (jer je Krist svjetlost svijeta i jutarnja zvijezda), da bi po uskrsnuću sve opet poprimilo obrise prvobitnog sklada.[40] Usprkos tome što se potresenost svijeta Kristovom smrću uobičajeno predočuje likovima sunca i mjeseca uz raspeće,[41] ili upravo poradi toga, riječi navedene homilije, nedvojbeno eshatološki utemeljene, pobuđuju pozornost u odnosu na naš primjer, te se doživljavaju kao jedna od uvjerljivih mogućnosti tumačenja prizora na freski iz Štrbinaca.

Ostaje i problem kako obrazložiti prikazivanje dviju zvijezda i dva sunca. Dok je za pojavu dviju zvijezda lakše predložiti različita tumačenja ("pars pro toto" za vjernike, apostole, ili nebeski svod u cjelini), teže je razjasniti smisao dvaju sunčevih kolutova. Je li u pitanju sunce na izlasku i zalasku, na koje se onda nadovezuje zvjezdana noć, kao predodžba dnevnog protjecanja vremena, odnosno znamenja vječnosti? Ili je riječ o pukoj heraldičnosti, odnosno nekom trećem, nedokučenom motivu? Iz svega proizlazi da u utemeljenost glavne simboličke poruke (pobjeda nad smrću i uskrsnuće) na prizoru iz Štrbinaca ne treba sumnjati, ali da ipak nedvojbenom ostaje upitno promicanje uz sve pojedinosti znamenja ranokršćanske grobne umjetnosti, ne samo u primjeru našeg spomenika nego i općenito.[42]

Još se jedno pitanje, koje u sklopu proučavanja ranokršćanske grobne umjetnosti najčešće ostaje bez zadovoljavajućeg odgovora, dotiče mogućnosti raspoznavanja ikonografskih shema i simbolike. Riječ je o autorstvu predložaka za pojedine motive i prizore, odnosno ulozi koju je u tome imao slikar, a pogotovo vlasnik ili, pak, njegovi savjetnici, nužno barem donekle upućeni u teološku podlogu likovnih sadržaja.

Izvjesna opća saznanja o tome postoje, ali suvremeni izvori (natpisi, pisma crkvenih otaca, svećenika i svjetovnih dužnosnika, te koncilski akti) nažalost pružaju tek djelomičan uvid u stvaranje i uporabu ikonografskih obrazaca ranokršćanske umjetnosti s obzirom na zasvjedočeno postojanje umjetničkih radionica, te teološki, manje ili više, izobraženog svećenstva. Po svemu su sudeći u prva tri stoljeća majstori i vjernici uživali gotovo neograničenu slobodu u tom smislu, što podrazumjeva da su ikonografske sheme koje su stvorene tada, ali su

39 Usp. prethodnu bilješku. O zvijezdama kao simbolima apostola vidi H. Rahner, n. dj. (37), 107.

40 F. van der Meer - Ch. Mohrmann, n. dj. (8), 143.

41 G. Ferguson, Signs and Symbols in Christian Art, New York 1954., 60.

42 Usp. bilj. 9.

nastavile živjeti i dalje, pretežno odražavale osobno tumačenje kršćanskog naučavanja. Čini se da se ta sloboda djelomice zadržala i u 4. st., dok još nije posve prevladalo crkveno administriranje na svim poljima, uključujući i likovnu umjetnost.[43] Međutim, jedinstvenog pravila, odnosno saznanja o tim pitanjima nema. Jednim je zakonskim člankom na drugom saboru u Niceji 787. g. propisano da teolozi zamišljaju sakralne prizore i razrađuju ih sve do sitnih pojedinosti.[44] Imajući na umu privrženost crkve tradiciji, a potom i nekolicinu kasnoantičkih izvora, koji promišljanje sakralnih prizora u sklopu novog ustrojstva konstantinske crkve izrijekom pripisuje svećenicima, može se pretpostaiti da je ono što je u 8. st. ozakonjeno, u prethodnim razdobljima vrijedilo kao nepisano pravilo.[45]

Sve se to, međutim, odnosi na ranokršćansku umjetnost općenito, a poglavito onu reprezentativnu. Grobno je slikarstvo ne samo u 4. st., već u svim razdobljima podjednako, barem donekle bilo zaštićeno ozračjem privatnosti. Svedeno stoga u okvire stvarnih prilika, pitanje podrijetla predloška freske iz Štrbinaca može se izraziti dvojako. U prvome je primjeru pokojnica, odnosno njena obitelj, mogla od umjetnika (putujućeg pojedinca ili radionice na samome mjestu) odabrati gotov predložak, pri čemu je svejedno jesu li ga stvorili laički vjernici i slobodni umjetnici, ili, pak, nametnuli obrazovani teolozi. U drugome primjeru, pod uvjetom da je vjersko okruženje ranokršćanske Certisse bilo dovoljno sofisticirano, odnosno da je uključivalo teološki obrazovane svećenike ili laike, predložak za fresku mogao je nastati na samome mjestu i za potrebe određenog ukopa. Druga je mogućnost uvjerljivija stoga što je naša freska, premda temeljena na uobičajenom ikonografskom obrascu, u isti mah obogaćena osebujnim pojedinostima, kojima drugdje ne nalazim analogija. Drugim riječima, iza slike napučene neuobičajeno združenim, ali suvislim i logično povezanim motivima prepoznatljive simbolike, stajala je teološki izobražena osoba. Smijemo li stoga pomišljati na to da je ranokršćanska crkvena zajednica na području Štrbinaca, prema uzoru na ustrojstvo rimskih groblja i njima pridruženih zanatsko-umjetničkih postrojenja, nadgledala i usmjeravala djelatnost eventualne tamošnje radionice umjetnina za potrebe grobnog kulta?[46]

---

43 Usp. H. Leclercq, u: DACL IV(1), 1920, 340-341 (s. v. Décoration des églises, 339-363); Isti, n. dj. (10), 2592.; S. CH. Murray, n. dj. (9), 113; O. M. Dalton, n. dj. (10), 250-259; C. Carletti, n. dj. (11), 117.

44 O. M. Dalton, n. dj. (10), 250. Gdje potražiti ikonografski uzorak za neuobičajenu astralnu simboliku na freski iz Štrbinaca? Iz izvora je poznato da je 285. g. u okolici Sopianae (Pécs) naseljena skupina barbarskih Karpa, a pretpostavlja se da je sličnih preseljavanja bilo više. (J. Fitz, Population, u: The Arcaeology of Roman Pannonia, Budapest 1980., 154) Zna se i to da su Karpi i njima srodni narodi na istočnim granicama Rimskog carstva bili poklonici astralnih kultova, povezanih s kalendarom poljoprivrednih svečanosti i shodno tom, astralne simbolike u umjetnosti (S. Petković, n. dj./37/, 100). Antropološka pak analiza desetak skeleta iz grobova zatečenih u neposrednoj blizini grobnice s freskom, koju je obavio dr. M. Šlaus iz Odsjeka za arheologiju HAZU u Zagrebu, pokazala je da je riječ o reprodukcijski zatvorenoj zajednici (Z. Gregl, n. dj. /1/, 183). Stoga se nameće pitanje nije li osobita astralna simbolika na freski iz Štrbinaca mogla biti odrazom religijskih i umjetničkih nazora grupe ljudi slične, odnosno srodne Karpima iz Sopianae?

45 Usp. bilj. 43.

U ovome se trenutku nije moguće odmaknuti dalje od nagađanja o tim pitanjima. Ipak, postojeći nalazi iz Štrbinaca, osobito u svjetlu slabe istraženosti, čini posve utemeljenom pretpostavku o ranokršćanskoj Certissi kao uređenoj crkvenoj zajednici s bogomoljom, grobljem i mogućom domaćom zanatsko-umjetničkom djelatnošću.[47]

Vremensko i prostorno određenje spomenika

Osim freske iz Štrbinaca u sjevernoj Hrvatskoj, odnosno hrvatskome dijelu rimske provincije Panonije, nisu pronađeni tragovi ranokršćanskoga grobnog slikarstva. Poznati su jedino ulomci fresaka iz kupališne bazilike u Varaždinskim toplicama (Aquae lasae), preinačene u drugoj polovici 4. st. u ranokršćansku bogomolju. Na jednoj od njih , koja je visokog umjetničkog dometa, zagasitim je nijansama naslikana ovjenčana glava bradatoga sveca. Na drugoj se u izblijedjelim tragovima razabire motiv rešetkaste ograde, alegorije rajskog vrta, naslikan crvenom i zelenom bojom na žućkastoj podlozi.[48]

Nedostatak usporedne građe u bližem okruženju otežava određivanje vremenskih i prostornih okvira spomenika iz Štrbinaca. Treba se, stoga, osloniti na temeljne naznake ranokršćanskog fresko-slikarstva općenito, a pogotovo na susjednom području Mađarske, sjevernog dijela rimske provincije Panonije, razmjerno bogatome takvom građom. Naglasak je, dakako, stavljen uglavnom na pojedinosti usporedive s onima na freski iz Štrbinaca.

Temeljne su odrednice ranokršćanskog grobnog fresko-slikarstva ostvarene u 3. i 4. st., ali traju i dalje. Očituju se u svojevrsnom linearno-impresionističkom stilu, koji se ponekad isprepliće s iluzionističkim stremljenjima prethodnog razdoblja. U višebojnim slikama zastupljene su sve temeljne boje, time da crvena često prevladava. Pojedine freske, u pravilu one nefiguralne ili, pak, krajnje stilizirane, naslikane su isključivo crvenim tonovima. Prevladavaju bukolički i pastoralni sadržaji kao alegorija sreće, a iznad svega prizori ili motivi koji simboliziraju pobjedu nad smrću, te uskrsnuće. Unatoč zauzetom istraživanju niza generacija tijekom više stoljeća, mnoge pojedinosti ikonografsko-stilskog, a prije svega vremenskog određenja i vrednovanja ranokršćanskog grobnog slikarstva nisu dokraja utvrđene. Među saznanjima koja su neupitna postojanje je svojevrsne ranokršćanske slikarske *koine* u okviru koje pojedine provincije, gradovi i manje zajednice, odnosno njihove radionice, ostvaruju vlastite stilove. Važno je pritom

46 O umjetničko-obrtničkim radionicama uz rimska groblja usp. P. Testini, n. dj. (11). 112-122, 153.

47 Usporedi tekst uz bilješku 3.

48 »Od Nepobjedivog Sunca...«, n. dj. ((3), 51, 100.

naglasiti da izravni poticaji ne moraju, kako se prije smatralo, u pravilu pristizati iz Rima.[49]

Razmjerno obilje freski u ranokršćanskim grobnicama na području Mađarske daje naslutiti da ni spomenik iz Štrbinaca nije osamljeni primjerak u hrvatskome dijelu Panonije. U Mađarskoj je ponajprije u Pécsi (Sopianae), a potom i na drugim nalazištima, otkriven veći broj figuralnih fresaka, mahom višebojnih, naslikanih linearno-impresionističkim stilom u rasponu od prirodno predočenih ljudskih likova, preko stiliziranijih oblika do posve geometriziranih linearnih apstrakcija. Jedini iz literature mi poznat primjerak freske naslikane crvenom bojom potječe iz Alsóhetényа i odraz je krajnjeg stupnja pojednostavljenosti crteža, gdje se figuralnost motiva drva života unutar ograde rajskog vrta pretopila u nezgrapnu linearnu shematizaciju. Tematski sveukupno prevladava misao o uskrsnuću i spasenju, naglašena motivom kristograma.[50]

U mađarskoj se literaturi provlači podatak da su tamošnje ranokršćanske freske načinjene *»al secco«* tehnikom, dok se istodobno nailazi na opise koji daju naslutiti klasični *»fresco«* način oslikavanja.[51] Freska iz Štrbinaca načinjena je slabijom *»fresco«* tehnikom, s površinskim slojem premaza koji prije oslikavanja nije bio dostatno ovlažen.[52] Ta se manjkavost vjerojatno odrazila u gubitku izvornog tona crvene boje, očuvane tek u neznatnim tragovima, ali ipak nije došlo do njena isušivanja i ljuštenja.

Usprkos prepoznavanju pojedinih orijentalnih utjecaja, mađarski stručnjaci skloni su, barem kad je riječ o najuspjelijim freskama s ljudskim likovima i složenijim figuralnim kompozicijama, izravne poticaje tamošnjem ranokršćanskom slikarstvu vidjeti u Rimu. Naslućuje se prisutnost putujućih umjetnika pod okriljem kojih bi, odnosno prema njihovim uputama, radili domaći majstori.[53] Sudeći, međutim, prema podacima iz dostupne litarature, pitanje stilskog i vremenskog određenja te umjetnosti u mnogim primjerima, dakle

49 S. Pelekanidis, n. dj. (11); L. Reekmans, La chronologie de la peinture peléochrétienne. Notes et réflexions, RAC XLIX, 1973., 272-291; Isti, Zur Problematik der römischen Katakombenforschung, Boreas 7 München 1984., 242-260; A. Provoost, Das Zeugnis der Fresken und Grabpaltten in der Katakombe S. Pietro e Marcellino im Vergleich mit dem Zeugnis der Lampen und Gläser aus Rom, Boreas 9, 1986., 152-172; M. A. Alexander, Mosaic Ateliers at Tabarka, Dumbarton Oaks Papers 41, 1987., 1; O. M. Dalton, n. dj. (10), 243-316; H. Leclercq, n. dj. (10).

50 F. Fülep, n. dj. (17); Isti, Scavi archeologici a Sopianae, Corso XVI, 1969., 151-163; Isti, Nuove indicazioni per la storia del cristianesimo in Pannonia, Corso XVI, 1969., 165-178; Isti, The Excavations of the Late Roman - Old Christian mausoleum in Pécs, JPMÉ XXXII (1987.), 1988., 61; Gy. Gosztonyi, Die bemalte altchristliche Grabkammer und Grabkapelle No. II., AE III, 1942., 202-206; E. Tóth, n. dj. (11), 61; Z. Kádár, n. dj. (17); A. Sz. Burger, The Roman Villa and Mausoleum at Kovágószolos near Pécs (Sopianae). Excavations 1977.-1982., JPMÉ XXX-XXXI (1985.-1986.), 1987., 165-179; F. Fülep - A. Fetter, Neuere forschungen in der ausgemalten frühchristlichen Grabkammer NR. II von Pécs, JPMÉ XVI (1971.), 1972., 91-103.

51 E. B. Thomas, Religion, u: The Archaeology of Roman Pannonia, Budapest 1980., 198; F. Fülep, n. dj. (17), 42; A. Sz. Burger, n. dj. (50), 171

52 Na podacima zahvaljujem restauratoru gospodinu E. Pohlu.

53 E. B. Thomas, n. dj. (51), 198; Z. Kádár, n. dj. (17), 186-200; F. Fülep, n. dj. (50-1988), 43.

općenito, nije zadovoljavajuće razriješeno. Tako jednu te istu fresku autori nerijetko datiraju različito, uglavnom u okvirima 4. st., a iznimno na početak 5. st.[54]

I nekolicina fresaka u Panoniji susjednoj provinciji Meziji otkriva srodnost tema i stila. Freska iz Niša (Naissus) s likovima apostola uz kristogram, smještenih u okruženje rajskog vrta, datirana je u drugu polovicu 4. st.[55]

Po svemu sudeći nije opravdana sklonost datiranju jednostavnijih, linearnih, u pravilu nekvalitenijih fresaka kasnije od onih stilskih i tehnički vrsnijih i dopadljivijih.[56] O tome svjedoče primjeri gdje se na novcem datiranim jednoslojnim nalazištima nailazi na izvrsne, višebojne figuralne freske, ali i na one siromašne i do krajnosti pojednostavljene. Ili se, pak, u prostoru iste grobnice susreću isprepleteni elementi koji bi, prema pojednostavljenom stilskom opredjeljenju na temelju vrsnoće, trebali upućivati na kronološke razlike.[57]

Kako stoga u sklopu saznanja o ranokršćanskom fresko-slikarstvu općenito, a osobito na panonsko-mezijskim prostorima, stilski i vremenski opredijeliti spomenik iz Štrbinaca? Poteškoća je u tome što mu u spomenutim susjednim područjima nema posve bliskih analogija. Svi pojedinačni motivi - rajska ograda, središnji likovi paunova uz vazu, kristogram, astralni simboli - uvriježena su baština grobnog fresko-slikarstva posvuda. Pa ipak, prema mome znanju, nigdje nisu združeni u istovjetnoj kompoziciji. U Panoniji je kao rijetko gdje drugdje motiv paunova uz vazu glatko i prirodno, bez vremenskog reza i većih ikonografskih pomaka, iz klesarske umjetnosti 1-3. st. prihvaćen u ranokršćanskome slikarstvu 4-5. st.[58] No usprkos zajamčenoj obljubljenosti tog motiva u Panoniji, on se u ranokršćanskom razdoblju ondje ipak ne pojavljuje u ulozi središnjeg prizora i okosnice kompozicije. S druge je strane takva shema, ostvarena i u Štrbincima, uobičajna u drugim krajevima kršćanskog svijeta izvan Panonije. Jedinstvenost štrbinačkoj freski u okviru panonskog i općenito ranokršćanskog grobnog slikarstva podaruje neuobičajen izbor alegorije zemaljskog raja kao svemira, napučenog nebeskim tijelima, a ne kao inače uvriježenog cvjetnog vrta. Takav izbor priziva u sjećanje jedan navod Ambrozija, milanskog biskupa i crkvenog oca iz 4. st., iz kojeg se dade zaključiti da je kršćanska astralna teologija u simbolici Uskrsa na zapadu uhvatila korijena više negoli na istoku.[59] U odnosu na taj podatak, uskrsna se homilija, prethodno

54 F. Fülep, n. djela (50-1969a, 1969b, 1988,43); E. Tóth, n. dj. (11), 61; Gy. Gosztonyi, n. dj. (50), 205-206; F. Fülep - A. Fetter, n. dj. (11), 227-228; O sličnim problemima u vezi s datiranjem rimskih freski usp. C. Carletti, n. dj. (11), 116; L. Reekmans, n. djela (49-1973, 287-291; 1984. 248).

55 L. Mirković, n. dj. (17), 96-98.

56 E. B. Thomas, Das frühe Christentum in Pannonien im Lichte der archäologischen Funde, u: Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung, Katalog izložbe, Linz 1982., 269.

57 Usporedi podatke iz literature u bilješci 54.

58 Usp. bilj. 23.

spomenuta kao moguća liturgijska podloga likovnom predočavanju svemira suncem i zvijezdama, iskazuje u novom svjetlu i dobiva na uvjerljivosti.[60]

O crvenoj boji u ranokršćanskom fresko-slikarstvu bilo je riječi u poglavlju o simbolici. Ostaje pitanje ima li ta osobina ikakvu ulogu u vremenskom i prostornom određenju ranokršćanskih fresaka. Crvene ranokršćanske slike daleko su rjeđe od višebojnih i u pravilu su jednostavnije, ali ih ta osobina ne datira. One se, naime, pojavljuju posvuda u razdoblju od 3-7 st.[61] Najdojmljivija među meni poznatima, a u nekim pojedinostima teme bliska štrbinačkom spomeniku, crvenim je konturama iscrtana freska iz jedne grobnice u Nišu, datirana novcem cara Anastazija (491-518). Napučena je naoko neuredno ispremiješanim biljnim motivima (vjerojatno umnoženoj metafori drva života), svemirskim likovima i monogramatičkim križevima koji, međutim, začudnom maštovitošću dočaravaju združenu zemaljsku i nebesku simboliku raja.[62] U Priscilinim katakombama u Rimu zidovi prostorije nazvane "cubicolo dei bottai", datirane u kraj 3. st., bili su oslikani figuralnim prizorima s prevladavajućim tamnocrvenim i narančastim tonovima. Nama je osobito zanimljava freska s prizorom ptice koja sjedi na kantarosu, naslikana crvenim konturama u linearno-geometrijskom stilu.[63] Geometrijski stiliziranima i do neprepoznatljivosti iskrivljenim motivima alegorije rajskog vrta bile su oslikane stijenke jedne kasno datirane grobnice na salonitanskom groblju Manastirine, ali su ondje uz crvene rabljeni i sivi tonovi.[64] Na bijeloj podlozi zidova grobnice u stijeni nedaleko od tzv. Bijelog samostana kod Sohaga u Egiptu crvenim su konturama nespretno i pojednostavljeno prikazani različiti prizori i likovi (lov, oranti, križevi, ptice i slično), datirani u 7-8. st.[65] Već spomenuta, crvenim obrisima naslikana freska iz Mađarske (Alsóhetény), primjer je do krajnosti nespretno geometrijski stiliziranog prizora drva života unutar ograde rajskog vrta.[66] Siromašna pojedinostima i groteskno iskrivljena ona se, osim po osnovnoj temi, ne da uspoređivati sa spomenikom iz Štrbinaca.

Već i površan osvrt na freske iz različitih krajeva, iscrtane crvenilom, daje naslutiti da se crvena boja freske iz Štrbinaca uklapa u simboliku žrtve i spasenja, predočenu temeljnim prizorom. Stoga je vjerojatno da je upravo u tome, prije negoli u mogućim stilsko-kronološkim odrednicama, osnovni smisao njene primjene.[67]

---

59 H. Rahner, n. dj. (37), 132.

60 Usp. bilj.40.

61 Usp. bilj. 11 i 12.

62 A. Oršić-Slavetić, Arheološka istraživanja u Nišu i okolici, Starinar VIII-IX (1933-1934), 1934., 304, sl. 6.

63 C. Pavia - C. Mocchegiani Carpano, n. dj. (11), 108-110; P. Testini, n. dj. (11), 258-259.

64 D. Rendić-Miočević, Neue Funde in der Nekropole Manastirine in Salona, AI I, 1954., 56-57, Abb. 1,2.

65 O. M. Dalton, n. dj. (10), 286

66 E. Tóth, n. dj. (11), 61, Abb. 12

67 Usp. tekst uz bilješke 13, 14 i 15.

Dosadašnje nas izlaganje dovodi do spoznaje da stilsko-ikonografske osobine naše freske, odnosno usporedba sa srodnim spomenicima na susjednim i udaljenijim područjima, ne omogućuje njezino pouzdano vremensko određivanje. Premda su mađarske freske, kao i one iz Varaždinskih toplica, mahom smještene u okvire 4. st., kasnije datirani srodni primjerci iz udaljenijih krajeva nalažu dodatno provjeravanje vremenskog određenja našeg spomenika.[68] Nije pritom riječ samo o potvrđivanju datacije u okvirima 4. st., već i o eventualnim mogućnostima njena sužavanja. Takva bi se provjera mogla osloniti na razlaganje okolnosti nalaza, ma kako malo o njima znamo, te na analizu ostataka grobnih priloga, odnosno oblika i uređenja grobnice. Grobnica s freskom, opljačkana u starini, zatečena je u okolišu kasnoantičkog groblja, od kojega je zasad otkopano svega desetak grobova.[69] Ostatke grobnih priloga čine brončani okovi kovčežića, neuporabljivi za precizniju dataciju[70], te različiti nakitni predmeti, podatniji vremenskom određivanju.

Prstenje je u kasnoantičkim grobovima u Panoniji rjeđe od inih nakitnih vrsta, a i slabije dokumentirano, jer je oblik često teže razabirljiv zbog oštećenosti. Primjerku iz Štrbinaca ipak se nalazi približnih analogija, datiranih u okvire 4. st. (sl. 3)[71] Brončana je narukvica oblikovana poput zmijskog tijela, s jednim krajem koji završava glavom zmije, dok je drugi zašiljen u obličju njezina repa. (sl. 4). Ubraja se u širu skupinu nakita sa završecima u obliku zmijskih glava, koja se pojavljuje u 3. st., a obilno je zastupljena u 4. st., da bi potkraj tog razdoblja pomalo izašla iz mode. Inačica s glavom i repom umjesto uobičajenih dviju glava, zastupljena u Štrbincima, nije toliko učestala ali, po svemu sudeći, nema kronoloških implikacija.[72] Perle nalik zrnu leće najčešći su oblik ogrlice u panonskim grobovima 4. st., dok su bačvasta zrna od zlatnog lima, kao skuplji i raskošniji primjerci, općenito rjeđi. (sl. 5).[73]

---

68 Naprimjer freske iz Niša, Solina i Sohaga (bilj. 62, 64 i 65.).

69 Z. Gregl, n. dj. (1).

70 Riječ je o kutiji za nakit, redovitom prilogu bogatijih ženskih grobova u Panoniji tijekom 4. st. Intercisa I, n. dj. (6), 164, 184.

71 K. Mihovilović, Prstenje i naušnice rimskog doma Slovenije, Arheološki vestnik XXX, Ljubljana 1979., 236-237, T. 2/47, 51; I. Marijanović, Prilog problemu datiranja nekih starokršćanskih crkava u Bosni i Hercegovini, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine (A), N. S. 45, Sarajevo 1990., 115-116, sl. 6; V. Lányi, Die spätantiken Gräberfelder von Pannonien, ActaArchHung XXIV (1-3), 1972., 86-87, Abb. 62/34; Intercisa I, n. dj. (6), Taf. 10/179 (4); M. Schulze-Dörrlamm, Die spätrömischen und frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gondorf, Germanische Denkmäler der völkerwanderungszeit, Ser. B. Band 14, Stuttgart 1990., 82, Taf. 69/5; H. Guiraud, Bagues et anneaux à l'époque romaine en Gaule, Gallia 46, Paris 1989., 188, Fig. 26,4e.

72 K. Mihovilović, n. dj. (71), 245, T. 3/1-4; R. Koščević, Antička bronca iz Siska: umjetničko-obrtna metalna produkcija iz razdoblja Rimskog carstva, Zagreb 1991, 32-33, T. VII/8; A. Salamon - L. Barkóczi, Archäologische Angaben zur spätrömischen Geschichte des pannonischen Limes - Gräberfelder von Intercisa I, MUAW 4, 1973., 78, Taf. 23/32 (20); A. Sz. Burger, n. dj. (50), 119, Fig. 107/185 (1,2); V. Lányi, n. dj. (71), 83-86; Intercisa I, n. dj. (6), Taf. 8/133 (3,4), 137 (2): Taf. 11/446(5); D. Schulze-Dörrlamm, n. dj. (71), 324, Taf. 1/6; 17/2

Treba napomenuti da se nabrojeni oblici nakita susreću od kasnog 3. st. do konca 4. st., ali su najčešći u grobovima datiranima novcem od 337. g. do kraja 4. st. Sveukupno bi se stoga moglo ustvrditi da vremenski raspon, dobiven razmatranjem nakitnih predmeta iz grobnice, odgovara razdoblju u koje se smješta i većina mađarskih freski (druga polovica 4. st.), ali se na toj osnovi ne može dalje sužavati. Usprkos dvojbama oko dometa i načina datiranja na temelju numizmatičkih priloga[74], presudni bi stoga trebali biti upravo nalazi novca iz grobova iskopanih u neposrednoj blizini grobnice s freskom. Riječ je o kovanicama Konstancija II. (355-361) i Jovijana (363-364).[75] Prema tim bi se nalazima i obližnja grobnica s freskom smjela datirati u treću četvrtinu 4. st., odnosno njegovu drugu polovicu, ali ne i sam završetak na prijelazu prema 5. st. U prilog takvom sužavanju vremenskog raspona govori i oblik grobnice, jer se na nekropolama u Panoniji i drugdje dvoslivni krov, svojstven cijelom 4. st., pri kraju tog razdoblja zamjenjuje pokrovom od vodoravno postavljenih ploča, odnosno opeka.[76] Jedan od pokazatelja predložene datacije mogla bi biti i popratna slova *alfa* i *omega*, koja se uz kristogram pojavljuju ponajprije na novcu od sredine 4. st., a potom, od druge polovice tog stoljeća, i na različitim uporabnim i ukrasnim predmetima[77] Uz kristogram na našoj freski još ih nema, što bi njenu dataciju trebalo pomicati prema sredini, a ne kraju 4. st. Ukratko, raznorodne pojedinosti, od kojih svaka za se možda ne bi imala željenu »težinu« oslonca za datiranje, zajednički posve uvjerljivo opredjeljuju fresku iz Štrbinaca u treću četvrtinu 4. st.

Zaključak

U svjetlu predložene datacije i razmotrenih analogija, ili radije, u pomanjkanju izvorne usporedne građe, freska iz Štrbinaca iskazuje se kao zasad osamljen i osobit primjerak svoje vrste na području hrvatskoga dijela Panonije, odnosno te rimske provincije u cjelini.

Usporedba s jedinim vremenski, prostorno i sadržajno bliskim spomenikom - freskom iz Alsóhetény, na kojoj je crvenom bojom naslikano drvo života unutar

73 Intercisa I, n. dj. (6), 191, Taf. 4/36(8); 9/167/1; 20/1134(4); Intercisa II, n. dj. (6), 443, Abb. 94/59,60; Taf. LXXXI/5; A. Salamon - L. Barkóczi, Bestattungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts, Alba Regia XI, Székesfehérvár 1971, 40-41, Abb. 6/2,6,7; 7/25 i d.; A. Sz. Burger, The Late Roman Cemetery at Ságvár, ActaArchHung XVIII (1-4), 1966, 103, 131, Fig. 96/32(2); 97/40(2); 101/113(1); 119/306(4); V. Lányi, n. dj. (71), 87-88, Fig. 63/1,5,15,16

74 Usp. E. B. Vágó - I. Bóna, n. dj. (7), 131-134.

75 Z. Gregl, n. dj. (1), 183.

76 L. Barkóczi - A. Salamon, Das Gräberfeld von Szabadbattyán aus dem 5. Jahrhundert, MUAW 5 (1975-1975), 1975., 95; F. Fülep, Sopianae, Budapest 1984., 163, 171; E. Salin, n. dj. (9), II, Paris 1952., 93, 104.

77 »Od Nepobjedivog Sunca...«, n. dj. (3), 61.

rajske ograde, gubi na smislu i uvjerljivosti kad se siromašnoj nezgrapnosti mađarske slike suprotstavi kompozicijski zamršen, ali skladan i simbolički čvrsto zaokružen prizor na freski iz Štrbinaca. Ova je druga promišljenije ostvarenje ne samo u ikonografsko-simboličkom, odnosno teološkom smislu, već i u stilsko-likovnom pogledu. Na njoj se, osim prevladavajućeg ranokršćanskog linearnog impresionizma razaznaje i osobit vid iluzionističkog ozračja.[78] Prepoznati ga je, čini se, u naoko začudnoj sprezi nezgrapnih, gotovo grotesknih pojedinosti i cjeline koja ostavlja dojam zavidnog sklada misli i poteza. U svemu se tome ni pretrpanost površine ne doživljava kao uobičajen nered "straha od praznine", već radije kao suvislo slaganje elemenata poruke djelotvorne jedino u zaokruženosti svih predočenih detalja.

Freska iz Štrbinaca po temeljnim se odlikama stila i ikonografije ne izdvaja iz ranokršćanske *koine*. Ni slikarstvu rimskih katakombi nije posve strano združivanje drugorazredne tehnike i stila s obiljem suvislih, promišljenih i dopadljivo zaokruženih motiva.[79]

Samo bi sustavno arheološko istraživanje moglo odgovoriti na postavljena pitanja, uključujući i ono je li ovdje razmotreni spomenik bio osamljen u svome neposrednom okruženju. Ono što dosad znamo o Štrbincima uvjerava nas da u to treba sumnjati. Pravo je pitanje na kojoj je razini vjerske upućenosti i osjećajnosti simbolika njegova likovnog prizora komunicirala s tamošnjim vjernicima. Drugim riječima, kakvi su bili ini oblici i dometi materijalne i duhovne kulture ranokršćanske zajednice u rimskoj Certissi.

78 O. M. Dalton, n. dj. (10), 247; S. Pelekandis, n. dj. (11), 219.

79 Ipak se naš spomenik, zahvaljujući mnogim posebnostima i razlikama u odnosu na srodnu građu, doživljava kao ostvarenje domaće sredine, slobodno od neposrednog poticaja iz bilo kojeg znamenitijeg kršćanskog radioničkog središta. Treba spomenuti da su se na tek sondiranom, ali neistraženom nalazištu Kamenica kraj Vinkovaca, gdje se vjerojatno krije memorijalno-grobni ranokršćanski sklop, zatekli ulomci freske iscrtane dvjema linijama - debljom tamnosmeđom i tanjom crvenosmeđom U njima valja vidjeti okvir prizora koji je i sam mogao biti naslikan takvim tonovima, slično spomeniku iz Štrbinaca. O tome, međutim, možemo tek nagađati, kao i o eventualnoj povezanosti dviju ranokršćanskih sredina, one u Vinkovcima (Cibalae) i one na Štrbincima (Certissa). Certissa je, naime, podjednako udaljena od ranokršćanskih biskupija u Osijeku (Mursa) i Vinkovcima (Cibalae), najvjerojatnije pripadala jednoj od njih.

Skraćenice

AE	Archeologiai értesitö, Budapest
AI	Archaeologia Iugoslavica, Ljubljana - Beograd
ActaAntHung	Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
CahArch	Cahier archéologiques, Paris
Corso	Corso di Cultura sull'arte ravennate e bizantina, Ravenna
DACL	Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie (izd. F. Cabrol i H. Leclercq), Paris
JPMÉ	Janus Pannonius Muzeum Évkönyve, Pécs
MUAW	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest
RAC	Rivista di Archeologia Cristiana, Roma
VAMZ	Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb

SUMMARY

THE EARLY CHRISTIAN FRESCO FROM ŠTRBINCI NEAR ĐAKOVO

The early Christian fresco found in 1991 at the locality Štrbinci near Đakovo (probably Roman Certissa) in being analysed and described from the aspect of fine arts and style, as well as from the iconographic and symbolic aspect. It shows a scene with the motives of two peacocks standing face to face next to a dish and a christogram with the figures of suns and stars in the interspaces which is framed by a letticed ribbon. The scene is interpreted as an allegory for salvation and resurrection, that is for eternal life. Based on the analysis of its style and content along with the archeologic context, the fresco is dated into the third quarter of the 4-th century and defined as a creation of a domestic milieu.

ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE (1997) str. 51-55

UDK: 069.2 (497.5 Đakovo) »1951./1996.«

Diskontinuirani kontinuitet Muzeja Đakovštine

Mr. BORISLAV BIJELIĆ, prof.
Muzej Đakovštine, Đakovo

SAŽETAK

U članku se problematizira odnos lokalnih vlasti naspram institucijama kulture, i to na primjeru Muzeja Đakovštine za koji autor smatra da bi mogao biti paradigmatičan za stanje u kulturi uopće. Od samog osnutka Muzej Đakovštine, ističe se, bio je suočen s mnoštvom problema od kojih je najaktualniji problem, odgovarajućeg prostornog smještaja. Zgrada u kojoj je smješten Muzej nakon što je Biskupija đakovačka i srijemska dobila zgradu u Preradovićevoj ulici, ne zadovoljava niti minimalne kriterije struke i, samim time, otežava normalno funkcioniranje te ustanove.

Muzej Đakovštine osnovan je potkraj 1951. godine. Njegovom osnivanju prethodile su gotovo dvogodišnje pripreme koje su, u konačnici, završile uspješno, ponajprije zahvaljujući entuzijazmu pojedinaca duboko svjesnih potrebe očuvanja kulturne baštine Đakovštine. Sve poteškoće kroz koje je prolazio Muzej u svom četrdesetogodišnjem egzistiranju paradigmatične su za odnos prema kulturi, i to ne samo u našem gradu. Upravo stoga smatram za potrebno upozoriti čitatelje da ovaj članak ne dožive kao lamentaciju nad osobnim poteškoćama, već kao, prije svega, pledoaje za drugačije valoriziranje institucija kulture i kulturnog stvaralaštva uopće.

Muzej Đakovštine prvobitno je smješten u privatnoj zgradi, na površini od samo 208 m^2. U tom, doista skromnom prostoru, tadašnja direktorica Muzeja Hedviga Dekker, uz pomoć suradnika u Muzeju i članova tada agilnog »Društva prijatelja starina«, uspjela je ostvariti stalni muzejski postav. Uzoritim angažmanom svih zaposlenih Muzej je u kratkom periodu uspio sakupiti značajnu arheološku,

etnološku, numizmatičku, povijesnu i umjetničku zbirku. Uz knjižnicu, hemeroteku i fototeku spomenute zbirke čine i danas respektabilni muzejski fundus koji se procjenjuje na oko 40.000 predmeta.

Zgrada u kojoj je danas smješten Muzej Đakovštine

Bez obzira na eklatantne početne uspjehe koji su, kako je jednom prigodom istaknuo dr. Antun Bauer, bili bez presedana u našoj muzeologiji, egzistencija Muzeja bila je dovedena u pitanje. Razloga tomu bilo je više. S jedne strane kadrovski i financijski, pa i sustavne nejasnoće oko mjesta i uloge muzeja, naročito u manjim sredinama, a s druge, problemi odgovarajućeg smještaja koji često nije zadovoljavao osnovne zahtjeve struke. Tijekom šezdesetih godina čelni ljudi Muzeja uspjeli su, uz pomoć tada naših najeminentnijih muzeologa spriječiti, iz političkih krugova iniciranu ideju o fuziji Muzeja i Narodnog sveučilišta. Da je do te integracije kojim slučajem došlo značilo bi to, sasvim sigurno, sukcesivno gašenje Muzeja i involuciju grada na kulturnom planu. Slične tendencije bile su nazočne, u većoj ili manjoj mjeri, i narednih desetljeća.

Nikako ne umanjujući spomenute poteškoće, čini se, da su se problemi vezani za smještaj Muzeja, već tada, pokazali kao akutniji. Nakon nedobivanja suglasnosti za daljnji boravak u dotadašnjim, u svakom pogledu nezadovoljavajućim

prostorima, pronađen je novi, koji je imao 480 m^2 površine i bio, ne optimalno, ali nakon provedene najnužnije sanacije, svakako zadovoljavajuće rješenje. Već 1970. godine otvoren je stalni postav u četiri prostorije da bi, tri godine kasnije, isti bio gotovo udvostručen. Na postavu su radili djelatnici Muzeja potpomognuti muzealcima iz Zagreba i Osijeka.

Od sredine sedamdesetih godina, pa sve do početka Domovinskog rata, Muzej Đakovštine djeluje kao jedna od stabilnijih i prominentnijih kulturnih institucija grada. Organiziraju se izložbe, povećava se broj predmeta u pojedinim zbirkama, kako donacijama tako otkupom i arheološkim iskopavanjima, a pojedini djelatnici Muzeja aktivno se uključuju u sva relevantnija događanja u gradu. Pokrenuta je i Biblioteka Muzeja Đakovštine u kojoj je objavljeno nekoliko brojeva Muzejskog zbornika i knjiga kustosa Krešimira Pavića »Povijest đakovačkih tiskara«. Stalna je i suradnja pojedinaca u stručnim i drugim publikacijama što, dakako, samo učvršćuje pozicije ustanove.

Do sredine 1992. godine, kada se u Muzeju upošljava autor ovog teksta, u ustanovi su radila samo četiri djelatnika, od toga dva stručna. Kako je Đakovo u to vrijeme bilo izloženo ratnim djelovanjima, o uobičajnim aktivnostima nije moglo biti govora. To, dakako, ne znači da se nije radilo. Snimljeno je nekoliko videovrpci o ratnim operacijama na području Đakova i Đakovštine koje će, zasigurno, predstavljati nezaobilazne izvore budućim istraživačima naše suvremene povijesti. Osnovana je i zbirka Domovinskog rata u kojoj je pohranjeno sve što nam je u datim okolnostima bilo dostupno: dio pisane dokumentacije iz osvojenih vojarni JNA, ostaci kazetnih bombi, bojler-bombe domaće proizvodnje... Svemu tome treba pribrojiti i veliki broj fotografija snimljenih u gradu, ali i na prvim linijama bojišnice. Za vrijeme ratnih djelovanja, na svu sreću, zgrada Muzeja nije bila oštećena.

Sredinom 1991. godine, po naredbi Ministarstva kulture, gotovo cjelokupan muzejski fundus, iz sigurnosnih razloga, premješten je u ratom manje ugrožena područja Hrvatske gdje se i danas nalazi. Postoji opravdana sumnja da bi dio fundusa mogao biti oštećen, s obzirom da je premješten, a vjerojatno i pohranjen, na nezadovoljavajući način. Iako je od gradskih vlasti ravnatelj Muzeja tražio, za transport i deponiranje primjerene drvene sanduke, oni nisu bili osigurani, pa su u tu svrhu upotrebljene obične kartonske kutije. U dopisu koji je na adresu Muzeja Đakovštine krajem 1994. godine uputila Jasna Tomičić, ravnateljica Hrvatskog povijesnog muzeja, ističe se da bi Muzej Đakovštine trebao preuzeti sve predmete zbog »velikih problema koje imamo u našim depoima«. Ta izjava dodatno pojačava naše strahovanje za sudbinu muzejskog fundusa, tim više što u ovom trenutku nismo sigurni hoćemo li uopće biti u stanju prihvatiti povrat preseljenih predmeta.

Pesimizam izražen u potonjoj rečenici ima, nažalost, realno utemeljenje. Uz sve poteškoće tijekom rata, Muzej je u svibnju 1994. godine morao prostor u kojem

je do tada obitavao ustupiti Biskupiji đakovačkoj i srijemskoj, a gradske vlasti nisu u međuvremenu uspjele pronaći prostor koji bi zadovoljio kriterije struke. Bez ambicija da analiziram, pokušat ću ukratko tek informirati kako je do toga došlo.

Zgradu u Preradovićevoj 17 u kojoj je doskora bio smješten Muzej Đakovštine sagradio je 1857. godine biskup Josip Juraj Strossmayer za potrebe smještaja bosanskih franjevaca, a vremenom se koristila i u druge vjerske svrhe. Zgrada je 1960. godine nacionalizirana i u njoj se prvo smješta Dom zdravlja, a potom Muzej Đakovštine i Općinska uprava društvenih prihoda. Biskupski ordinarijat podnio je tijekom 1993. godine zahtjev Sekretarijatu za privredu i društvene djelatnosti Grada Đakova za povrat spomenute zgrade, no zahtjev, prvobitno, nije bio prihvaćen. Nakon žalbe podnijete na tu odluke Skretarijat poništava prvobitno donesenu odluku i donosi novo rješenje po kojemu ukida odluku Komisije za nacionalizaciju od 15. travnja 1960. godine i zgradu vraća Biskupiji đakovačkoj i srijemskoj. U obrazloženju ove odluke navodi se da organ koji ju je donio nije prigodom podnošenja zahtjeva imao na uvidu »mnogobrojne dokaze« koji su u vidu isprava i dokumentacije priloženi u žalbi Biskupskog ordinarijata.

Spomenuti dokazi, najkraće rečeno, ukazuju na to da je zgrada korištena u vjerske svrhe (Sjemenište duhovne mladeži Đakova) te da zbog toga, prema tada važećim zakonima (Službeni list FNRJ broj 52/59), nije niti mogla biti nacionalizirana. Navedeni argument bio je dovoljan da Gradsko vijeće i Gradsko poglavarstvo Đakova daju suglasnost da se žalba Biskupskog ordinarijata prihvati kao osnovana te istome izvrši povrat nacionalizirane imovine.

Koliko je takva odluka u stanju izdržati kritičku valorizaciju ostavljamo pravnicima i nekim budućim društvenim analitičarima. Ovom prigodom želim istaknuti da ravnatelj Muzeja, kao ni stručni kolegij, takvu odluku u službenoj korespodenciji s Gradom i muzejskim institucijama nisu dovodili u pitanje - ali je od gradskih vlasti zahtjevano da prije preuzimanja zgrade od strane Biskupije za Muzej iznađu kvalitetno rješenje. U tome je naša ustanova imala punu podršku Muzejskog dokumentacijskog centra i, samo jedno vrijeme, pojedinaca u Ministarstvu kulture. Usudio bih se reći da su prema nama bili benevolentni i gradski čelnici ali, bez obzira na to, zadovoljavajuće rješenje za Muzej nisu pronašli.

Zbog odstupanja od utvrđene dinamike preseljenja u Đakovu je 15. ožujka 1994. godine održan sastanak zainteresiranih strana, a uz nazočnost gospodina Franje Dubrovića iz Ureda predsjednika Republike, te rezolutno precizirani rokovi iseljenja Muzeja koji su, u relativno kratkom roku, bili ostvareni.

Muzej Đakovštine preseljen je u nefunkcionalnu, derutnu, strukturom prostora i veličinom (manja od 200 m^2) nezadovoljavajuću zgradu. Ili, da budem precizniji, preseljeni su samo ljudi, dok je Muzej dobio sve karakteristike imaginarnog. U prostorijama u kojima se sada nalazimo nismo u stanju prihvatiti povrat muzejske

građe, a o stalnom postavu ne može biti ni govora. Ipak, bez obzira na sve poteškoće, i baš poteškoćama usprkos, Muzej je i nadalje nezaobilani činitelj kulturnog života grada. Već nekoliko godina, u relativno pravilnim vremenskim razmacima, održavamo javne tribine na kojima predstavljamo recentne knjige hrvatskih izdavačkih kuća iz područja društvenih i humanističkih znanosti, organiziramo likovne i druge izložbe, surađujemo sa školama, Hrvatskom vojskom, udruženjima građana, na posudbu nudimo dio bibliotečnog fonda, objavljujemo radove u stručnim publikacijama i dnevnom tisku. Rezultati do kojih se došlo arheološkim iskapanjima posebice su značajni jer uvelike nadilaze lokalne okvire. Tako su starokršćanski nalazi s našeg područja već prezentirani na izložbama i izvan državnih granica, dok će najnoviji starohrvatski nalazi iz, pretpostavlja se, 11. i 12. stoljeća, vjerojatno radikalno revidirati dosadašnje spoznaje o najstarijoj povijesti našeg grada.

Dakle, u doista teškim uvjetima, u uvjetima kada smo prisiljeni dio spomenutih aktivnosti obnašati u srodnim institucijama koje su u stanju ponuditi odgovarajući prostor, radnih rezultata ne manjka. To se, nažalost, ne bi moglo reći i za naše osnivače, Grad Đakovo - kada je u pitanju pronalaženje odgovarajuće lokacije za smještaj Muzeja. Takvih lokacija u našem gradu, doduše, i nema puno, no, ipak, tijekom prošle godine, iz neobjašnjivih razloga, propuštena je prigoda da se problem smještaja Muzeja riješi na primjeren način. Jedna prigoda je propuštena, ali se, nema tomu dugo, ukazala nova. Svi mi koji smo zainteresirani za što kvalitetnije kulturno profiliranje grada bojimo se i pomisliti što bi se moglo dogoditi ako se i ta prigoda olako propusti. Rješenja su na vidiku. Grad je na potezu.

SUMMARY

DISCONTINUED CONTINUITY OF THE MUESEUM OF ĐAKOVO AREA

The article deals with the attitude of local authorities towards cultural institutions on the example of the Museum of Đakovo-area for which the author claims to be a paradigm for the cultural situation in this area in general. The article reports, that from its very foundation the Museum has faced numerous problems, the most relevant of which in the problem of inadequate present housing. The building in which the Museum has been situated since the fomer house of the Museum was returned to the Diocese of Đakovo and Srijem, does not meet evan of the minimum professional criteria and thus makes normal activities of this institution extremely difficult.

ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE (1997) str. 57-81

UDK: 325.1 (497.13) »1918.-1941.«

Agrarne promjene u Đakovštini 1918.-1941. godine

Dr. ZDENKA ŠIMONČIĆ-BOBETKO
Institut za suvremenu povijest, Zagreb

SAŽETAK

Autorica govori o procesu agrarnih promjena na prostoru Đakovštine 1918. - 1941. godine, uz osvrt na stanje koje je prethodilo. Ona razmatra političke prilike na selu i izlaže bitne odrednice gospodarske strukture. Analizira strukturu zemljišnog posjeda prije i nakon agrarnih promjena prema veličini, prostornom rasporedu, vrsti vlasništva, nacionalnosti vlasnika itd. Težište je rada na praćenju procesa agrarne reforme, koju su pratile unutrašnje kolonizacije (državna, privatna i banovinska), uz isticanje onoga što je činilo posebnost u odnosu na ostali državni prostor. Izložena je zakonodavna materija te organizacije i veze za provedbu agrarne reforme i kolonizacije.

U radu je obrađen lokalni aspekt - agrarne promjene u Đakovštini u međuraću (1918.-1941. godine). Pod Đakovštinom prostorno razumijevamo kotar Đakovo. On je imao površinu 902 km^2, a administrativno-teritorijalno bio je podijeljen na devetnaest općina. To su bile: Bračevci, Budrovci, Đakovačka Satnica, Đakovački Selci, Đakovo, Drenje, Gašinci, Gorjani, Krndija, Levanjska Varoš, Piškorevci, Punitovci, Semeljci, Strizivojna, Trnava, Viškovci, Vrbica, Vrpolje i Vuka. Đakovština se smjestila u izrazito poljoprivrednoj regiji. Većina njezina stanovništva živjela je na selu od poljoprivrede. Njezino je gospodarstvo imalo agrarno obilježje, a u društvenoj strukturi seljaštvo je činilo najbrojniji dio stanovništva. Karakteristično je i postojanje nacionalnih manjina. Međutim, agrarna struktura na selu nije bila povoljna za većinu, poglavito onih siromašnijih

stanovnika. Mnogo ih je živjelo na premalom posjedu, što vrijedi i za manjine. Što su za Đakovštinu značile agrarne promjene do kojih je došlo u međuraću, prvenstveno one vezane uz provođenje agrarne reforme i državne kolonizacije, ali i uz diobu i prodaju zemlje, veleposjeda i većih posjeda, te uz unutrašnju kolonizaciju, predmet je ovoga rada.

1. Bitne odrednice gospodarske strukture

Na prostoru koji je predmet rada živjela su prema popisu stanovništva od 31. 12. 1921. godine 47.602 stanovnika. Popis sadrži podatke o stanovništvu prema materinjem jeziku i religijskoj pripadnosti. U tabeli br. 1 dajemo strukturu stanovništva kotara Đakovo prema materinjem jeziku 1921. godine (vidi tabelu 1).

Tabela 1. – Struktura stanovništva kotara Đakovo 1921. godine po materinjem jeziku

Općina	Ukupno	Hrvata i Srba	Slovenaca	Nijemaca	Mađara	Čehoslavčka	Rusina	Rusa	Ostalo
1. Bračevci	2398	1777	–	78	266	273	–	4	–
2. Budrovci	1311	1099	4	88	97	12	–	–	11
3. Drenje	3411	1455	6	1331	606	9	–	3	1
4. Đ. Satnica	1219	600	6	397	151	6	–	6	53
5. Đ. Selci	1311	640	–	373	289	–	–	9	–
6. Đakovo	6765	4944	44	1270	232	101	16	124	34
7. Gašinci	2138	1330	1	674	111	11	–	–	11
8. Gorjani	3325	1845	1	1222	226	15	–	14	2
9. Krndija	1151	33	2	1087	13	15	1	–	–
10. Lev. Varoš	3683	3358	9	101	118	81	1	4	11
11. Piškorevci	1840	1440	1	79	38	66	202	2	12
12. Punitovci	1876	882	–	31	19	939	–	2	3
13. Semeljci	3857	2747	4	896	161	2	–	24	23
14. Strizivojna	1385	1313	6	41	18	1	–	1	5
15. Trnava	3023	2705	30	121	133	20	–	1	13
16. Viškovci	2243	1048	–	1013	167	–	–	13	2
17. Vrbica	2355	1476	2	845	17	4	–	4	7
18. Vrpolje	2126	1576	1	259	103	48	18	21	100
19. Vuka	2185	1630	1	297	138	109	–	3	7
Ukupno:	47602	31898	118	10203	2903	1712	238	235	295

Bez obzira na činjenicu da se državna doktrina temeljila na koncepciji troimenog srpsko-hrvatsko-slovenskog naroda, statistika iskazuje zajedno u posebnoj rubrici »Srbe i Hrvate«, a posebno Slovence. Stoga se Hrvati, iako većinski narod, mogu identificirati pretežno na osnovi pripadnosti katoličanstvu. Od ukupnog broja stanovnika Hrvata i Srba bilo je 31.898 ili 67% ukupnog stanovništva. Katoličkoj vjeri pripadalo je 41.839 ili 87,9% ukupnog stanovništva. Pravoslavnih je bilo 4.710 ili 9,9%. Osim Srba pravoslavnoj su vjeri pripadali i Rusi. Pravoslavnih je bilo u svim općinama kotara Đakovo, osim Krndije. Od njihova ukupnog broja 81,3% živjelo je u četiri općine (Bračevci, Gašinci, Levanjska Varoš i Trnava). Grkokatolika bilo je 370, a 82,3% njih živjelo je u općini Piškorevci. Toj vjeroispovjesti pripadaju i Rusini. Židova je bilo 450, od toga 86,6% u samom Đakovu. Pripadnici nacionalnih manjina činili su 32,3% ukupnog stanovništva Đakovštine. U procesu agrarne transformacije u međuraću (1918. - 1941.) ta je grupa stanovništva bila isključena iz podjele zemlje agrarnom reformom i kolonizacijom. Njemačka manjina bila je najbrojnija: činila je 21,4% ukupnog stanovništva Đakovštine. Mađara je bilo 6%, a Čehoslovaka 3,6% od ukupnog stanovništva tog područja.[1]

Većina stanovništva bavila se poljoprivredom, a samo manji broj bio je zaposlen u drugim granama gospodarstva. Na kakvim su posjedima živjeli i radili, prikazat ćemo na osnovi posljednjeg popisa poljoprivrednih gospodarstava u Hrvatskoj i Slavoniji 1895. godine. Poslije prvoga svjetskog rata prvi i jedini popis bio je obavljen 1931. godine. U tabeli br. 2. dajemo strukturu gospodarstava. Gospodarstva do 5 jutara zemlje, kojih je bilo 31,67%, raspolagala su sa samo 2,3% površine. Srednjih posjeda (od 5-20 jutara) bilo je 44,3%, a raspolagali su s 25,6% površine. Sa 40% površine raspolagalo je 23,5% posjeda od 20 do 100 jutara. Samo 0,08% posjeda s više od 1000 jutara zemlje raspolaže s 28,5% površine. U đakovačkom kotaru postojala je polarizacija strukture posjeda. Prevladavao je mali i srednji seljački posjed. U kategoriji gospodarstava do 5 jutara zemlje na svako od njih otpadalo je u prosjeku 1,5 jutara zemlje. Međutim, u toj je kategoriji bilo i mnogo manjih posjeda. Tko su bili vlasnici zemlje po nacionalnosti, saznajemo iz podataka istog popisa gospodarstava. Fizičkim osobama i seljačkim zadrugama pripadala su 110.172 jutra zemlje. Od toga je u vlasništvu onih čiji je materinji jezik bio hrvatski ili srpski bilo 86.817 jutara ili 78,8% ukupne površine. Pripadnici nacionalnih manjina raspolagali su s 23.318 jutara ili 21.2% ukupne površine. Pojedinačno je u toj skupini najviše zemlje pripadalo onima čiji je materinji jezik bio njemački. Oni su bili vlasnici 16.554 jutra ili 15% ukupne površine.

1 Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 1. 1921. godine, Državna štamparija, Sarajevo, 1932., 260-261.

Tabela 2. – Kotar Đakovo 1895. godine – privatni posjedi

Grupe gospodarstava po veličini zemlje (u jutrima)	Broj gospodarstava	%	Površina (u jutrima)	%
do – 1	1.080	16,76	409	0,31
1 – 5	961	14,91	2.651	2,04
5 – 10	1.162	18,03	8.837	6,81
10 – 20	1.694	26,32	24.399	18,78
100 – 200	1.512	23,46	52.007	40,06
200 – 1.000	23	0,36	2.880	2,22
više od – 1.000	5	0,08	1.707	1,31
	5	0,08	36.980	28,47
Ukupno	6.442	100,00	129,870	100,00

Izvor: Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, knj. I, Kraljevski zemaljski statistički ured u Zagrebu 1913., str. 338, 340

Mađari su bili vlasnici 5275 jutara ili 4,8% ukupne površine. Što se pak tiče vlasništva zemlje prema religijskoj pripadnosti njezinih vlasnika, situacija je bila ovakva: rimokatolici su bili vlasnici 88,5%, grkoistočni 8,7%, izraelićani 2,1% i ostali 0,7% ukupne površine.

Seljačke zadruge imale su u Đakovštini u vlasništvu 519 posjeda koji su zajedno raspolagali sa 16.749 jutara zemlje. Najviše je bilo posjeda od 20-50 jutara, njih 209, a raspolagali su sa 40,2% ukupne zemlje seljačkih zadruga; 148 posjeda od 10-20 jutara raspolažu s 13% ukupne zemlje; s 36,3% raspolažu 94 posjeda seljačkih zadruga od 50-100 jutara; samo 12 posjeda s više od 100 jutara zemlje raspolaže sa 8,2% ukupne površine.

Posjedovna situacija u Đakovštini promijenila se do prvoga svjetskog rata uglavnom kao posljedica diobe seljačkih zadruga i srednjega seljačkog posjeda, te parcelacije većih i velikih posjeda. Manji dio stanovništva bio je zaposlen izvan poljoprivrede u drugim granama gospodarstva. Potkraj prvoga svjetskog rata bilo je na području kotara Đakovo 45 poduzeća. Uz nekoliko većih, industrijskog karaktera, bila su uglavnom manja. U tabeli br. 3. dajemo strukturu poduzeća u kotaru Đakovo, na osnovi iskaza poduzeća, što se nalazi u Arhivu Hrvatske - Fond zemaljske vlade - Inspektorat ministarstva zdravlja.

Tabela 3. – Struktura poduzeća u kotaru Đakovo potkraj prvoga svjetskog rata

Vrsta poduzeća	Broj poduzeća
1. Prehrambena	29
2. Građevinskog materijala	7
3. Tekstilna	3
4. Metalska	1
5. Grafička	2
6. Ostala	5
Ukupno	45

Izvor: Jović Dragiša, Iskaz poduzeća u Hrvatskoj i Slavoniji krajem prvog rata koja su potpadala pod nadzor kraljevskog zemaljskog obrtnog nadzornika. (Građa), Zbornik, br. 10, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod 1973., 222–267.

Većina poduzeća, njih 64,4%, pripadala je prehrambenoj grani, što je i razumljivo jer je riječ o poljoprivrednoj regiji s bogatom sirovinskom osnovom. U toj grupi prevladavali su mlinovi, njih 25. Što se tiče pogonske snage, 17 ih je bilo na paru, 4 na benzin i 2 na naftu. Značajniji mlinovi u Đakovu bili su: Vlastelinski paromlin, »Sloga«, komanditno društvo Jakševac i Hager, mlin na valjke Đakovačkog dioničkog društva, Jakoba Kaisera, Baltazara i Franje Baumgartnera, te u Vrpolju paromlin »Rosa« Berte Weiss. Osim tih u Đakovštini su bila još četiri mlina u Drenju, po dva u Levanjskoj Varoši, Gorjanima, Semeljcima, te po jedan u Vrbici, Punitovcima, Širokom Polju, Velikom Nabrđu, Gašincima, Bračevcima i Svetoblažju. Đakovo je uz to imalo mljekaru, tvornicu ulja i klaonicu. Tu su bile tri od ukupno sedam ciglana, a ostale su bile u Đakovačkoj Satnici, Drenju, Semeljcima i Vrpolju. U Đakovu su zatim bile dvije tiskare, dvije ledane, tri manja poduzeća za proizvodnju čarapa i jedno metalsko. U Đakovštini su bili razvijeni obrt i trgovina, poglavito one struke koje su mogle zadovoljavati potrebe lokalnog stanovništva.

2. Političke prilike na selu nakon prvoga svjetskog rata

Potkraj prvoga svjetskog rata i u prvim godinama postojanja nove države seljaštvo Đakovštine bilo je buntovno raspoloženo i pružalo je otpor režimu. Glavni razlozi nezadovoljstva seljaštva bili su teški uvjeti života, kao posljedica dugog i iscrpljujućeg rata, ali i niza neriješenih pitanja nakon njega, na gospodarskom, socijalnom, pa i na političkom planu. Kako je u Đakovštini

seljaštvo činilo najbrojniji dio stanovništva, a većina je živjela na malim zemljišnim posjedima, očekivali su od vlasti da im razdijeli veleposjedničku zemlju. Na drugoj pak strani zaoštrena borba za vlast produbljivala je nacionalne sukobe u koje su pomalo uvučeni i širi slojevi stanovništva, pa i seljaštvo, koje ulazi u politički život. Do radikalizacije seljaka dolazi naročito u vrijeme raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja Države SHS. Seljačkim nemirima bila je zahvaćena i Slavonija (Donji Miholjac, Slatina, Našice), a osobito su bili izraženi u selima Đakovštine. Nezadovoljno seljaštvo razbija, pali i pljačka veleposjednička imanja, trgovine, općine, pošte, skladišta i drugo.

Bilo je i obračuna s predstvnicima ranije vlasti (općinskim činovnicima, učiteljima, žandarima). Da je situacija bila vrlo ozbiljna, svjedoči i brzojav dr. Ivana Ribara, predsjednika mjesnog odbora Narodnog vijeća SHS u Đakovu, od 31. 10. 1918. godine, u kojemu je od Narodnog vijeća u Zagrebu zatražio da odmah pošalje vojsku, jer je prijetila »velika pogibelj imovini«.[2]

Stanje u Đakovštini u vrijeme prevrata vrlo zorno ilustrira i izvještaj velikog župana Virovitičke županije Predsjedništvu za unutrašnje poslove Zemaljske vlade od 14. studenoga 1918. godine, iz kojega se vidi da su nemiri poprimili šire razmjere, te da je počinjena znatna materijalna šteta. U izvještaju se kaže i ovo: »U mjestu Đakovo opljačkane su sve židovske trgovine, kano i stanovi istih. Napose velike štete su pretrpjeli trgovci Epštein, Kertner, koji su zapaljeni, nadalje Kerštner, Bruck, zlatar Halas, Grünbaum i Lošitz. Opljačkan je mlin na valjke, odnešeno oko 6 vagona brašna i ukradena je ovdje gotovina od 60.000 K. Pustare biskupskog vlastelinstva tako rekuć sve su opljačkane, poimence, pustara Gaj, Štrosmayerovac i ona kraj Semeljaca. U ovoj potonjoj porušene su djelomično gospodarske zgrade. Pustara Lenija kraj Vuke potpuno je demolirana, sve žitarice naravno i rekviririrane i raznešene su. U općini Bračevci demoliran je potpuno općinski ured, opć. blagajna razbita je, a sadržaj K 29.981 ukraden. Isto tako orobljen je i stan opć. bilježnika. Ovdje je opljačkan veleposjednik Blumenstock i gostioničar Kordoš, kojemu je odnešeno sve. U općini Drenje demolirana je općinska zgrada, sav uređaj razbačen i uništen, opć. blagajna provaljena, ukradeno ovdje 19.580 K. U Mandićevcu opljačkani svi vinogradi, sva inštrukcija je raznošena, kano vino, što je većim dijelom prolito. Poimence opljačkani su u općini Drenje umirovljeni podžupan Kršnjavi, vlast. šumar Marušić, umirov. opć. bilježnik Sekulić kojemu su sve demolirali, te današnje činovništvo opć. poglavarstva. U opć. Lev. Varoš, ostala je općina neoštećena, ali je bilježnik Vukelić opljačkan do kraja, nadalje su ovdje orobljeni svi trgovci, napose Židovi, bolji građani i posjednici, posve je pako opljačkan vlastelinski šumar Ignjatović. Najgrozniji događaji odigrali su se u općini Trnava. Ovdje je općinsko

2 Bogdan Krizman, Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju 1918., Historijski zbornik, Zagreb, Povijesno društvo Hrvatske, br. 1-4, 1957., 111; Dragoslav Janković-Bogdan Krizman, Građa o stvaranju jugoslovenske države, Beograd, Institut društvenih nauka, 1964., 435.

poglavarstvo posve demolirano, iz blagajne ukraden je iznos od 34.000 K. Orobljeni su posvema svi posjednici, bolji građani i trgovci. Vlastelinski vinograd posve je uništen, kano i tamo se nalazeći stari dvor, osobito teško je stradao župnik Tomašić. Ni sama crkva nije pošteđena već posve orobljena i demolirana. Buna ovdje traje i dalje, robi se kod svakoga, ko što ima, bolje rekuć jedan drugoga krade, a mrtvih imade svaki dan. U drugim općinama kotara đakovačkog bilo je došlo do djelomičnih pljačkanja, napose trgovina no općeniti položaj bijaše mnogo povoljniji, nego u gore navedenim općinama. Rad je već djelomično uspostavljen. Sva općinska poglavarstva, osim Bračevci, Lev. Varoš i Trnava ureduju. U Drenju je također već djelomično započeto sa uredovanjem. U pojedinim mjestima ljudi vraćaju ukradeno dobro, a gdje god još se i dalje pljačka. Za uspostavu mira i reda treba bezuvjetno snažne vojničke sile, jer pljačkanje može svaki čas još snažnije započeti. Nešto vojske je već u kotar otposlato.«[3]

U nekim su mjestima Đakovštine nemiri i pljačke nastavljeni u tijeku studenoga, posebno u općinama Trnava i Bračevci. Na ostalom području bilo je mirno ali je mir bio »tek prividan jer posvuda tinja«. Upravitelj kotara smatrao je da se situacija može držati pod kontrolom jedino uz prisutnost vojske. Prema njegovu mišljenju bez »brahijuma nema nade, da će narod ukradeno vratiti«. Prema mjestu Koritna stoga je zaista bilo poslano nešto srpskih vojnika, koji su bili stacionirani u Vinkovcima.[4]

U Vrpolju su se nalazila željeznička skladišta, pa je i tu došlo do pljačke. Osim željezničkih vagona opljačkani su pošta i paromlin. U pljački su sudjelovali seljaci Vrpolja, Strizivojne, Juškovaca, Novih i Starih Perkovaca, Čajkovaca, Velike Kopanice. Pridružili su im se vojnici Romi, a sudjelovali su i članovi Mjesne narodne straže. Nemiri u Vrpolju i okolici poprimili su šire razmjere, pa su ugrozili i osobnu sigurnost članova Mjesnog odbora Narodnog vijeća. Zbog toga je zatraženo da intervenira vojska.[5]

U Đakovu je 17. studenoga 1918. godine formirana Jugoslavenska satnija, koja se sastojala od 220 bivših vojnika, a pomagale su joj narodne seoske straže. To je pridonijelo uspostavi reda i mira, funkcioniranju vlasti, povratku ukradenih stvari i hvatanju vojnih bjegunaca. Uhapšena su 132 »zelenokaderaša« i pljačkaša, a oko 14 osoba bilo je ubijeno. »Zeleni kadar«, kojega je bilo i na ovim prostorima u vrijeme prevrata, uklopio se u stihijski i velikim dijelom pljačkaški pokret siromašnog seljaštva. Oko sredine 1918. godine računalo se da ima »do 100.000 bjegunaca i skitnica vojnih obveznika« u Hrvatskoj i Slavoniji sa Srijemom.

3 Josip Vidmar, Prilozi građi za povijest 1917.-1918., s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeke oktobarske revolucije kod nas, Arhivski vjesnik, I, Zagreb, Arhiv Hrvatske, 1958., 124-125.

4 Isto, 146-152.

5 Bogdan Krizman, op. cit., 122; Dragoslav Janković - Bogdan Krizman, op. cit., 547.

Najveći broj smjestio se u predjelima između Kupe i Une, dijelu zapadno od Nove Gradiške, okolici Slavonskog Broda, na području između Osijeka, Vukovara i Vinkovaca, u okolici Našica i Fruške Gore, a bilo ih je i drugdje. Agitacija protiv služenja vojske bilo je i kasnije U Đakovštini, pa i povratka iz Osijeka onih koji su bili upućeni na odsluženje vojske.[6] Seljaštvo Đakovštine bilo je nezadovoljno i općinskim činovnicima jer su oni »uz rijetke iznimke bili tijekom ovoga rata najveći kajišari, koji su znali samo seljaka iscrpljivati i sebe obogaćivati, te koji su upravo demoralizirali narod«. Stoga se u izvještaju Mjesnog narodnog vijeća iz Đakova Narodnom vijeću SHS u Zagrebu od 23. studenoga 1918. godine kaže: »Neima gorega općinskog činovništva, nego što je bilo ovo u kotaru đakovačkomu. I uz sve pritužbe protiv njihovih protuzakonitosti i protunarodnih postupaka bili su moramo iskreno priznati zaštićivani kod oblasti županije koja je znala sve te pritužbe zabaciti, ako se je našao koji seljak da se pritužio kod same kotarske oblasti u Đakovu.« U nekim mjestima Đakovštine seljaci su zahtijevali da se takvo činovništvo smijeni ili premjesti u neki drugi kraj. Neki se činovnici ni sami nisu vratili na posao već su zatražili da budu premješteni ili umirovljeni. Nezadovoljstvo seljaka odnosilo se samo na neke općinske činovnike, koji su im se zamjerili. Nastojalo se da se situacija u selima Đakovštine smiri. Odbori narodnog vijeća bili su radi toga u stalnom kontaktu sa seljacima. Narodni poslanik dr. Ivan Ribar osobno je obišao cijeli kotar, održavao sastanke po selima i komunicirao s pojedinim seljacima.[7]

Na radikalizaciju seljaka djelovali su svakako i povratnici iz Rusije. Ideje koja su oni propagirali zahvatile su i neke članove »narodnih zaštita«.[8] Stoga je vlast bila prisiljena raspustiti neke nepouzdane »narodne zaštite«, kao npr. onu u Vrbanji. »Narodna garda« bila je ovdje raspuštena pošto je navodno počela širiti boljševizam.[9]

3. Normativni aspekt agrarnih promjena

U ovom dijelu rada dat ćemo kraći osvrt na temeljne propise na osnovi kojih su provedene promjene u vezi sa zemljišnim posjedom. Riječ je, dakako, o propisima koji su se primjenjivali i u drugim dijelovima Hrvatske, kad su u pitanju

6 Bogumil Hrabak, Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u prvom svjetskom ratu, Zbornik historijskog instituta Slavonije i Baranje, br, 16, Slavonski Brod 1979., 19.

7 Josip Vidmar, op. cit., 138-140.

8 Ferdo Čulinović, Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima, Zagreb, 27. srpanj, 1957., 91-132.

9 Josip Vidmar, op. cit., 153

bili provođenje agrarne reforme na veleposjedima, otkup veleposjedničke zemlje putem fakultativnog otkupa, šume veleposjeda, unutrašnje kolonizacije i dr. Potreba za zakonskim reguliranjem problematike vezane uz agrarnu reformu bila je istaknuta već u Poslanici Narodnog vijeća SHS od 14. studenoga 1918. godine.[10] Središnji odbor Narodnog vijeća SHS donio je potkraj istoga mjeseca zaključak o potrebi da se odmah pristupi provođenju »demokratskih agrarno-političkih reformi«. Uz ostalo on je predviđao i eksproprijaciju velikih posjeda i svih onih imanja koja su bila stečena za vrijeme rata kao ratna dobit.[11] Pod pritiskom zahtjeva seljaka da im se razdijeli veleposjednička zemlja, ali i sama suočena s potrebom drukčijeg rješenja pitanja vlasništva nad zemljom, vlast je 25. veljače 1919. godine donijela *»Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme«*. Bile su to normativne odredbe po kojima se narednih dvanaest godina provodila agrarna reforma, odnosno tako dugo dok ta problematika nije bila regulirana zakonom. Zbog njihove važnosti navodimo što su one zapravo sadržavale, a odnosilo se na velike posjede. Te su odredbe predviđale: 1. eksproprijaciju svih velikih posjeda - zemlju je trebalo dati domaćim obrađivačima; 2. odštetu za tako oduzetu zemlju trebala je urediti naknadno zakonskim putem, s tim da je za njezinu isplatu jamčila država; 3. oduzimanje bez odštete svih posjeda habsburške dinastije i habsburškog doma, svih posjeda dinastija neprijateljskih zemalja, te svih posjeda koji su ranije bili darivani tuđinu za usluge učinjene Habsbrugovcima, a još nisu prešli u treće ruke; 4. raskidanje zakupnih ugovora sa zakupcima veleposjedničke zemlje koji je nisu obrađivali sami ili uz pomoć obitelji, osim stručno osposobljenih osoba; 5. zabranu izdavanja zemlje u podzakup; 7. prijelaz svih velikih šumskih kompleksa u državno vlasništvo, s tim da je zemljoradnicima dano u njima pravo na pašu, drvo za ogrjev i građu za vlastite potrebe. Velikim posjedom smatrana su sva fideikomisna dobra i posjedi od barem 100-500 jutara zemlje. Na zemlju su mogli računati oni zemljoradnici koji je nisu imali ili je nisu imali dovoljno. Prednost pri dodjeli zemlje imali su invalidi, udovice, ratna siročad i tzv. dobrovoljci.[12] Indikativno je da je dobrovoljcima borcima srpska vlada priznala još u toku rata (29. II. 1917.) pravo na 5 hektara plodne zemlje. Pravo na 3 jutra zemlje prošireno je naredbom vlade od 8. 9. 1919. godine i na dobrovoljce neborce. *Naredbom o djelomičnom izvođenju agrarne reforme* od 10. travnja 1919. godine bilo je usvojeno kao prijelazna mjera izdavanje zemlje u jednogodišnji zakup.[13] Daljnja zakonodavna mjera vlasti bila je *»Uredba o zabrani otuđivanja i opterećivanja zemljišta velikih posjeda«* od 21. srpnja 1919. godine. Ona se nije odnosila na

10 Ferdo Šišić, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919., Zagreb, Matica hrvatska, 1920., 247.

11 Isto 256-257.

12 Službene novine, br. 11, 27. II. 1919.

13 Naredba Ministarskog savjeta od 10. travnja 1919. o djelomičnom izvođenju Prethodnih odredaba Ministarskog savjeta za pripremu agrarne reforme od 25. veljače 1919. godine, Agrarna reforma - Uredbe, naredbe i raspisi (dalje: Agrarna reforma I), Zagreb, Ministarstvo za agrarnu reformu Kraljevine SHS, 1920., 18-21.

posjede države, imovnih općina i komposesorata. Posjedi pod udarom agrarne reforme mogli su se otuđiti ili opteretiti samo u zakonom propisanim slučajevima i to uz dozvolu resornog ministra. Uredbom je linearno povećan maksimum zemlje koja se ostavljala veleposjedniku. Velikim posjedima na području Đakovštine smatrani su oni koji su prelazili 300 hektara obradive ili 500 hektara zemlje uopće.[14]

Karakteristično je da je cijelo vrijeme do donošenja Zakona o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima u lipnju 1931. godine povećavan broj onih kojima je priznat status doborvoljca, a time i pravo na zemlju. Činilo se to zakonskim putem, ali i odlukama Ministarskog savjeta.[15]

Istodobno je sužavan krug onih koji su imali pravo na zemlju izvan redova tzv. doborovoljaca. Ni jedna zemljoradnička obitelj, osim onih koje su imale više od 10 članova, nije mogla posjedovati više od 10 jutara zemlje uključujući i vlastitu.

Osiguranje provođenja reforme i održavanja proizvodnje u prijelaznom razdoblju navelo je zakonodavca da sve velike posjede koji su došli pod udar agrarne reforme stavi pod nadzor države, a neke i pod njezinu upravu. To je regulirano *»Naredbom o državnom nadzoru i državnoj upravi velikih posjeda«* od 11. veljače 1920. godine, koja je izmijenjena 3. rujna, a 20. svibnja 1922. godine postala je zakon. Veleposjednicima je ostavljena mogućnost slobodnog raspolaganja zemljom na kojoj se nije provodila agrarna reforma. Šumski kompleksi velikih posjeda bili su stavljeni pod državnu upravu, a poljoprivredno zemljište onda kad ga vlasnici nisu mogli ili htjeli obraditi, te u slučaju ako su ometali ili nastojali izigrati provođenje agrarne reforme.[16] Još u toku provođenja agrarne reforme ukazala se potreba da se dio zemlje izluči za gradilišta mještana i kolonista. To je regulirano *»Uredbom o provođenju djelomične eksproprijacije zemljišta«* od 12. veljače 1920. godine, koja je kasnije postala zakon.[17] Nakon isteka jednogodišnjeg zakupa veleposjedničke zemlje korisnici agrarne reforme i dalje nisu mogli računati na vlasništvo zemlje već samo na njezin zakup, i to sada na četiri godine. U svezi s tim bila je 3. XI. 1920. donesena *»Uredba o izdavanju zemljišta velikih posjeda u četverogodišnji zakup«* koja je kasnije postala zakon. Uredbom je određeno da se zemlja može dati u zakup osobama predviđenim

14 Službene novine, br. 82, 12. VIII. 1919.: Agrarna reforma - Zakoni, naredbe i raspisi, drugi dio (dalje: Agrarna reforma II), Zagreb, Ministarstvo za agrarnu reformu Kraljevine SHS, 1925., 37-40 (Uredba je 20. svibnja 1922. godine postala zakon)

15 Agrarna reforma I, op. cit., 48; Agrarna reforma II, op. cit., 17-18, 353-358, 363-369; Službene novine, br. 204, 16. IX. 1920.; Zakon o dobrovoljcima od 30. XII. 1921., Službene novine br. 66, 24. III. 1922.; Zakon o dobrovoljcima, Beograd, Ministarstvo vojske i mornarice, 1928.; Pravilnik za izvršenje zakona o dobrovoljcima u pogledu dodjeljivanja zemlje i kolonizacije, Ministarstvo poljoprivrede, 1931.

16 Agrarna reforma I, op cit., 27-35; Službene novine, br. 276, 9. XII. 1922.

17 Uredba o provedbi djelomične eksproprijacije zemljišta velikih posjeda za javne interese, kolonizaciju i izgradnju radničkih i činovničkih stanova i vrtova od 12. II. 1920. godine, Službene novine, br. 276, 9. XII. 1933.

»Prethodnim odredbama za pripremu agrarne reforme« (čl. 9), zadružnim organizacijama i skupinama interesenata agrarne reforme. Potenicijalni kandidati za zemlju morali su ispuniti dva uvjeta: 1. da oskudijevaju u zemlji, 2. da su je sposobni valjano obrađivati.[18] Privremeni zakup zemlje bio je produžen do daljnjega rješenjem resornog ministra od 18. VII. 1924. godine.[19] Daljnji korak vlasti bilo je definitivno utvrđivanje zemlje koja je imala ostati veleposjedniku, a tako i krug osoba koje su imale pravo na zemlju. Provedene su opsežne revizije agrarnih subjekata u vremenu od 1925. do 1931. godine, pri čemu je dosta zakupaca izgubilo zemlju.[20]

Često su veleposjednici sami željeli prodati cijelu ili dio zemlje koja im je ostala poslije provođenja agrarne reforme. Razlozi su bili različiti. Ponekad je to bila loša financijska situacija, ali i nemogućnost da se ostavljena zemlja racionalno obradi. Neki nisu živjeli ovdje, pa su prodali zemlju. Veleposjednici su se pribojavali da će im zemlja biti oduzeta, pa su je i zbog toga prodavali. Nastojali su izvući korist i iz oduzete zemlje, pa se i ona prodavala, iako za to u prvo vrijeme nije postojala zakonska osnova. Pokušaja da se donesu takvi propisi bilo je u redovima Radikalne stranke (ministri za agrarnu reformu Krsta Miletić i Milan Simonović), no to nije uspjelo. Kasnije to uspijeva Hrvatskoj seljačkoj stranci, odnosno ministru za agrarnu reformu iz njezinih redova Pavlu Radiću.[21] Fakultativni otkup zemlje bio je najprije predviđen u čl. 38. *Financijskog zakona o budžetskim dvanaestinama* od 31. VII. 1925. godine. Stjecanje vlasništva nad agrarnom zemljom njezinom kupovinom bilo je kasnije regulirano Pravilnikom o fakultativnom otkupu od 8. X 1925. godine. Prodaju zemlje odobravao je ministar za agrarnu reformu. Osim oduzete zemlje veleposjednici su mogli prodati i ostalu (šume, pašnjake i neplodno). Korisnici agrarne reforme mogli su tako otkupiti onoliko zemlje na koliko su imali pravo zakupa. Nakon podmirenja korisnika agrarne zemlje veleposjednik je mogao prodati preostalu zemlju (šume, pašnjake i neplodno) pojedincima ili pravnim osobama. To je otvorilo prilično razgranatu trgovinu zemljom. Za te poslove osnovana su i posebna društva. Mogućnošću prodaje tim putem uvelike se koristila Đakovačka biskupija.[22]

---

18 Službene novine, br. 204, 16. IX. 1920.; Zakon o izdavanju zemljišta velikih posjeda u četverogodišnji zakup, od 20. V. 1920., Službene novine, br. 276, 9. XII. 1922.

19 Agrarna reforma II, op. cit. 94-95.

20 Naredba o definitivnom utvrđivanju objekata i subjekata agrarne reforme (od 2. III. 1925.), Beograd, Ministarstvo za agrarnu reformu Kraljevine SHS, 1925., 1-18; Naredba o utvrđenju objekata i subjekata agrarne reforme (od 30. V. 1925.), Beograd, Ministarstvo za agrarnu reformu Kraljevine SHS, 1925., 1-18.

21 Slavko Šećerov, Iz naše agrarne politike 1919-1929, Beograd, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1930., 53-54, 81-82; Milivoje Erić, Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918-1941. god. Sarajevo, Veselin Masleša, 1958., 352-356; Toma Milenković, Stav Radikalne stranke prema agrarnoj reformi (1919-1929 godine), Istorija XX veka, XI, Zbornik radova, Beograd, Institut za suvremenu istoriju, 1970., 69, 83.

Agrarni provizorij trajao je gotovo dvanaest godina. Oko sredine lipnja 1931. godine bio je donesen *Zakon o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima,* koji je kasnije izmijenjen i dopunjen. On preuzima, osim nekih manjih promjena, načela ranijih agrarnih propisa. Agrarnim subjektom priznate su sve osobe koje su po ranijim propisima dobile zemlju, a objektom one površine koje su kao takve bile utvrđene pri posljednjoj reviziji. U kotaru Đakovo došli su pod udar agrarne reforme veliki posjedi koji su prelazili 521 *jutro obradive ili* 869 *jutara zemlje uopće.* Veleposjednicima se osim užeg i šireg maksimuma zemlje u određenim slučajevima mogao ostaviti i supermaksimum. Zakonom je dana mogućnost da se crkvi ostavi zemlja i onda kada je to bilo potrebno za prosvjetne, humanitarne, vjerske i druge općekorisne svrhe. Uvjet je bio da postoji slobodna zemlja ili da se može osloboditi. Kod crkvenih posjeda učinjena je iznimka, pa se u odluci o objektima navodila samo zemlja koja se upotrebljavala za agrarnu reformu. *Zakonom o izmjenama i dopunama zakona o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima* od 24. VI. 1933. godine učinjeni su neki ustupci seljacima naročito u pogledu uvjeta pri likvidaciji reforme. Korisnici agrarne reforme dobili su mogućnost da otkupe zemlju koju su imali u zakupu, ali samo do donošenja odluke o eksproprijaciji.[23] Zakoni i zakonske odredbe, koje su bile u suprotnosti sa Zakonom o likvidacji agrarne reforme i njegovim kasnijim izmjenama i dopunama, bile su stavljene izvan snage. Financijska problematika regulirana je *Uredbom o financijskoj likvidaciji agrarne reforme.*[24] Poslovi vezani uz financijsku likvidaciju bili su povjereni Privilegiranoj agrarnoj banci. Vlasnici su za ekspropriranu zemlju dobili odštetu, i to do iznosa od 500 dinara u gotovu novcu, a iznad toga u državnim obveznicama od 4% koje su se imale amortizirati za 30 godina. Svi korisnici agrarne reforme, osim dobrovoljaca, morali su platiti zemlju u roku od 30 godina uz kamatu od 5% godišnje. Država je imala platiti zemlju za dobrovoljce. Odšteta za ekspropririane šume bila je regulirana *Pravilnikom* od 15. VII. 1931. godine (br. 45.485).

4. Agrarna reforma

Na području Đakovštine agrarnu reformu počelo je provoditi agrarno povjereništvo koje se sastojalo od povjerenika, ekonomskog vještaka i mjernika.

22 Pravilnik o fakultativnom otkupu agrarnog zemljišta velikih posjeda i o naplaćivanju, knjiženju i utrošku 10% prinosa od kupovine, Beograd, Ministarstvo za agrarnu reformu Kraljevine SHS, 1925., 1-18; Službene novine, br.237, 16.10.1925.

23 Zakon o likvidaciji agrarne reforme na velikim posedima od 19. juna 1931. god., sa izmenama i dopunama od 5. decembra 1931. god. i 24. juna 1933. godine, Agrarna reforma III. Beograd, Ministarstvo poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije, 1933., 1-51. Korisnici agrarne reforme za zemlju, šume i pašnjake veleposjeda bili su prema Zakonu: 1. mjesni interesenti, 2. seoski obrtnici, 3. doborvoljci, 4. optanti i drugi kolonisti, 5. država, 6. samoupravna tijela, 7. skupine zemljoradnika, 8. pravne osobe s općekorisnim ciljevima, 9. apsolventi viših i nižih poljoprivrednih škola i 10. ostali subjekti, koji su ranije dobili zemlju u privremeni zakup.

24 Isto, 47, 49-51.; Službene novine, br. 161, 18. VII. 1931.

Ono je donosilo prvostepene odluke o davanju veleposjedničke zemlje u privremeni zakup. Savjetodavnu ulogu pri odlučivanju kome će se zemlja dati imali su općinski agrarni odbori.[25] Poslije formiranja Ministarstva za agrarnu reformu u veljači 1920. godine organizacija se mijenja. Agrarnu reformu sada u Đakovštini provodi *Županijski agrarni ured iz Osijeka*, koji je osnovan 14. veljače 1920. godine, a bio je najprije u sastavu Agrarne direkcije u Zagrebu, da bi nakon centralizacije tih poslova prešao, 10. veljače 1924. godine, u nadležnost Agrarne direkcije iz Novoga Sada, koja je imala sjedište u Beogradu.[26] Poslije donošenja Zakona o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima u lipnju 1931. godine, posao likvidacijske agrarne reforme bio je povjeren *Banskoj upravi Savske banovine i Komisiji za likvidaciju agrarne reforme u Osijeku.* I nakon osnivanja Banovine Hrvatske 26. kolovoza 1939. godine poslove likvidacije agrarne reforme nastavila je obavljati spomenuta komisija u Osijeku.[27]

U Đakovštini se našlo pod udarom agrarne reforme pet velikih posjeda, i to jedan crkveni i četiri privatna. Najveći veleposjed u Đakovštini imala je *Đakovačka biskupija*. Posjed je također pao pod udar agrarne reforme. Imao je površinu od 37.587 *jutara zemlje*. Obradive zemlje bilo je 9.276 jutara ili 24,7%, a neobradive 28.308 ili 73,3%. Pod šumom je bilo 25.618, pod oranicom 3.539, te pod livadom i pašnjakom 1.683 jutra zemlje. Posjed se protezao kroz 16 upravnih i 46 poreznih općina.

Županijski agrarni ured u Osijeku donio je odvojenu odluku za taj posjed 13. ožujka 1922. godine (br. 1935). Nju je kasnije potvrdila Agrarna direkcija u Zagrebu (br. 3.156 od 24. IV. 1922.).[28] Biskupiji su ostavljena po raznim osnovama 1.844 jutra zemlje. Za agrarnu reformu oduzeta su 6.264 jutra zemlje. Mjesnim agrarnim interesentima razdijeljena su 5.803 jutra zemlje (4.787 obradive i 1.016 jutra pašnjaka i ostalog neobradivog zemljišta). Zemlju su dobile 1.674 obitelji. Dobilo ju je i 29 obitelji mjesnih dobrovoljaca iz okolnih sela, ukupno 284 jutra. Đakovačka biskupija darovala je 100 jutara zemlje na šumskim krčevinama »Bakunovac« jedanaestorici dobrovoljaca iz Velikog Nabrđa. Domaći dobrovoljci koji su dobili zemlju bili su »marljivi zemljoradnici«, a zemlju su obrađivali »uzorno«.[29] Mještani sela Đurđanci dobili su agrarnom reformom 28 gradilišta,

25 Agrarna reforma I, op. cit., 16-21, 97-102, 103-110; Narodne novine, br. 97, 26. IV. 1919.

26 Agrarna reforma I, op, cit., 124-130; 143; Agrarna reforma II, op. cit., 205-207, 220-211; Službene novine, br. 36, 18. II. 1920; br 58, 15. III. 1921.

27 Agrarna reforma III, op. cit., 46, 103, 108-116; Službene novine, br. 179, 9. VIII. 1933.; br. 194, 26. VIII. 1939.; br. 282, 5. XII. 1939.; Narodne novine, br. 196, 30. VIII. 1939.; br. 278, 9. XII. 1939.; br. 280, 12. XII. 1939.

28 Arhiv Hrvatske, Fond 247, Agrarna reforma na veleposjedima 1919-1946. (dalje AH ARV), kut. 7, br. 8522, 4. II. 1932. Posjed se protezao u ovim poreznim općinama: Semeljci, Koritna, Kešinci, Gašinci, Vučevci, Preslatinci, Ivanovci, Gorjan, Piškorevci, Potnjani, Punitovci, Pridvorje, Svetoblažje, Čenkovo, Paučje, Musić, Trnava, Podgorje, Hrkanovci, Lev. Varoš, Vuka, Drenjski Slatinik, Beketinci, Kondrić, Vrbica, Mrzović, Drenje, Perkovci, Gjurgjanci, Viškovci, Široko Polje, Budrovci, Đakovački Selci, Forkuševci, Đakovo, Slobodna Vlast, Bračevci, Dragotin, Breznica, Lapovci, Majar, Nabrđe i Satnica.

29 Arhiv Hrvatske, Zbirka Zdravka Šantića (dalje AH ZZŠ), 1. 1. 11. 2, Dnevnik i zbirka gradiva za Izvještaj

po 800 hv zemlje. Biskupija je sama rasprodala dio zemlje. Među kupcima bilo je i 36 imućnijih poljoprivrednika iz Subotice. Oni su kupili 472 jutra zemlje supermaksimuma i neke veleposjedničke zgrade. Naselili su se na zemlju i intenzivno su je obrađivali.[30] Kad se situacija u zemlji stabilizirala, opseg agrarne reforme postupno se smanjuje. Posjedi crkve dobivaju poseban tretman, pa im se nanovo ne oduzima zemlja za agrarnu reformu, i ne utvrđuju se objekti. Đakovačkoj biskupiji bilo je prema odluci Banske uprave Savske banovine ostavljeno 1.009 jutara obradive zemlje i 25.617 jutara šume. Na račun užeg maksimuma ostavljeno je, kao i drugim veleposjedima u tom kraju, 521 jutro zemlje u poreznim općinama Đakovo, Budrovci, Trnava, Drenje i Satnica. Kao širi maksimum ostavljeno je 346 jutara zemlje, nakon što je prije uz odobrenje Ministarstva za agrarnu reformu, odnosno Ministarstva poljoprivrede, biskupija otuđila 1.041 jutro takve zemlje. Ostavljena joj je zemlja šireg maksimuma u Đakovu, Budrovcima i Satnici. Supermaksimum zemlje od 142 jutra ostavljen je za »mljekarsku industriju, za izdržavanje pepinjijerskih gajilišta stoke i ergele, proizvodnju šećerne repe i za poljoprivrednu tvornicu žeste« u općinama Đakovo i Budrovci. U toku provođenja agrarne reforme biskupija je znatno smanjila posjed. Do početka 1932. godine rasprodala je putem tzv. fakultativnog otkupa 6.540 jutara zemlje, od čega je od tada bilo gruntovno provedeno 6.169 jutara. Posjed je bio opterećen patronatom prema rimokatoličkim župama u Đakovu, Piškorevcima, Gorjanima, Punitovcima, Semeljcima, Vrbici, Drenju, Lev. Varoši i Trnavi. Otkup patronata u zemlji bio je odobren rješenjem Ministarstva poljoprivrede (br. 65.604/VIa) od 19. studenog 1931. za rimokatoličke župe u Đakovu, Piškorevcima, Semeljcima i Vrbici. Biskupija je za otkup patronata dala 1.088 jutara zemlje. Gornjom odlukom bilo je određeno da se posjedu eksproprira više od 2.998 jutara zemlje.[31] U tabeli br. 4 dajemo pregled zemlje koja se upotrebljavala za agrarnu reformu po poreznim općinama.

Biskupiji je oduzeto za agrarnu reformu 2.841 jutro zemlje, a rasprodala je 8.034 jutra, u što je uključeno i 490 jutara agrarne zemlje koju su kupili mjesni interesenti. Agrarnom reformom razdijeljeno je 2.821 jutro zemlje, 1.161 mjesnom interesentu. Dobrovoljci, njih 41, dobili su 350 jutara zemlje, a 50 kolonista s općim uvjetima 160 jutara. Domaćim je seljacima razdijeljeno 82%, dobrovoljcima 12,3% i kolonistima s općim uvjetima 5,6% zemlje toga veleposjeda.[32]

Pod udar agrarne reforme došao je i *veleposjed Ljudevita Karića-Kohna,* koji je imao površinu od 707 jutara. Bio je u upravnim općinama Đakovo, Drenje i

Komisije za ispitivanje i ustanovljenje posledica dosadašnjeg rada na provađanju agrarne reforme u severnim krajevima, III, Slavonija sa Baranjom i Sremom.

30 Isto.

31 AH ARV, kut. 7, br. 8.522, 4. II. 1932.

32 AH ZZŠ, 1. 1. 22. 2.

Đakovački Selci. Struktura veleposjeda prema kulturi zemlje bila je ovakva: oranica 516, livada 143, vrt 1, vinograd 10, pašnjak 2, neplodno 35 jutara.[33] Veleposjedniku je ostavljeno 530 jutara zemlje, i to 521 jutro kao širi i 9 jutara kao uži maksimum. Za agrarnu reformu oduzeto je 177 *jutara* zemlje. Mjesnim agrarnim interesentima, kojih je bilo 44, razdijeljeno je 116 jutara zemlje. Od toga je 25 jutara upotrijebljeno kao javno dobro i za potrebe sajmišta. Devet dobrovoljaca dobilo je 61 jutro zemlje.[34]

Veleposjed Knobolch Ericha pl. Vučanskog bio je u kotarima Đakovo i Osijek, a u općinama Čepin i Vuka. Veleposjednici Knobolch imali su u Čepinu posjed od 892 jutra zemlje, a sastojao se od dva gospodarstva: *Branjevine* i *Lukšića*. Gruntovni vlasnik posjeda bila je Adela Knobolch. Ona je upravu posjeda predala 1912. godine svojim sinovima. Posjedom Branjevina (492 jutra) upravljao je Erich, a Lukšićem (400 jutara) Oton. Erich Knobolch bio je vlasnik i posjeda u Vuki u kotaru Đakovo, koji je imao porvršinu oko 157 jutara.

Agrarna reforma na veleposjedima obitelji Knobolch počela se provoditi 1920. godine. Vodio ju je agrarni povjerenik Ivan Plemić. Posjed se tretirao kao cjelina i vlasništvo Ericha Knobolcha unatoč žalbi veleposjednika.[35] Posjed Lukšić izlučen je od provođenja agrarne reforme odlukom Županijskog agrarnog ureda iz Osijeka od 28. ožujka 1928. godine. Agrarna reforma provedena je samo na zemlji Ericha Knobolcha u Čepinu i Vuki. U pitanju je bilo 649 *jutara* zemlje u njegovu vlasništvu. Struktura zemlje tih posjeda bila je ovakva: oranica 589, vrt 3, livada 21, pašnjak 18 i neplodno 18 jutara.[36] Erichu Knobolchu bilo je oduzeto za agrarnu reformu 207 jutara zemlje, od čega 98 jutara u Vuki, a ostalo u Čepinu, prema odluci Županijskog agrarnog ureda u Osijeku od 28. ožujka 1928. godine. Odlukom o utvrđivanju objekata od 24. prosinca 1931. godine Erichu Knobolchu oduzeto je u Vuki nešto manje zemlje, odnosno samo 83 jutra.[37]

Ministarstvo poljoprivrede oduzelo mu je 1933. godine supermaksimum, kao nepotreban, a zemlja je upotrijebljena za agrarnu reformu.[38] Na kraju su tom veleposjedu oduzeta za agrarnu reformu u Vuki 93 jutra zemlje. Zemlja je uglavnom upotrijebljena za kolonizaciju. Deset dobrovoljaca dobilo je 71 jutro zemlje. Oni su bili porijeklom iz Plaškog, Donjeg Lapca, Drvara, Gračaca, Zrmanje i Žirovca. Dobrovoljačka kolonija *Bijele klade* dobila je 11 jutara zemlje. Trojica seljaka iz Vuke dobila su svu ostalu zemlju, s tim da je nešto upotrijebljeno

33 AH ARV, kut. 77, br. 83.666/III, 9. XI. 1934.

34 AH ZZŠ, 1. 1. 22. 2.

35 AH ARV, kut. 82, Spisi o utvrđivanju objekata - Popis zgrada; Dopis povjerenika za agrarnu reformu u Đakovu od 25. X. 1921.

36 Isto, kut. 82, br. 95.622/III, 24. XII. 1931.

37 Isto, kut. 82, br. 17.260, 28. III. 1924.; br. 95.622/III, 24. XII. 1931.

38 Isto, kut. 82, br. 712/VIa, 7. III. 1993.

i za javne svrhe.[39] Naselila su se samo tri dobrovoljca. Ostalima, koji se nisu naselili, zemlja je oduzeta 1940. godine.[40]

Tabela 4. – Veleposjed Đakovačke i srijemske biskupije – zemlja određena za agrarnu reformu 1932. godine po poreznim općinama

Porezna općina	Površina zemlje	
	k. j.	čhv.
1. Ivanovci	4	802
2. Preslatinci	44	1.036
3. Lev. Varoš	47	1.575
4. Čenkovo	186	170
5. Paučje	49	497
6. Musić	17	1.395
7. Kondrić	3	401
8. Dragotin	3	1.485
9. Vučevci	35	182
10. Svetoblažje	60	881
11. Bračevci	29	12
12. Podgorje	194	1.460
13. Trnava	29	163
14. Budrovci	163	1.118
15. Satnica	154	1.401
16. Viškovci	44	280
17. Piškorevci	57	222
18. Gjurgjanci	506	1.514
19. Vrbica	119	774
20. Đakovo	490	1.161
21. Hrkanovci	229	354
22. Mrzović	13	1.200
23. Nabrđe	62	875
24. Gorjani	5	100
25. Koritna	210	435
26. Potnjani	38	664
27. Široko Polje	42	–
28. Kešinci	36	67
29. Semeljci	32	510
30. Slatinik	13	808
31. Selci	62	199
32. Vuka	9	935
Ukupno:	2.998	679

Izvor: AH ARV, kut. 7, br. 8522, 4. veljače 1932. – Odluka o objektima agrarne reforme.

39 Isto, kut. 82, 4.530, 4. VIII. 1937.

40 Isto, kut. 82, 8.356, 9. XII. 1940.

Veleposjed Roberta Korskog i dr., koji je imao površinu 806 jutara, također se našao pod udarom agrarne reforme. Posjed je bio u kotarima Đakovo i Osijek (upravne općine Čepin, Hrastin i Vuka). Nekretnine veleposjeda u poreznoj općini Dopsin i Vuka bile su upisane na Samuela Kerstenbauma 2/6, Roberta Korskog 3/6, Terku Korski 1/6, s tim da su na još nekim nekretninama u Vuki kao vlasnici samostalno bili upisani Robert Korski i Samuel Kerstenbaum.[41]

Kraljevska banska uprava Savske banovine donijela je 6. prosinca 1933. godine (br. 3.001/VIa) odluku o utvrđivanju objekata na tom veleposjedu. Veleposjedniku je ostavljen uži maksimum od 521 jutra, širi od 55, a za agrarnu je reformu oduzeto 230 jutara zemlje. Širi maksimum ostavljen je u Vuki, i to oko 13 jutara zemlje, a ostalo u Čepinu i Dopsinu. Za agrarnu reformu veleposjedniku je bilo oduzeto 191 jutro u poreznoj općini Dopsin, a u Vuki 39 jutara. Naknadno je oduzeto još zemlje. Na kraju je oduzeto 236 *jutara zemlje*. Sva oduzeta zemlja razdijeljena je domaćim seljacima.[42]

Veleposjed Morica Augenfelda u upravnoj općini Vrbica bio je izuzet od provođenja agrarne reforme, jer nije prelazio dopuštenu površinu. On je imao 516 jutara zemlje (505 obradive i 11 šume).[43]

Od pet velikih posjeda na području Đakovštine koji su se našli pod udarom propisa o agrarnoj reformi zemlja je oduzeta od četiri posjeda. U tabeli br. 5 dajemo pregled provođenja agrarne reforme na veleposjedima Đakovštine.

Tabela 5. – Agrarna reforma na veleposjedima Đakovštine 1919. – 1941. godine

(u jutrima)

Veliki posjed	Ukupna površina	Fakultativno otkupljeno po Pravilniku	Površina odvojena za agrarnu reformu		
			fakultativno otkupljeno po Zakonu	eksproprirano	preostalo za likvidaciju
1. Biskupija đakovačka	37.587	7.544	490	2.103	738
2. Robert Korski i dr.	806*	–	–	236**	–
3. Ljudevit Karić-Kohn	707	–	–	177	–
4. Erich Knobolch		–	–	93	–
5. Moric Augenfeld i dr.	650***	–	–	–	–
	516				
Ukupno:	40.266	7.544	490	2.609	738

Izvor: AH ARV, Fond 247.

* Površina se odnosi na zemlju cijelog posjeda u kotarima Đakovo i Osijek

** Od toga eksproprirano u Vuki 39 jutara zemlje.

*** U kotaru Đakovo bilo je 157 jutara zemlje toga veleposjeda, a ostalo u Čepinu, kotar Osijek

41 Isto, kut. 82, br. 90.417/III. 6. XII. 1933.

42 AH ZZŠ, 1. 1. 22. 2.

43 Isto.

Veleposjedi obuhvaćeni agrarnom reformom imali su površinu 40.266 jutara zemlje, uključujući i onu u kotaru Osijek. U ruke korisnika agrarne reforme prešlo je 11.381 jutro veleposjedničke zemlje ili 28,3% njihove ukupne zemlje. Od toga su prodana 8.034 jutra zemlje ili 19,9% posjeda. Oduzeto im je bilo 3.347 jutara ili 8,3% posjeda. Dakle, mnogo više zemlje seljaci su stekli kupovinom nego eksproprijacijom u njihovu korist.

Za agrarnu reformu bilo je odvojeno 3.837 jutara obradive veleposjedničke zemlje. Ona je bila razdijeljena na 1.390 korisnika agrarane reforme. U tabeli br. 6 dajemo pregled razdijeljene zemlje i korisnika agrarne reforme.

Tabela 6. – Zemlja razdijeljena korisnicima agrarne reforme na velikim posjedima Đakovštine

(u jutrima)

Veliki posjed	Mjesni interesenti		Dobrovoljci		Kolonisti s općim uvjetima	
	broj	površina	broj	površina	broj	površina
1. Biskupija đakovačka	1.161	2.821	41	350	50	160
2. Robert Korski i dr.	70*	236	–	–	–	–
3. Ljudevit Karić-Kohn	44	116	9	61	–	–
4. Erich Knobolch	5	22	10	71	–	–
5. Moric Augenfeld i dr.	–	–	–	–	–	–
Ukupno:	1.280	3.195	60	482	50	160

Izvor: AH ARV, Fond 247.

* Podaci za cijeli posjed u kotarima Đakovo i Osijek.

Veleposjedu Đakovačke biskupije bilo je odvojeno 86,8% sve zemlje u Đakovštini koja je upotrijebljena za agrarnu reformu. Na tom posjedu zemlju je dobilo 90,7% svim mjesnih interesenata, 68,3% dobrovoljaca i svi kolonisti s općim uvjetima. Mjesnim interesentima razdijeljeno je 84,7% zemlje biskupije, a ostalim korisnicima 15,3%. Od privatnih veleposjeda zemlju je dobilo 9,3% mjesnih interesenata i 31,7% dobrovoljaca. Od razdijeljene agrarne zemlje kasnije je otkupljeno 490 jutara na posjedu biskupije.

5. Kolonizacija

a) Državna kolonizacija

Kolonizacija koju je provodila država paralelno s agrarnom reformom nije imala veće razmjere u Đakovštini kao u nekim drugim dijelovima Slavonije. Od ukupno oduzetih 3.837 jutara zemlje tamošnjim veleposjedima za kolonizaciju su upotrebljena samo 642 jutra ili 16,8%. No, ni sva ta zemlja nije poslužila za kolonizaciju, jer je dio razdijeljen među domaće dobrovoljce. Od ukupne zemlje

za kolonizacione svrhe u Đakovštini Đakovačkoj je biskupiji oduzeto 510 jutara ili 79,4%. Međutim, zemlju su ovdje dobili osim kolonista i domaći dobrovoljci iz okolnih sela. Koloniziran je samo manji broj dobrovoljaca i kolonisti s općim uvjetima. Privatnim veleposjedima Đakovštine bilo je oduzeto samo 309 jutara zemlje, od čega su 132 jutra razdijeljena među dobrovoljce na veleposjedima Ljudevita Karića-Kohna i Ericha Knobolcha. Svi dobrovoljci koji su dobili zemlju na području Đakovštine nisu se naselili, pa je ona nekima opet oduzeta. Na veleposjedu Đakovačke biskupije od 41 dobrovoljca na zemlji je bilo naseljeno njih 37. Relativno visok postotak naseljenosti doborvoljaca na tom posjedu zasniva se na tome što su tu zemlju dobili domaći dobrovoljci. Drukčije je bilo na veleposjedu Ericha Knobolcha, gdje je zemlja razdijeljena dobrovoljcima kolonistima. Od njih deset koji su dobili zemlju samo su se trojica naselila. Na zemlju Đakovačke biskupije naselilo se svih 50 kolonista s općim uvjetima. Razlog zašto su se naselili treba tražiti u tome što je to bio jedan od uvjeta da zadrže zemlju.

b) Privatna kolonizacija

Na području Đakovštine mnogo važnija od državne bila je privatna kolonizacija. Ona se provodila tako da su zainteresirani kupovali zemlju sami ili putem specijaliziranih organizacija, društava, banaka, koje su prodavale zemlju. Glavni uzrok te kolonizacije bio je premalen posjed. Najčešće su pojedinci prodali zemlju u svojem kraju po relativno visokoj cijeni, a kupovali je po znatnoj nižoj cijeni u Slavoniji. Tako su na području Đakovštine u međuraću bile osnovane tri agrarne naseobine uz postojeća sela: *Hrkanovci, Krndija i Punitovci,* i dvije privatne naseobine *Ivan Dvor i Crkvina.* Neki naseljenici koji su kupili zemlju naselili su se i u postojeća sela.

c) Unutarnja kolonizacija

Ona se provodila posredstvom Kraljevske banske uprave Savske banovine iz Zagreba, a kasnije, u Banovini Hrvatskoj, putem Odjela za seljačko gospodarstvo. Rad na unutrašnjoj kolonizaciji obavljao se u skladu s Pravilnikom o osnivanju »Fonda za Unutrašnju kolonizaciju u Savskoj banovini« od 11. kolovoza 1930. godine. Zadatak kolonizacije bio je »da se stane na put iseljavanju stanovnika u prekomorske krajeve, da se omogući repatriranje iseljenika, da se seljačke porodice (koje imadu dovoljno radne snage, a premalo zemlje ili im je zemlja neplodna) smjeste na više i plodnije tlo, te da se koloniziraju ovdje naši ljudi iz krajeva, koji nisu pripadali našoj državi«. Kraljevska banska uprava Savske banovine prikupila je podatke o prodaji nekretnina (zemlje i zgrada), organizirala je interesente za kolonizaciju, preuzela je parcelaciju posjeda, izrađivala osnove naseljavanja, sastavljala ugovore i obavljala razne druge poslove vezane uz kolonizaciju. Financirala je tu kolonizaciju dugoročnim hipotekarnim kreditom. Kredit se davao za nabavu zemlje, podizanje zgrada, kupovinu stoke i poljoprivrednog alata i za neke druge svrhe.[44]

44 Arhiv Hrvatske - Fond Savske banovine - Poljoprivredno odjeljenje, kut. 921, br. 54.404, 14. VII. 1930.

Banovina Hrvatska kupila je više posjeda s namjerom da ih parcelira i kolonizira. U te svrhe kupila je i ove posjede: »Kuševac« Hermana Adlera, dio zemlje posjeda Korski, posjed Šandor-dvor (Popović-Janković), posjede Hržić, Stanković. Do sredine 1941. godine u kolonizacione svrhe upotrebljavan je posjed »*Kuševac*«, koji je imao oko 152 jutra zemlje. Veći dio zemlje (123 jutra) bilo je u Viškovcima, a ostalo u Ivanovcima. Štedionica Banovine Hrvatske kupila je taj posjed 13. siječnja 1941. godine za 1.504,534 dinara ili u prosjeku 9.900 dinara po jutru zemlje.[45] Posjed je rasparceliran u 20 gospodarstava površine od 6-8 jutara. Dio zemlje ostavljen je za zajednički pašnjak (4 jutra). Pri parcelaciji vodilo se računa o tome da svako novoosnovano gospodarstvo dobije i dobru i lošiju zemlju. Zato su se gospodarstva sastojala od četiri do pet parcela. Posjed »Kuševac« bio je vrlo pogodan za kolonizaciju. Od Đakova je bio udaljen 3-4 km, a s njim je bio povezan cestom Osijek-Đakovo i vicinalnom željeznicom Osijek - Đakovo - Vrpolje. Kolonija »Kuševac« bila je udaljena od željezničke stanice oko 1 km, a od škole u Ivanovcima 2 km.[46] Zemlja toga posjeda bila je parcelirana u svibnju 1941. godine. Kolonisti koji su platili prvu ratu uvedeni su u posjed zemlje 11. svibnja 1941. godine. Pododsjek za kolonizaciju određivao je koliko je zemlje mogao kupiti pojedini kolonist. Kolonisti su morali biti osobno prisutni kod prijema zemlje.[47] Zemlju je u toj koloniji kupilo 20 kolonista, i to iz ovih kotara: Donja Stubica, Čakovec, Marija Bistrica, Perušić i Velika Gorica, svi po zanimanju zemljoradnici. Pri kolonizaciji posredovala je »Zemlja«, zadruga za preseljavanje z. s. o. j. iz Zagreba, koja je imala sjedište u Hrvatskom seljačkom domu na Marulićevu trgu 13. Potencijalni kolonisti bili su obvezani da prije dobivanja zemlje i preseljenja ispune *Upitni arak za preseljenike-koloniste.* Na kolonizaciju su mogli računati samo oni seljaci koji su posjedovali neku imovinu. U upitnom arku morali su uz osobne podatke navesti imovinu kojom raspolažu, za koliko i kada je mogu prodati i kakav posjed žele kupiti. Upitni arak morao je potpisati budući kolonist i oni članovi njegova domaćinstva koji su se imali s njime preseliti. Istinitost podataka, te da je budući preseljenik »valjan i marljiv gospodar, te kao takav zaista vrijedan preseljenja«, potvrđivao je povjerenik zadruge »Zemlja«, ili povjerenik ogranka Seljačke sloge, ili povjerenik Gospodarske sloge.[48] Budući kolonisti mogli su računati na kredit iz *Fonda za unutrašnju kolonizaciju banovine.* Kredit se davao na 10 godina uz 2% kamata godišnje. Banovina Hrvatska zadržavala je pravo zaloga na kupljenim nekretninama, koje su se upisivale u zemljišne knjige. Banovina je imala pravo naplatiti odjednom cijeli dug, u slučaju kada bi kolonist prodao nekretnine bez njezina odobrenja.[49] Kolonisti u koloniji »Kuševac« počeli su s izgradnjom kuća već u srpnju 1941. godine.[50]

45 AH ARV, kut. 60. Kupoprodajni ugovor od 13. I. 1941.

46 Isto kut. 60. br. 9.628/IV, 4. II. 1941.; Izvještaj o obavljenoj procjeni zemljišta i grupaciji gospodarstava na kolonizacionom objektu »Kuševac« kraj Đakova.

47 Isto, kut. 60, br. 229, 7. V. 1941.; Izvještaj Zavodu za kolonizaciju u Zagrebu od 16. VII. 1941.

48 Isto, kut. 60. Upitni arci za preseljenike.

49 Isto, kut. 60. Zadužnica.

Ostale spomenute posjede kupila je Banovina Hrvatska s namjerom da ih parcelira i kolonizira. Zemlja je dana privremeno na obradu seljacima, dok se ne provede parcelacija. Zemlju Roberta Korskog u Hrastinu obrađivala su iz polovine 22 zemljoradnika iz Vuke. Posjed Šandor-dvor imao je 196 jutara (od toga 77 jutara agrarne zemlje). U neposrednoj blizini bilo je još oko 15 jutara zemlje koju su napustili dobrovoljci. Oko 104 jutra zemlje toga posjeda bilo je dano na obradu iz polovine seljacima Beketinaca i nekim boljim posjednicima iz Vladislavaca. Seljaci Vladislavaca koristili su se livadama toga posjeda. Komisija Zavoda za kolonizaciju u Zagrebu, koja je obišla posjed u srpnju 1941. godine, predložila je Zavodu da »pošjed što prije parcelira i naseli«. U kolonizacione svrhe parceliran je posjed Hržić. Bio je to manji posjed s odličnom zemljom. Nakon parcelacije bila je sva zemlja toga posjeda rasprodana budućim kolonistima. Banovina Hrvatska namjeravala je kolonizirati posjede: Stanković, Bokšić-Tompojevci i Zdenci. Zemlja tih posjeda bila je dana na obradu iz polovine seljacima, kako ne bi ostala neobrađana, tako dugo dok se ne provede kolonizacija.[51]

6. Stanovništvo i poljoprivredna gospodarstva Đakovštine 1931. g.

Tabela 7. – Stanovništvo, kuće i domaćinstva u Đakovštini 1931. godine

Općina	Broj		
	Stanovništva	Kuća	Domaćinstava
1. Bračevci	2.725	577	588
2. Budrovci	1.514	310	319
3. Drenje	3.663	744	758
4. Đ. Satnica	1.322	259	299
5. Đ. Selci	1.458	284	311
6. Đakovo	7.339	1.318	1.715
7. Gašinci	2.459	505	512
8. Gorjani	3.734	761	808
9. Krndija	1.399	276	284
10. Lev. Varoš	4.118	802	808
11. Piškorevci	1.904	376	386
12. Punitovci	2.047	351	378
13. Semeljci	4.009	871	940
14. Strizivojna	1.518	325	340
15. Trnava	3.926	715	739
16. Viškovci	2.312	478	519
17. Vrbica	2.667	551	586
18. Vrpolje	2.389	490	522
19. Vuka	2.438	534	543
Ukupno:	52.941	10.527	11.355

Izvor: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. ožujka 1931. godine knj. Beograd 1937., str. 9-86.

50 Isto, kut. 60. Izvještaj Zavodu za kolonizaciju u Zagrebu od 16. VII. 1941.

51 Isto.

Popis stanovništva i poljoprivrednih gospodarstava na jugoslavenskom prostoru obavljen je 1931. godine. Prema tom popisu na području Đakovštine živio je 1931. godine 52.941 stanovnik. U tabeli br. 7 prikazujemo strukturu stanovništva, kuća i domaćinstava na području Đakovštine 1931. godine.

Stanovništvo Đakovštine povećalo se za deset godina između dva popisa za 5.339 stanovnika, odnosno 10% ili 10 promila godišnje. Porast stanovništva bio je u prvom redu posljedica prirodnog prirasta, a manjim dijelom i naseljavanja. Broj rimokatolika povećao se u promatranom razdoblju za 4231 stanovnika ili 9,2%, pa je njih bilo 46.070. Pravoslavno stanovništvo poraslo je za 1093 stanovnika ili 18,8%, pa je njih bilo 1931. godine 5803. Kod te skupine stanovništva povećanje je uz prirodni prirast bilo i posljedica naseljavanja. Smanjio se broj izrealićana, pa je njih bilo 329. Neznatno smanjenje bilježe i evangelici, kojih je bilo 201. Ovdje su 1931. godine živjela 94 muslimana. Stanovništvo Đakovštine živjelo je u 11.355 domaćinstava i 10.527 kuća. Svako domaćinstvo nije imalo kuću. Povećanje stanovništva kao demografsko-populacijska činjenica bilo je povoljno u apsolutnom broju i u postocima. Porast stanovništva osiguravao je gospodarstvu Đakovštine dovoljan broj radne snage. Međutim, razvitak gospodarske strukture Đakovštine pružao je male mogućnosti da se to stanovništvo zaposli izvan poljoprivrede. U tabeli br. 8 prikazujemo strukturu stanovništva Đakovštine prema zanimanju 1931. godine. Na poljoprivredno stanovništvo otpadalo je 80,6% od ukupnog broja stanovnika Đakovštine. To je bilo više od prosjeka u Hrvatskoj, gdje je na poljoprivredno stanovništvo otpadalo 76,3% ukupnog broja stanovnika.

Tabela 8. – Struktura stanovništva Đakovštine prema zanimanju 1931. godine

Općina	Poljoprivreda, stočarstvo i ribarstvo	Industrija i obrt	Trgovina, kredit i saobraćaj	Javna služba, slobodna zanimanja i vojska	Ostalo	Ukupno
1. Bračevci	2489	155	27	45	9	2725
2. Budrovci	1406	61	30	13	4	1514
3. Đ. Satnica	1147	150	7	13	5	1322
4. Đ. Selci	1299	102	17	21	19	1458
5. Đakovo	2792	2440	762	755	590	7339
6. Drenje	3273	303	32	44	11	3663
7. Gašinci	2245	168	10	29	7	2459
8. Gorjani	3116	513	38	58	9	3734
9. Krndija	1246	124	4	24	1	1399
10. Lev. Varoš	3800	202	43	49	24	4118
11. Piškorevci	1719	104	19	38	24	1904
12. Punitovci	1896	120	14	12	4	2047
13. Semeljci	3407	409	63	118	12	4009
14. Strizivojna	1195	118	154	22	29	1518
15. Trnava	3380	479	27	27	13	2926
16. Viškovci	2098	157	27	29	1	2312
17. Vrbica	2315	270	30	44	8	2667
18. Vrpolje	1677	389	113	95	115	2389
19. Vuka	2182	175	36	20	25	2438
Ukupno:	42682	6439	1453	1456	911	52491

Izvor: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. ožujka 1931. godine, IV, Sarajevo 1940., 216–218; Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 1939., 26. kolovoza 1940., Zagreb 1940., 302–303.

To je razumljivo, jer je riječ o pojoprivrednom kraju.[52] Izvan poljoprivrede bilo je zaposleno 19,4% stanovnika Đakovštine. Obrt i industrija zapošljavali su 12,2%, javne službe i vojska 2,8%, trgovina, kredit i saobraćaj 2,7% i ostale djelatnosti 1,7% stanovnika.

Kako je većina stanovništva Đakovštine živjela na selu i bavila se kao glavnim zanimanjem poljoprivredom i stočarstvom, pogledat ćemo što su za njih značile agrarne promjene. Poslužit ćemo se podacima popisa poljoprivrednih gospodarstava iz 1931. godine. U tabeli br. 9 dajemo strukturu poljoprivrednih gospodarstava iz 1931. godine.

Tabela 9. – Struktura poljopivrednih gospodarstava na području Đakovštine 1931. godine

Grupe gospodarstava po veličini zemlje (u jutrima)	Broj gospodarstava	%	Površina (u jutrima)	%
do – 1	907	10,8	782	0,7
1 – 5	3639	43,5	17721	15,1
5 – 10	2228	26,6	27568	.23,5
10 – 20	1238	14,8	28999	24,7
20 – 50	338	4,1	15344	13,1
50 – 100	19	0,2	2112	1,8
100 – 200	1	0,0	266	0,2
200 – 300	1	0,0	562	0,5
više od – 500	1	0,0	24003	20,4
Ukupno	8372	100,00	117.357	100,00

Izvor: Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1937., knj. VII, Beograd 1938., str. 104–105.

Više od polovice gospodarstava (54,3%) čine ona sa do 5 jutara zemlje, a raspolagala su samo s 15,8% površine. Srednji posjedi (od 5-20 jutara) u ukupnom broju činili su 41,4%, a raspolagali sa 48,2% površine. S 13,1% zemlje raspolagalo je 4,1% posjeda od 20-50 jutara. Samo jedan posjed (Đakovačke biskupije) raspolagao je s 20,4% raspoložive zemlje. Međutim, na tom posjedu bilo je pretežno šumsko tlo, osim obradive zemlje ostavljene u granicama zakona nakon agrarne reforme. U strukturi gospodarstava Đakovštine prevladavao je mali i srednji seljački posjed. Te dvije grupe gospodarstava činile su 95,7% od ukupnog broja gospodarstava, a raspolagala su sa 64% ukupne raspoložive zemlje. U grupi gospodarstava do 5 jutara zemlje na svako takvo gospodarstvo otpadala su u prosjeku 4 jutra zemlje. No, u toj grupi bilo je gospodarstava koja su raspolagala i s mnogo manje zemlje.

52 Mijo Mirković, Ekonomska struktura Jugoslavije 1918 - 1941, Zagreb, Školska knjiga, 1952., 19. Manji postotak poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu Hrvatske, odnosno samo 69,5%, navodi se u knjizi Vladimira Stipetića, Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne prpizvodnje na području NR Hrvatske, Zagreb, JAZU, 1959., 105.

Zaključak

Agrarne promjene do kojih je došlo u Đakovštini u međuraću, ali i ranije, umnogome su izmijenile strukturu tamošnjeg posjeda. Uspoređujući posjedovno stanje na osnovi rezultata dvaju spomenutih popisa gospodarstava (iz 1895. i 1931. godine) dolazimo do ovih zaključaka. U promatranom razdoblju došlo je od promjene strukture poljoprivrednih gospodarstava, kao posljedice u prvom redu dijeljenja većih i velikih posjeda i njihove parcelacije. Dijeli se i srednji seljački posjed, te posjedi seljačkih zadruga, koji prelaze na nove gospodare. U međuraću (1918.-1941.) na promjenu agrarne strukture uz te procese, koji se nastavljaju, djeluje uvelike i provedena agrarna reforma. U usporedbi sa stanjem 1895. godine, broj posjeda porastao je do 1931. godine za 1930 ili 23%. Sada više od polovice gospodarstava (54,3%) čine ona sa do 5 jutara zemlje, a ranije ih je bilo 31,7%. Dakle, bilježimo snažan porast broja te grupe gospodarstava. Sada takva gospodarstva raspolažu u prosjeku sa po 4 jutra, a ne kao prije sa 1,5 jutrom zemlje. Smanjen je broj najmanjih posjeda (do jednog jutra zemlje) u ukupnoj strukturi sa 16,7%, na 10,8%, što možemo pripisati uglavnom provođenju agrarne reforme. Gotovo se udvosturčio broj posjeda od 5 do 10 jutara zemlje. Oni čine 1931. godine 26,6% ukupnog broja posjeda, a raspolažu s 23,5% raspoložive zemlje. Taj je porast posljedica provedene agrarne reforme, ali i povećanja posjeda kupovinom zemlje. Smanjen je broj posjeda od 10 do 20 jutara. Oni su prije činili 26,3% ukupnog broja gospodarstva, a 1931. godine samo 14,8%. Osjetno smanjenje bilježi grupa gospodarstava sa 20 do 100 jutara zemlje. Ona su 1895. godine činila 23,5% ukupnog broja posjeda, a raspolagala su sa 40% ukupne raspoložive zemlje. Godine 1931. čine samo 4,3% ukupnog broja gospodarstava, a raspolažu sa 14,9% ukupne zemlje. Gospodarstva sa 100-200 jutara zemlje imala su sličnu sudbinu. Broj im je smanjen od 23 na jedno 1931. godine. Od deset posjeda s više od 200 jutara zemlje 1895. godine održala su se do 1931. godine samo dva. Ona raspolažu s 20,9% ukupne zemlje. Jedan od njih, veleposjed Đakovačke biskupije, raspolaže s 20,4% ukupne raspoložive zemlje.

Procesi koje smo pratili u promatranom razdoblju utjecali su na promjenu agrarne strukture Đakovštine. Agrarne promjene išle su u pravcu drobljenja veleposjeda, pa većeg, a dijelom i srednjeg posjeda. Na njihovoj zemlji stvorena su nova gospodarstva. Povećan je broj seljačkih posjeda sa do deset jutara zemlje na račun kategorija većih posjeda. Situacija je 1931. godine bila takva da ti posjedi čine 80,9% njihova ukupnog broja, a raspolažu s 39,3% ukupne zemlje Đakovštine.

Napomena: Tekst je preuzet iz Povijesnih priloga, br. 10, 1991., str. 221-244

ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE (1997) str. 57-81

SUMMARY

AGRARIAN REFORMS IN ĐAKOVO-AREA FROM 1918 TO 1941

The author writes about the process of agrarian reforms on the territory of Đakovo-area from 1918 to 1941 explaining the situation which preceded the agrarian changes. She also explains political circumstances in the villages and names relevant elements of economic structure. The author analyzes the structure of land property according to its size, its position, ownership, nationality of its owner etc. The focus of the article lies on following the process of agrarian reforms which took place at the same time as internal colonizations (govermental, private and banal colonization). Anylyzing this process, the author stresses some specific elements of the reforms in this area compared to other parts of the country..She also presents the legislative background as well as the organization and coordination of all institutions involved in carrying out both agrarian reforms and colonization.

ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE (1997) str. 83-99

UDK: 262.2 (497.5 Đakovština) »1733./1734.«
312.9 (497.5 Đakovština) »1733./1734.«

Katoličke župe u Đakovštini početkom 18. stoljeća

Dr. STJEPAN SRŠAN
Povijesni arhiv, Osijek

SAŽETAK

O stanju koje je zatečeno nakon što su Turci protjerani iz Slavonije krajem 17. stoljeća svjedoče tek rijetki povijesni izvori. Jedan od važnijih izvora za taj dio naše povijesti svakako je Opis stanja katoličkih župa 1733./34. godine. Popis je provela franjevačka provincija Bosna Srebrena koja je tada upravljala većinom župa. Iz popisa dobivamo značajne informacije o mjestima, stanovništvu, gospodarstvu, školstvu, crkvama, župama, inventaru i vjerskom stanju na području od Petrovaradina do Pakraca. U ovom radu prikazano je stanje u župama Đakovo, Gorjani, Vrbica i Vrpolje.

Uvod

Sve do pada istočnog područja Hrvatske pod tursku vlast početkom 16. stoljeća postojalo je na tom području brojno hrvatsko, te nešto manje mađarskog stanovništva. Svi su oni bili katoličke vjere. Bilo je oko 430 katoličkih župa, 50 raznih samostana, mnogo crkava zidanih kamenom, kapelica i drugih vjerskih objekata.[1]

1 O tome vidi: Josip Bösendorfer, Crtice iz slavonske povijesti, Osijek 1910; Josip Buturac, Katolička crkva za

Tijekom turskih osvajanja, njihove vlasti i borbi za oslobođenje do kraja 17. st. porušena su ili popaljena gotovo sva ranija mjesta, a osobito crkve i dvorci. Rijetke su crkve ili građevine preostale poslije turske okupacije iz Srednjeg vijeka, a i te su bile pretvorene u turske džamije. Stradali su i brojni povijesni izvori tako da ono malo sačuvanih zaslužuje pozornost da se objave i komentiraju. Jedan od vrijednih i gotovo sveobuhvatnih izvješća, o mjestima, stanovništvu, gospodarstvu, školstvu a u prvom redu o crkvama, župama, inventaru i vjerskom stanju na velikom području istočne Hrvatske od Petrovaradina do Pakraca jest *Opis stanja katoličkih župa 1733./34. godina.* Popis je službeno provela franjevačka provincija Bosna Srebrena koja je tada upravljala većinom župa. Izvršen je po određenim napucima, potpisan od predstavnika crkvenih i svjetovnih vlasti te uz vjerodostojno svjedočenje predstavnika dotičnih mjesta. Ovdje ćemo prikazati samo župe Đakovštine, i to: Đakovo, Gorjane, Vrbicu i Vrpolje.

Početkom 18. stoljeća župe su bile prostorno daleko veće nego danas. Tako je đakovačka župa obuhvaćala osim Đakova još filijale Budrovce, Piškorevce, Selce, Satnicu, Paušince, Kondrić i Nabrđe. Župa Gorjani je, osim Gorjana, obuhvaćala još filijale Drenje, Potnjane, Slatinik, Preslatince, Pridvorje, Ivanovce, Tomašanice, Viškovce i Beketince. Župa Vrbica je obuhvaćala, osim Vrbice, još Mikanovce, Đurđance, Kešince, Semeljce, Forkuševce, Vođince, Koritnu. Župa Vrpolje je, osim Vrpolja, imala još filijale Andrijevce, Čajkovce, Strizivojnu, Trnavu i Perkovce.

Nekih mjesta tada još nije bilo jer su nastala sredinom 18. stoljeća.

Značajno je istaknuti da je 1733. godine postojalo mnogo ruševnih zidina (od kamena) crkava koje su potjecale iz doturskih vremena. Pokraj njih su kršćani podigli male drvene crkvice nakon izgona Turaka. Da su u ravnoj Slavoniji nekada crkve bile zidane od kamena govori odredba hrvatsko-ugarskog kralja izdana nakon tatarske provale 1242., kada su Tatari popalili velik broj naselja i crkava jer su bile od drveta. Za obranu od sličnih provala moglo se stanovništvo obraniti samo zidanim čvrstim građevinama pa su i crkve, i dvorci za silu nekada poslužili i kao obrana i trajni objekti.

Opis župa 1733. daje vjernu sliku crkvenog, svjetovnog, gospodarskog pa i demografskog stanja. Te drvene crkvice je uskoro, od sredine 18. st., vjeran kršćanski puk zamijenio novim, građenim od pečene opeke, tako da većina njih i danas postoji. To su lijepe, stare barokne crkve po našim selima. Ostatak crkve iz doturskih i turskih vremena jest župna crkva Svih svetih u Đakovu koja se i

turskoga vladanja, Zagreb, 1970; Josip Koller, Historia episcopatus Quinque eccesiensis IV, Požun, 1782.-1812.; Josip Brüsztle, Recensio universi cleri dioecesis Quinqueecclesiensis, Pečuh, 1878.-1880; Emerik Pavić, Brevis conspectus historicus dioecesium Bosnensis-Diacovensis et Syrmiensis, Osijek, 1944. i drugo

sačuvala zahvaljujući svojoj prenamjeni: naime, tijekom turske vlasti pretvorena je u džamiju, a poslije opet vraćena u svoju prvotnu namjenu, u katoličku crkvu.

Početkom 18. st. u Đakovštini još nema u većoj mjeri drugih vjerskih zajednica. Naime, doseljeni muslimani i pravoslavci tijekom turske vlasti su se krajem 17. st. povukli na jug preko Save u Bosnu, a malo novih doseljenika pravoslavaca još nije imalo svoju organiziranu vjersku službu. Ona će doći nešto kasnije.

Ako pozorno čitamo popise župa i njihovih filijala vidjet ćemo da obiluju bogatim podacima i informacijama o životu i prilikama početkom 18. st. odnosno daju uvid u stanje poslije izgona Turaka. Tako se redaju podaci o samoj župnoj crkvi, o inventaru crkve, o primanjima crkve i župnika u naravi ili novcu, kao i od štole (od pojedinih crkvenih usluga ili obreda). Značajni su podaci o visini poljoprivrednih prinosa i o njihovim cijenama tako da je to pravi gospodarski priručnik onoga vremena, nadalje o školi, o groblju te o raznim običajima mjesta. Na kraju teksta slijede potpisi službenih osoba kao i predstavnika mjesta.

Kada čitamo ove i slične dokumente, koji potječu s kraja 17. ili početkom 18. st., dakle poslije dugotrajnih ratova protiv turske vlasti i oslobođenja hrvatskih područja, vidimo da je područje Istočne Hrvatske bilo porušeno, popaljeno, stanovništvo prorijeđeno i razbježano, mnoštvo u progonstvu i osiromašeno. No, vjeran hrvatski pük, je, ipak sačuvao svoju vjeru, svoj jezik, svoj identitet i kulturu, obnovio zemlju, sagradio još ljepše crkve, tako da je već pri kraju 18. stoljeća područje Istočne Hrvatske bilo velikim dijelom slično onom predturskom, srednjovjekovnom stanju. To govori o jednoj snazi, vjeri, dubokim kršćanskim i narodnim korijenima hrvatskog naroda na ovim prostorima.

Budući da je izvorni tekst napisan na latinskom jeziku ovdje ga u doslovnom prijevodu donosimo na hrvatskom jeziku, bez ikakvog tumačenja. Naime, tekst je razumljiv većini čitatelja, a s druge ovakav izvorni tekst može poslužiti povijesti mjesta, gospodarstva, arhitekture, običaja i drugo. To je, dakle, osnovni izvorni materijal koji potječe prije gotovo 300 godina i pokazuje da smo ovdje bili, da smo opstali, te da ćemo i opstati.

Stanje i prihodi župe Đakovo 1734. godine

Župa Đakovo, kojom upravljaju oci franjevci iz samostana, ima za svojeg zaštitnika preblaženu Mariju bez grijeha začetu. Njezina zidana crkva podignuta je od opeke, omazana i oličena, zdanje u dobrom stanju, no ipak treba urediti donji strop kao i oltare te ostale ukrase, za što sve bi bilo dovoljno oko 500 forinti.

Ima filijalne kapele, jednu sv. Marka evanđelista u selu Budrovci udaljenu tri četvrt sata hoda od matice, drugu sv. Ivana evanđelista u selu Piškorevci, udaljenu

sat hoda od matice, treću presv. Trojstva u selu Selci, također udaljenu sat hoda, nadalje četvrtu sv. Katarine djevice i mučenice u selu Satnica, udaljenu od matice poldrug sata i petu u Paušincima, udaljenu od matice dva sata hoda, posvećenu sv. apostolu i evandelistu Mateju. Sve su te crkve od drveta, bez oltara, slika i ostalih ukrasa, osim zvona.

Postoji također zidana Crkva sv. Martina biskupa pokraj sela Selci, koju je dao obnoviti, omazati i oličiti (cijelu, zajedno s tornjem), presvj. gosp, biskup bosanski i đakovački Petar Bakić. Ona ima kameni oltar i sliku istog sveca koju je nabavio isti biskup.

Postoje i filijalne bogomolje podignute od dasaka, samo za misnika i službenika, jedna u selu Kondriću, udaljena od matice tri sata hoda, a druga u selu Nabrđu, udaljena od matice tri i po sata. One su bez odijela potrebnih za crkvu.

Matica crkva, kao konventualna, ima sve potrebno ruho, kao i spomenute filijale s dvije misnice i ostalim priborom.

Majka crkva zajedno s filijalnima nema nikakvih sigurnih prihoda iz kakve glavnice ili fonda, bilo oporučnog ili darovanog, no ima neodređenih prihoda iz grobnica u matici. Za grobnice se plaća 30 forinti, te se unazad triju godina, računajući sahranjene, prikupilo 60 forinti.

Samo u matici crkvi za najveće zvono plaća se 3 marijaša, za manje 2, za najmanje jedan, za sva tri zajedno 1 imperijal, što godišnje iznosi 32 forinte.

Od milostinje, koja se skuplja u nedjelju i blagdane, skupi se u matici pokatkad 10, 20, 30, 40 ili 60 novčića, a u filijalama 2, 3 ili 4 novčića. Sve to godišnje iznosi 24 forinte.

Ni u jednom selu nema župne kuće već dolaze redovnici iz samostana dijeliti sakramente i služiti mise.

Uz samostan je vrt za kuhinju, a drugi župni vrt s četvrt jutra zemlje je izvan samostana.

Nema nikakvih oranica za sijanje, već jedino tri livade, jedna župna i dvije samostanske, u svemu od 8 kola sijena, kao i dva vinograda, jedan župni (4 kopača), a drugi samostanski (16 kopača). Od njih se može dobiti 40 urna vina. Ako se to proda po mjesnoj cijeni (jedna urna za 120 novčića, a kola sijena za 1 imperijal), dobiju se 64 forinte i 50 novčića.

Spomenute livade kose, skupljaju sijeno i obrađuju vinograde župljani, kojima župnik daje hranu i piće.

Župnik nema nikakvih novčanih primanja, kao ni primanja u kruhu, a svaki župljanin koji ima vinograd daje vina prema svojoj mogućnosti. Iz toga župnik godišnje može skupiti oko 3 urne vina. Ako ih proda po spomenutoj cijeni dobije 3 forinte i 60 novčića.

Maslo, lan, meso i piliće župnik dobije prosjačenjem i prema dobroj volji ljudi. Od toga župnik može godišnje u maslu imati 34 oke, u lanu 33 oke, u mesu 25 oka te 119 pilića. Ako bi sve to prodao po mjesnoj cijeni (oku masla po 25 novčića, oku lana po 20, mesa po 5 novčića te jedno pile za 1 groš), iznosilo bi 22 forinte i 30 novčića.

Župnik prima samo jednu vrstu žitarica od svakog para, i to 2 modija. Budući da se u cijeloj župi nalazi 339 oženjenih parova, župnik prima od 243 para davanje u žitu, a od ostalih 96 neki daju u radovima, a drugi ništa. Onima koji rade župnik daje tri puta na dan hranu i piće. Odatle primitak u pšenici ne prelazi 80 mjera, u kukuruzu 40 te u zobi 26 mjera. Ukoliko se sve to proda po mjesnoj cijeni, (mjera pšenice po 1 forintu, kukuruza po 3 marijaša a zob za pola forinte) prikupi se 140 forinti.

Vlastite šume župa nema, već župljani dovoze župniku drva iz vlastelinske šume, i to godišnje 100 kola drva.

Od krštenja prima jedan marijaš te se godišnje, računajući po knjizi krštenih prikupi 34 forinte i 56 novčića.

Od uvoda porodilje, kao i od blagoslova mlade, ne dobija se ništa.

Od vjenčanja se kao pristojba prima forinta što godišnje iznosi, računajući po knjizi vjenčanih, 45 forinti.

Pogrebna je pratnja uračunata u zvonjenje, no ako sahranu prati više redovnika, tada se daje za svakog 1 marijaš, od čega se godišnje skupi 4 forinte.

U filijalama ne zovu župnika da prati sahranu, jer to župljani ne mogu platiti.

Pogrebne se propovijedi ne običavaju držati niti je za njih propisana ikakva pristojba.

Budući da su ovdje potrebna dva župnika, za njihovo je dolično uzdržavanje potrebno još 200 forinti. Pravo patronata ove župe ima presvj. gosp. đakovački i bosanski biskup.

Župljani ovdje nemaju učitelja, ali spomenuti biskup drži školu u tvrđavi.

Dano u Đakovu, 7. travnja 1734.

†Blaž Čaklović, knez sela Budrovci
†Martin Zetović iz istoga sela
†Petar Vrtarić, knez sela Piškorevci
†Mihovil Miašević iz istoga sela

†Matija Macić, knez sela Selci
†Mihovil Majstorović iz istoga sela
†Luka Svetoblažac iz sela Kondrić
†Ivan Svetoblažac iz istoga sela
†Jakov Marijanović, knez sela Paušinci
†Andrija Đurić iz istoga sela
†Antun Kolienović, knez sela Satnica
†Matej Đanić iz istoga sela
Josip Ručević, stanoreža iz Đakova, m.p.
†Grgur Kedačić, knez grada Đakova

Da su ljudi istinito izjavili tvrdim ja, fra Josip od Osijeka, aktualni provincijalni definitor i tajnik ove komisije.

Da su spomenuti ljudi u mojoj nazočnosti na gornja pitanja odgovorili, potvrđujem vlastoručnim potpisom i pečatom.

M.P. Otac Martin Peluh, kapelan presvj. gosp. bosanskog i đakovačkog biskupa, sada zamjenik u duhovnim poslovima.

Stanje i prihodi župe Gorjani 1734. godine

Župa Gorjani, kojom upravlja otac franjevac, ima za svojega zaštitnika sv. Petra apostola. Njezina je crkva podignuta od okruglih balvana, nije omazana niti oličena, ualjenja je četvrt sata hoda od sela, na mjestu na kojem je u starini stajala zidana crkva koju su Turci porušili. Sadašnja Crkva sv. Petra u lošem je stanju obzirom na zdanje i ostali ures, izgrađena iz neobrađenog drveta, pokrivena slamom, te je stoga potrebno izgraditi novu.

Izvan sela Gorjani u starini bijaše zidana crkva posvećena sv. Mihovilu arkanđelu na mjestu zvanom Coraševo, nadalje bijaše izvan sela Drenja Crkva sv. Kuzme i Damjana, potom pokraj sela Ivanovci Crkva sv. Martina biskupa i Crkva sv. Marka kraj sela Beketinci. Sada su sve one do temelja razrušene od Turaka.

Župa ima filijalna sela Drenje, Potnjane, Slatinik, Preslatince, Pridvorje, Ivanovce, Tomašance, Viškovce i dio Beketinaca gdje su samo četiri katoličke kuće među pravoslavcima. U selu Stari Šarenci samo su tri kuće katolika među pravoslavcima. U Drenju i Slatiniku te u Pridvorju, Preslatincima i Kućancima

postoji samo jedna bogomolja od drveta za svećenika i ministranta, a Ivanovci, Tomašanci, St. Šarenci i Viškovci imaju također jednu bogomolju. Obje bogomolje su prazne, bez ikakvog uresa.

Majka crkva s filijalnim selima za sada ima dvije stare misnice i jedan pokidan kalež koji su župljani poslali na popravak, dok novi kalež, kao i jednu misnicu, namjeravaju što skorije nabaviti.

Župa nema nikakvih sigurnih prihoda iz kakve glavnice, darovanog ili oporučnog fonda, kao ni neodređenih prihoda od grobnica ili zvonjenja, budući da su zvona kupili župljani za svoj novac.

Od milostinje, koja se skuplja nedjeljom i blagdanom u župnoj i filijalnim crkvama, ponekad se ubere 3, 4, 5 ili 6 novčića, što godišnje iznosi 5 forinti.

U selu Gorjani postoji župni dom izgrađen od drveta, malen, pokriven slamom i treba ga popraviti. Održava ga župnik uz pomoć župljana.

Župa ima mali vrt za kuhinju i jedan šljivik pokraj doma, u svemu do pola jutra. Nema nikakvih oranica za usjeve, već samo jednu livadu od 10 kola sijena te vinograde, u 2 mjesta od 5 kopača. Od njih se može dobiti grožđa za 15 urna vina, te se, ako se prodaju po mjesnoj cijeni, (urna za 90 novčića, a kola sijena za 1 forintu) prikupi 23 forinte i 50 novčića. Spomenutu livadu kose, dovoze sijeno i obrađuju vinograde župljani, kojima župnik daje hranu i piće.

Župnik prima od svakog oženjenog para samo u jednoj vrsti žitarica 2 modija. Kako ima svega 264 para, može imati u pšenici 60 mjera, u kukuruzu 31 i isto toliko u zobi. Ako to sve proda po mjesnoj cijeni (mjeru pšenice za 1 forintu, mjeru kukuruza po 3 marijaša, a mjeru zobi za pola forinte) dobije 101 forintu i 98 novčića.

Nema nikakvih novčanih davanja župniku, kao ni davanja u kruhu, ali zato ima u vinu, svatko tko ima vinograd daje neodređeno, prema svojim mogućnostima i urodu. Tako župnik godišnje može u vinu skupiti 6 urna, te ako ih proda po spomenutoj cijeni, dobije 5 forinti i 45 novčića.

Onaj tko ima krave, daje župniku po kući pola libre (funte) masla, tako da godišnje može prikupiti svega 40 oka. Nadalje od svakog oženjenog para župnik prima pola libre lana, te u svemu može imati 60 oka. Dva puta godišnje župnik od kuće traži po jednu kokoš, ali rijetki je daju, te tako može skupiti 100 kokoši i pilića. Ako sve to proda po mjesnoj cijeni (oku masla za 25 novčića, oku lana za 15 novčića, a kokoš za 1 groš), dobije 24 forinte.

Župa nema vlastite šume za sječu ogrjevnog drva, već župljani dovezu župniku 100 kola drva iz vlastelinske šume.

Od krštenja župnik prima jedan marijaš i jednu kokoš s jednim kruhom iz pepela tako da godišnje, računajući po knjizi krštenja djece, sve iznosi 23 forinte i 40 novčića.

Od uvoda porodilje, kao i od blagoslova mlade, ništa ne prima.

Od vjenčanja prima jednu forintu u župi, a izvan župe 2 forinte, te godišnje, prema knjizi vjenčanih, dobije 17 forinti.

Od pogrebne pratnje prima 1 marijaš, no zbog udaljenosti mjesta rijetki župljani zovu župnika na pogreb. Zato od toga skupi samo 1 forintu i 40 novčića.

Pogrebne propovijedi ovdje nisu uobičajene niti je za njih određena kakva pristojba.

Prava patrona u ovoj župi sada ima presvj. gosp. bosanski i đakovački biskup.

Župljani nemaju učitelja. Rado bi ga imali, ali su zbog velikog siromaštva izjavili da ga ne mogu uzdržavati.

Dano u Gorjanima, 6. travnja 1734.

†Stjepan Lukić iz sela Tomašanci, knez
†Andrija Pavličević iz istoga sela
†Šimun Vidaković, knez sela Ivanovci
†Stanislav Kupinac iz istoga sela
†Stephan Lončarević, knez sela Viškovci
†Stjepan Bošnjak iz istoga sela
†Mihovil Hajduković, knez sela Drenja
†Đuro Vidaković iz istoga sela
†Matej Nikolašević, knez sela Pridvorje
†Đuro Srimčević iz istoga sela
†Ivan Rakatinović, knez sela Slatinik
†Šimun Petrov, knez sela Gorjani
†Blaž Petevaljac iz istoga sela
†Andrija Posavac, knez sela Preslatinci

Potvrđujem da je tako ja, otac Josip od Osijeka, aktualni definitor Provincije i tajnik ove komisije.

Da su spomenuti svjedoci savjesno odgovorili na sva spomenuta pitanja svjedočim vlastoručnim potpisom i pečatom M.P.

Ja, otac Martin Peluh, vikar u duhovnim stvarima presvj. gosp. bosanskog i đakovačkog biskupa.

Stanje i prihodi župe Vrbica 1734. godine

Župa Vrbica ima za svoga zaštitnika Pohođenje bl. dj. Marije. Crkva je ovdje drvena, omazana blatom i oličena, oltarom i ostalim priborom djelomice opremljena, za sada treba jedino gornji i donji strop i pod.

Ima sljedeća filijalna sela: Mikanovci, udaljeni od matice četvrt sata, Đurđanci, udaljeni od matice pola sata, Kešinci, udaljeni od matice sat, Koritna, udaljena od matice dva sata, Semeljci, udaljeni od matice poldrug sata, Viškovci, udaljeni od matice dva i pol sata, Forkuševci, udaljeni od matice dva sata i na području Vojne krajine Vođinci, udaljeni od matice dva sata, te selo Perkovci, koje je udaljeno od matice dva sata. U svima njima postoje jednostavne daščane bogomolje koje mogu poslužiti samo za smještaj misnika i ministranta te još pet do šest osoba, bez ikakvog uresa i pribora.

Izvan sela Mikanovci postoji filijalna zidana Crkva sv. Bartolomeja, koju je obnovio presvj. gosp. đakovački i bosanski biskup Petar Bakić. On je crkvi »darovao« toranj, kameni oltar i novu sliku spomenutog sveca.

Majka crkva, zajedno s filijalnim selima, ima tri misnice, dvije nove i jednu staru, zatim tri albe s ostalim ruhom te jedan kalež, čija je čaša od srebra i pozlaćena.

Nema nikakvih određenih prihoda iz kakve glavnice, darovanog ili oporučnog fonda, kao ni neodređenih, od grobnica ili zvonjenja, pošto su župljani sami pribavili zvona.

Župa ima drveni župni dom u selu Vrbica koji je malen, no župljani su započeli izgradnju novoga a stari također sami popravljaju.

Nema nikakvih oranica za usjeve kao ni vinograda, već samo jedan malen vrt pokraj doma i jedan šljivik uz dvorište, u svemu do jednog jutra zemljišta, nadalje dvije livade (jednu u Mikanovcima a drugu u Semeljcima) od 5 kola sijena.

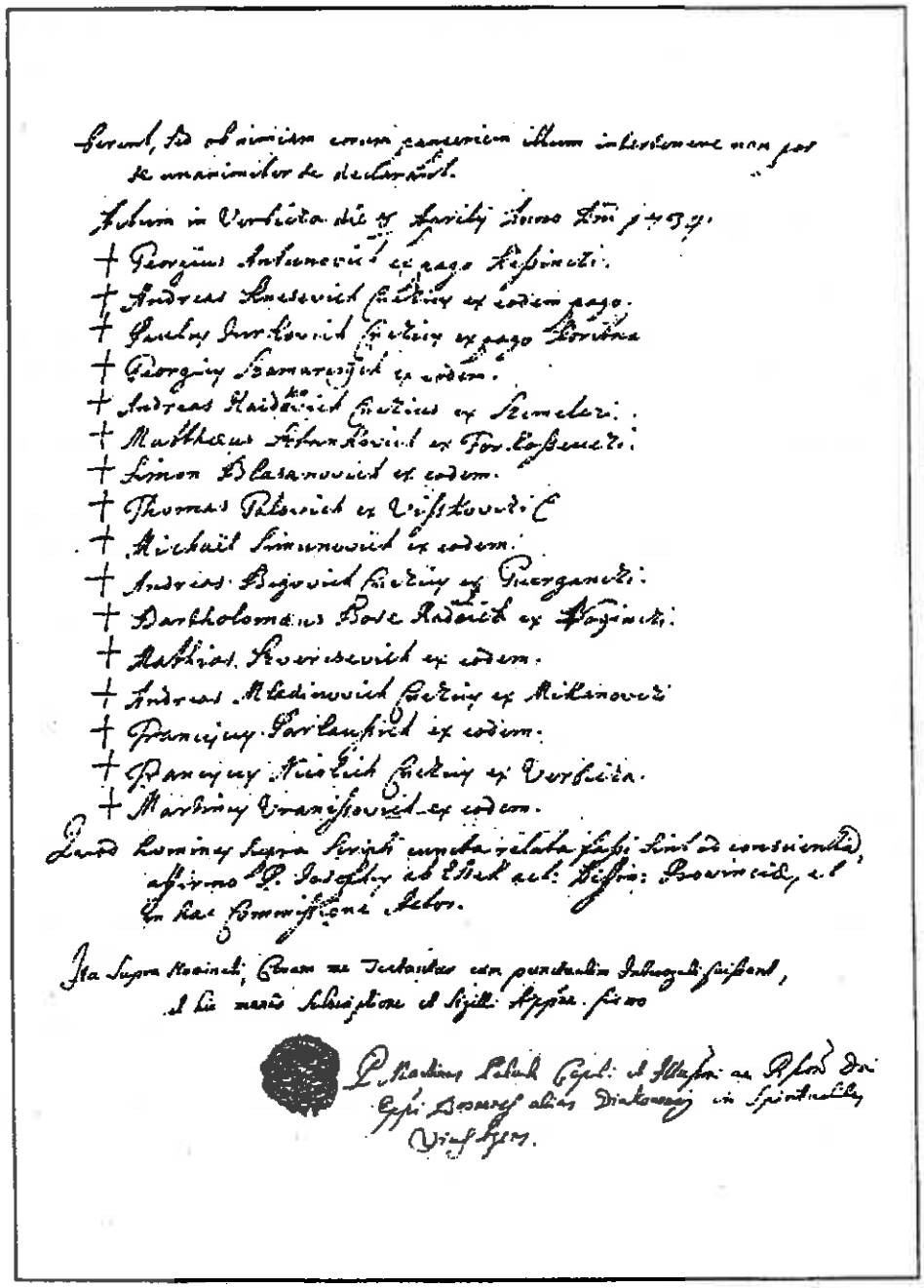

Original opisa župe Vrbice 8. 4. 1734. s potpisima predstavnika filijala Kešinci, Korima, Semeljci, Forkuševci, Viškovci, Đurđanci, Vodinci, Mikanovci

Kad bi se sijeno prodalo po mjesnoj cijeni dobilo bi se 10 forinti. Spomenute livade kose i dovoze sijeno župljani a župnik im onda daje jelo i piće.

Od svakog oženjenog para župnik prima samo u jednoj vrsti žitarica, i to 2 modija. Kako se u čitavoj župi nalazi svega 363 para, župnik godišnje može dobiti 60 mjera pšenice, 80 mjera kukuruza, 14 mjera zobi, 10 mjera prosa, 20 mjera pira. Ako bi sve to prodao po mjesnoj cijeni, mjeru pšenice za 1 forintu, mjeru kukuruza za 80 novčića, zobi za 50 novčića, prosa za 1 forintu, a pir za 60 novčića, dobilo bi se 153 forinte.

U župi nema nikakvih novčanih davanja, kao ni davanja u kruhu, ali ima u vinu; svatko tko ima vinograd daje neodređeno, prema svojim mogućnostima i urodu. Od toga župnik može imati oko 10 urna vina, a ako ga proda po mjesnoj cijeni (urnu vina za 120 novčića), može imati 12 forinti.

Vlastite šume nema, već župljani godišnje dovoze župniku 15 kola drva iz vlastelinske šume.

Od krštenja župnik prima 1 marijaš a rijetki daju i kokoš s kruhom ispod pepela, tako da, računajući sve, godišnje po knjizi krštenja iznosi 18 forinti i 66 novčića.

Od uvoda porodilje, kao i od blagoslova mlade, nema ništa.

Od vjenčanja prima 1 forintu u župi, a izvan župe 1 imperijal, tako da godišnje, po knjizi vjenčanja, skupi 21 forintu i 50 novčića.

Iako se maslo, meso i pilići po običaju daju, više župljana ih ne daje. Župnik godišnje može skupiti 40 oka masla, 100 oka mesa i 100 pilića. Ako se jedna oka masla proda po mjesnoj cijeni od 25 novčića, a meso za 1 groš, za koliko i pile, dobije se u svemu 20 forinti.

Za pogrebnu pratnju sve do groblja, koje je udaljeno od sela u kojem je mrtvo tijelo jedan sat, župnik prima 1 imperijal, ali rijetki zovu župnika zbog udaljenosti i nemogućnosti plaćanja. Župnik je od sahrana unazad 5 godina imao 9 forinti.

Pogrebne propovijedi ovdje nisu uobičajene, niti je za njih određena kakva pristojba.

Zbog udaljenosti mjesta, ovdje su potrebna dva župnika, jedan u Vrbici za upravljanje petorim selima, a drugi u selu Semeljci za pet susjednih sela. Postojanje dvaju župnika priželjkuju i župljani, stoga su za podignuće nove župe potrebni župni dom, crkva i livada od najmanje 15 kola sijena. Da bi se sve to pribavilo potrebno je 350 forinti. Budući da ni jedan župnik nema vinograda a podavanje vina u ovoj župi je malo, za dolično je uzdržavanje, kao i za kupovanje vina i drugog, potrebno još 200 forinti.

Pravo patronata ove župe ima presvj. gosp. bosanski i đakovači biskup.

Iako bi župljani rado imali učitelja, zbog siromaštva su izjavili da ga ne mogu uzdržavati.

Dano u Vrbici, 8. travnja godine Gospodnje 1734.

† Đuro Antunović iz sela Kešinci
†Andrija Knežević, knez istoga sela
†Pavao Jurković, knez sela Koritna
†Đuro Samardžić iz istoga sela
†Andrija Hajduković, knez Semeljaca
†Matej Stanković iz Forkuševaca
†Šimun Blažanović iz istoga sela
†Toma Galović iz Viškovaca
†Mihovil Šimunović iz istoga sela
†Andrija Begović, knez Đurđanaca
†Bartolomej Bože Radulić iz Vođinaca
†Matija Svirčević iz istoga sela
†Andrija Mladinović, knez Mikanovaca
†Franjo Parlaušić iz istoga sela
†Franjo Nikolić, knez Vrbice
†Martin Vranišević iz istoga sela

Tvrdim da su spomenuti ljudi sve savjesno iznijeli ja, otac Josip od Osijeka, aktualni definitor Provincije i tajnik ove komisije.

Potvrđujem da su imenovani preda mnom potvrdili sve točke i potkrepljujem to vlastoručnim potpisom te pečatom. M.P.

Martin Peluh, generalni vikar u duhovnim stvarima bosanskog i đakovačkog biskupa i kapelana.

Stanje i prihodi župe Vrpolje 1734. godine

Župa Vrpolje, kojom upravlja jedan otac franjevac, ima za svoga zaštitnika sv. Ivana Krstitelja. Zgrada crkve je od drveta, u dobrom je stanju, te je za sada ne treba popravljati, osim iznutra i izvana oličiti.

Župa ima zidanu filijalnu Crkvu sv. Marka evanđelista, koja pripada selima Andrijevci, Čajkovci i Perkovci, a smještena je pokraj spomenutih sela na mjestu zvanom Dragotin. Crkvu je iz temelja dao popraviti biskup Bakić i iznova je pokrio crijepom, tako da za sada treba popraviti samo donji pod. U filijalnim selima Strizivojna, Čajkovci, Perkovci, Andrijevci, Trnava i Selci (gdje je pet kuća)

podignute su drvene kapele bez ikakvih ukrasa, oltara, slika i ostaloga, samo za smještaj misnika.

Postoji i filijalna Crkva sv. Ivana Krstitelja izvan sela Strizivojna, na mjestu zvanom Kraljevo. Podignuta je od drveta, i za sada ne treba drugog popravka osim boljeg oltara i ostalih ukrasa.

Majka crkva zajedno s filijalama ima jednu misnicu i tri albe te jedan kalež s ostalim priborom.

Nema nikakvih određenih prihoda iz kakve glavnice, darovanog ili oporučnog fonda kao ni neodređenih od grobnica, jedino od zvonjenja za koje daju 1 sedmak, pa se tako godišnje skupi 2 forinte.

Od milostinje, koja se skuplja u matici i filijalama nedjeljom i blagdanom, dođe ponekad 5, 6, 8, 9 ili 10 novčića te se godišnje prikupi 12 forinti.

U selu Vrpolje postoji drveni župni dom s malim prostorom, koji za sada ne treba nikakvih popravka, a održavaju ga župljani.

Postoji vrt za kuhinju i jedan šljivik kraj dvorišta, u svemu do tri četvrt jutra.

Nema oranica za usjeve kao ni vinograda, samo jedna livada od 8 kola sijena. Kad bi se prodalo po mjesnoj cijeni (kola po 1 imperijal), dobilo bi se 12 forinti. Spomenutu livadu kose i dovoze sijeno župljani zamoljeni od župnika, a on im za to daje jelo i piće.

Od svakog oženjenog para prima župnik dva modija jedne vrste žiratica, a župljani daju više ili manje, prema svojim mogućnostima. Odatle župnik godišnje može imati 60 mjera pšenice, 80 mjera kukuruza i 6 mjera zobi. Ako bi to prodao po mjesnoj cijeni: mjeru pšenice po 1 forintu, a mjeru kukuruza po 3 marijaša te mjeru zobi po pola forinte, bilo bi u svemu 130 forinti.

Davanja u novcu nema, kao ni u kruhu, ali zato ima u vinu, koje daju oni koji imaju vinograd prema svojim mogućnostima i urodu. Međutim, malo župljana ima vinograde. Stoga župnik može godišnje imati 7 urna vina, te ako ih proda po mjesnoj cijeni (urnu za 1 imperijal), dobio bi 10 forinti i 50 novčića.

Vlastite šume za sječu drva župa nema, već župljani godišnje dovezu 40 kola drva iz vlastite šume.

Od krštenja župnik prima 1 marijaš te godišnje, računajući po knjizi krštenja djece, primi 10 forinti i 48 novčića.

Od vjenčanja unutar župe prima 1 forintu, a izvan župe 1 imperijal tako da godišnje, računajući po knjizi vjenčanih, primi 14 forinti i 50 novčića.

Od uvoda porodilje, kao i od blagoslova mlade, nema ništa.

Za pogrebnu pratnju plaća se neodređeno i samo u selu Vrpolju, dok u druga sela ne zovu župnika da prati sahranu. Od pratnje godišnje ima 6 forinti.

Pogrebne propovijedi ovdje ne postoje niti je za njih određena kakva pristojba.

Osim navedenih godišnjih prihoda ove župe za dolično je uzdržavanje župnika potrebno još 70 forinti.

Pravo patronata ima presvj. gosp. biskup.

Što se tiče učitelja, ne može se o njemu ništa reći budući da ovdje ne postoji.

Dano u Vrpolju, 3. travnja godine Gospodnje 1734.

†Blaž Tunuković, sudac iz sela Vrpolje
†Mihovil Knežević iz istoga sela
†Đuro Debelić, knez sela Strizivojna
†Mihovil Andrić iz istoga sela
†Matija Damjanović, knez sela Čajkovci
†Bartolomej Kovačević iz istoga sela
†Nikola Kliabić, knez sela Perkovci
†Mihovil Emajić iz istoga sela
†Franjo Markovac, knez sela Andrijevci
†Šimun Baličević iz istoga sela

Potvrđujem da je tako ja, otac Josip od Osijeka, aktualni definitor Provincije i tajnik ove komisije.

Da je na navedene točke dan napisani odgovor svjedočim vlastoručnim potpisom i svojim pečatom.

M.P. Otac Martin Paluh, kapelan i generalni vikar u duhovnim stvarima ordinarija biskupa.

Nakon što je već sve završeno, iznijeli su spomenuti župljani da oni koji imaju krave običavaju župniku davati još 1 libru masla, tako da godišnje može imati 50 oka masla i toliko od kuće u lanu.

Godišnje može imati i 105 oka u mesu te 214 pilića. Kad bi se sve to prodalo po mjesnoj cijeni: oka masla za 25 novčića, oka lana za 20 novčića, meso za 1 groš, za toliko i pile, dobilo bi se 37 forinti i 45 novčića.

Potvrđujem da je tako kao i što je gore.

Nazočan otac Martin Paluh, kao gore.

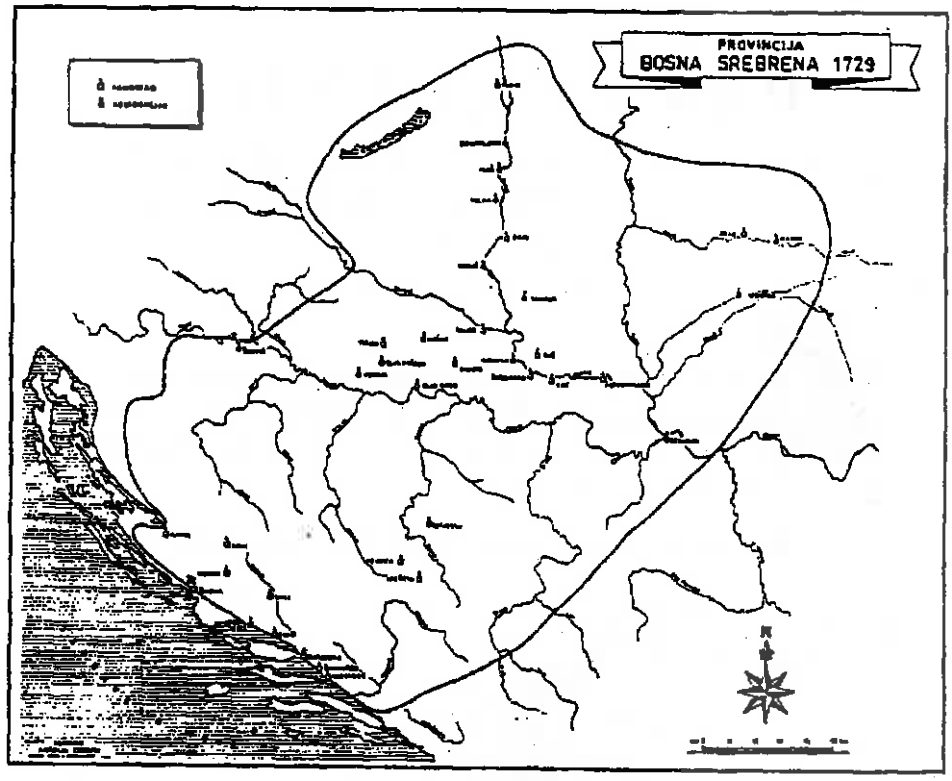

Provincija Bosna Srebrena 1729.

PARS SECUNDA.

CONSECTATIO EXPLANATIONIS CONVENTUUM, PER DESIGNATIONEM LOCORUM, PROLATA.

✡ ✡ ✡

EXpositis Originalibus prænuncupatæ Provinciæ monimentis; explanationem Ejusdem Conventuum proferimus, eandemque per designationem Locorum, Synopticâ Provinciæ delineatione præmissâ.

Delineatio Locorum, in queis sæpefata Provincia altu habet Cœnobia.

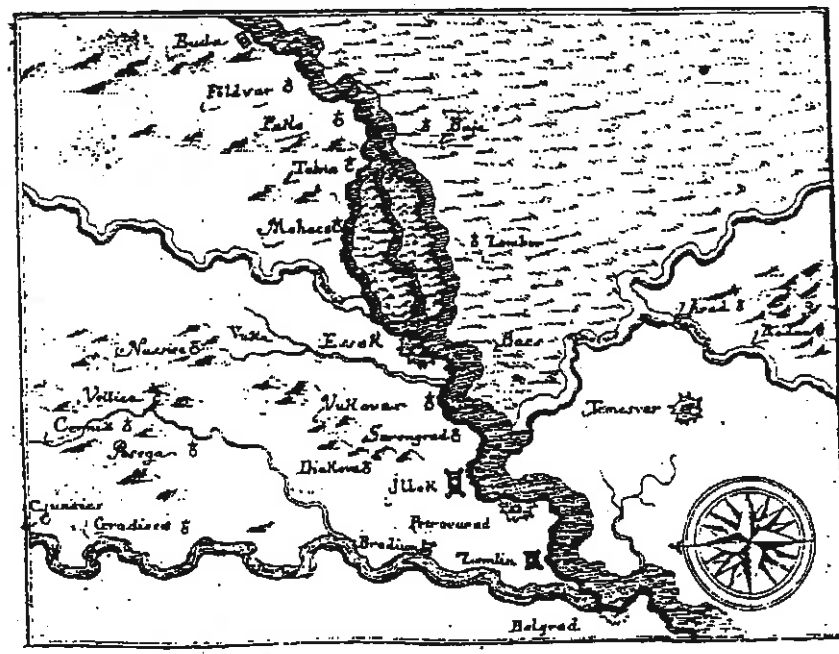

Franjevački samostani u Podunavlju, Slavoniji i Srijemu početkom 18. st.

ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE (1997) str. 83-99

SUMMARY

CATHOLIC PARISHES IN ĐAKOVO-AREA AT THE BEGINNING OF 18-TH CENTURY

Only a few sources give evidence of the situation in Slavonia at the end of the 17th century after the Turkes had been driven out of this area. One of the most important sources is *Description Of The Situation In Catholic Parishes 1773/74.* The census was carried out by the Franciscan province Bosna Srebrna which administered over majority of parishes at that time. The census provides relevant and important information about places, population, economy, school system, churches, parishes, equipment and religious affiliations on the territory from Petrovaradin to Pakrac. This article comments upon the situation in the following parishes: Đakovo, Gorjani, Vrbica and Vrpolje.

UDK: 333.34 (497.5 Gorjan) »1856./1879.«

Selo Gorjan na planu iz 1856. godine

ŽELJKO LEKŠIĆ
PIK, Đakovo d.d.

SAŽETAK

Autor opisuje plan sela Gorjani u Đakovštini datiran 27. rujna 1856. godine. Plan je nastao u vrijeme izrade prve gruntovnice i to je najstariji poznati plan ovoga naselja.

U prilogu teksta je i isti plan sa istaknutim ulicama, osjenčanim potkućnicama i kućnim brojevima prema staroj numeraciji. U tekstu su navedene kućne zadruge s kućnim brojevima, koje su bile u zemljišnim knjigama napisane kao vlasnici 1879. godine.

Nakon ukidanja podložničkih odnosa u Hrvatskoj 1848. godine, bivši kmetovi postali su vlasnici zemlje koju su obrađivali. Stoga je bilo neophodno stvoriti pouzdanu evidenciju o nekretninama, zbog vlasništva, poreza i hipotekarnog kredita. U razdoblju između 1850. i 1855. godine doneseno je više propisa u svezi osnivanja zemljišne evidencije. Nakon toga formirane su komisije koje su u cijelom carstvu utvrdile posjedovno stanje i načinile tzv. gruntovne napisnike i planove poreznih općina. Svaki napisnik sastojao se od tri lista prošivena koncem, a ispisivao se u pravilu za jedno domaćinstvo. Komisije su ovaj opsežni posao dovršile već tijekom 1856. godine. Obzirom da je taj posao rađen na brzinu, premjer je bio vrlo neprecizan, a mjerenja su često puta vršena koračanjem, te su i planovi koje su načinili bili vrlo neprecizni.

Za područje Đakovštine sačuvano je više grunotvnih napisnika i planova iz toga vremena. Ovdje donosimo plan sela Gorjani, kojeg smo, uz još nekoliko planova preostalog dijela porezne općine, prije nekoliko godina pronašli u Muzeju Đakovštine. Nalazio se u registru čestica, koji je bio pomoćna knjiga uz gruntovne napisnike.[1] Ta knjiga se nalazila među brojnim zemljišnim knjigama i sudskim upisnicama koje je Muzej Đakovštine bio davno preuzeo od bivšeg Kotarskog suda u Đakovu.

Plan je datiran 27. rujna 1856. godine, i to je do sada najstariji poznati plan sela. Ispod plana je i šest potpisa. Stoje potpisi: Bosnić i Theodor Božić aktuar, kao i dva nečitka potpisa. Uz dva križića su imena: Gaja Perić i Božo Bešlić. To su očito seoski glavari. U gornjem desnom uglu stoji »Gemeinde Gorjan«. Naime, službeni naziv naselja bio je do 1913. godine Gorjan, kada je promijenjen u Gorjani.[2] Oko sela naznačene su rudine odnosno »ried«. Na sjeveru su: »Ried Zorjesevo« i »Ried Ravnize». Na istoku je »Ried Butinci«, na jugu i jugoistoku »Ried Bešina Bara«. Na zapadu je »Ried Klenovaz«, na jugozapadu »Ried Aramina«.

Kada se u vrijeme izrade novog katastra 1863. godine vršilo premjeravanje, plan je očito mjernicima služio kao pomagalo, obzirom da su brojevi čestica na planu stavljani u zagradu, a pored njih nadopisivani su u planu novi brojevi čestica. Kada su se iz gruntovnih napisnika prenosili podaci u nove zemljišne knjige osnovane 1879. godine, za oznaku čestica bile su dvije kolone, za stare iz starog plana iz 1856. godine i za nove čestice.[3]

Na planu su uz svaku okućnicu naznačeni i kućni brojevi. Na planu iz 1856. godine, kojeg donosimo u prilogu (slika 2), osjenčali smo potkućnice te istaknuli ulice radi preglednosti. Za većinu kuća dodali smo i povećanu oznaku kućnog broja. Za sve kuće prostor to nije dozvoljavao. U vrijeme numeracije, koja je u Hrvatskoj i Slavoniji provedena 1851. godine,[4] bilo je u Gorjanima numerirano 148 kuća, a do 1856. godine, kako se vidi na planu, broj kuća porastao je na 156. Brojevi od 1 do 148 idu određenim redoslijedom, a brojeve od 149 do 156 dobivale su kuće bez obzira na redoslijed, ovisno o tome kako je koja bila građena. Primjećuje se da između 95. i 96. kuće stoji ucrtan numer bez kućnog broja.

Koliko je ovaj plan neprecizan, može se utvrditi ako se usporedi s prvim katastarskim planom iz 1863. godine.[5] Prije svega, kako se vidi na starom planu,

1 Registar nosi naslov »Parzellen Register von Steuergemeinde Gorjan«

2 Naredba od 24. prosinca 1913. godine broj 89.415, Sbornik zakona i naredaba br. 1 od 14. siječnja 1914. U zemljišnim knjigama naziv porezne općine je promijenjen odlukom od 5. lipnja 1914. godine.

3 Te zemljišne knjige, koje su ovjerene od Predsjedništva kr. sudbenog stola u Osijeku 16. listopada 1879. godine, još su u upotrebi u Zemljišno-knjižnoj službi Općinskog suda u Đakovu.

4 Gross, Mirjana, Počeci moderne Hrvatske, Globus, Zagreb, 1985., str. 27.

5 Precrtani plan iz 1863. godine objavljen je u: Marković, Mirko, Selo Gorjani kraj Đakova, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knjiga 46, JAZU, Zagreb, 1975.

smjer ulica Balokan nije dobro ucrtan. Naime, smjer te ulice nije istok već jugoistok.

Evo i nekoliko riječi o razvoju sela. Godine 1702. bilo je 28 naseljenih kuća,[6] a godine 1758. broj se popeo na 69 kuća s 513 stanovnika.[7] Godine 1819. bilo je 120 naseljenih kuća s 1227 stanovnika.[8] Kako što se vidi na planu, 1856. godine bilo je 156 kuća, a u popisu stanovništva obavljenom iduće godine zabilježeno je 1137 stanovnika (zajedno sa naseljem Madžareva bara).[9] Od oko 1855. godine u Gorjane se počinju intenzivno naseljavati Nijemci, te se 1893. godine broj kuća popeo na 278 s 1737 stanovnika.[10]

Gruntovni napisnici, koji su ispisivani u vrijeme nastanka plana, uz pomoć kojih bi se mogli utvrditi i vlasnici kuća 1856. godine, nažalost nisu sačuvani. Najstarije stanje vlasništva moguće je utvrditi iz knjiga koje su iz 1879. godine. Vlasnici mnogih kuća su se do tada promijenili, jer su doseljeni Nijemci kupovali posjede. Međutim, vlasništvo kuća koje su bile u vlasništvu kućnih zadruga 1879. godine, zasigurno je isto kao i 1856. godine. Stoga navodimo vlasnike kuća 1879. godine, čiji su vlasnici bile kućne zadruge: Jožić zadruga kbr. 4, Gjelagić zadruga kbr. 6, Gjelagić zadruga kbr. 7, Mihaljević zadruga kbr. 12, Pavić zadruga kbr. 17, Kovačić zadruga kbr. 22, Pribanić zadruga kbr. 23, Perić zadruga kbr. 28, Mikić zadruga kbr. 29, Perić zadruga kbr. 31, Birtić zadruga kbr. 33, Pavić zadruga kbr. 34, Birtić zadruga kbr. 36, Kovačević zadruga kbr. 43, Birtić /mali/ zadruga kbr. 45, Petrošević zadruga kbr. 46, Angjelić zadruga kbr. 54, Bagudić zadruga kbr. 59, Lovrić zadruga kbr. 61, Petrošević zadruga kbr. 63, Bagudić zadruga kbr. 68, Bagudić zadruga kbr. 69, Lončarević zadruga kbr. 74, Matanovac zadruga kbr. 111, Matanovac zadruga kbr. 112, Bogdanović zadruga kbr. 121, Jagodić zadruga kbr. 128, Solomanović zadruga kbr. 132, Agotić zadruga kbr. 137, Sterković zadruga kbr. 139, Pavić zadruga kbr. 144. Birtić zadruga kbr. 146, Perošević zadruga kbr. 152.

Zasigurno se nije mijenjalo ni vlasništvo Gorjan župe kbr. 136 i Gorjan porezna općina kbr. 150.

Mirko Marković u svom djelu »Selo Gorjani kod Đakova« dao je prvi precrtani katastarski plan sela iz 1863. godine s popisom posjednika. Odmah se uočava da je plan mnogo precizniji nego ovdje prikazani iz 1856. godine. Evidencija katastra i gruntovnice znatno se razlikovala. U katastru su posjednici bili upisani po prezimenu i imenu, a u gruntovnici su kao vlasnici bile upisivane kućne zadruge, koje su se dijelile, uglavnom, pred kraj 19. stoljeća.

---

6 Marković, Mirko, Đakovo i Đakovština, Zbornik Đakovštine br. 1, JAZU, Centar za znanstveni rad Vinkovci, Zagreb, 1976., str. 306.

7 Ibidem

8 Marković, Mirko, Selo Gorjani kraj Đakova, o. c., str. 157.

9 Korenčić, Mirko, Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971., JAZU, knj. 54.,Zagreb, 1979., str. 254.

10 VIII. Izvješće Upravnog odbora Županije virovitičke, Osijek, 1894., str. 30.

Plan je zajedno sa svim zemljišnim knjigama i sudskim upisnicima, koje je posjedovao Muzej Đakovštine, predan Povijesnom arhivu u Osijeku 1993. godine.

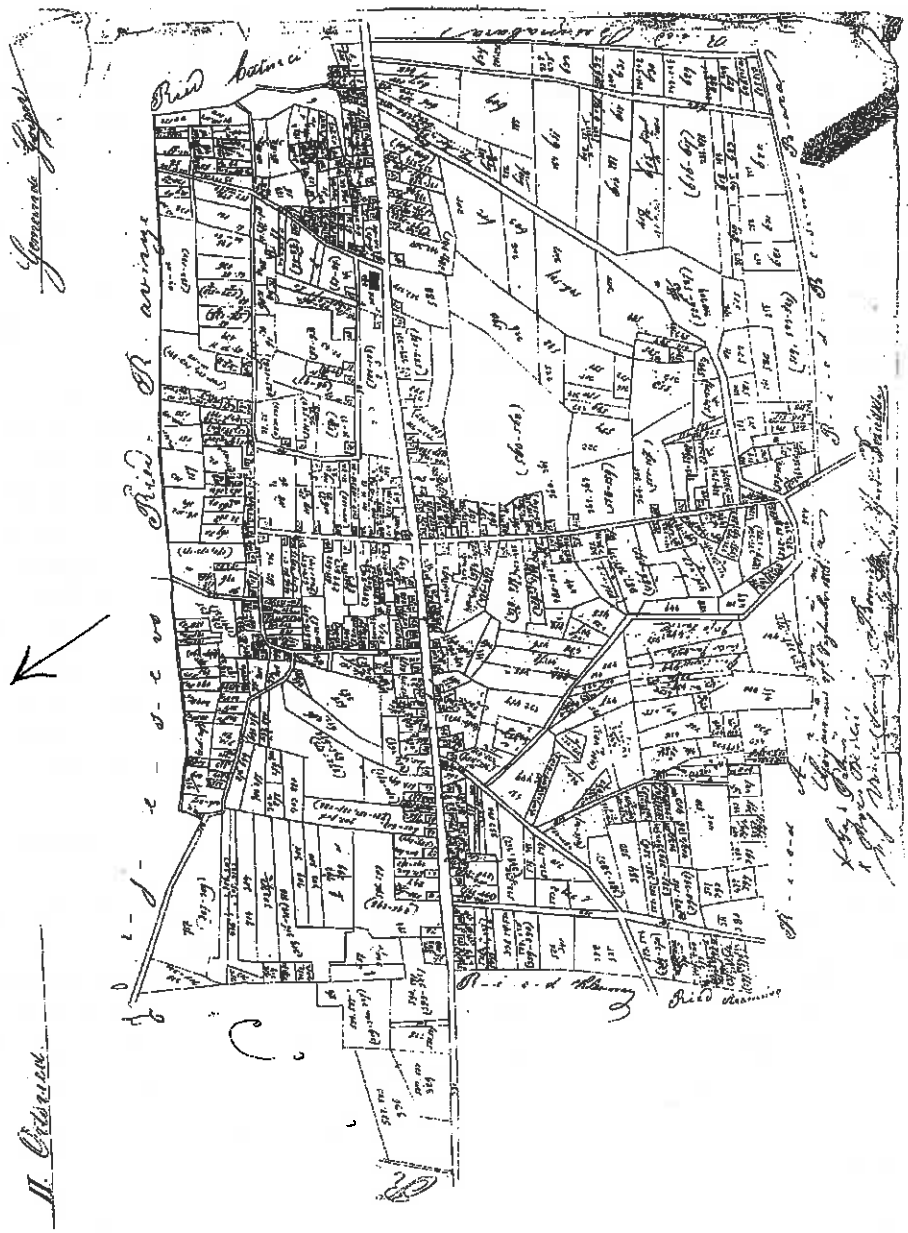

Plan sela Gorjan, sada Gorjani, načinjen 1856. godine u vrijeme izrade prve gruntovnice.

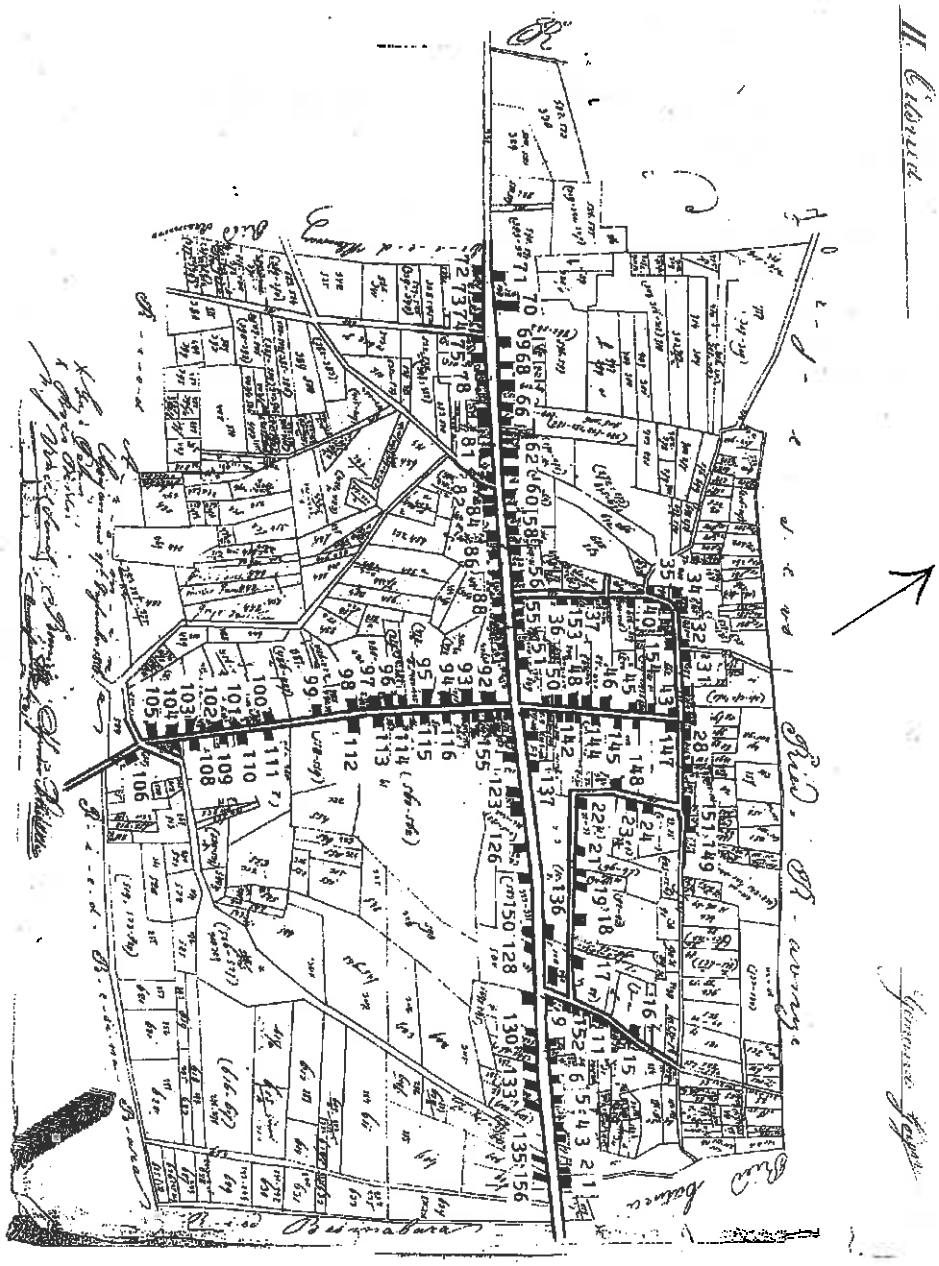

Isti plan kao i na prethodnoj slici, sa istaknutim ulicama i okućnicama, te dodanim kućnim brojevima za većinu kuća koliko je prostor to dozvoljavao, kako bi se istaknuo slijed numeracije kuća.

SUMMARY

THE VILLAGE GORJAN ON THE MAP DATED 1856.

The author describes the map of the village Gorjani in Đakovo-area dated 27th of September, 1856. The map appeared at the time of making the first deed registry and is the oldest known map of this settlement. The map is enclosed in the text. There you can see marked streets, shaded pieces of land around houses and house numbers based on an old numbering system. The text quotes family groups, registered in the deed books from 1879 as owners, together with their house numbers.

ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE (1997) str. 107-140

UDK: 325.2 (497.5=30) »1944./1946.«
949.75 (497.5=30) »1944./1946.«
343.43 (497.5=30) »1944./1946.«

Nijemci Đakova i Đakovštine nakon Drugog svjetskog rata

Dr. VLADIMIR GEIGER
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

SAŽETAK

Rad prikazuje povijest i položaj njemačke manjine (Folksdojčera) u Đakovu i Đakovštini nakon Drugog svjetskog rata. Uz niz važnih i nezaobilaznih problema iz poratne povijesti Nijemaca Đakova i Đakovštine u novonastalim političkim uvjetima, autor posebno prikazuje sudbinu nakon rata u zavičaju preostalim Nijemcima. Do kraja Drugog svjetskog rata, Nijemci su uz Hrvate činili najbrojniji dio stanovništva Đakova i Đakovštine. Na osnovi izvornog arhivskog gradiva, tiska i literature autor obrađuje političke, kulturne, demografske i druge probleme i pitanja iz povijesti Nijemaca Đakova i Đakovštine u razdoblju od kraja Drugog svjetskog rata do naših dana.

Tijekom listopada i studenoga 1944. godine najveći dio đakovštinskih Nijemaca napušta svoja ognjišta i odlazi organizirano u smjeru Reicha.[1]

1 Konačna evakuacija Folksdojčera iz NDH započela je sredinom rujna 1944. godine dostavljanjem proglasa i naređenja svim mjesnim rukovodstvima Njemačke narodne skupine, ili ovlaštenim osobama. Smisao evakuacije iz Slavonije i Srijema bio je da se Folksdojčeri evakuiraju kako ne bi ometali vojne operacije i sebe dovodili u opasnost. O iseljavanju njemačkog stanovništva po mjestima Đakovštine, vidi: Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, Band I, Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944-1948, Hrsg. Donauschwäbische Kulturstiftung, München/Sindelfingen, 1991., str. 760.-781.; ili izdanje: Weissbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Ortsberichte 1944-1948, Hrsg. Donauschwäbische Kulturstiftung/Universitas, München, 1991., str. 760.-781.

Evakuacija se odvijala linijom Osijek - Baranja - južna Mađarska (ispred Blatnog jezera) - Austrija.[2]

Pravci kretanja bili su različiti. Tako primjerice Tomašanci (veći dio) odlaze pravcem Osijek, preko Belja, Beremend, Siklos, Sellye, Szigetvar, Nemetlad, Nagybajom, Kiskomarom, Zalaapàti, Aranyod, Vasvar, Körmend, Rabafüzes, Heiligenkreuz, Fürstenfeld, Feldbach, Jagerberg, Weinbung, Leibniz, Gleinstätten, St. Martin i.S. do Deutschlandsberga u Austriji.[3] Njemačko stanovništvo Semeljaca i Kešinaca evakuirano je 26. listopada 1944. godine pravcem Osijek, Baranja, Mohacs, Tolna, Paks, Sarszntmiklos, Marko, Simasag, Lutzmannsburg, Deutschkreuz, Sopron, Klingenbach, Wiener Neustadt, Baden, Heiligenkreuz, Neumarkt, Linz, Klein München, Wels, Gmunden.[4] Krndija je evakuirana 25. listopada 1944. godine. Sličnim pravcem odlaze preko Osijeka i Donjeg Miholjca na Mađarsku prema Austriji. Najveći dio stigao je i smješten kao izbjeglice u okrugu Voitsberg u Štajerskoj.[5]

Odluku o tome hoće li se iseliti potkraj rata ili neće u većini slučajeva nisu donosili sami Folksdojčeri. O tome su odlučivali rukovodstvo Njemačke narodne skupine i SS. Budući su mnogi izjavljivali kako ne žele napustiti kraj u kojem su rođeni, SS i rukovodstva Skupine poduzimali su razne mjere ne bi li iselili sve Folksdojčere. Putem tiska, letaka i proglasa upozoravali su da se na vrijeme pripreme za selidbu. U svojoj propagandi SS i rukovodstvo Skupine plašili su Folksdojčere osvetom komunista, partizana i Crvene armije. Koliko je sve to bilo opravdano, pokazat će razvoj događaja.[6]

O stanju u Đakovštini, i Nijemcima koji su otišli, njihovoj imovini, kao i onim malobrojnima koji su ostali svjedoči niz dokumenata i izvješća s kraja 1944. i početka 1945. godine.

U izvještaju o političkoj situaciji Okružnog komiteta KPH Brod 8. studenog 1944. godine u vezi s povlačenjem glavnih njemačkih trupa, istaknuto je da "/.../napuštaju svoje kuće i svi oni koji su izrazito služili okupatoru. Tako su na

2 Usp. Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Band V, Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, Hrsg. von ehemaligen Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegschä-digte, Weltbild Verlag, Augsburg 1994³., str. 85E.

3 Usp. Josef Werni, Konrad Reiber, Josef Eder (Hrsg.), Heimatbuch Tomaschanzi-Gorjani. Zur erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien, Donauschwäbische Beiträge, Band 63, Ruit bei Stuttgart, 1974., str. 137.-138.

4 Usp. Anton Utri, Johann Schnapper (Hrsg.), Heimatbuch Semelzi und Keschinzi. Zur erinnerung an unsere einstigen Heimatdörfer, Hrsg. Komitee der Heimatortsgemeinschaften Semelzi und Keschinzi, Eigenverlag, Graz-Linz, 1992., str. 138.

5 Usp. Matthias Stolz (Red.), Krndija Heimatbuch. Slawoniendeutsches Dorf ausgelöscht, Hrsg. Komitee der Heimatortsgemeinschaft Krndija, Graz, 1987., str. 231.-232.

6 Opširnije: Vladimir Geiger, Ivan Jurković, Što se dogodilo s Folksdojčerima? Sudbina Nijemaca u bivšoj Jugoslaviji, Njemačka narodnosna zajednica/ Volksdeutsche Gemeinschaft, Zagreb, 1993., str. 53; Vladimir Geiger, Položaj njemačke manjine u bivšoj Jugoslaviji (s posebnim osvrtom na razdoblje Drugog svjetskog rata), Historijski zbornik, god. XLVI (1), Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb. 1993., str. 177.

primjer iz Djakova i Broda odselili svoje familije ustaški funkcioneri a dok s druge strane svi domaći Nijemci iz svih sela i gradova sa našeg okruga upravo panički se iseljavaju i povlače skup sa Nijemcima, dok svu svoju imovinu ostavljaju, a sobom uzimaju samo ono što im je najnužnije kao i prevoznu stoku".[7]

Prema izvještaju Odjela narodnog gospodarstva Oblasnog NOO-a za Slavoniju od 14. prosinca 1944. (inž. Dragan Capek, šef Poljoprivrednog odsjeka) "/.../svi neprijateljski elementi Nijemci, Mađari, ustaše iseljavaju se sa svojih posjeda na neoslobođenom teritoriju, znajući da će taj teritorij doći uskoro pod našu vlast. To se događa naročito u istočnoj Slavoniji, u kotarima Đakovo i Osijek. Površina te napuštene zemlje povećava se iz dana u dan. Tako su npr. u mjesecu studenom iseljeni Nijemci napustili u kotaru Đakovo u 18 sela 17.886 jutara zemlje, a još će biti napušteno jedno selo (Krndija) sa 3.160 jutara".[8]

Izvještaj o političkoj situaciji Okružnog komiteta KPH Brod 2. prosinca 1944. godine, navodi: "U izgonu Nijemaca sa našeg okruga moglo se primjetiti i da je dobar dio od njih sa veseljem odlazio, dočim iz nekih sela na djakovačkom kotaru kao na pr. iz sela Kešinaca i Gašinaca nisu htjeli da se odazovu na poziv da idu u Njemačku, već naprotiv stalno su bježali pred gestapovcima i skrivali se samo da ne idu u Njemačku. Ovih dana smo istjerali švabe iz sela Gašinaca, te kada smo im mi pokupili spregu i ostalo bili su upućeni u Djakovo, medjutim drugi dan isti su se vratili i izjavljuju, da radije vole poginuti u svojoj kući nego da idu u Njemačku, ali i pored toga mi smo nastavili sa njihovim izgonom bez obzira htjeli oni ići ili ne."[9]

Okružni NOO Slavonski Brod negdje početkom 1945. godine izvještava: "Na oblasti Slavonije nalazi se do danas prema približnim podacima 20.000 k. j. napuštenih oranica, isto toliko livada i nekoliko stotina k.j. voćnjaka, vinograda i vrtova. Broj napuštenog zemljišta svakim se danom sve više povećava uslijed odlaska banditskih familija /.../"[10]

Politički izvještaj Kotarskog komiteta KPH Đakovo 1. prosinca 1944. godine, naglašava: "/.../bio je problem istjerati neprijateljske familije Nijemaca i ustaša, što je već do sada skoro u potpunosti učinjeno. Narod je to gledao nejasno i zauzimao pomirljiv stav, ali kad smo im objasnili razumjeli su, dok u selu Bračevcima narod je branio ustaške familije, samo radi toga što se boje upada neprijatelja i osvete na partizanskim familijama, zbog toga je dolazilo do intervencije, za iste. Iseljavanje Njemačkih familija nije narod protestirao i narod

7 Hrvatski državni arhiv Zagreb (HDA), fond KP-164/6437; Okružni komitet KPH Brod, br. 198. dana 8. XI. 1944. g., Izvještaj Politička situacija

8 Artur Starc, Iz dnevnika: O boravku u Slavoniji 1945. godine, Slavonski povijesni zbornik, god. 24, br. 1-2, Centar za povijest Slavonije i Baranje, Slavonski Brod, 1987., str. 207.

9 HDA, fond KP-164/6497; Okružni komitet KPH Brod, br. 218, dana 2. XII. 1944., Izvještaj Politička situacija.

10 HDA, fond NV-113/3579; Uputstva Okružnog NOO Brod za organizaciju obrađivanja napuštenih i nenapuštenih zemljišta.

odobrava i tako je izvršen izgon Njemačkih familija na Opć. Bračevci. U selu Bračevcima 4 Njemačke, 1 ustaška familija, u selu Bučju 1 Njemačka familija, u Potijanima 7 Njemačkih familija. Na Opć. Drenje istjerane su neke ustaške, Njemačke i Madjarske familije. U selu Kučancima, Drenju i Preslatincima. /.../".[11]

Nijemci Đakova i Đakovštine 1945./46. godine

Krajem rata, u proljeće 1945. godine u Slavoniji, zemljišne površine bez vlasnika i obrađivača prilično su velike.[12] Najvećim dijelom bili su to njemački posjedi. Najviše napuštenih posjeda od strane Nijemaca u istočnoj je Slavoniji (kotari: Đakovo, Osijek, Valpovo, Vinkovci, Vukovar), ukupno 6.162 posjeda s 49.172 ha. Od toga najveći broj njemačkih posjeda je u kotaru Đakovo. Napušteno je u 19 sela 1.400 posjeda (odnosno, otišlo je toliko "familija") s površinom 12.111 ha.[13]

Stanje u Đakovštini neposredno nakon rata, ilustriraju dnevničke zabilješke Artura Starca iz svibnja 1945. godine.[14] U kotaru Đakovo, bilo je tada 33.000 jutara napuštenih oranica (ili jedna trećina svih oranica). Većinu tog zemljišta, navodi Starc, napustili su Nijemci. Napose, naglašava da je mnogo napuštenog zemljišta u općini Krndija i Gorjani. Uz to, šest veleposjeda (pustara) je napušteno i bez vlasnika.

Ostali su mahom Nijemci koji se nisu smatrali odgovornima za zbivanja tijekom rata, očekujući da će se nakon završetka rata vratiti njihovi susjedi, prijatelji i rodbina.[15] Većina nije ni mogla pretpostavljati da bi im se mogao dogoditi fatum kolektivne krivnje.[16]

11 HDA, fond KP-165/6719; Kotarski komitet KPH Djakovo, 1. XII. 1944. Okružnom komitetu KPH Brod, Politički izvještaj.

12 O poratnim gospodarskim prilikama u Slavoniji i Đakovštini, opširnije: Zdravko Tomac, Privreda Slavonije 1945. godine (Prilog procjenjivanja ratnih šteta u privredi Slavonije), Zbornik, god. V, br. 5, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1967., str. 77.-109.

13 HDA, fond Ostavština dr. Zdravka Šantića, kut. 2; Elaborat za Predsjedništvo Narodne vlade Hrvatske, 25. IV. 1945.; usp. Marijan Maticka, Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948., Školska knji-ga/Stvarnost, Zagreb, 1990., str. 29. Maticka navodi da su napuštene zemljišne površine, bile "velikim dijelom posjedi njemačkih državljana" (sic!).

14 Vidi: A. Starc, Nav. dj., str. 207.-208.

15 O broju evakuiranih i poginulih Nijemaca iz zemalja jugoistočne Europe ujesen 1944. i godina koje su slijedile u izvještajima, kao i u istraživačkim radovima koji su kasnije nastali, zabilježeni su različiti podaci. U izvještajima njemačke provenijencije podaci se znatno razlikuju od onih koji su navedeni u dokumentima zemalja iz kojih su Folksdojčeri iseljavani. Nesigurnim i dosta različitim podacima pridonose objektivne poteškoće, jer su sačuvani vrlo oskudni fondovi izvornog arhivskog gradiva. O egzodusu Nijemaca europskog jugoistoka, Jugoslavije i Hrvatske, brojna je literatura. Najuputnije konzultirati: Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Band V, Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, Düsseldorf 1961.[1],

Nevolje preostalih Nijemaca ne prestaju završetkom rata. Naime, vlasti nove Jugoslavije nisu bile u dilemi kako kvalificirati "tipično petokolonaško ponašanje" Folksdojčera. Predsjedništvo AVNOJ-a već 21. studenoga 1944. godine donosi dalekosežni zakonski akt: "Odluka o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih osoba i o sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile"[17], kojim se precizira i status Folksdojčera. Ova odluka nije obvezivala na dokazivanje aktivnog potpomaganja okupatorskog režima, nego je pod njen udar došla svaka osoba njemačke narodnosti koja se nije direktno suprotstavila nacizmu. A takvih je bilo relativno malo.[18]

Indikativno je, u poratnim strukturama vlasti u Đakovu i Đakovštini, kao ni raznim rukovodećim i odgovornim mjestima, nema Nijemaca (ili zasigurno ne onih koji bi se tako iskazivali).

Tako primjerice, među članovima Izvršnog odbora Gradskog NO Đakovo i Gradske skupštine Đakovo nakon završetka rata, 1945. godine nema Nijemaca. Većinu sačinjavaju Hrvati uz nekoliko Srba i Čeha. Pojedinci njemačkog imena: Franjo Hajling (ratar) i Josip Šips (trgovac), članovi Izvršnog odbora Gradskog NO Đakovo, nacionalno su opredjeljeni Hrvati. Isto tako i pojedinci njemačkog imena članovi Gradske skupštine (uz Hajlinga i Šipsa) Jakob Gajger (ratar), Milan Etinger (bojadisar), Milan Turk (obrt. pomoćnik), Josip Mik (liječnik) i Antun Valter (ratar)[19] iskazuju se Hrvatima od ranije.

München 1984.[2], Augsburg 1994.[3]; Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, Band I-IV, Hrsg. Donauschwäbische Kulturstiftung, München/Sindelfingen, 1991.-1995.; Valentin Oberkersch, Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa, Hrsg. Donauschwäbische Kulturstiftung, Stuttgart, 1989., str. 461.-472. Od radova na hrvatskom jeziku vidi: Zdravko Krnić, O iseljavanju pripadnika Njemačke narodne skupine (Volksdeutschera) iz NDH za vrijeme II svjetskog rata, Zbornik, god. 4, br. 4, HIS, Slavonski Brod, 1966., str. 73.-88.; Antun Miletić, Preseljenje i evakuacija Folksdojčera iz Srijema i Slavonije 1942-1944 godine, Zbornik, god. 12, br. 12, Historijski institut Slavonije i Baranje, Slavonski Brod, 1975., str. 15.-22. Tu nalazimo i podatke za Đakovo i Đakovštinu s uputom na najvažnije izvore i literaturu.

16 Usp. V. Geiger, I. Jurković, Što se dogodilo s Folksdojčerima?, str. 59. Vladimir Geiger, Položaj njemačke manjine u bivšoj Jugoslaviji, str. 178. Partizanska i komunistička propaganda uvjeravala je tijekom rata njemačko stanovništvo da je stav NOP-a prema Nijemcima isti kao i prema Srbima i Hrvatima. Nijemce su uvjeravali da će odgovornost snositi samo oni koji su sudjelovali u zločinima. Skupina je pak putem propagande uvjeravala Nijemce potpuno suprotno; usp. Zdravko Krnić, Srećko Ljubljanović, Cvetko Tomljanović, Neki podaci o organizaciji i radu Njemačke narodne skupine u NDH, Zbornik, god. I, br. 1, HIS, Slavonski Brod, 1963., str. 72.; Z. Krnić, O iseljavanju pripadnika Njemačke narodne skupine (Volksdeutschera) iz NDH za vrijeme II svjetskog rata, str. 86.

17 Usp. Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije, god. 1. br. 2, Beograd, 6. II. 1945., str. 13.-14. Član 1 ("Danom stupanja na snagu ove odluke prelazi u državno vlasništvo:"), točka 2. "Sva imovina osoba njemačke narodnosti, osim Nijemaca koji su se borili u redovima Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije ili su podanici neutralnih država a nisu se držali neprijateljski za vrijeme okupacije".

18 V. Geiger, I. Jurković, Što se dogodilo s Folksdojčerima?, str. 58-59.

19 HDA, fond NV-113/3593; Gradski NOO Đakovo, Grad Đakovo - Spisak članova Izvršnog odbora i Gradske skupštine (po nacionalnom, socijalnom i spolnom sastavu).

Položaj i sudbina u zavičaju ostalih Nijemaca, jednostrano i isključivo vezana je uz propast Trećeg Reicha. Nijemci su proganjani i odvođeni u logore, imovina im je konfiscirana, oduzeta su im sva građanska prava, isključeni su iz svakodnevnog političkog, kulturnog i gospodarskog života. U svakom slučaju tada nije bilo poželjno biti Nijemac.

Početkom 1946. godine "Đakovština" glasilo Narodne fronte za kotar i grad Đakovo u opširnom članku naslovljenom: "Zemljišna zajednica Đakovo dobila je novu upravu bez Švaba" navodi: "Razumljiv je interes naših seljaka za ovu njihovu ustanovu, jer nakon što je Đakovo, a prema tome i zemljišna zajednica očišćena od Švaba, znadu da će opet moći da tom ustanovom upravljaju kao je to njihova želja i potreba.[20]

Na svim područjima nakon uspostave nove vlasti uslijedio je val hapšenja i likvidacija. Neki autori u inozemstvu dokazuju da je u prvim poslijeratnim danima provođena operacija pod nazivom Inteligencija, koju je planirala i provodila OZNA, tadašnja Vojna služba sigurnosti. Pritom na udaru nisu bili samo Folksdojčeri, već i potencijalni politički protivnici iz svih nacionalnih skupina. Budući da su jugoslavenski izvori o tome nedostupni, o postojanju takve operacije i njenim motivima ništa se sa sigurnošću ne može tvrditi. Ipak, iz iskustva svjedoka i suvremenika znamo da su likvidacije provođene širom Jugoslavije, Hrvatske, Đakova i Đakovštine.[21]

Logorska stradanja

Završetkom rata, nakon kratkog zatišja, tijekom svibnja i lipnja 1945. godine u njemačke kuće u Đakovu i Đakovštini dolaze vojnici Jugoslavenske armije. U pravilu naređuju svim ukućanima da se odmah pripreme za polazak na ispitivanje te da uzmu sobom samo najnužnije. Napose po selima Đakovštine, upućivali su u logore sve osobe njemačkog prezimena, bez obzira jesu li u ratu sudjelovali ili ne. Dokumenti (napose kasnije objave o otpustu iz logora) potvrđuju da su u logor upućivane cjelokupne njemačke obitelji s djecom i starcima bez obzira na godine.

20 Usp. Zemljišna zajednica Đakovo dobila je novu upravu bez Švaba, Đakovština, Glasilo Narodne fronte za kotar i grad Đakovo, god. II., br. 21, Đakovo, 30. III. 1946., str. 2.

21 Usp. V. Geiger, I. Jurković, Što se dogodilo s Folksdojčerima?, str. 78.-79.; V. Geiger, Položaj njemačke manjine u bivšoj Jugoslaviji, str. 177. Navodi i podaci o likvidaciji Nijemaca (i drugih) na području Đakovštine neposredno potkraj rata i u poraću, malobrojni su, različiti i nesigurni. Usp. Andreas Müller, Das Geheimnis des Akazienwaldes. Wie bei Keschinzi/Slawonien 38 unschuldige Menschen ihr Grab selbst ausschaufeln mußten und dann von Tito-Partisanen erschossen wurden, Der Donauschwabe, Jg. 40, Nr. 35, Bundesorgan der Heimatvertriebenen aus Jugoslawien, Rumänien und Ungarn, Donauschwäbische Heimatverlag, Aalen, 2. IX. 1990.; Tomo Šalić, Vrbica u Đakovštini 1330-1990., Privlačica, Vinkovci, 1990., str. 67.

Prema iskazu i sjećanju Đurđice Emme Šerbedija rođ. Brand i Antona Branda iz Đakova, u kuću Antona Branda došli su 26. svibnja 1945. godine ujutro vojnici i jedan činovnik. Sve su probudili i prozvali po popisu. Naredili su da se preda novac, nakit i da se napusti kuća. Ponijeti su smjeli samo rublje i jelo za dva dana. Svi su odvedeni u mlin "Štediša" u Đakovu. Tamo su ostali 3-4 dana. Nakon toga, prebačeni su vagonima u Valpovo. U međuvremenu djeca Antona i Marije Brand, Zvonko, Ružica i Emma, kradom su iz mlina "Štediša" prebačena baki u Semeljce. Roditelji su ostali u Valpovu oko dva mjeseca. Zatim su upućeni vlakom u

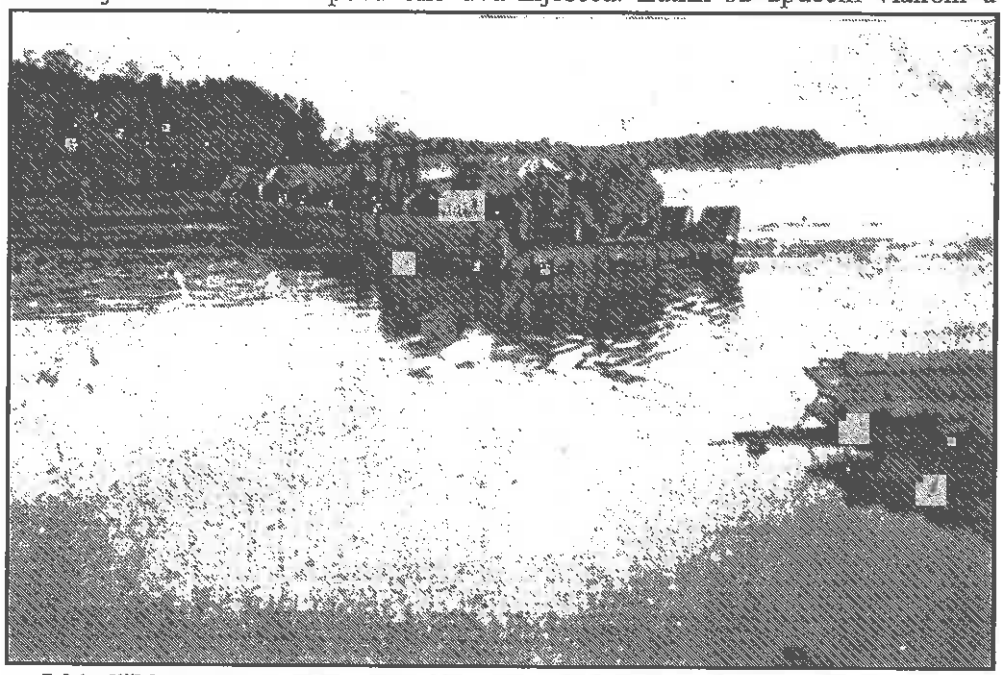

Izbjeglički transport sela Krndije na Dravi kraj D. Miholjca u listopadu 1944. godine

Austriju,ali je transport vraćen s granice. Slijedi logor Velika Pisanica, gdje je Marija Brand umrla 5. rujna 1945. godine. Iz Pisanice su preživjeli odvedeni u Krndiju.[22]

Prve skupine đakovštinskih Nijemaca internirane su najprije u Josipovac kod Osijeka.[23] Do Osijeka prevozili su ih vlakom, a odatle do logora u Josipovcu sa

22 Pismeni iskaz (pismo) Đurđice Emme Šerbedija (rođ. Brand), Schemmerhofen, Njemačka, od 19. siječnja 1995. godine autoru.

23 O logoru Josipovac: Leopold Rohrbacher, Ein Volk ausgelöscht. Die Ausrottung des Donauschwabentum in Jugoslawien in den Jahren von 1944 bis 1948, Selbstverlag, Salzburg, 1949., str. 198.; Dokumentation der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Band V, str. 521.-544.; V. Oberkersch, Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien, str. 466; Völkermord der Tito-Partisanen 1944-1948. Die Vernichtung der altösterreichischen Deutschen Volksgruppe in Jugoslawien und die Massaker an Kroatien und Slowenen. Dokumentation, Hrsg. Österreichische Historiker-Arbeitsgemeinschaft für Kärnten und Steiermark, Graz, 1991.,

šest do sedam baraka ograđenih žicom išlo se pješice. Većina ih je kasnije prebačena pješice u logor Krndija. U međuvremenu krajem srpnja 1945. godine iz Osijeka je transport Nijemaca (25 - 30 vagona) odveden u austrijski grad Spielfield gdje su ih preuzeli crvenoarmejci i otpremili u Sovjetski Savez. Drugi transport ide također potkraj srpnja. Od Osijeka preko Slavonskog Broda i Zagreba putovanje do Ljubljane trajalo je sedam dana. U prepunim vagonima nema dovoljno hrane i vode, većinu muči jak proljev. Prema iskazima samo povremeno "kada su dobre volje" stražari donose vodu i hranu, kriške kruha, vodenastu čorbu od zelja i krumpir. Transport, koji neki nisu preživjeli stiže u Ljubljanu gdje čekaju da se otvori austrijska granica. Međutim, granica ostaje zatvorena jer savezničke okupacijske vlasti više ne primaju. Prema iskazima, vraćena su dva transporta sa slavonskim među njima i đakovštinskim Nijemcima. Vraćaju se u Zagreb, odakle kreću u neizvjesno. Prva je internacija u Velikoj Pisanici kraj Bjelovara.[24] Prvu noć provode na otvorenom, jer je nekoliko postojećih baraka već bilo popunjeno vojnim zarobljenicima, kako njemačkim tako i domobranima i ustašama i drugima. Smješteni su na bivšem sajmištu. Zbog napornog rada i loše ishrane (grašak sa žiškom), umiru starci, žene i djeca. Logoraši imaju status sličan robovskom. Po njih dolaze seljaci iz okolnih sela i koriste ih kao besplatnu radnu snagu. Rade na raznim poljoprivrednim poslovima. Mnogi seljaci, svjedoče sami Nijemci, pokazuju razumijevanje za internirce. U pismu od 3. kolovoza 1945. godine upućenom iz Severina kraj Bjelovara, Marija Brand piše roditeljima i djeci u Đakovo: "Poznato vam je da su nas uputili u ponedjeljak na vlak preko Vinkovaca. Tamo smo u vlaku i noćili pa preko Broda za Zagreb i Slovenije do Ljubljane, da nas prebace u Njemačku, ali su nas velevlasti vratile natrag i tako smo spavali i putovali do petka. Onda su nas izvagonirali u Velikoj Pisanici i tamo smo živjeli kao što se živi pod vedrim nebom, a jučer smo stigli pješke u Severin tu smo podjeljeni u privatne kuće. Kako dugo neznam. Mi se nadamo kući, ali nije sigurno. /.../ Ako ostanemo dulje pisat ću Vam, ljudi su dobri i Hrvati su."[25]

Pojedinci bježe iz Pisanice, većinom kući, odakle ih odmah po dolasku odvode ponovo u logor Josipovac, Valpovo ili Krndiju. Potkraj ljeta, muškarci u snazi upućeni su na različite fizičke radove, manji dio interniran je u Staru Gradišku, a preostali u Krndiju, u novoosnovani logor u Đakovštini. Kasnije će i većina

str. 191.; Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, Band III, Erschießungen-Vernichtungslager-Kinderschicksale in der Zeit von 1944 bis 1948, Donauschwäbische Kulturstiftung, München/Sindelfingen, 1995., str. 885.-886.

24 V. Oberkersch, Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien, str. 468. O logoru u Velikoj Pisanici: L. Rohrbacher, Nav. dj., str. 200. Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mittel-europa, Band V, str. 521.-538; Völkermord der Tito-Partisanen 1944-1948, str. 193; Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslavien, Band III, str. 886.-887; Usmeni iskazi autoru tijekom 1993.-1996. godine, Đakovčana Erne Geiger rod. Hefner, Pave Hacka i Pave Angenbrandta potvrđuju navode iz literature.

25 Original u posjedu Đurđice Emme Šerbedija (rod. Brand), kopija kod autora.

Nijemaca civila iz Gradiške biti prebačena u Krndiju. Vlakom ih dovoze do Semeljaca odakle po blatu pješače do Krndije.[26]

Žrtve kolektivne odmazde nisu bili samo oni Folksdojčeri koji su mogli dokazati svoje sudjelovanje u partizanskoj borbi ili barem njeno potpomaganje.

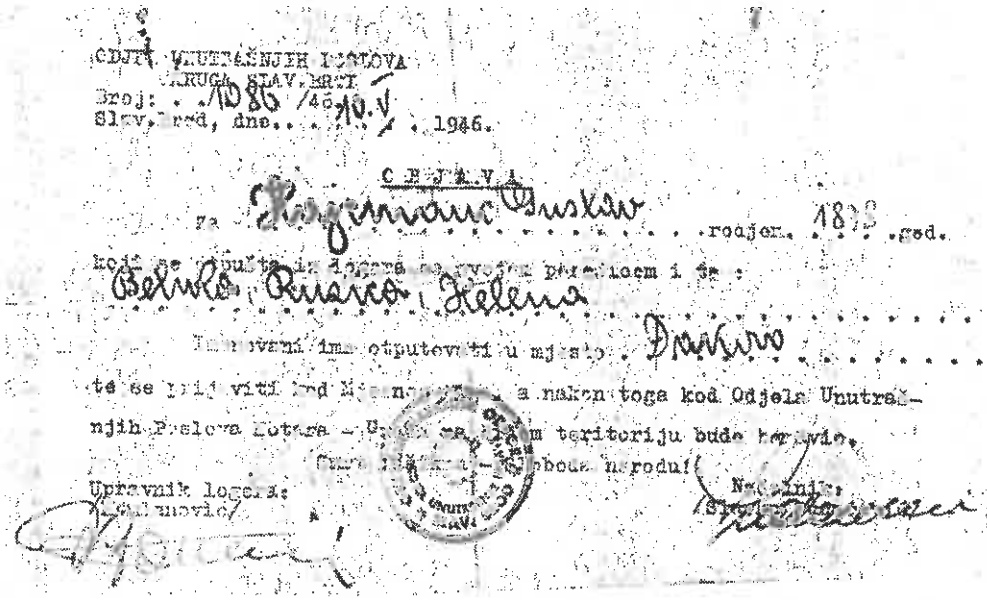
ODJEL UNUTRAŠNJIH POSLOVA
OKRUG SLAV. BROD
Broj: 1086/46
Slav. Brod, dne 10.V 1946.

OTPUSNICA

Upravnik logora:

Otpusnica iz Logora Krndije za porodicu Hajman iz Đakova, 1946. godine

Takvih je primjera (istina malobrojnih), kazuju suvremenici, a i dokumenti, bilo i u Đakovštini.

Poznato je da su kasnije iz logora , nakon pozitivno riješenih molbi pušteni neki đakovštinski Nijemci. Tako je primjerice iz logora Krndija sredinom studenoga 1945. godine pušten Đakovčanin Franjo Švaler sa suprugom Reginom i djecom Tomicom, Katicom i Đuricom, nakon što je utvrđeno da je posinak F. Švalera Antun Florijan 1943. godine otišao u partizane ("Obzirom na mišljenje O.N.O.-a

26 Prema: Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Band V, str. 521.-538; V. Oberkersch, Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien, str. 468; Ekkehard Völkl, Abrechnungsfuror in Kroatien, u: Politische Säuberung in Europa. Die Abrechnung mit Faschismus und Kolaboration nach dem Zweiten Weltkrieg, Hrsg. Klaus Dietmar Henke und Hans Woller, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1991., str. 378.-379; Želimir Žanko, Stradanja Nijemaca u poslijeratnoj Jugoslaviji. Logoraši kao robovi, Večernji list, Zagreb, 2. II. 1991., str. 18.-19; Vladimir Geiger, Ivan Jurković (prir.), Pisma iz Krndije, Njemačka narodnosna zajednica/Volksdeutsche Gemeinschaft, Zagreb, 1993., str. 117.-122. (Isvještaj/svjedočanstvo Petera Seilera iz Vinkovaca); Usmeni iskazi autoru tijekom 1993.-1996. godine, Đakovčana Erne Geiger rod. Hefner, Rozalije Armein Jović rod. Gilich, Pave Hacka i Pave Angenbrandta.

Slav. Brod, te Gradski N.O. Djakovo, osnovano je predpostaviti, da se Švaler Franjo upisao u Kulturbund iz straha pred terorom okupatora, a ne iz pobude da se deklarira kao Nijemac. Tim više, što je svog posinka odgojio u duhu narodno-oslobodilačke borbe i istoga poslao u redove boraca za slobodu naših naroda. Imajući u vidu istaknuto utvrđenje, bilo je opravdano udovoljiti molbi.").[27] Svoje mišljenje o pozitivnom ili negativnom rješenju molbe donosio je Gradski NO Đakovo i Okružni NO Slavonski Brod te na konačno rješenje dostavljao Ministarstvu unutrašnjih poslova Federalne Hrvatske, Odjelu za kaznene zavode u Zagrebu.

Molbe za puštanje iz logora podnosili su uglavnom bračni supružnici nenijemci, rođaci i prijatelji interniranih. Ipak, najveći broj molbi negativno je rješavan. Uobičajeno obrazloženje odluke Odjela unutrašnje uprave za grad Đakovo, glasilo je kao u primjerice sačuvanoj odbijenici molbe Katice Rack od 4. prosinca 1945. godine, za puštanje iz logora njezina supruga Ivan Racka iz Đakova: "Odluka: Molba moliteljice odbija se kao neumjesna, jer ne predleže uslovi za povoljno rješenje. Obrazloženje: Prikupljanjem podataka ustanovljeno je, da je Rak Ivan bio aktivni član kulturbunda od početka g. 1942. i da je djelovao na svoju suprugu, da i ona stupi u tu organizaciju. Za NOP i NOB nije ništa učinio , već je svojim protunarodnim radom štetno djelovao. Protiv ove odluke ima nezadovoljna stranka pravo žalbe na Okružni odjel unutrašnje uprave Sl. Brod u roku od 8 dana po primitku ove odluke putem ovog odjela. Smrt fašizmu-Sloboda narodu!"[28]

I dok su se u ravničarske krajeve slijevale rijeke kolonista iz pasivnih i ratom razrušenih područja Jugoslavije, čitava njemačka sela ili gradske četvrti otpremane su u improvizirane logore. Službena evidencija o tome koliko ih je tu ostavilo živote nije vođena, a podaci bivših interniraca su sporadični i prilično nepouzdani.[29]

LOGOR KRNDIJA

Selo Krndija napustili su njemački stanovnici potkraj 1944. godine (u selu je ostalo svega nekoliko prijašnjih stanovnika). Neposredno nakon napuštanja

27 Original u posjedu obitelji Švaler (Đakovo); kopija u posjedu autora.

28 Dokument u posjedu obitelji Rack (Đakovo); kopija u posjedu autora.

29 Stvarni broj logora i način života i rada u njima nakon puna četiri i pol desetljeća ostaje "bijelom mrljom" južnoslavenskih, i hrvatske historiografije. Razlog tome nije samo u bijegu od teme, koja baca drukčije svjetlo na političku praksu Titove Jugoslavije, nego i u nedostatku vjerodostojnih dokumenata i svjedočanstava. Zato je točan broj i namjenu poslijeratnih logora za Folksdojčere teško sa sigurnošću odrediti. Njemačka je literatura pripomogla da i u pogledu logora dođemo do točnijih pokazatelja. Pregledan i vrlo dobar prikaz poratne sudbine Nijemaca u Hrvatskoj vidi: E. Völkl, Nav. dj., str. 377.-380. Ukoliko bi se pažljivije obradili podaci koji govore o stradanju hrvatskih i južnoslavenskih Nijemaca, došli bismo do zastrašujuće istine. Neosporna je činjenica, da su najteže demografske gubitke pretrpjeli u poraću upravo Folksdojčeri; usp. Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, Band IV, Menschenverluste-Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944-1948, Donauschwäbische Kulturstiftung, München/Sindelfingen, 1994. Za Đakovštinu vidi str. 926.-933., 935.-936., 946.-952., 955.-958.

Krndije, ispražnjeno selo opljačkano je od lokalnog hrvatskog i srpskog stanovništva iz susjednih sela (Gorjani, Punitovci, Budimci...). Napušteno selo Krndija pretvoreno je tijekom ljeta 1945. godine u logor za preostalo njemačko stanovništvo Đakovštine, jednog djela Slavonije (Vinkovci, Slavonski Brod, Županja, Slatina, Požega, Vukovar), šire Hrvatske (Zagreb, Kutina, Bjelovar) i Bosanske Posavine (Bosanski Brod, Bjeljina, Brčko).[30]

Logor Krndija u Đakovštini, jedan je od logora čije je postojanje neosporna činjenica. Autori njemačke (podunavskošvapske) provenijencije koji se bave poratnom sudbinom nijemstva u Jugoslaviji, svrstavaju ga u tzv. "koncentracione logore" (Konzentrationslager). Prema A. Tafferneru[31] vrijeme trajanja logora Krndija je razdoblje od 15. kolovoza 1945. do 15. svibnja 1946. godine. Iskazi interniraca slažu se s tim navodom. Krndiju, uz Knićanin, Veliku Kikindu, Molin, Gakovo, Kruševlje, Jarek i Mitrovicu svrstava većina podunavskošvapskih autora, u skupinu najvećih logora za Folksdojčere, kroz koje su prolazili, ali i ostavljali svoje živote tisuće Nijemaca, uglavnom staraca, žena i djece. Folksdojčerska je historiografija, publicistika i memoaristika pripomogla da u pogledu logora dođemo do točnijih pokazatelja. No, i njemački navodi se često razilaze.

U slučaju Krndije ilustrativno je navesti da Tafferner procjenjuje kako je nakon raspuštanja logora iz njega preseljeno u druge logore oko 3.000 interniraca.[32] Rohrbacher navodi da je od oko 4.000 logoraša u Krndiji, nakon kratkog vremena na životu ostalo samo njih oko 1.800.[33] Umiralo se većinom od bolesti, premorenosti i gladi. Uglavnom se navodi da likvidacije nisu bile masovne (za razliku od nekih logora u Vojvodini).[34]

Za vrijeme trajanja logora u Krndiji, zabilježeno je tek nekoliko likvidacija, i to u prvim danima, uglavnom pri pokušaju bijega. Netočni su navodi o masovnim ubojstvima u Krndiji. Anonimna Đakovčanka N. N. neodređeno spominje

30 O logoru Krndija vidi: L. Rohrbacher, Nav. dj., str. 200.; Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Band V, str. 525.-534.; Völkermord der Tito-Partisanen 1944-1948, str. 193.; Predrag Lucić, Kako su nestajali jugoslavenski folksdojčeri. Schmidt, Šmit, Šmitić ili Smitasi, Nedjeljna Dalmacija, Split, 3. prosinca 1989., str. 20.-21.; Vladimir Geiger, Ivan Jurković, Folksdojčeri. Sudbina Nijemaca u Jugoslaviji nakon rata. Koncentracioni logor Krndija, Zatvorenik, god. 1, br. 8, Glasilo Hrvatskog društva političkih zatvorenika, Zagreb, 1990., str. 13.-16.; Isti, Koncentracioni logor Krndija, Slavonski narodni godišnjak 1993., Poljoprivredno-industrijski kombinat Đakovo, Đakovo, 1992., str. 163.-169.; Isti, Koncentracioni logor Krndija, Književna revija, god. 34, br. 1/2, Matica hrvatska, Osijek, 1994., str. 33.-38.; Isti, Pisma iz Krndije, str. 15.-22., 25.-101., 117.-122.; Isti, Iz povijesti Đakovštine. Pisma iz Krndije, Đakovački glasnik, br. 9-12, Đakovo, 13.I.-24.II.1995.; Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, Band III, str. 887.-889.

31 Anton Tafferner, Donauschwaben in der Todeslagern den Tito-partisanen 1944-1948, Die Donauschwaben 1944-1964., Beiträge zur Zeit-geschichte, Hrsg. Josef Schmidt, Schriften der Arbeitsgemeinschaft Dona-uschwäbischer Lehrer, Band 4, München, 1968., str. 128.

32 Isto.

33 Usp. L. Rohrbacher, Nav. dj., str. 200.

34 Točan broj interniraca logora Krndija, kao i broj žrtava logora nije utvrđen (Isto vrijedi i za đakovštinske Nijemce). Najpotpuniji (necjelovit) popis Nijemaca nastradalih u Krndiji objavljen je u Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, Band IV.

likvidacije u jesen 1945. godine ("Uskoro počinju streljanja. Neki se skrivaju, ali ih vojnici nalaze").[35] K. S. iz Vinkovačkog Novog Sela, koja se također nalazila u logoru Krndija u svom iskazu navodi broj od 10 strijeljanih i imena nekih strijeljanih osoba u listopadu 1945. godine.[36] Nije dokazana i očito je pretjerana tvrdnja izvjesnog Marka Božidara, u kojoj optužuje za pokolj u Krndiji partizanku Bosiljku Đurić iz Vučevaca, u Slavoniji: "Ova je srpska partizanka ubila na stotine Nijemaca u logoru za njemačku manjinu u Krndiji, kako mi je to sama pričala. Poslije toga obolila je od partizanske bolesti."[37] Još uvijek je nezahvalno bez objavljenih i stručnijih istraživanja procjenjivati stvarni broj logoraša, kao i broj žrtava logora u Krndiji.

Ishrana logoraša je bila više nego oskudna: ujutro su dobivali čaj od prokuhanih grančica višnje, za ručak zelje, grašak ili krumpir, navečer krumpirovu juhu ili žgance. Povremeno su dobivali malo brašna, soli, ulja.[38] Mnogi pobolijevaju i umiru. Od zime 1945./46. godine napose od siječnja 1946. godine, počinje harati epidemija pjegavog tifusa i ubrzo poprima zastrašujuće razmjere.[39] Potkraj ožujka ili početkom travnja 1946. godine, nakon poduzetih mjera i dezinfekcije tifus je uklonjen.[40]

Potkraj travnja došla je komisija koja je mnoge, napose početkom svibnja otpustila iz logora. Otpuštanje je vodio i provodio Okrug Slavonski Brod. Komisija se sastojala od časnika i civila pod vodstvom načelnika Slavka Sudarevića. Naime, u mjesecu svibnju sve internirce ispitivala je komisija. Oni koji nisu otpušteni iz logora, prebačeni su do sredine svibnja u druge, najbliže postojeće logore: Podunavlje u Baranji, Tenju kraj Osijeka i logore u Bačkoj.[41]

Iz sačuvanih otpusnih objava, vidljivo je da su internirci puštani na slobodu većinom potkraj postojanja logora u Krndiji, tijekom travnja i svibnja 1946. godine.

Uz logor u Krndiji, najveći dio đakovštinskih Nijemaca bio je tijekom 1945. i 1946. godine interniran u logor u Valpovu.[42] Prilike u logoru Valpovo i sudbina

35 Ž. Žanko, Nav. dj., str. 19.

36 Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Band V, str. 529.; V. Geiger, I.Jurković, Pisma iz Krndije, str. 118.

37 Vinko Nikolić (ur.), Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda, Knji-žnica Hrvatske revije i Agencija za marketing-Azinović, Zagreb, 1993³., str. 213 i 362.

38 Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Band V, str. 525.-534.; Ž. Žanko, Nav. dj., str. 19; V. Geiger/I. Jurković, Pisma iz Krndije, str. 119.-121.

39 Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Band V, str. 531; Ž. Žanko, Nav. dj., str. 19; V. Geiger, I. Jurković, Pisma iz Krndije, str. 121-122.

40 Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Band V, str. 532; V. Geiger, I. Jurković, Pisma iz Krndije, str. 121.

41 Opširnije: Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Band V, str. 190-193, 534; V. Geiger, I. Jurković, Pisma iz Krndije, str. 121-122.

42 O logoru Valpovo brojni su radovi i dokumentacija. Upućujemo na najvažnije: L. Rohrbacher, Nav. dj., str. 198.-199.; Isti tekst objavljen i u: Völkermord der Tito-Patisanen 1944-1948, str. 191.-192.; Dokumentation der

interniraca bile su slične kao i Krndiji (bolesti, tifus, glad, iscrpljenost).[43] Točan broj interniraca (kao i broj Đakovštinaca) koji su prošli kroz logor Valpovo[44] te točan broj žrtava (Đakovštinaca također) nije poznat.[45]

Nakon ukidanja logora, velik broj preživjelih interniraca ostao je raditi na poljopriverednim dobrima i u raznim radnim organizacijama. Zakonski obespravljeni, Nijemci ostaju bez svoje imovine, a mnogi ranije ugledni i stituirani građani postaju bekućnici. Tako je ugledni Đakovčanin Anton Brand, vlasnik hotela i ciglane u Đakovu, nakon izlaska iz logora u Krndiji 1946. godine "samo prenoćio u svojem nekadašnjem hotelu" i ujutro, nakon što se odjavio u Đakovu otišao kod sestre u Vinkovce. Od imovine imao je samo "2 deke, lončić, randliku sa poklopcem, kanticu od 2 litre i štap." U Vinkovcima, nakon što se prijavio tražio je posao te radio oko tri godine na ciglani i oko tri godine u mlinu, zatim u strojarskoj stanici. Konačno, u siječnju 1960. godine odlazi sa sinom u Njemačku.[46]

Do naših dana sačuvano je dosta različitih logorskih sjećanja, dnevnika, zabilješka, otpusnica, korespodencije i sličnog materijala.[47] Upravo zbog nedostatka i nedostupnosti izvornog arhivskog gradiva takva dokumentacija je neizbježna i izuzetno korisna u stvaranju što potpunije slike o problematici stradanja Nijemaca u našim krajevima.

Najznačajniji izvor o logoru Krndija, pisma su devetnaestogodišnje djevojke, Đakovčanke Marije Mire Knöbl.[48] Četrdesetak pisama (na relaciji logor Krndija

---

Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Band V, str. 521.-544.; Vladimir Geiger, Ivan Jurković, O logorima za pripadnike njemačke manjine. Radni logor Valpovo, Zatvorenik, god. 1, br. 7, Zagreb, 1990., str. 22.-24.; Isti tekst objavljen i u Slavonski narodni godišnjak 1993., Đakovo, 1992., str. 169.-175.; Vilko Čuržik, Rat i egzodus Nijemaca Valpovštine, Đakovački vezovi. Prigodna revija 1994., Đakovo, 1994., str. 64.-65.; Isti tekst objavljen i u V. Čuržik, Valpovština kroz stoljeća, Narodno sveučilište "Ivan Meštrović", Valpovo, 1994.; str. 44.-47.; Isti, Sjećanja na sabirni logor Nijemaca u Valpovu, Đakovački vezovi. Prigodna revija 1995., Đakovo, 1995., str. 43.-47.; Vladimir Geiger, Umrli i umoreni Osječani u logoru Valpovo 1945/46. godine prema zabilješkama Petera Fischera, Glasnik arhiva Slavonije i Baranje, Povijesni arhiv Osijek, br. 3, Osijek, 1995., str. 95.-102.; Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, Band III, str. 889.-890. Znatan broj dokumentacije o logoru Valpovo nalazi se i u arhivima (Povijesni arhiv Osijek, Hrvatski državni arhiv Zagreb, Bundesarchiv Koblenz, itd.). Većina toga gradiva nije objavljena. U navedenoj literaturi vidjeti objavljeno gradivo.

43 V. Oberkersch, Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien, str. 466.-468.

44 Najpotpuniji popis interniraca sadrži "Indeks osoba upućenih na vanjski rad - logor Valpovo"; HDA, fond Oblasni komitet KPH Slavonije, kut. 1.

45 Najpotpuniji popis nastradalih Đakovštinaca u logoru Valpovo objavljen je u: Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, Band IV. Mnoga imena kojih nema u nevedenom zborniku, donose rukopisne zabilješke vlč. Petera Fischera iz 1945/46. naslovljene "R. logor Valpovo", koje se nalaze u Župnom uredu u Valpovu. Kopija u posjedu autora.

46 Pismeni iskaz (pismo) Đurđice Emme Šerbedija od 19. siječnja 1995. godine autoru.

47 Autor posjeduje niz otpusnica iz logora Krndija, pisama i zabilježaka đakovačkih (đakovštinskih) Nijemaca, uglavnom privatne proveniencije.

48 Usp. V. Geiger, I. Jurković, Pisma iz Krndije, str. 27.-101.

- Đakovo), od kojih je prvo datirano 21. kolovoza 1945. godine, a posljednje 11. travnja 1946. godine jedinstvena su dokumentacija, od neprocijenjive vrijednosti za poznavanje problematike poratnih stradanja đakovaštinskih Nijemaca.

Ujedno, pisma Marije Mire Knöbl nedvojbeno su jedno od najpotresnijih svjedočanstava o etnocidu nad pripadnicima njemačke etničke zajednice u poratnom razdoblju na području tadašnje Jugoslavije.[49] "Za razliku od dokumenata, službenih bilješki i znanstveno elaboriranih podataka, koji uglavnom govore jezikom brojeva i čine strukturu statistike smrti i patnje ova nas prijepiska vodi daleko dublje, u samu srž problema. U stradanja običnoga, malog čovjeka koji, uz sve napore, nije mogao dokučiti stvarne razloge svoje patnje i gubitak ne samo ljudskog dostojanstva nego i života kao vrijednosti sviju vrijednosti."[50] Mirina pisma su svjedočanstvo nemoći, ali ih iščitavamo i kao iskaz prkosa i ponosa obespravljenog pojedinca.

Mnogi Nijemci Đakovštine, napose oni iz Đakova gdje je utjecaj starosjedilaca Hrvata bio razmjerno jak poznavali su njemački jezik slabo ili nikako. Tako su i pisma koja je pisala i primala M.M. Knöbl na hrvatskome jeziku.[51]

Prikrivanje obezvlašćenih Nijemaca ili iz logora odbjeglih interniraca bilo je zabranjeno i kažnjavano. Poznato je niz slučajeva solidarnosti hrvatskog i ostalog nenjemačkog stanovništva prema sumještanima Nijemcima. U selu Ivanovci Hrvati i Mađari, otvoreno su se protivili odvođenju u logor ostalih suseljana Nijemaca.[52] Joza Kovačić (1925.-1994.) i njegova obitelj iz Tomašanaca pružili su sklonište i utočište mnogim Nijemcima, suseljanima poratnih dana, svjedoče sami tomašanački Nijemci.[53] Mira Knöbl svjedoči u više navrata o pomoći i susretljivosti stanovnika susjednih sela s kojima su logoraši iz Krndije dolazili u kontakt. Ističe, napose, primjer seljaka iz pravoslavnog (srpskog) sela Budimaca ("Poslije srpskog Božića sam dobila cjeli paketić kolača sa sela /.../. Donesu nam mesa, pa mleka, pa kruha, a tati duhana/.../. I tako vidiš mama ima još dobrih ljudi, pa nam donesu.").[54]

49 O knjizi pisma iz Krndije: Ivica Radoš, Potresno svjedočanstvo o komunističkom genocidu nad hrvatskim Nijemcima. Slavonska Anne Frank iz partizanskih logora smrti, ST ekskluziv, Nezavisni tjednik, god I, br. 7, Zagreb, 9. XII. 1994.; Helena Sablić, Opstati, Glas Slavonije, Osijek, 16. II. 1995. (isti tekst objavljen i u: Deutsches Wort/Njemačka riječ, Nr./br. 16-17, Blatt der Volksdeutschen Gemeinschaft/Glasilo Njemačke narodnosne zajednice, Zagreb, 1995.); Anton Scherer, Eine volksdeutsche Anne Frank, Der Donauschwabe, Aalen, 25. VI. 1995. (isti tekst objavljen i u: Deutsches Wort/Njemačka riječ, Nr./br. 16-17); Johann Georg Reissmüller, Sedamnaest pisama Marije Knoebl, Večernji list, Zagreb, 10. II. 1996. (isti tekst objavljen i u: Frankfurter Allgemeine Zeitung, Frankfurt/Main, 8. II. 1996.).

50 Goran Beus Richembergh, Krajobraz bola; u: V. Geiger, I. Jurković, Pisma iz Krndije, str. 107.

51 Kopije pisama u posjedu autora.

52 Usp. V. Geiger, I. Jurković, Pisma iz Krndije, str. 57.

53 Povodom smrti Joze Kovačića (Tomašanci, svibanj 1994.), iseljeni tomašanački Nijemci ističu zahvalno njegove postupke i pomoć; Usp. Heimatbrief für Gorjani-Tomaschanzi-Iwanowzi, Nr. 58, Sindelfingen-Maichingen, 25. X. 1994., str. 4.

54 V. Geiger, I. Jurković, Pisma iz Krndije, str. 64.

Rijetki sačuvani (obilježeni) grobovi na logorskom groblju u Krndiji

"Đakovština" glasilo Narodne fronte za kotar i grad Đakovo, objavljuje tijekom prvih poratnih mjeseci imena onih koji su prikrivali i pomagali Nijemce.

Primjerice, krajem 1945. (ili početkom 1946.) godine s 15 dana zatvora i plaćanja iznosa od 30 dinara (za biljegovanu presudu) kažnjena je Zdenka Ribić iz Piska zato što je primila na noćenje iz logora odbjeglog Nijemca Stjepana Huma i time "omogućavala petokolonašu i neprijatelju našeg naroda da slobodno vršlja po našim selima." Uz to istaknuto je: "Upozorujemo stoga dobronamjerno pučanstvo u gradu i kotaru Đakovo da ne nasjeda i da se neda zavoditi od ovakovih tipova, koji su velikim djelom krivi što je naš narod morao podnositi tolike patnje, štete i strahovanja, već da svaki pokušaj skrivanja narodnih neprijatelja prijave narodnim vlastima. Time će osigurati sebe i pošteditи se od uznemiravanja te pripomoći brzoj uspostavi potpune konsolidacije naše zemlje."[55] U siječnju 1946. godine "zbog prikrivanja njemca na 10 dana zatvora sa prisilnim radom i 500 Din. globe" presuđena je Kata Vinogradić iz Đakovačkih Selaca.[56]

Na suđenju tajniku Gradskog NO u Đakovu, Josipu Zubeku u ljeto 1949. godine zbog niza nepravilnosti u radu, među ostalima je kao krivično djelo navedeno "izdao je otpusnicu iz logora pripadniku 'kulturbunda' Kurc Franji, koji je bio interniran od narodne vlasti i nalazio se u bijegu, te mu na taj način omogućio prikrivanje pred narodnim vlastima."[57]

Konfiskacija i nacionalizacija njemačke imovine

Nova je vlast, bila svjesna i činjenice da protjerivanjem Folksdojčera zapravo otvara mogućnosti za cjelovito provođenje agrarne reforme i kolonizacije.

Zakonom o konfiskaciji imovine, došlo je do potvrde i primjene u praksi ranije donesenog Zakona o prijelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine i sekvestraciji nad imovinom odsutnih lica, za imovinu i posjede za koje se utvrdilo da su vlasništvo osoba njemačke narodnosti.[58]

55 Kažnjena radi prikrivanja odbjeglog logoraša, Đakovština, god. II, br. 9, Đakovo, 5. siječnja 1946., str. 2.

56 Prikrivanje njemaca, Đakovština, god. II, br. 11. Đakovo 15. siječnja 1946., str. 3. Indikativno je, imenica Nijemac, i u naslovu i u tekstu pisana je malim početnim slovom!

57 Suđenje funkcionerima Gradskog Narodnog odbora, Službeni glas Gradskog Narodnog odbora u Djakovu, god. II, br. 28, Đakovo, 9. srpnja 1949., str. 2.

58 O odnosu nove vlasti prema imovini Nijemaca opširnije: V. Geiger, I. Jurković, Što se dogodilo s Folksdojčerima?, str. 85.-102.; Ivan Jurković, Status njemačke nacionalne manjine i udio njene oduzete imovine u ostvarenju agrarne reforme i savezne kolonizacije (1944-1948) ili Ogledni primjerak fenomna isključivosti, Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas, Zbornik, Njemačka narodnosna zajednica/Volksdeutsche Gemeinschaft, Zagreb, 1994., str. 107.-117. I tamo navedena literatura.

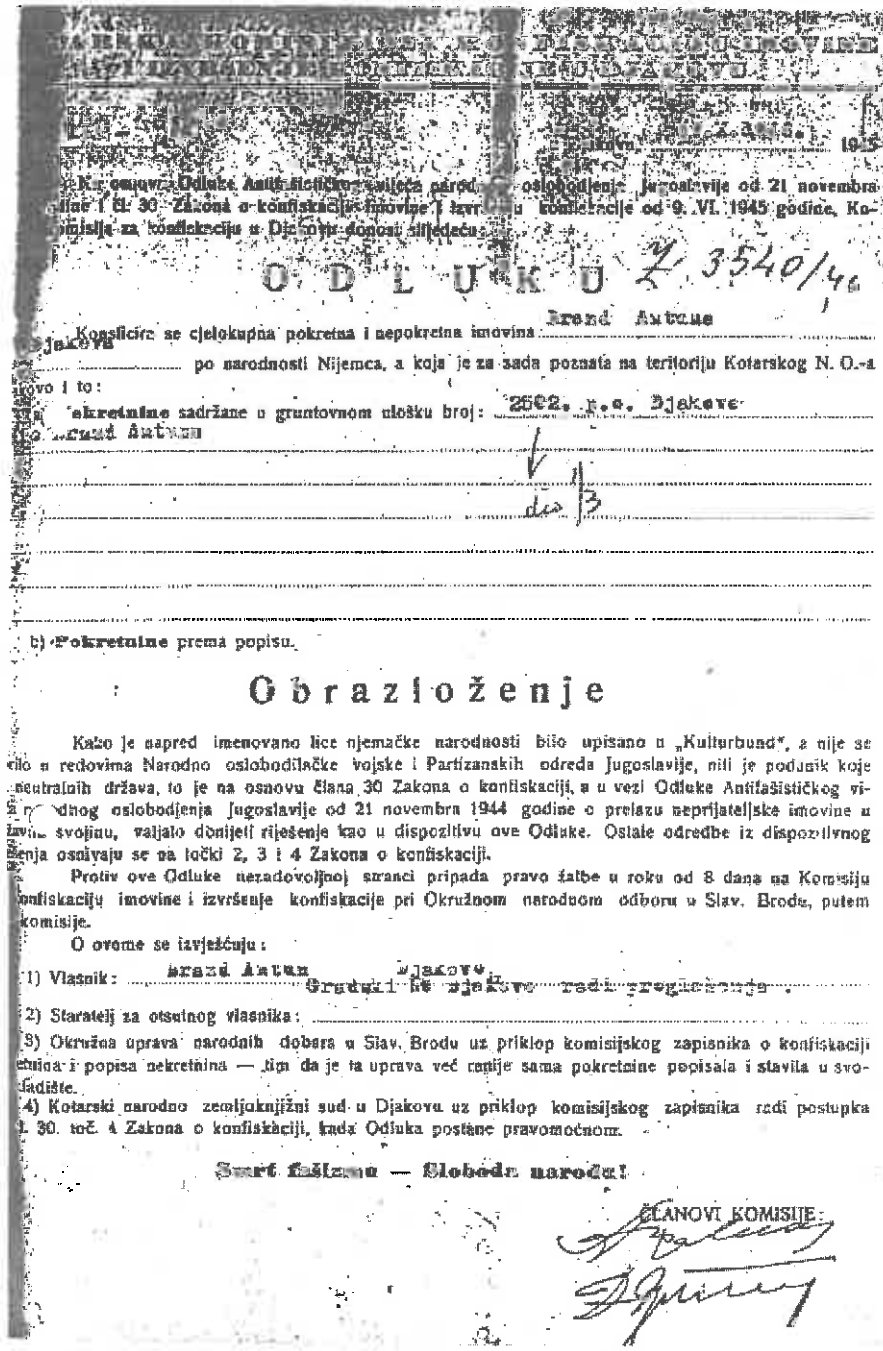

Na osnovu Odluke Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 21 novembra 1944 i čl. 30. Zakona o konfiskaciji imovine i izvršenja konfiskacije od 9. VI. 1945 godine, Komisija za konfiskaciju u Đakovu donosi sljedeću

O D L U K U Z. 3540/46

Konfiscira se cjelokupna pokretna i nepokretna imovina Brand Antuna Đakovo po narodnosti Nijemca, a koja je za sada poznata na teritoriju Kotarskog N. O.-a Đakovo i to:

a) Nekretnine sadržane u gruntovnom ulošku broj: 2562. k.o. Đakovo
Brand Antun

do 3

b) Pokretnine prema popisu.

Obrazloženje

Kako je napred imenovano lice njemačke narodnosti bilo upisano u „Kulturbund", a nije se bilo u redovima Narodno oslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Jugoslavije, niti je podanik koje neutralnih država, to je na osnovu člana 30 Zakona o konfiskaciji, a u vezi Odluke Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 21 novembra 1944 godine o prelazu neprijateljske imovine u javnu svojinu, valjalo donijeti rješenje kao u dispozitivu ove Odluke. Ostale odredbe iz dispozitivnog rješenja osnivaju se na točki 2, 3 i 4 Zakona o konfiskaciji.

Protiv ove Odluke nezadovoljnoj stranci pripada pravo žalbe u roku od 8 dana na Komisiju konfiskaciju imovine i izvršenje konfiskacije pri Okružnom narodnom odboru u Slav. Brodu, putem komisije.

O ovome se izvješćuju:

1) Vlasnik: Brand Antun Đakovo
Gradski ured Đakovo radi pregledanja.

2) Staratelj za otsutnog vlasnika:

3) Okružna uprava narodnih dobara u Slav. Brodu uz priklop komisijskog zapisnika o konfiskaciji imovina i popisa nekretnina — tim da je ta uprava već ranije sama pokretnine popisala i stavila u svoje đište.

4) Kotarski narodno zemljoknjižni sud u Đakovu uz priklop komisijskog zapisnika radi postupka čl. 30. toč. 4 Zakona o konfiskaciji, kada Odluka postane pravomoćnom.

Smrt fašizmu — Slobodu narodu!

ČLANOVI KOMISIJE:

Tipski obrazac Kotarske komisije za konfiskaciju imovine i izvršenje konfiskacije u Đakovu iz 1946 godine na ime Antuna Branda iz Đakova

Na osnovi Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji[59] Predsjedništvo Narodnog sabora Hrvatske donijelo je Zakon o provedbi agrarne reforme i kolonizacije na području Federalne Hrvatske.[60]

Ministarstvo unutrašnjih poslova F. D. Hrvatske, Opće upravni odjel, dostavio je u svezi konfiskacije imovine lica njemačke narodnosti tumačenje/okružnicu (pod brojem 2240/45. od 22. lipnja 1945.) Oblasnom NOO za Slavoniju u Osijeku: "Predsjedništvo Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije pod br. 1317 od 6. juna 1945. dostavilo nam je svoja tumačenja pod tač. 2. čl. 1 odluke od 21. novembra 1944. koje glasi: " S obzirom da u više mjesta naročito u Vojvodini i Slavoniji lokalne vlasti pri sprovođenju oduzimanja gradjanskih prava licima njemačke narodnosti ne postupaju uvijek prema odredbama odluka AVNOJ-a od 21. novembra ni po dobivenim uputstvima, te ne vode dovoljno računa ni o mješovitim brakovima, niti o ljudima koji se, mada su njemačkog porijekla ili imaju njemačka prezimena, odavno asimilirani i osijećaju se kao Hrvati, Slovenci ili Srbi, a pored toga nisu za vrijeme okupacije pomagali okupatora i u želji da se izbjegne nepravde, Predsedništvo AVNOJ-a daje slijedeće tumačenje za t. 2 čl. 1 odluke AVNOJ-a od 21. novembra 1944. godine /.../."[61] Okružni NOO-i, dobili

59 Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, Službeni list DFJ, br. 64, Beograd, 23. VIII. 1945. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji koji je Privremena Narodna skupština Demokratske Federativne Jugoslavije usvojila 23. kolovoza 1945. godine odredio je da agrarnu reformu i kolonizaciju unutar pojedinih jugoslavenskih zemalja provode ministarstva poljoprivrede. Agrarna reforma i kolonizacija provodila se u Jugoslaviji u razdoblju od 1945. do 1948. godine. Zakon je proklamirao načelo o pripadanju zemlje obrađivačima te dodjeljivanju zemlje u privatno vlasništvo. Zemlju su izgubili svi veleposjednici, poduzeća, banke i dioničarska društva. Vlasništvo zemlje u posjedu crkve i sličnih vjerskih institucija u pravilu je ograničeno na 10 ha. Za seljačko vlasništvo utvrđen je maksimum, ovisno o pojedinim krajevima na najviše 35 ha obradive zemlje. Izuzetno je dopušteno i nezemljoradnicima zadržati malu količinu zemlje. Zemljišnom fondu agrarne reforme i kolonizacije koji je nastao eksproprijacijom pridružilo se i zemljište konfiscirano ponajviše od pripadnika njemačke narodnosti. Zemaljskim zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji bilo je predviđeno stvaranje zemljišnog fonda na području Hrvatske u cilju ostvarivanja predstojeće agrarne reforme i kolonizacije. Usp. Uredba o osnivanju fondova: stambenih i poljoprivrednih zgrada, poljoprivrednih inventara i stoke, sjemenja i hrane i pokućstva dobivenih konfiskacijom i eksproprijacijom, Narodne novine, br. 34, Zagreb, od 3. X 1945.

60 Zakon o provedbi agrarne reforme i kolonizacije na području Federalne Hrvatske, Narodne novine, br. 80, Zagreb, 24. XI. 1945.; Zakon o izmjenama Zakona o provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području Federalne Hrvatske, Narodne novine, br. 59, Zagreb, 25. IV. 1946.; Zakon o provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području Narodne Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 111, Zagreb, 17. prosinca 1947. O organima provođenja i tijeku agrarne reforme i kolonizacije, usp. Marijan Maticka, Organi za provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Jugoslaviji (1945-1948), Arhivski vjesnik, god. 30/1987., sv. 31, Arhiv Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 29.-37.

61 Tumačenje glasi: "1. Pod udar odluke AVNOJ-a od 21. novembra 1944. god. /čl. 1 t. 2/ dolaze oni državljani Jugoslavije njemačke narodnosti, koji su se pod okupacijom deklarisali ili važili kao Nijemci, bez obzira, da li su prije rata kao takvi istupili ili su važili kao asimilirani Hrvati, Slovenci ili Srbi. 2. Ne oduzimaju se građanska prava i imovina državljanima Jugoslavije njemačke narodnosti ili njemačkog porijekla ili prezimena: a) koji su učestvovali kao partizani i vojnici u narodno oslobodilačkoj borbi ili su radili aktivno u narodno oslobodilačkom pokretu. b) koji su prije rata bili asimilirani kao Hrvati, Slovenci ili Srbi, a za vrijeme rata nisu pristupili Kulturbundu niti su istupali kao članovi njemačke narodnosne grupe. v) Koji su pod okupacijom odbili da se na zahtjev okupatorskih vlasti deklariraju kao pripadnici njemačke narodnosne skupine, g) koji su /bilo muško ili žensko lice/ i ma da su njemačke narodnosti stupali u mješovite brakove sa licima jednog od južno-slavenskih narodnosti ili sa licima jevrejske, slovačke, rusinske, mađarske, rumunjske ili koje druge priznate narodnosti. 3.

HEIMATBRIEF NR. 2 November 1985

Liebe KRNDIJANER!

Das Heimattreffen am 19. Juli 1987 in Köflach – Volksheim soll unter dem Motto „50jähriges Kirchweihjubiläum" als Brücke für die Landsleute in aller Welt in einem würdigen Rahmen mit der Herausgabe eines Heimatbuches stattfinden.

Es hat zu keiner Zeit einen Menschen oder eine Gemeinschaft gegeben, die sich nicht irgendwann ihrer Heimat und ihrer Herkunft erinnert oder je ihren Ahnen und Toten keine Ehre erwiesen hätten. Und wenn wir uns gegenwärtig dazu bekennen, so deshalb, damit unser Verständnis zur Vergangenheit nicht in Vergessenheit gerät.

Im Jahre 1987 werden es 50 Jahre sein, daß unsere Kirche am 3. Mai 1937 eingeweiht wurde. Dieses Fest zählte zu den größten, das unser Heimatdorf je erlebt hat. Außerdem wird es sich zum 43. Male jähren, daß wir unsere alte Heimat verloren haben. Wir wollen aber nicht im Bösen daran denken. Das Treffen soll vielmehr für alle ehemaligen Landsleute in aller Welt eine Brücke in die hier für viele von uns lebgewordene neue Heimat sein. Mit dem Heimatbuch soll die Brücke zwischen der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft vieler Generationen geleistet werden.

Wenn heute manchmal die Meinung „mir geht's gut, was soll das Vergangene" besteht, so soll man nicht leugnen, daß man, als es einst schlechter ging, den hilfreichen Menschen, seine Landsleute und das Zusammengehörigkeitsgefühl um so mehr schätzte.

Daher ruft das Komitee der HOG Krndija die Landsleute, die noch keinen Fragenbogen ausgefüllt und kein Heimatbuch bestellt haben, auf, das möglichst bald zu tun. Die Zeit drängt, und es liegt noch sehr viel Arbeit vor uns. Es ist beabsichtigt, im Buche neben einer Namensliste der Gefallenen usw. auch ein Verzeichnis aller ehemaligen Ortsbewohner in der alten und in der neuen Heimat zu erstellen sowie die Herkunft der Vorfahren zum Zeitpunkt der Ansiedelung aufzuzeigen. Darum bittet das Komitee noch viele mit umfangreichen Daten – auch mit Geburtsdaten der Gefallenen des Ersten und des Zweiten Weltkrieges – und vielen Buchbestellungen ausgefüllte Fragebogen rückzusenden sowie Vorbestellungen (Subskription) vorzunehmen.

Um die Finanzierungsgrundlage für das Buch zu schaffen, wird um Vorauszahlung gebeten. Der endgültige Buchpreis steht noch nicht fest. Er richtet sich nach dem Umfang, der Ausführung und Stückzahl. Der Kostenvoranschlag kann erst mit der Vorlage des Manuskriptes erfolgen. Der Einzelpreis wird auf keinen Fall mehr als S 500,– betragen, wobei sich den allgemeinen Gepflogenheiten entsprechend der Preis bei Vorauszahlung etwas weniger belaufen sollte (Rückzahlung).

Da die Druckkosten sehr hoch sind, werden auch Spenden mit Dank entgegengenommen.

Nun ein wichtiger Hinweis: Es mögen aus dem Ant[illegible] und [illegible] Einzelanmeldungen vorgenommen werden, da z. B. für jede Scheckabrechnung in Österreich mindestens S 40,– (bis S 10.000,–) als Gebühren angerechnet werden. Es wird daher gebeten, Vorauszahlungen und Spenden nur an die nachfolgend angeführten Personen zu zahlen:

Fink Elisabeth (Kertz), 41 Thirsley Str., Fairfield 2165, Australia
Schwab Elisabeth (Schnabel), 428 Wilson Ln Addison Il 60101, USA
Summer Elisabeth (Stolz), 1155 Mountain Ave., Windsor Mill
Canada R 2 X1G3
Hauer Josef, 644 McGarvan Dr., Vista, Calif. 92083 USA
Schneider Michael, 3498 Vermont Court, Strongsville Ohio 44212, USA
Wittmann Franz, 369 Ridgefield Ave. Youngstown, Ohio 44512, USA
Lang Franz, 80-A Plants Road, Walkill, New York 62589, USA
Wagner Franz, RR5 Box 402, Creamery Rd., Hopewell Tcr 12533 New York
Stolzer Elisabeth (Reinbücher), Eugenstr. 27, D-583 Schwelm BRD
Mingler Paul, Johannes-Hussler-Str. 40, D-7312 Kirchheim, BRD
Schmitt Josef, Max-Planck-Str. 9, D-6500 Mainz 1 Gonsenheim, BRD
Wagner Josef, Pfersheimerstr. 227 A, D-7000 Stuttgart 31, BRD

Dass unsere Mitmenschen wenden Sammelbeträge und Heimatverzeichnisse (Sammelliste) so bald wie möglich nach Österreich übermitteln. Das Konto für Schecks lautet: „Heimatortsgemeinschaft Krndija". Näheres kann bei Matthias Stolz Ferdinand-Parsch-Str. 5, A-2004 Enns, Österreich erfragt werden.

Für die in Österreich Wohnenden kann eine Einzahlung bei den allen bekannten Mitarbeitern erfolgen.

Der Ortsrat hat[illegible] vom Geldempfänger eine Bestätigung mit dem erhaltenen Betrag (Buch und Spende) ausgestellt werden.

Es wird[illegible] ersucht, Fotos (Gruppen, Häuser, Straßen usw.) aus der alten Heimat zu übermitteln.

Somit werden alle Landsleute nochmals zum Mitmachen aufgerufen! Unser Gottes Ziel kann nur zum Erfolg führen, wenn viele daran sind, ideelle und materielle Opfer zu bringen. Es lohnt sich, darüber Gedanken zu machen, inwieweit wir bereit sind, unsere Vorfahren und unsere Toten in Andenken und Ehre zu bewahren. Je nachdem wie dieser Grundsatz sowohl vom Einzelnen wie auch von der Gemeinschaft Beachtung finden wird, wird uns einst diese Ehre zuteil werden.

Für das Komitee:

Pfarr. Dr. Anton Wittmann e. h.
Josef Bauer e. h.

Matthias Stolz e. h.
Dr. Michael Schneider e. h.

Bitte Heimatbrief vervielfältigen und weitergeben (Kettenpost).

Zavičajno pismo (Heimatbreif) Domovinske mjesne zajednice Krndija (HOG Krndija)

su uputu dostaviti prijepise okružnice svim područnim kotarskim i gradskim NOO-ima o kontroli, da li oni prema njoj točno postupaju.[62]

Neće uživati zaštitu od prednjeg člana a) b) v) g) ona lica koja su sa svojim držanjem pod okupacijom ogriješila prema oslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije i bili pomagali okupatora. 4. Sve vlasti imaju se tačno pridržavati ovih tumačenja. Dostavlja se radi znanja i tačnog pridržavanja." Prijepis okružnice od strane Oblasnog NOO-a za Slavoniju, Upravni odjel, broj 6931-953-945, u Osijeku 6. VII. 1945. godine, potpisao je pročelnik (u. z. Sudarević v. r.).

62 HDA, fond Oblasni NOO za Slavoniju (u sređivanju).

U tipskom obrazcu Kotarske komisije za konfiskaciju imovine i izvršenje konfiskacije u Đakovu iz 1945. godine, pozivajući se na Odluku AVNOJ-a od 21. studenoga 1944. godine i čl. 30 Zakona o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije od 9. lipnja 1945. godine [63], u Odluci stoji: "Konfiscira se cjelokupna pokretna i nepokretna imovina /.../ iz /.../ po narodnosti Nijemca, a koja je za sada poznata na teritoriju Kotarskog N.O.-a Djakovo i to:

a) Nekretnine sadržane u gruntovnom ulošku broj:/.../

b) Pokretnine prema propisu."

U obrazloženju odluke navedeno je tumačenje Odluke AVNOJ-a i Zakona o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije.[64]

U fondove agrarne reforme i kolonizacije ušle su sve stambene i poljoprivredne zgrade, sve pokućstvo i stvari, sav poljoprivredni inventar, kao i sjeme, žitarice i hrana što se dobilo nakon provedene konfiskacije i nacionalizacije poljoprivrednih imanja i zemljišta od osoba njemačke narodnosti i narodnih neprijatelja.[65]

U siječnju 1946. godine Gradska komisija za provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Đakovu započela je s radom "i prikuplja sve potrebne podatke za pravilno provođenje agrarne reforme na području grada Đakova" s ciljem da se stvori "zemljišni fond kojem će se priključiti sva zemlja protjeranih Nijemaca i osuđenih ratnih zločinaca i narodnih neprijatelja."[66] U veljači, Gradska komisija za agrar i kolonizaciju, utvrdila je da na području grada Đakova ima oko 2.300 jutara zemlje, od toga 1.800 jutara njemačke napuštene zemlje.[67] Otprilike u isto vrijeme, na području kotara Đakovo ima prema prikupljenim podacima "oko 25.000 jutara zemljišta njemačkih državljana (sic!) i napuštenog zemljišta."[68]

Najviše posjeda konfiscirano je u Slavoniji pretežito od osoba njemačke narodnosti u okruzima Osijek i Slavonski Brod. U okrugu Slavonski Brod

63 U đakovačkoj gruntovnici pohranjeno je preko 3.000 takvih obrazaca (odluka).

64 U obrazloženju stoji: "Kako je napred imenovano lice njemačke narodnosti bilo upisano u 'Kulturbund', a nije se borilo u redovima Narodno oslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Jugoslavije, niti je podanik koje od neutralnih država, to je na osnovu člana 30 Zakona o konfiskaciji, a u vezi Odluke Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 21. novembra 1944 godine o prelazu neprijateljske imovine u državnu svojinu, valjalo donijeti riješenje kao u dispozitivu ove Odluke. Ostale odredbe iz dispozitivnog riješenja osnivaju se na točki 2, 3 i 4 Zakona o konfiskaciji." Protiv odluke Kotarske komisije, nezadovoljnoj stranci pripadalo je pravo žalbe u roku od osam dana na Komisiju za konfiskaciju imovine i izvršenje konfiskacije pri Okružnom narodnom odboru u Slavonskom Brodu, putem iste Kotarske komisije. O navedenoj odluci se izvješćuju: vlasnik ili stratelj za odsutnog vlasnika te Okružna uprava narodnih dobara u Slavonskom Brodu ("uz priklop komisijskog zapisnika o konfiskaciji neretnina i popisa nekretnina - tim da je ta uprava već ranije sama pokretnine popisala i stavila u svoje skladište.") i Kotarski narodno zemljoknjižni sud u Đakovu ("uz priklop komisijskog zapisnika radi postupka po čl. 30. toč. 6 Zakona o konfiskaciji, kada Odluka postane pravomoćnom.").

65 Željko Benčević, Stvaranje zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije u slavonskopožeškom, đakovačkom, županjskom i vinkovačkom kraju sa stanjem 31. prosinca 1947. godine, Zbornik, 21/1, Centar za društvena istraživanja Slavonije i Baranje, Slavonski Brod, 1984., str. 384.

66 Provađanje agrarne reforme, Đakovština, god. II., br. 12, Đakovo, 26. I. 1946., str. 1.

67 365 molbi predato za zemlju, Đakovština, god. II., br. 16, Đakovo, 23. II. 1946., str. 1.

68 Rad Kotarske narodne skupštine u Djakovu, Đakovština, god. II., br. 12, Đakovo, 26. I. 1946., str. 2.

konfiscirano je od osoba njemačke narodnosti 37.703 ha, uglavnom u kotarima Đakovo i Vinkovci.[69]

Prema objavljenim podacima, poznato je da je u đakovačkom, vinkovačkom, požeškom i županjskom kotaru odmah nakon Drugog svjetskog rata prešlo u zemljišni fond 116.342 k. j. zemlje. Od toga je otpadalo na kotar Đakovo 51,0%, Vinkovce 26,8%, Požegu 15,8% i Županju 6,4%. U Đakovačkom kotaru najviše je oduzeto jer je na tom području bio posjed đakovačke biskupije i veliki broj pripadnika Njemačke narodne skupine. Na području kotara Đakovo, ušlo je u zemljišni fond 59.404 k. j. Od toga se 24.700 k. j. na zemljište u posjedu crkava, najviše biskupije (od toga su 22 048 k. j. bile šume) i 31.669 k. j. (od toga oranice 29.969) njemački posjedi. Tim dvjema kategorijama oduzeto je ukupno 56.369 k. j. ili 94,89%.[70]

Odlukama kotarskih komisija za provođenje agrarne reforme i kolonizacije o prijelazu u zemljišni fond (tj. državno vlasništvo) od pripadnika Njemačke narodne skupine oduzeto je (uglavnom već većinom i napušteno) 7.452 posjeda (Đakovo 47,4%, Vinkovci 37,9 %, Slavonska Požega 8,0 % i Županja 6,7 %), 65.458 k. j. poljoprivrednog zemljišta (Đakovo 48,5%, Vinkovci 37,5%, Slavonska Požega 8,5% i Županja 5,5%), stambenih i gospodarskih zgrada ukupno 4.368 (Đakovo 42,1%, Vinkovci 38,1%, Slavonska Požega 11,0% i Županja 8,8%).[71]

Prema službenoj statistici, na dan 31, prosinca 1947. godine pod udar zakona je došlo 3.724 posjeda. Oduzeto je 59.404 jutara zemlje, od toga 34.770 k.j. oranica, 22.102 k. j. šume i 2.532 k. j. ostalo. Oduzeto je i 1.860 kuća, od toga od Nijemaca 1.839. Najveći dio oduzetih oranica odnosi se na bivše njemačke posjede, odnosno 29.969 k. j. Od pripadnika njemačke narodnosti u kotaru Đakovo došlo je pod udar konfiskacije 3 535 jutara posjeda. Oduzeto je 31.669 k. j. (od toga 29.969 k. j. oranica), 1.939 kuća, neke od njih bile su oštećene, spaljene te je od toga 1.441 bilo podesno za kolonizaciju.[72]

Đakovština je bila vrlo pogodna za kolonizaciju, obzirom da je ovdje živjelo mnogo njemačkog stanovništva koje je dobrim dijelom organizirano napustilo

69 Opširnije: M. Maticka, Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948., str. 99. i 101.

70 Željko Lekšić, Najviše oduzetog zemljišta odnosi se na posjed biskupije i posjede Nijemaca, Đakovački glasnik, god. III, br. 35, Nezavisni dvotjednik Đakova i Đakovštine, Đakovo, 9.II.1996., str. 3.

71 Ž. Benčević, Stvaranje zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije u slavonskopožeškom, đakovačkom, županijskom i vinkovačkom kraju sa stanjem 31. prosinca 1947. godine, str. 401.

72 Ž. Lekšić, Agrarne promjene u Đakovštini od dolaska Turaka do naših dana, Đakovački glasnik, god. III, br. 33, Đakovo, 12. I. 1996., str. 5. Iscrpna dokumentacija i podaci o oduzetoj imovini (poljoprivredno zemljište, kuće i druge zgrade, pokretnine, industrijska poduzeća obrt, ciglane, mlinovi, trgovine i sl.) od Nijemaca (i drugih) u Đakovu i Đakovštini nalaze se u zemljišnoj službi (gruntovnici u Đakovu) (obrazci Odluka Kotarske komisije za konfiskaciju i izvršenje konfiskacije u Đakovu) te u Povijesnom arhivu u Zagrebu (fond OUND Slavonski Brod /Kotar Đakovo/ konfiskacije za 1945., poljoprivredna dobra; fond OUND Slavonski Brod, 1946., Popis narodne imovine na području Okružne uprave narodnih dobara Slavonski Brod /Kotar Đakovo i grad Đakovo/; fond ZUND, Kotarska komisija za konfiskaciju imovine i izvršenje konfiskacije u Đakovu, kartoteka Sl. Brod, kut. 43, sign. 301-368, 444-500, 501-569).

svoje posjede u listopadu 1944. godine, a preostali posjedi su oduzeti nakon rata. Na području đakovačkog kotara nadodjeljeno je 3.649 obitelji s 13.843 člana s ukupnom površinom od 16.069 k. j. Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji bilo je određeno izdvajanje površina za provođenje savezne i unutarnje (republičke) kolonizacije. U đakovačkom kotaru kolonizirano je ukupno 1.373 obitelji. Njima je nadodjeljeno ukupno 10.657 k. j. zemlje. Državni poljoprivredni sektor na području đakovačkog kotara dobio je 29.035 k. j. zemlje, a od toga su bile 22.104 k. j. šume (ostalo 6.931 k. j.).[73]

Poratna kolonizacija Slavonije zamišljena je kao dugogodišnji zadatak. Određen broj obitelji trebalo je preseliti u kratkom roku, od kraja proljeća 1946. godine, ali se namjeravalo istodobno graditi i nove kuće i kolonistička naselja za tzv. drugu etapu kolonizacije. Prva etapa kolonizacije bila je usmjerena na konfiscirane i napuštene posjede osoba njemačke narodnosti, kao i na ostale konfiscirane i napuštene posjede, a druga etapa kolonizacije imala je biti organizirana u izgrađena naselja.[74] Većina korisnika zemljišnog fonda dobila je zemlju tijekom 1946. godine. Određene su količine ostale neraspoređene u sektoru zvanom Krndija[75] i bile su dio plana tzv. druge etape kolonizacije.[76] "Međutim, plan druge etape kolonizacije s vremenom je sužavan tako da su neka kolonistička naselja sagrađena samo u kotaru Đakovo u sektoru zvanom Krndija. Cijeli je plan napušten potkraj godine 1947."[77] Kolonizacija uglavnom više nije provođena i ujesen godine 1947. odlučeno je da se 'Krndija' kao zasebna cjeline s oko 1.700 ha površine preda Zemaljskom poljoprivrednom dobru Zagreb radi osnivanja poljoprivredne ekonomije.[78]

Kolonizacija u selo Krndija u tzv. prvoj etapi nije provedena iz jednostavnog razloga, jer je tada čitavo selo bilo pretvoreno u logor. Nove kuće u Krndiji nisu nikad građene.[79] U Krndiji je samo rušeno, od kraja rata pa sve do naših dana.

73 Ž. Lekšić, Agrarne promjene u Đakovštini od dolaska Turaka do naših dana, str. 5. Od ukupno oduzetih 390.510 ha na području Hrvatske, mjesni agrarni interesanti dobili su 94.002 ha (24,1%), kolonisti 47.109 ha (12,1%), a ostalo je uglavnom ostalo u državnom vlasništvu. Zemlja je dodjeljena seljacima bez zemlje ili onima s nedovoljno zemlje. Prigodom dodjeljivanja imali su prednost seljaci koji su bili borci, invalidi iz rata od travnja 1941., obitelji i siročad poginulih boraca te žene i obitelji žrtava fašističkog terora. Usp. M. Maticka, Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948., str. 134.-135. i 143.

74 M. Maticka, Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948., str. 127.

75 HDA, fond Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Narodne Republike Hrvatske, svež. 5. Rješenje ministra poljoprivrede i šumarstva Stjepana Prvčića, Zagreb, 30. XI. 1946. "Za upravu nepodjeljenog zemljišta Zemljišnog fonda na području Gorjana, Tomašanaca i Krndije u kotaru Đakovo s površinom od oko 4000 kat. jutara osniva se posebna 'Uprava zemljišnog fonda Krndija' /.../". Usp. M. Maticka, Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948., str. 112.

76 M. Maticka, Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948., str. 115.-116.

77 Isto, str. 112. i 127. Neznajući da se radi o bivšem njemačkom selu, koristeći isključivo poslijeratnu službenu dokumentaciju, Matickini su navodi poluistiniti.

78 Isto, str. 112.

79 Potpis pod fotografijom Krndije "Dio novoizgrađenog kolonističkog naselja u Krndiji, kotar Đakovo, 1947. godina" koju objavljuje M. Maticka, Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948., S.p., ne odgovara stvarnom stanju. Radi se, naime, samo o obnovljenim njemačkim kućama u Krndiji.

Razvojem događaja i stjecajem okolnosti življenja u tom nekada uglednom i vrlo uzornom selu život nije nastavljen. Još potkraj rata 1944. godine oštećena je crkva sv. Križa u napadu partizana na Krndiju. Nakon napuštanja sela od strane njemačkog stanovništva, kuće su opljačkane, oštećene i demolirane od lokalnog stanovništva. Devastacija je nastavljena u vrijeme trajanja logora u Krndiji tijekom 1945. i 1946. godine. Nakon ukidanja logora vlasti su počele naseljavati Krndiju kolonistima iz Like, Bosne i Hercegovine. Pokušaj kratke obnove krajem četrdesetih godina nije ostvaren. I od tada Krndija kao naselje nestaje polako, ali nezadrživo.

Krndija najprije potpada pod Zemaljsko poljoprivredno dobro Zagreb, a kasnije postaje vlasništvo Poljoprivredno industrijskog kombinata Đakovo. Seoski vrtovi su preorani, kuće jedna za drugom napuštene te rušene. Oštećena seoska crkva pretvorena je u spremište za kukuruz i žito, povremeno i umjetno gnojivo. Nagrižena ratom, čovjekovom nerazumnom rukom i zubom vremena, crkva Sv. Križa u Krndiji nepovratno propada. Selo Krndija danas progresivno nestaje. Preostala je tek nekolicina kuća u nekadašnjem središtu sela. Seosko groblje zapušteno je i devastirano. Logorski dio groblja u potpunosti je zapušten i neobilježen s tek po kojim nadgrobnim znakom zaraslim u šikaru i travu.[80] To je uglavnom sve što danas još postoji iza putokaza na kojem je upisano ime mjesta o kojem u poratnom razdoblju, sve do nedavno nije bilo poželjno govoriti.[81]

U većini kuće iseljenih Nijemaca u Đakovštini bile su ili "preko noći" opljačkane od stanovništva ili stvari zaplijenjene i oduzete od nadležnih vlasti. Novopridošli kolonisti koji su tijekom 1945. i 1946. godine i kasnije useljavali u kuće iseljenih Nijemaca zaticali su nerijetko prazne, oštećene ili demolirane kuće. Ilustrativan je primjer sela Drenja gdje su sve prazne njemačke kuće bile zbog

80 Općina Punitovci, pod koju danas potpada Krndija, pokrenula je u travnju 1995. godine inicijativu za obnovu crkve u Krndiji, groblja i postavljanja spomen obilježja žrtvama logora u Krndiji. Dopis (klasa: 350-01/95-01/01, ur. broj: 2121/05-02-03-95-1)) upućenog 24. travnja 1995. godine od strane pročelnika Općine Punitovci Nikole Milanovića Veleposlanstvu Republike Njemačke Odjel za kulturu Zagreb n/r g. Karsten Geier, kopija u posjedu autora. Usp. Mathias Stolz, Gemeinde Punitovci will Dorf Krndija erneuern. Ansuchen an die Botschaft der Republik Deutschland, Heimatbrief der Heimatortsgemeinschaft (HOG) Krndija-Kerndia. Jg. 11, Nr. 16, Graz, August 1996., str. 1.-2.

81 O sudbini sela Krndije nakon Drugog svjetskog rata, opširnije: Valentin Oberkersch, Donauschwäbisches Schicksal in Slawonien. Zur kirchweihfeier der Gemeinde Krndija, Neuland, Jg. 4, Nr. 18, Wochenschrift der Donauschwaben, Hrsg. Donauschwäbische Verlags-Gesellschaft m. b. H., Salzburg, 6. V.; 1951., str. 4.; Isti, Slawonische Ansiedlertragödie, Donauschwaben Kalender 1969, Donauschwäbischer Heimatverlag, Aalen, 1968., str. 39-44.; P. Lucić, Nav. dj., str. 21.; Vladimir Geiger, Kratka povijest sela Krndije, Đakovački vezovi. Jubilarna revija 1967-1991, Đakovo, 1991., str. 80.-81. (isti tekst objavljen je i u: Deutsches Wort/Njemačka riječ, Nr./br. 4-5, Zagreb, 1993., str. 22/23.-25.; objavljeno i pod naslovom Krndija selo kojeg više nema u: Slavonski narodni kalendar 1992, Izdavač "Plamen" grafičko poduzeće Slavonski Brod, Slavonski Brod, 1991., str. 132.-135.); Suzana Župan, Krndija-selo koje odmire. Na putu bez povratka, Glas Slavonije, Osijek, 20. VIII. 1993.; Suzana Župan, Darko Bartanić, Krndija-žrtva jedne ideologije. Selo koje umire, Glas Slavonije, Osijek, 9. V 1994., str. 34.; Isti, Das sterbende Dorf. Krndija-Opfer einer Ideologie, Heimatbrief der Heimatortsgemeinschaft (HOG) Krndija-Kerndia, Jg. 10, Nr. 15, Graz, November 1995., S.p. /2-3/.

Ostaci sela Krndije danas

pljačke nepogodne za stanovanje. Na osamdesetak kuća nije bilo prozora ni vrata, a podovi su bili uništeni ili odneseni.[82]

Kolonisti nisu promijenili samo etničku sliku područja u koja su došli nego i donijeli svoju kulturu i običaje. Na njemačka imanja kolonizirani su brđani iz pasivnih krajeva, potpuno nenaviknuti na organizirani rad. Prilikom dolaska u mnogim mjestima rušili su njemačke crkve, preoravali groblja, na parketima palili ognjišta, uništavali električne instalacije. Godinama je "dođošima" bilo potrebno da se priviknu na civilizaciju.

Brojidbeni pokazatelji (1948.-1991.)

U prvim poratnim godinama, na južnoslavenskim prostorima etnik Nijemac, Podunavski Nijemac (Švabo), Folksdojčer, Švabo i slično, kako je potomke njemačkih kolonista nazivao domaći slavenski živalj, s obzirom na duhovnu klimu i izrazite antinjemačke stavove, dobiva krajnje negativno značenje. Sudbina njemačke manjine, jednostrano i isključivo, vezana je uz propast Trećeg Reicha.[83]

82 Opširnije: Stanko Bartolović, Ivan Vrpoljac, Nikada ni naše stoto koljeno neće zaboraviti..., Zrin, Časopis za povijest, kulturu, i gospodarska pitanja Hrvatskog Pounja, Društvo prijatelja Zrina,Zagreb, god. 1, br. 1, Zagreb, 1992., str. 17.; Juraj Lončarević, Zrin kao opomena iz prošlosti za budućnost, Hrvatska Kostajnica i Zrin, Biblioteka Društva prijatelja Zrina Zagreb, knj. I, ur. Juraj Lončarević, Zagreb, 1992., str. 18.

83 Vremena koja su stvorila takve kolektivne traume treba pažljivije osvijetliti. Bila bi prava šteta i povijesna nepravda ne pojasniti i ovo razdoblje folksdojčerske povijesti na našim prostorima. Južnoslavenske historiografije, naime, do danas, ostale su dužne objasniti razloge okrutne amputacije njemačke manjine u

Sami Folksdojčeri, imali su i previše svojih problema. Naročito je bilo problema s malom djecom, koja osim njemačkog nisu znala govoriti hrvatski. Oni koji su ostali, u pravilu, nastojali su ne isticati svoje nijemstvo...

Sudbinu đakovštinskih Nijemaca treba prvenstveno sagledavati pomoću pokazatelja njihove naseljenosti na našim prostorima. Statistika ima u tome presudnu važnost. No, kako sve od 1931. do 1948. godine nije bilo popisa stanovništva, teško je realno prosuditi broj pripadnika njemačke manjine u Đakovštini u ratnim i prvim poratnim godinama.

Prvi je poslijeratni popis registrirao u novoj jugoslavenskoj državi samo 55.337 pripadnika njemačke nacionalne manjine (Austrijanci su na popisu 1948. uključeni u rubriku "Ostali"). U Hrvatskoj se na prvom poslijeratnom popisu 1948. godine Nijemcima deklarira 10.144 stanovnika, što u dovoljnoj mjeri objašnjava njihovo naglo brisanje s demografske karte naših krajeva.[84]

Demografi veliki gubitak Nijemaca objašnjavaju vojnim i civilnim žrtvama u ratu, zatim poratnim stradanjima u raznim vidovima interniranja i na prisilnom radu u Jugoslaviji, te masovnom emigracijom, nešto za vrijeme, a najviše pri kraju i po završetku Drugog svjetskog rata.[85]

Popis stanovništva 1948. godine, broji u kotaru Đakovo 47.596 stanovnika (grad Đakovo 8.890), od toga 418 Nijemaca. Uz grad Đakovo, gdje je popisano 29 Nijemaca, na popisu po selima Đakovštine (mjesnim narodnim odborima) izjasnilo se Nijemcima u: Bračevcima 2, Drenju 37, Đurđancima 1, Forkuševcima 18, Gašincima 2, Gorjanima 19, Ivanovcima Gorjanskim 7, Josipovcu Punitovačkom 2, Kešincima 6, Koritni 16, Mrzoviću 26, Nabrđu Velikom 5, Potnjanima 5, Punitovcima 78, Satnici Đakovačkoj 9, Selcima Đakovačkim 47, Semeljcima 13, Strizivojni 2, Širokom Polju 13, Tomašancima 6, Trnavi 16, Velikoj Kopanici 10, Viškovcima 50, Vrbici 12, Vrpolju 2 i Vuki 14. U ostalim selima Đakovštine nije popisan ni jedan Nijemac. Po zanimanju popisani Nijemci većinom pripadaju poljoprivrednicima (194), radnicima i učenicima (192), tek manji dio su zanatlije, trgovci i ostali,[86] što dovoljno govori i o socijalnoj i

---

socijalističkoj Jugoslaviji. Rado zastupaju tezu kako je većina Nijemaca evakuacijom u jesen 1944. godine sama odlučila o svojoj sudbini. Bez obzira, što je i to dio istine, to ne objašnjava politiku nove jugoslavenske vlasti prema njemačkoj skupini, niti postupke s onima koji su ostali.

84 Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, Knjiga IX, Stanovništvo po narodnosti, FNRJ, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1954., str. XIV. - XVI., 1.-183.

85 Demografi i povjesničari izvode zaključak o demografskom gubitku Nijemaca u Jugoslaviji, dakle, ukupnom broju iseljenih, umrlih i nerođenih većem od 460.000 ljudi, što je s obzirom na populaciju, bez presedana i u širim balkanskim okvirima. Oko 425.000 Folksdojčera vratilo se do 1948. godine (dragovoljno ili bilo protjerano) u svoju domovinu. Od toga, bilo je najviše Nijemaca iz Vojvodine (286.000) i Hrvatske (50.000). Usp. V. Geiger, I. Jurković, Što se dogodilo s Folksdojčerima?, str. 61.-64.; V. Geiger, Položaj njemačke manjine u bivšoj Jugoslaviji, str. 178.-180.

86 Usp. Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948 godine, str. 229. i 355.-356.

političkoj strukturi preostalih, odnosno onih koji se na prvom poratnom popisu u kotaru Đakovo izjasnili Nijemcima.

Po posljednjem popisu stanovništva Kraljevine Jugoslavije od 1931. godine, Nijemci su u Đakovštini činili iza Hrvata drugu po brojnosti nacionalnu skupinu/zajednicu (u sjeveroistočnoj Hrvatskoj: trokut Đakovo - Osijek - Vukovar bili su najbrojnija nacionalna manjina). Prema prvom popisu nakon Drugog svjetskog rata, veliko smanjenje broja Nijemaca u Đakovštini (općina Đakovo) je evidentno (od 22,7% 1931. godine do 0,8% 1948. godine). Smanjenje broja stanovnika ratnim stradanjem svih naroda i etničkih zajednica i odlaskom većine Nijemaca, nadoknađeno je novim useljavanjem prvih poratnih godina. Najviše je porastao broj Hrvata (od 55,2% 1931. godine do 82,4% 1948.) i to otprilike onoliko koliko je smanjen broj Nijemaca.[87]

Tablica : Broj Nijemaca, Hrvata, Srba i Mađara u kotaru Đakovo 1910., 1931. i 1948. godine

Kotar Đakovo	1910.		1931.		1948.	
Nijemaca	9.454	(20,0%)	12.016	(22,7%)	447	(0,8%)
Hrvata	27.288	(57,9%)	29.202	(55,2%)	46.562	(82,4%)
Srba	4.210	(8,9%)	5.405	(10,2%)	4.665	(8,3%)
Mađara	3.523	(7,5%)	3.059	(5,8%)	2.189	(3,9%)
Ukupno	47.168	(100%)	52.941	(100%)	56.486	(100%)

Izvor: Popis stanovništva 1910., 1931. i 1948. godine.

Već u vrijeme prvoga poslijeratnog popisa, zbog duhovne klime koju je agresivno propagirala nova vlast, izvjestan je broj Nijemaca "denacionalizirao" u Hrvate, Jugoslavene, Mađare i druge. Poznati su i slučajevi promjene prezimena... Djelomični razlozi neslaganja južnoslavenskih i njemačkih (folksdojčerskih) povjesničara, mogu biti u činjenici, koju posebno ističu demografi. Naime, ako je bilo manje izjašnjavanje Nijemaca za druge narodnosti, utoliko je bilo više žrtava i obrnuto. Greška može biti veća i u pogledu broja Nijemaca koji su emigrirali.

87 Opširnije: Stjepan Štetc, Promjena nacionalnog sastava istočne Slavonije i zapadnog Srijema i Bačke, Kolo, god. I, br. 5-6, Časopis za kulturu, umjetnost i društvena pitanja, Matica Hrvatska, Zagreb, 1991., str. 142.-143., 146.,151; Zoran Stiperski, Podunavski Nijemci u bivšoj Jugoslaviji-Naseljavanje i egzodus, Sbornik referatu 9. Severomoravského demografic-kého kolokvia (mezinarodni kolokvium k otàzkàm euroregionu Slezsko), Okresni Urad Bruntale, Bruntal - Opole, 1992., str. 134.-143.; Isti, Kretanje Nijemaca u istočnoj Hrvatskoj, Bačkoj i Srijemu, Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka, Zbornik, Matica Hrvatska, Zagreb, 1993., str. 143.-148. Dražen Živić, Temeljne značajke razvoja narodnosne strukture Istočne Hrvatske, Geografski horizont, god. XLI., br. 1, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 1995., str. 22.-23.

Mnogi govore o stalnom iseljavanju Nijemaca iz naših krajeva, i podižu granicu iseljavanja Nijemaca i na osamdesete godine, sve do naših dana. U početku je to bilo moguće samo preko liste Crvenog križa u sklopu programa spajanja obitelji, a od 1952. godine odobravalo se i pojedinačno iseljavanje. Usprkos kompliciranom i skupom postupku (pristojba je po osobi iznosila trostruki mjesečni osobni dohodak) većina preostalih Folksdojčera napustila je zemlju.[88]

U razvoju stanovništva Đakovštine u poslijeratnom razdoblju, nakon kraće poratne kolonizacije hrvatskog i srpskog stanovništva i dalje se nastavljaju tradicionalna spontana doseljavanja iz hrvatskih i bosansko-hercegovačkih krajeva. Važno je, međutim, da usporedno traju i iseljavanja koja su od 1953. godine nadalje bila brojčano značajnija te je migracijska bilanca bila negativna. U razdoblju od 1953. do 1961. godine manjak je iznosio oko 2.900 stanovnika, a u narednih deset godina blizu 4.700 stanovnika.[89] Indikativno je da je to razdoblje kada su svoj zavičaj napustili u većini preostali Nijemci Đakovštine. Koliko je točno Nijemaca i osoba njemačkog podrijetla iselilo iz Đakovštine u poratnom razdoblju od početka pedesetih godina, teško je sa sigurnošću navoditi, zbog nedostupnosti (ili nepostojanja) vjerodostojnih pokazatelja, ali je zasigurno njihov broj u ukupnom broju iseljenog đakovštinskog stanovništva znatan.

Popis stanovništva 1953. godine bilježi uvećanje broja iskazanih Nijemaca (u Hrvatskoj Nijemaca 11.242, Austrijanaca 749; u Jugoslaviji 60.536 Nijemaca i 1.459 Austrijanaca).[90] Mnogi koji su se na prvom poratnom popisu nacionalno iskazali, zbog realnog straha, drugačije a ne Nijemcima, ponovno se iskazuje Nijemcima. Razlog tomu nije samo popuštanje antinjemačkog raspoloženja i stavova vlasti, već vjerojatno i otvorena mogućnost da osobe njemačkog imena i nacionalnog opredjeljenja mogu napustiti zemlju, odnosno dobiti ulazak u Njemačku, Austriju ili, pak, neku drugu zapadnoeuropsku ili prekomorsku zemlju. Tu mogućnost koriste tada i mnoge stvarno pohrvaćene osobe njemačkog prezimena.

Uvećanje broja Nijemaca 1953. godine prisutno je i u Đakovštini. U kotaru Đakovo popis broji 1.028 Nijemaca. Po općinama, uz grad i općinu Đakovo (85), povećanje je zamjetno u svim općinama Đakovštine: Bračevci (26), Drenje (106),

---

88 Prema njemačkim podacima, između 1950. i 1977. godine iz Jugoslavije je iselilo 85.860 Nijemaca, što je mnogo više od ostalih zemalja na jugoistoku Europe (Mađarska, Rumunjska); usp. Ludwig Schumacher, Aussiedler aus den Südosteuropäischen Staaten von 1950 bis 1970, Donauschwaben Kalender 1979, Aalen, 1978., str. 83. Približan broj iseljenih iz pojedinih republika, područja, općina i mjesta, dobivamo uvidom u popise stanovništva od 1948. godine na dalje.

89 Opširnije: Miroslav Sić, Đakovački kraj, u: Geografija SR Hrvatske, knj. 3, Istočna Hrvatska, Institut za geografiju Sveučilišta u Zagrebu/Školska knjiga, Zagreb, 1975., str. 170.-171.

90 Popis stanovništva 1953, knjiga XI, Starost, pismenost i narodnost. Podaci za opštine prema upravnoj podeli u 1953 godine, Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1960.

Đakovo vanjsko (278), Gašinci (69), Gorjani (72), Levanjska Varoš (8), Punitovci (108), Semeljci (105), Trnava (19), Velika Kopanica (10), Vrbica (69), Vrpolje (14) i Vuka (59).[91]

Svaka narodna zajednica posjeduje u sebi trajne duhovne, socijalne i ljudske vrijednosti, kao i neprocjenjiv dar kolektivne individualnosti i posebnosti. Stoga se svaka narodna skupina upinje održati svoju egzistenciju i nastoji ostvariti svoje kulturne, gospodarske i političke mogućnosti. Za Nijemce (i Austrijance), postojale su samo dvije mogućnosti: iseliti što prije, ili se asimilirati. Većina je izabrala prvo rješenje, i svaki naredni popis stanovništva bilježio je njihov brojčani pad.[92]

Stvarno nepriznavanje Nijemaca i Austrijanaca, kao nacionalne manjine, potvrđeno je time što oni nikada u socijalističkoj Jugoslaviji nisu dobili svoje škole na materinjem jeziku, a niti druge kulturne institucije. Uz to, oduzete su im kao Nijemcima (i Austrijancima) sve građanske i političke slobode.

Zanimljivu sliku života preostalih Nijemaca Đakovštine donosi hrvatski književnik Josip Palada, koji u nekoliko pripovjedaka i romana opisuje poratno Đakovo i Đakovštinu. Paladina memoarska literatura vrijedna je u oslikavanju dvaju svjetova, doseljenika i starosjedilaca, života Nijemaca koji su ostali u starom zavičaju. Uz prikaz života, običaja i govora preostalih Nijemaca, Palada donosi i navode o odlasku (iseljavanju) njemačkog stanovništva iz zavičajnih sela u Njemačku i Austriju, domovinu predaka.[93]

Prema popisima stanovništva 1971. godine u općini Đakovo iskazalo se Nijemcima 83 osobe (ili 0,15%), Austrijancima 3 osobe (ili 0,01%) (od ukupno 54.032 stanovnika). Godine 1981. popis bilježi u đakovačkoj općini 61 Nijemca (ili 0,12%) i Austrijanca 0 (ili 0,00%) od ukupno 52.349 stanovnika . Naredni popis iz 1991. godine u Đakovštini, (općina Đakovo) bilježi daljnji pad broja

91 Isto, str. 467.

92 Tako popis iz 1961. godine bilježi u Hrvatskoj 4.214 Nijemaca i 510 Austrijanaca (u Jugoslaviji 12.785 Nijemaca i 852 Austrijanaca); 1981. godine 2.175 Nijemaca i 267 Austrijanaca (u Jugoslaviji 8.712 Nijemaca i 1.402 Austrijanaca); usp. Popis stanovništva 1961., knjiga VI., Vitalna, etnička i migraciona obeležja. Rezultati za opštine, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1967.

93 Josip Palada (Dograde kraj Trogira, 1935.), nakon rata u dobi od 11 godina s roditeljima i braćom u kolonizacijskom valu seli u Slavoniju, nastanjuje se u Vučevce 1. svibnja 1946. godine. Tu završava osnovno školovanje, da bi sedmoljetku nastavio u Đakovu, a srednju školu u Osijeku. Prema njegovim riječima ostalo je u selu Vučevcima oko 10 Švaba. Iz tih poratnih dana, datiraju i Paladina zapamćenja obrađena u nekoliko knjiga. Vidi: Josip Palada, Lutke, CKDO, Zagreb, 1974. (pripovjetke); Isti, I tad umre dan, Mladost, Zagreb, 1979. (pripovjetke); Isti, Miris majke, Spektar, Zagreb, 1985. (roman); Isti, Kad smo bili mali, Školske novine, Zageb, 1991. (pripovjetke). Opširnije: Vladimir Geiger, Nijemci (Švabe) Đakovštine nakon Drugog svjetskog rata u djelima književnika Josipa Palade, Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice /VDG Jahrbuch 1997, Njemačka narodnosna zajednica/ Volksdeutsche Gemeinschaft, Zagreb, 1997. (u tisku).

Nijemaca na 38 osoba (ili 0,07%), i 1 Austrijanca (ili 0,00%) od ukupno 52.954 stanovnika.[94]

Posljednji popis stanovništva iz 1991. godine svjedoči da su Nijemci i Austrijanci gotovo u potpunosti nestali iz demografske slike Đakovštine. Po naseljima možemo ih naći tek u Đakovu (12 Nijemaca) i u nekim selima (25 Nijemaca i 1 Austrijanac). Ilustracije radi, Nijemce po selima nalazimo u Budrovcima (3), Gašincima (7), Gorjanima (2), Jurjevcu Punitovačkom (1), Kuševcu (2), Mandićevcu (3), Mrzoviću (1), Potnjanima (1), Selcima Đakovačkim (2), Semeljcima (1) i Viškovcima (3). U selu Forkuševci popisan je 1 Austrijanac.[95]

Tabela: Stanovništvo Đakovštine od 1931. do 1991. godine.

God.	Ukupno	Nijemci + (Austrijanci)	%
1931.	52.941	12.016	22,70
1948.	47.596	418[1]	0,88
1953.	58.792	1.028[2]	1,75
1961.	48.564[3]	____4	____
1971.	54.032	83 +(3)	0,16
1981.	52.349	61 +(1)	0,12
1991.	52.954	38 +(1)	0,07

Izvor: Popisi stanovništva 1931., 1948., 1953., 1961., 1971., 1981., 1991. god.

Opaska : [1] Austrijanci iskazani skupno u rubrici "Ostali i nepoznato".

[2] Austrijanci iskazani skupno u rubrici "Ostali nesloveni".

[3] Posebno iskazana općina Đakovo (41.912) i Općina Levanjska Varoš (6.652).

[4] Nijemci i Austrijanci iskazani skupno u rubrici "Ostali i nepoznato".

U starom zavičaju, danas živi tek neznatan broj Nijemaca (i Austrijanaca), uključujući i Kriptonijemce.[96] Nesporno je, danas ne možemo naći u Hrvatskoj

94 Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospo-darstava 31. ožujka 1991. Stanovništvo prema narodnosti, po naseljima. Dokumentacija 881, Republika Hrvatska, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1992., str. 28.-29. (podaci po općinama. Popisi 1971, 1981. i 1991. godine).

95 Isto, str. 90.-91.

niti jedno njemačko selo, zaselak ili, pak, cjelovitiju skupinu na nekom području. Ipak, važno je naglasiti, uz znatan broj stanovnika njemačkog podrijetla, o čemu uglavnom najbolje svjedoče prezimena (ne zaboravimo, prezime je selilački spomenik !) koje je u potpunosti asimilirano u većini hrvatski narod, u Hrvatskoj je i izvjestan broj takozvanih Kriptonijemaca. Oni Nijemci koji i danas žive u Hrvatskoj raspoređeni su vrlo disperzirano, uglavnom po gradovima, s naglaskom na ranija njemačka središta i naseobine. Ostale su, zaista, samo "krhotine".[97]

Epilog

Stotine tisuća Podunavskih Nijemaca koji su napustili jugoistočnu Europu, Jugoslaviju i Hrvatsku, na razne su načine vezani za svoju postojbinu. Zarana su u Njemačkoj, Austriji i drugim zemljama poratne folksdojčerske dijaspore (SAD, Kanada, Argentina, Brazil, Australija...) stvorili udruženja (primjerice: Bund Donauschwäbischer Landsmannschaften, Verein Haus der Donauschwaben, Landsmannschaft der Donauschwaben aus Jugoslawien) koja njeguje njihovu specifičnu kulturu, koja je zbog preplitanja sa slavenskom i jugoistočnoeuropskom kulturom ponešto drukčija od one koja se razvila u matičnim zemljama (Austrija i Njemačka). Običaj je da se organiziraju pučke i crkvene svečanosti kakve su prije pola stoljeća i na našim prostorima okupljale njemačku manjinu.

Ipak, u posljednje je vrijeme prisutna činjenica, da je pripadnike njemačke etničke zajednice koji su živjeli u starom kraju sve manje. Oni koji su samo rođeni ili proživjeli tek prve godine svoga života u "starom kraju" uglavnom većinom nemaju interesa za takve aktivnosti, a usuđujemo se tvrditi ni želje za očuvanjem podunavskošvapske etničke samobitnosti i u potpunosti su integrirani i kulturno i jezično u njemačku, austrijsku ili neku drugu naciju zemlje u kojoj sada žive. Izuzetak su donekle iseljeni Nijemci izvan njemačkog i engleskog govornog područja, napose brojčano značajna skupina u Brazilu, među kojima ima i znatan broj Nijemaca iz Đakovštine.[98]

96 Kriptonijemcima nazivamo one pripadnike njemačke manjine, koji se iz raznih razloga (političkih ili nekih drugih) na popisima stanovništva i javno ne izjašnjavaju Nijemcima (iako se tako osjećaju), nego drugčije.

97 Tako u popisima stanovništva 1961., 1971., 1981. godine broj Nijemaca u postocima ne prelazi u Hrvatskoj 0,1%, a Austrijanaca 0,0%. Prema popisu stanovništva Republike Hrvatske u 1991. godini, taj omjer ostaje nepromijenjen (Nijemci 0,1%, Austrijanci 0,0%). Po općinama Nijemci su najzastupljeniji s 0,1% (primjerice: Đakovo, Vinkovci, Valpovo, Slavonski Brod, Požega...), do 0,2% (Daruvar, Pakrac, Osijek, Vukovar). Izuzetak je činio, i iskakao sa 0,8% Beli Manastir. O Nijemcima i Austrijancima u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata (i danas) vidi: Vladimir Geiger, Nijemci i Austrijanci u Hrvatskoj od 1945. do danas, Časopis za suvremenu povijest, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, god. 28, br. 1-2, 1996., str. 227.-233. I tamo navedena literatura.

98 O Podunavskim Švabama u Brazilu: Max Frösch, Guarapava-Brasilien, Hrsg. Schweizer Auslandshilfe, Donauschwäbische Beiträge 28, Pannonia-Verlag, Freilassing, S.a.; Anton Hochgatterer, Entre Rios. Donauschwaben Siedlungen in Brasilien, Donauschwäbische Beiträge 84, Hrsg. Haus der Donauschwaben,

Mnogi od iseljenih Nijemaca redovito do danas posjećuju svoja zavičajna mjesta. Katharina Gollia r. Hettrich i njena sestra Maria Hoppe r. Hettrich na grobu svoga oca Adama Hettricha u Gašincima, listopad 1996.

Udruženja iseljenih Nijemaca s istoka i jugoistoka Europe, od poratnih godina do naših dana, objavljuju niz knjiga o starom kraju. Danas gotovo da i nema naselja u kojemu su nekada živjeli Nijemci kojemu nije posvećena posebna monografija. I đakovštinski Nijemci, okupljeni su u tzv. "Domovinske mjesne zajednice" (Heimatortsgemeinschaft). Najveće i najaktivnije zajednice đakovštinskih Nijemaca u proteklih pola stoljeća bile su HOG Tomaschanzi -Gorjani-Ivanowzi, HOG Krndija, HOG Drenje-Drenjski Slatinik-Mandićevac-Pridvorje, HOG Semelzi-Keschinzi, HOG Vischkovzi, HOG Satniza i HOG Gaschinzi.

Đakovštinske Domovinske mjesne zajednice organiziraju manje-više redovite susrete ("Heimattreffene"). Najveći poratni zajednički skup đakovštinskih Nijemaca (svih mjesnih zajednica) održan je u ljeto 1984. godine na

Salzburg, 1986. Među iseljenim Nijemcima u Brazilu, istakao se napose Đakovštinac Mathias Leh (Tomašanci, 1937.-Vitoria-Entre Rios, Parana, 1994.). Svojom djelatnošću postao je u poratnom razdoblju među Podunavskim Nijemcima jedan od najpoznatijih i najutjecajnijih Nijemaca. Od 1966. do smrti predsjednik je njemačke zemljoradničke zadruge "Agraria" u državi Parana. Dobitnik je mnogih visokih brazilskih, njemačkih i podunavskošvapskih priznanja i odlikovanja. Sindelfingen-Maichingen, 25. Oktober 1994. Mathias Leh is tot, Mitteilungen für die Donauschwaben in der Bundesrepublik Deutschland, Jg. 40, Nr. 14/15, Eggenstein-Leopoldshafen, 15. VII/1. VIII 1994., str 1.-2; Heimatbrief für Gorjani-Tomaschanzi-Iwanowzi, Nr. 58, str. 4.

četrdesetgodišnjicu napuštanja zavičaja u Grazu (Austrija). Na Heimattreffenu pod geslom "40 Jahre fern der Heimat" okupilo se oko 2.000 Nijemaca Đakova i Đakovštine.[99]

Đakovštinske Domovinske mjesne zajednice, objavljuju tzv. "Zavičajne knjige" (Heimatbuch)[100] o starom kraju.[101] Od "zavičajnih knjiga" za Đakovštinu izdane su tako monografije/zbornici za Satnicu.[102] Tomašance, Gorjane i Ivanovce,[103] Krndiju,[104] Viškovce,[105] Kešince i Semeljce[106] te Drenje, Drenjski Slatinik, Mandićevac i Pridvorje.[107]

---

99 Inicijativno (cirkularno) pismo za skup Josefa Wernija iz 1983. godine ("An einen Landsmann aus dem Bezirk Djakovo 'Djakovština'"), pozivnice i program skupa ("Großes Heimattreffen Djakovo und Umgebung am 25. August 1984 in Graz-Putingam, Triestertraße 361. Erweitertes Heimattreffen unter dem Motto '40 Jahre fern der Heimat'") i izvješće sa skupa ("Bericht. Erweitertes Heimattreffen unter dem Motto '40 Jahre fern der Heimat'. Das große Heimattreffen der Landsleute aus dem früheren Bezirk Djakovo-Slawonien") u posjedu autora. Usp. KR/Konrad Reiber/,Auch 40 Jahre danach belasten böse Erinnerungen unsere Psyhe. 1650 Landsleute beim Heimattreffen des Bezirkes Djakowo in Graz, Steiermark, Der Donauschwabe, Aalen, 21. X. 1984., str. 6. U povodu skupa izrađena je i jubilarna spomen značka; vidi: Vladimir Geiger, Folksdojčerska značka i medalja za Đakovo i Đakovštinu, Numizmatičke vijesti, god. 32, br. 32, Zagreb, 1990., str. 97.-99. Isti tekst objavljen i u Đakovački vezovi. Prigodna revija 1995., Đakovo, 1995. str. 73.

100 "Zavičajne knjige" su posvećene ponajprije uspomenama iseljenih Nijemaca na stari zavičaj, a ne povjesnom istraživanju, iako sadrže dosta gradiva, napose za demografiju, etnologiju, zanimljivh starih fotografija, starih planova i karata. Izrađene su uglavnom po istoj shemi: nacrt povijesti (za novije doba većinom ne po izvorima ili literaturi, nego po sjećanju), priče, dosjetke, crtice iz zajedničke prošlosti, popis njemačkih obitelji... Od tih izdanja ne može se uvijek očekivati povijesna objektivnost. Uza sve "zavičajne knjige" su važna i nenadoknadiva i nezaobilazna literatura o Nijemcima na našim prostorima.

101 Usp. Vladimir Geiger, Slavonija u podunavskošvapskoj historiografiji, Osječki zbornik, br. XXI, Muzej Slavonije Osijek, Osijek, 1991.(1995.!), str. 339.-342; Isti, Njemačke "zavičajne knjige" za Đakovštinu, Đakovački vezovi. Jubilarna revija 1967-1991., Đakovo, 1991., str. 79.; Isti, Njemačke "Zavičajne knjige" za Đakovštinu, Historijski zbornik, god. XLV (1), Zagreb, 1992., str. 352.-353.; Isti, Njemačke "Zavičajne knjige" kao izvor podataka za povijest sporta u Đakovu i Đakovštini do 1945. godine, Povijest sporta, god. XX, br. 80, Savez za fizičku kulturu Hrvatske, Zagreb, 1989., str. 331.-335.; Isti, Osvrt na monografiju o Semeljcima i Kešincima, Sjećanje na stari zavičaj. Anton Utri, Johann Schnapper, Heimatbuch Semelzi und Keschinzi, Đakovačke novine, god. I, br. 3, Nezavisni dvotjednik Đakova i Đakovštine, Đakovo, 15. 10. 1993., str. 16.; Isti, Monografija o Semeljcima i Kešincima. Anton Utri, Johann Schnapper: Heimatbuch Semelzi und Keschinzi, Slavonski narodni godišnjak 1994., Grafičko-trgovačko poduzeće "Tipografija" d.d. Đakovo, Đakovo, 1993., str. 64.-65.;Isti, Zavičajna knjiga Đakovštine, Putujući Slavonijom, br. 13, Privlačica, Vinkovci, kolovoz/listopad 1996., str. 35.-36.

102 Stefan Stader (Hrsg.), Satnitz (Djakovačka Satnica).Eine gemischtsprachige Gemeinde in Slawonien/Jugoslawien, S.l. /Kaiserslautern/, 1972.

103 Josef Werni, Konrad Reiber, Josef Eder (Hrsg.), Heimatbuch Tomaschanzi-Gorjani. Zur Erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien, Donauschwäbische Beitrage, Band 63, Ruit bei Stuttgart, 1974.

104 Matthias Stolz (Red.) Krndija Heimatbuch. Slawoniendeutsches Dorf ausgelöscht, Hrsg. Komitee der Heimatortsgemeinschaft Krndija, Graz, 1987.

105 Johann Possert (Hrsg.), Viškovci Heimatbuch. Zur Erinnerung an ein kleines Bauerndorf, Eigenverlag, Lieboch, 1989.

106 Anton Utri, Johann Schnapper (Red.), Heimatbuch Semelzi und Keschinzi. Zur Erinnerung an unsere einstigen Heimatdörfer, Hrsg. Komitee der Heimatortsgemeinschaften Semelzi und Keschinzi, Graz-Linz, 1992.

107 Stefan Sehl (Red.), Unvergessene Heimat der Donauschwaben. Großgemeinde Drenje, Slatnik-Manditschevac-Pridvorje in Slawonien, Hrsg. Heimatortsgemeinschaft der Großgemeinde Drenje, Reutlingen, 1994.

Nositelji organiziranja i okupljanja, većinom su intelektualci, učitelji, svećenici i drugi. Preko tzv. "zavičajnih pisama" (Heimatbrief) Domovinske mjesne zajednice obavješćuju sunarodnjake o događajima u zajednici (smrti, obljetnice, susreti i sl.).[108] Znatnu ulogu u povezivanju i očuvanju uspomena na stari kraj, zajednički život u prošlosti i povijest svojeg etnikuma, imaju i brojne publikacije i novine, od kojih je najpoznatiji, najpopularniji i najčitaniji podunavskošvapski tjednik "Der Donauschwabe".[109] Osim toga, niz je i drugih napisa, ili publikacija različitih zamisli i vrijednosti. Pretežito su to radovi publicističko-memoarskog karaktera posvećenih uspomeni na stari zavičaj.[110] Osnovno raspoloženje svih izdanja je nostalgija za izgubljenim zavičajem.[111] Mnogi od njih redovito do danas posjećuju svoja zavičajna mjesta, svoje konfiscirane kuće, groblja i druge spomenike svojih predaka.

Nakon svega, za našu stvarnost važno je saznanje što je bivša Jugoslavija, a time i Hrvatska, Slavonija i Đakovština izgubila protjerivanjem i nestankom Nijemaca, ali ne samo u materijalnom smislu.

---

108 Od đakovštinskih domovinskih mjesnih zajednica, najaktivniji u redovitom izdavanju/tiskanju "zavičajnih pisama" su HOG Gorjani-Tomaschanzi-Iwanowzi (od 1971. do 1995. godine 50 brojeva) i HOG Krndija (od 1985 do 1996. godine 16 brojeva). I druge đakovštinske Domovinske mjesne zajednice povremeno izdaju "zavičajna pisma". U poznavanju poratnog života i sudbine pripadnika zajednica "zavičajna pisma" su od neprocjenjive vrijednosti. Izdavana su u rasponu od najobičnijih informativnih cirkularnih pisama (primjerice: HOG Drenje-Slatinik-Mandićevac-Pridvorje, HOG Gašinci) do tiskanih ilustriranih biltena (HOG Krndija) ili manjih brošura (nekoliko "zavičajnih pisama" HOG Gorjani-Tomaschanzi-Iwanowzi).

109 Der Donauschwabe, Bundesorgan der Heimatvertriebenen aus Ju-goslawien, Rumänien und Ungarn, Donauschwäbischer Heimatverlag, Aalen.

110 Usp. primjerice: Adam Gärtner, Fasching in Djakowatschka Satnitza. Schön war die Jugendzeit, sie komm nicht mehr..., Der Donauschwabe, Jg. 22, Nr. 4, Aalen, 23. I. 1972., str. 7.; Isti, Ried in Oberösterreich-die zvieite Heimat der Satnitzer, Der Donauschwabe, Jg. 21, Nr. 20, Aalen, 16. V. 1971., str. 7; Isti, Anekdoten aus Slawonien. Die auch in Satnitz an den langen Winterabenden erzählt wurden, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice /VDG Jahrbuch 1995, Njemačka narodnosna zajednica/Volksdeutsche Gemeinschaft, Zagreb, 1995., str. 229.-230; Martin Mayer, Familie Wieland: Die ersten Donauschwaben in Gosheim, Die Donauschwaben und deren Eingliederung in Gosheim, Hrsg. Landsmannschaft der Donauschwaben in Gosheim, 1989., str. 195.-196. Tomaschanzi in der Djakowschtina, Neuland, Jg. 4, Nr. 36, Salzburg, 9. IX. 1951., str. 4.; Kešinci in Slawonien, Neuland, Jg. 4, Nr. 43., Salzburg, 28. X. 1951., str. 4; Valentin Oberkersch, Hoch über der Djakowschtina. Kurzer Rückblick auf d. bosnisch-syrmische Diözese u. d. Bischoffssitz Djakovo, Der Donauschwabe, Jg. 13, Nr. 22, Aalen, 2. VI. 1963., str. 5; Lorenz Stolz, Lebens Betrachtungen des Lorenz Stolz, Eigenverlag, München, 1974.; Matthias Stolz, Das grosse Feuer. Die Geschichte eines deutschen Dorfes in Ostslawonien, Österreichische Landsmannschaft, Eckartschriften, Heft 87, Wien 1983.; Isti, Zwischen Traum und Wirklichkeit, Edition Strahalm, Buchverlag, Graz, 1996.; Isti, Gewitter im Schnitt, Donauschwaben Kalender 1995, Aalen, 1994., str. 132.-135.

111 Problematiku čežnje za domovinom (Heimweh) kod iseljenih đakovštinskih Nijemaca, obradila je na primjerima Nijemaca iz Tomašanaca koji danas žive u Austriji (Graz i okolica, okolica Salzburga) i Njemačkoj (Sindelfingen i okolica Tübingena) Marina Kurtz u diplomskom radu naslov-ljenom "U životu se nijedne domovine ne treba bojati-domovina u kongitiv-nom sustavu prognanice Resi W. Donaušvabice" obranjenom na Odsjeku za etnologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu 1993. godine. Skraćena verzija je objavljena pod nešto izmjenjenim naslovom: Marina Kurtz, Povijesne analize slijepe su bez pripovijedanja. Domovina u životnoj priči prognanice Resi W., Donaušvabice, Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas, Zbornik, str. 131.-160.

SUMMARY

THE GERMANS OF ĐAKOVO AND THE SURROUNDING AREA AFTER THE SECOND WORLD WAR

The text deals with the history and position of German ethnic minority (Volksdeutscher G; folksdojčer Cr) in Đakovo and the surrounding area after the Second World War. Along with other relevant and inevitable problems from the postwar history of German ethnic group in Đakovo and Đakovo-area, which resulted from newly created political circumstances, the author comments particularly on the situation of German population who stayed in the homeland after the war. Untill the end of the Second World War Germans made, next to Croats, the second largest ethnic group in the population of Đakovo and the surrounding area. Basing his conclusions on authentic archival material, press and literature, the author presents polizical, cultural, demographic and other issues from the history of German ethnic group in Đakovo and the surrounding area from the Second World War up to the present time.

ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE (1997) str. 141-164

UDK: 312.1/3. (497.5 Đakovština) »1857./1991.«

Kratki osvrt na pojedine karakteristike i probleme stanovništva Đakovštine

MARIJA AUGUSTINOVIĆ, prof.
II. gimnazija, Osijek

SAŽETAK

Na osnovi posebnih prirodnih osobina i društvenih karakteristika u ovom radu izdvojene su općine prigorske i ravničarske Đakovštine, te grad Đakovo u okviru kojih se primjenjuju definirani i proučavani problemi stanovništva Hrvatske uz sakupljenu statističku građu u izvornom i prerađenom obliku.

Uvod

Zadnjih godina jako se puno govori i piše u okviru različitih struka i zanimanja o problemima demografskih kretanja u Hrvatskoj. Svi smo manje-više upoznati da je Hrvatska unutar bivšeg jugoslavenskog prostora imala najnepovoljnije demografske prilike, koje obilježava polarizacija stanovništva s velikom koncentracijom stanovništva u velikim gradskim centrima i regijama, i s gubljenjem stanovništva, tj, demografskim pražnjenjem u većini prostora Hrvatske. Približavanjem »nultom prirastu« Hrvatska je zakoračila u postranzicijsku fazu a posljedica je prirodnog pada stanovništva, tj. ujednačeno niske stope nataliteta i prirodnog priraštaja uz visoke stope mortaliteta, tako da nema ni prostu reprodukciju stanovništva. Naglo starenje stanovništva sužava demografske temelje i širenje depopulacijskih procesa postala je naša stvarnost, a

u budućnosti to će donijeti još više problema, uglavnom socijalne i ekonomske prirode.

Hrvatska je u poslijeratnom periodu imala stalno ekonomsku emigraciju u inozemstvo i jako preseljavanje stanovništva na relaciji selo-grad, koji je rezultirao naprasnom urbanizacijom velikih makroregionalnih centara i svim problemima koji su vezani uz stihijsku urbanizaciju. Uzrok emigracija i velikih preseljavanja sela u grad objašnjavamo neskaldom razvoja industrije i poljoprivrede. Industrijski razvoj bio je izjednačen s gospodarskim i postao je nositelj općeg razvoja, koncentriran u velikim gradovima. To je bilo pogrešno jer je nositelj razvoja trebala biti industrija koju prati razvijena i intenzivna, a ne zapostavljena poljoprivreda. Usprkos stalnoj emigraciji Hrvatska je imala pozitivnu migracijsku bilancu, tj. stalno se pomlađivala doseljenim, uglavnom mladim stanovništvom iz BiH.

Hrvatska zadnjih godina provodi poticajnu ili pronatalitetnu populacijsku politiku kao i većina europskih zemalja, s naglaskom i davanjem prednosti prostorima nastradalim u ratu, a koji su i prije rata bili demografski poluprazni.

Gledajući iz perspektive stanovnika Đakova, manjeg grada, čini nam se da su ti problemi daleko od nas jer smo stalno okruženi novim doseljavanjem i duboko u podsvijesti nam leži misao o Đakovštini kao tradicionalnom imigracijskom prostoru. Uz to imamo u vidu i spoznaju da su manji gradovi u Hrvatskoj najvitalniji nositelji bioreprodukcije stanovništva Hrvatske. No, krenemo li na bilo koju stranu iz Đakova, uočit ćemo u seoskom pejsažu elemente depopulacijskih i staračkih prostora. I onda nam se javi pitanje kako se moglo dogoditi da tako lijepe pejsaže, oranice i šume napusti toliko stanovništva, a naše srce ispuni se tugom i sjećanjem na neka stara vremena djetinjstva kada su sela bila puna života.

Cilj ovog rada je definirane i proučavane probleme stanovništva na republičkoj razini primjeniti na prostorno manjoj jedinici, tj. Đakovštini, te staviti na uvid statističku građu u izvornom i prerađenom obliku.

Đakovački kraj ili Đakovština - pojam i položaj

U geografiji postoji nekoliko načina izdvajanja regija i područja. Prvi i nezaobilazan način je princip homogenosti koji obuhvaća razlikovanja prostora na osnovi tipa reljefa, klime, tla i vegetacije. Na osnovi ovog principa prostor Istočne Hrvatske (Slavonije) ima osobine pravog panonskog i peripanonskog prostora. Đakovački kraj nalazi se na prijelazu panonskog u peripanonski prostor, te možemo izdvojiti ravničarsku i prigorsku Đakovštinu. Ravničarska Đakovština je dio pravog panonskog prostora koji u reljefnom smislu obuhvaća uzvišeniji i

ocjeditiji ravnjak od 100 m nadmorske visine i uski pojas aluvijalnih ravni i terasa Vuke na sjeveru i južne Bosutske nizine s pritocima Breznice, Kaznice i Jošave (manje od 100 m nadmorske visine).

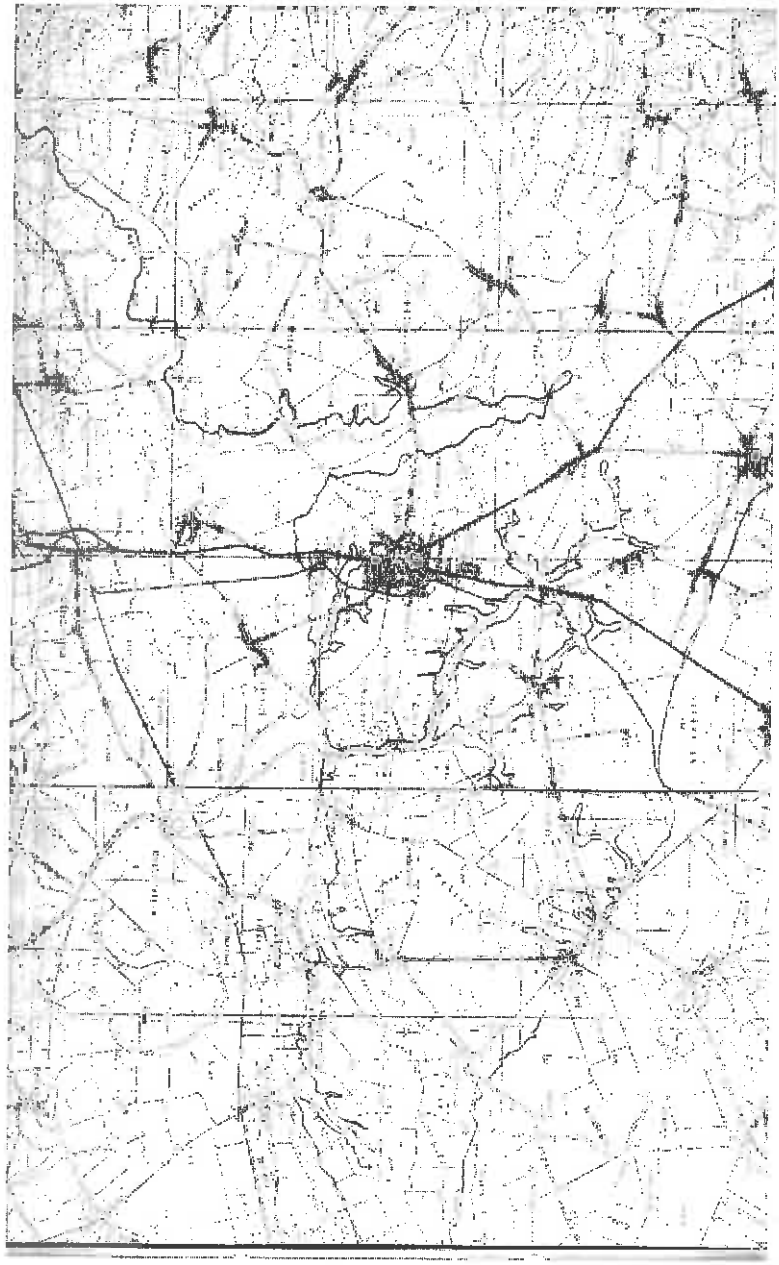

Slika 1.

Primarna vegetacija močvarnih šuma u nizinskom aluvijalnom dijelu je nestala i stvorila je, uz melioracije, kulturni pejsaž. Ekološki i poljodjelski povoljniji ravnjak s podzolastim zemljištima rano je privukao pučanstvo koje je iskorištavalo šumske površine, pa su do danas izvorne šume hrasta, graba i brijesta uglavnom nestale. Uz tla za poljoprivrednu proizvodnju na ravnjaku pogodovala je povoljna količina padalina (oko 736 mm) s max. u lipnju, tj. na prijelazu proljeća u ljeto. Na ravnjaku i prijelazu ravnjaka u aluvijalnu nizinu nastala su i prva naselja. Peripanonski prostor Istočne Hrvatske (Slavonije) pruža se od rijeke Ilove preko Psunja, Papuka, Požeške gore, Dilja i Krndije. Prigorska Đakovština je brežuljkast kraj na krajnjim obroncima Dilja i Krndije, koje odvaja riječni tok i dolina Breznice.

U povijesnom smislu Đakovština ili đakovački kraj je prostor crkvenog vlastelinstva kojemu su nakon odlaska Turaka i osnivanjem Vojne krajine oduzeta sela na jugu vlastelinstva: Mikanovci, Strizivojna, Vrpolje, Čajkovci, Andrijevci, Perkovci i Topolje. Strizivojna je nakon 1953. pripojena općini Đakovo, a ostala naselja danas su pod funkcionalnim utjecajem Slavonskog Broda, a Stari Mikanovci Vinkovaca. Općina Đakovo okupljala je kao mikroregionalni centar sva ostala naselja Đakovštine.

Nakon novog političko-teritorijalnog ustrojstva Hrvatske prostor bivše općine Đakovo podijeljen je na grad Đakovo i devet općina. U ovom radu zbog različitih trendova u naseljavanju, strukturi, broju stanovnika i demografskih kretanja izdvojena je ravničarska i prigorska Đakovština te grad Đakovo. Općine ravničarske Đakovštine su: Gorjani, Punitovci, Satnica Đakovačka, Semeljci, Strizivojna i Viškovci, a prigorske: Drenje, Levanjska Varoš i Trnava. Gradu Đakovu pripadaju: Selci, Piškorevci, Novi Perkovci, Budrovci, Đurđanci, Ivanovci, Kuševac i udaljenije Široko Polje.

Sela Šodolovci i Koprivna po novom teritorijalnom ustrojstvu sastavni su dio općine Semeljci. U ovom radu ona nisu uključena jer nikada nisu bila sastavni dio đakovačkog kraja, a funkcionalno su vezana za Osijek. Osim funkcionalne usmjerenosti prema Osijeku razlikuju se od đakovačkog kraja i po nacionalnom sastavu pučanstva u kome je većinsko srpsko stanovništvo, naseljeno uglavnom nakon Prvog svjetskog rata i kasnije.

Gustoća naseljenosti

Gustoća naseljenosti Đakovštine rezultat je uvjeta prirodne osnove i društveno gospodarskih kretanja. Povoljni prirodno-geografski uvjeti na ravnjaku za poljoprivrednu proizvodnju bili su u prošlosti faktor privlačenja i doseljavanja

stanovništva, tj. u agrarnom društvu Đakovština je bila vrlo privlačan prostor jer ima oranice i šume.

Današnja gustoća naseljenosti je 66,2 st./km, manja je od gustoće naseljenosti Hrvatske (84,0 st/km) i Istočne Hrvatske (80,4 st/km). Uzrok takve situacije je nebriga i nepovoljni društveno-gospodarski procesi koji su pratili naš kraj, ali isto tako i cijelu Hrvatsku nakon rata, kada je cilj bila industrijalizacija zemlje, a zapostavljena je poljoprivreda, naša primarna gospodarska grana. Veliki centri su privlačili mladu radnu snagu, a nedostatak ulaganja u prehrambenu industriju koja je logičan nastavak poljoprivredne proizvodnje, uz drvo i glinu našeg jedinog prirodnog bogatstva, dovodili su tijekom godina do sve rjeđe naseljenosti.

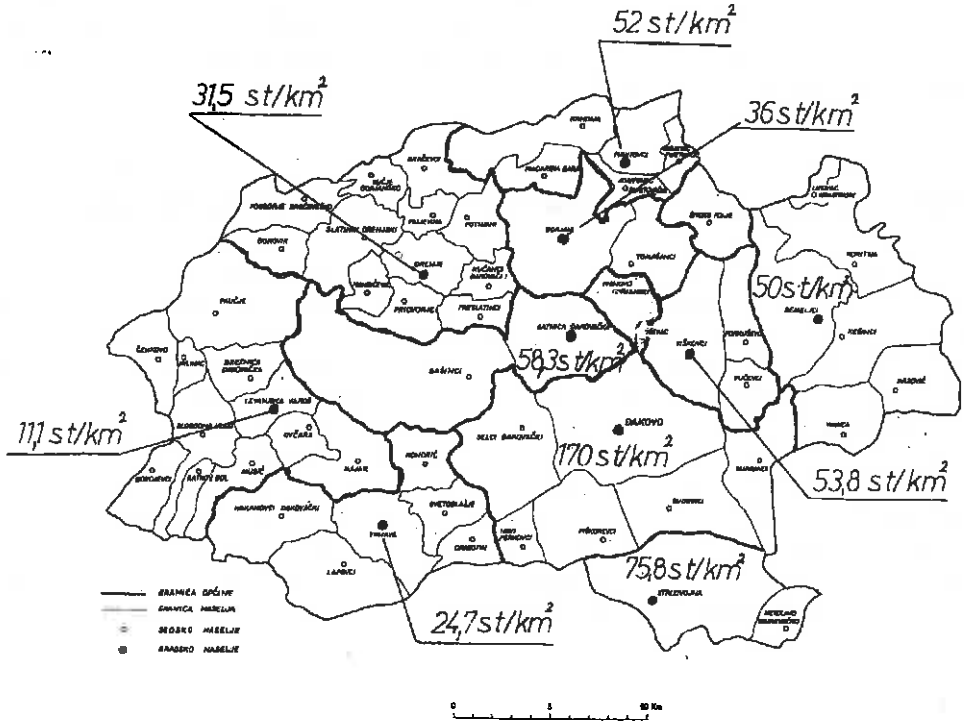

Grafikon 1. – Gustoća naseljenosti Đakovštine po općinama

U okvirima Đakovštine ističe se većom gustoćom grad Đakovo i pripadajuća okolna naselja sa 170 st./km. Znatno manja gustoća je u ravničarskoj s 52,5 st./km. Od tog prosjeka gušće je naseljena općina Satnica Đakovačka sa 58,3 st./km zbog blizine Đakova i Strizivojna sa 75,8 st./km zbog položaja na glavnom željezničkom pravcu.

Najniži prosjek naseljenosti s 36,1 st./km ima općina Gorjani. Prigorska Đakovština s 22,2 st./km svrstava se u rjeđe naseljene prostore Hrvatske. Posebno je uočljivo 11,1 st./km u općini Levanjska Varoš što je posljedica dugotrajnog perifernog i izoliranog položaja toga prostora u odnosu na Đakovo.

Iz ovih podataka vidljivo je da će se prostorna polarizacija (koncentracija stanovništva u Đakovu i iseljavanje iz agrarnih prostora) nastaviti i u budućnosti, te da će biti još izraženija jer ostavlja ostarjeli, neproduktivan i u trendu izumiranja agrarni prostor. Problem revitalizacije, posebno prigorskog dijela, bit će sve teži i u cijelosti nikad ostvarljiv jer će se u skoroj budućnosti pojaviti nedostatak radno-aktivnog stanovništva.

Iz tabele br. 1. vidi se da je ravničarska Đakovština najgušće bila naseljena 1961. Kada je još bila prisutna agrarna imigracija, a poljoprivreda još najvažnija privredna grana Hrvatske, najveće demografsko pražnjenje ima prigorska Đakovština s 38.5 st./km^2 u 1948. na 22.2 st./km^2 u 1991.

Tablica 1. – Kretanje gustoće naseljenosti Đakovštine nakon II. svjetskog rata (st/km^2)

	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Grad Đakovo	97.1	102.5	119.7	146.0	157.8	170.5
Ravničarska	59.8	61.3	63.7	60.6	54.1	52.56
Prigorska	38.5	39.3	36.7	31.2	25.7	22.2
Đakovština ukupno	56.9	61.0	65.4	67.8	65.4	66.2

Izvor: Rezultati popisa stanovništva za svaku godinu

Kretanje broja stanovnika od prvog popisa stanovništva 1857. g. do 1991. g.

Na području Đakovštine pri prvom popisu stanovništva 1857. g. utvrđeno je 24.292 st. Današnje teritorijalno područje grada Đakova imalo je 7.369 st. od čega je samo 2.360 ili 32% živjelo u Đakovu, malom obrtničkom i crkvenom središtu. Danas taj omjer iznosi čak 67% u korist samog gradskog naselja i posljedica je deagrarizacije okolnog poljoprivrednog područja i jačanja funkcija grada.

Tablica 2. – Kretanje broja stanovnika prema popisima stanovništva po naseljima u okviru današnjih općina

		1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
GRAD ĐAKOVO	Budrovci	1534	1328	1178	1181	1186	1388	1311	1514	1754	1810	1847	1661	1609	1538
	Đakovo	2360	3259	3755	4358	5484	6304	6765	7339	8890	9573	12077	15987	18105	20317
	Đurđanci	477	488	470	613	689	691	663	765	784	869	927	823	755	660
	Ivanovci	315	400	375	486	567	597	612	618	662	695	706	725	767	845
	Kuševac	-	-	-	14	8	5	5	-	127	159	266	739	913	925
	Novi Perkovci	307	307	255	290	297	346	352	390	412	415	410	395	369	352
	Piško-revci	1090	1085	856	953	1182	1401	1488	1514	1726	1722	1984	2020	1776	1805
	Selci	774	782	720	1064	1259	1262	1311	1458	1566	1628	1703	1930	2022	2064
	Š. Polje	512	590	456	652	670	769	757	817	879	859	920	871	988	987
Ukupno Grad Đakovo		7369	8239	8085	9611	11342	12763	13264	14415	16800	17729	20840	25251	27304	29493
Op. Gor.	Gorjani	1137	1471	1663	1737	1707	1911	1807	2132	1936	1886	1965	1616	1361	1267
	Tomašanci	498	611	589	695	885	873	906	984	1026	913	1013	887	736	649
Ukupno općina Gorjani		1635	2082	2252	2432	2592	2784	2713	3116	2962	2799	2978	2503	2097	1916
Op. Punitovci	Josipovac	-	-	-	432	578	559	590	685	856	882	888	912	927	858
	Jurjevac	-	-	-	201	259	355	404	436	493	528	409	345	364	316
	Krndija	-	-	-	1059	916	1016	1151	1399	420	707	365	291	169	112
	Punitovci	659	832	789	869	878	943	882	926	955	1018	943	829	809	741
Ukupno općina Punitovci		659	832	789	2561	2631	2873	3027	3446	2724	3135	2605	2377	2269	2027
Op. Sat.	Gašinci	767	833	783	899	1108	1196	1187	1272	1216	1149	1097	1069	934	893
	Satnica	740	899	941	1091	1340	1332	1219	1322	1334	1463	1502	1521	1527	1730
Ukupno općina Satnica		1507	1732	1724	1990	2248	2528	2406	2594	2550	2612	2599	2590	2461	2623
Općina Semeljci	Kešinci	918	901	957	1146	1271	1183	1205	1266	1379	1384	1372	1208	1022	977
	Koritna	740	703	749	883	927	992	1024	1066	1191	1172	1301	1269	1135	1045
	Lipovac	-	-	-	-	19	24	20	109	66	92	144	109	60	74
	Mrzović	513	672	688	834	860	886	865	1007	985	944	1081	950	749	686

		1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
	Semeljci	1058	1161	1150	1402	1506	1646	1628	1677	1786	1726	1869	1731	1533	1509
	Vrbica	419	639	586	745	798	841	827	895	803	811	860	930	763	763
Ukupno općina Semeljci		3720	4076	4130	5010	5381	5572	5569	6020	6210	6129	6627	6197	5262	5054
Op. Striz.	Merolino	-	-	-	-	-	42	55	53	46	98	148	48	8	1
	Strizivojna	1157	1261	1173	1314	1305	1383	1385	1518	1813	1956	2267	2810	2651	2727
Ukupno općina Strizivojna		1157	1261	1173	1314	1305	1425	1440	1571	1859	2054	2415	2858	2659	2728
Op. Viškovci	Forkuševci	273	309	338	441	513	544	518	548	454	483	524	494	527	525
	Viškovci	789	868	851	1023	1064	1210	1219	1245	1447	1519	1673	1463	1272	1261
	Vučevci	332	375	386	429	449	478	501	519	570	533	593	537	458	368
Ukupno općina Viškovci		1394	1552	1575	1893	2026	2232	2238	2312	2471	2535	2790	2494	2257	2154
Ravničarska ukupno		10072	11535	11643	15200	16383	17414	17393	19059	18776	19264	20014	19019	17005	16506
Općina Drenje	Borovik	103	144	109	105	115	141	138	160	-	56	66	39	9	1
	Bračevci	330	375	331	413	554	570	592	694	587	625	673	532	376	227
	Bučje	122	145	154	177	247	269	278	295	278	283	242	195	146	122
	Drenje	439	641	705	698	724	809	766	780	813	856	810	801	759	777
	Kućanci	186	212	148	197	343	267	321	323	332	346	338	302	253	214
	Mandićevac	-	-	-	618	647	590	656	683	510	591	449	402	358	348
	Paljevine	154	207	166	254	281	335	366	341	337	331	361	311	258	247
	Podgorje	206	240	211	239	259	394	389	470	202	220	185	186	137	563
	Potnjani	388	436	430	539	618	655	635	765	673	678	678	737	621	78
	Preslatinci	260	238	221	288	355	383	392	442	425	413	383	288	193	191
	Pridvorje	347	557	535	411	440	551	468	546	426	401	383	347	304	245
	Slatinik	482	536	582	776	812	856	808	889	534	520	477	466	394	312
Ukupno općina Drenje		3017	3731	3592	4715	5395	5820	5809	6388	5117	5320	5045	4586	3808	3375
	Borojevci	74	83	81	103	95	103	97	126	92	112	81	18	-	-
	Breznica	125	154	113	135	166	292	312	347	325	326	294	252	212	197
	Čenkovo	185	234	213	257	263	379	329	413	161	174	136	75	21	9

		1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Općina Lev. Varoš	Lev. Varoš	347	423	401	431	481	582	598	679	585	538	584	522	381	344
	Majar	385	417	340	352	401	555	572	654	598	569	463	349	270	219
	Milinac	59	80	79	95	117	142	127	165	116	147	150	109	97	64
	Musić	247	309	239	290	292	349	493	433	301	309	274	205	150	102
	Ovčara	-	-	-	-	-	-	-	-	293	303	289	218	111	83
	Paučje	245	335	350	396	450	483	459	541	152	159	160	131	112	89
	Ratkov Dol	137	130	125	146	130	154	140	154	130	135	113	66	55	46
	Sl. Vlast	340	371	310	411	448	584	556	606	519	540	481	385	261	255
Ukupno općina Lev. Varoš		2144	2536	2251	2616	2843	3623	3683	4118	3252	3312	3025	2330	1670	1378
Općina Trnava	Dragotin	125	149	161	190	262	326	304	337	358	362	373	340	343	290
	Hrkanovci	272	289	248	238	285	357	403	1036	681	710	616	413	325	288
	Kondrić	152	235	223	218	305	289	331	367	372	393	399	331	406	364
	Lapovci	385	535	514	563	528	654	604	709	651	652	643	553	501	400
	Svetoblažje	219	233	170	196	240	293	314	333	354	340	293	255	207	139
	Trnava	537	808	819	930	926	1031	1067	1144	1255	1208	1092	894	780	725
Ukupno općina Trnava		1690	2249	2135	2335	2546	2950	3023	3926	3671	3665	3416	2846	2562	2206
Prigorska ukupno		6851	8516	7979	9666	10784	11393	11515	14432	12040	12297	11486	9762	8040	6959
Đakovštinska ukupno		24292	28290	27706	34477	38509	41570	42172	47906	45514	49290	52340	54270	52349	52967

Izvor: Korenčić, M., »Naselje i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971«.
Rezultati popisa stanovništva 1981. i 1991.

U tijeku 19. st. Đakovština je bila imigracijski prostor, prostor doseljavanja koji je privlačio svojim plodnim oranicama i velikim šumama. Povećanje stanovništva u pedesetogodišnjem periodu od 1857. do 1810 pokazuje indeks povećanja od 171,12. U periodu do Prvog svjetskog rata Đakovština kao i čitava Slavonija (indeks 1910/1857. je 158,43) je prostor doseljavanja Nijemaca, Čeha, Slovaka i Mađara iz ostalih agrarno gusto naseljenih dijelova Austro-Ugarske Monarhije. Jako je doseljavanje i Hrvata iz drugih dijelova Hrvatske i BiH. No, moramo spomenuti i vrlo visoki mortalitet dojenčadi, tuberkulozu i epidemiju kolere posebno izraženu u periodu 1869.-1880.

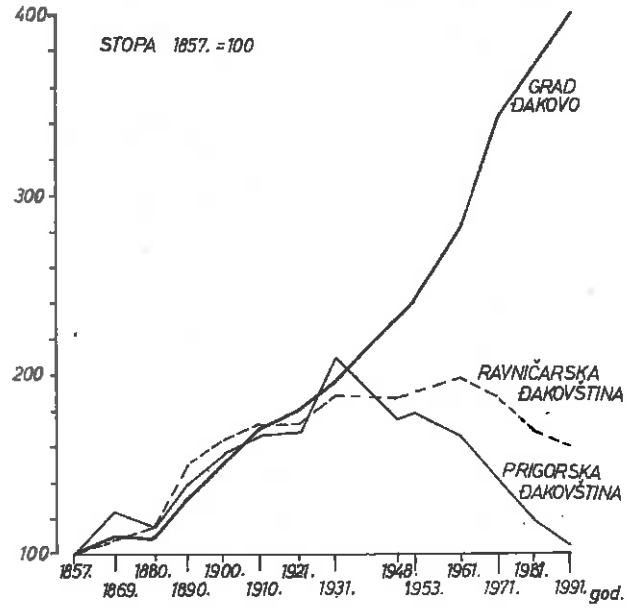

Grafikon 2. – Stopa porasta stanovništva prema glavnim dijelovima Đakovštine (stopa indeksa na bazi 1857=100)

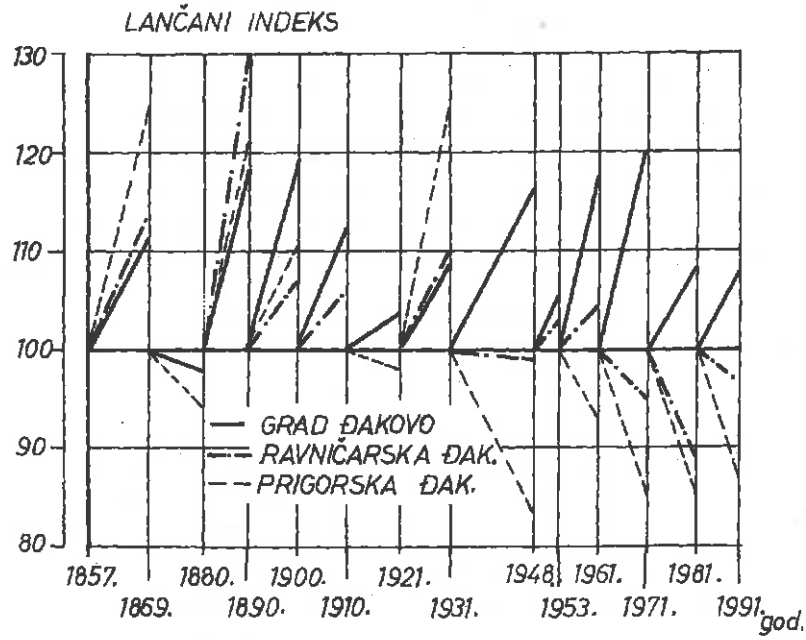

Grafikon 3. – Indeks kretanja stanovništva prema prethodnom popisu stanovništva po pojedinim dijelovima Đakovštine

U slijedećih pedesetak godina, u razdoblju 1910.-1961. indeks porasta je 125,9 ili 25,9 %. Na slabiji porast utjecala su dva svjetska rata s mnogobrojnim žrtvama, tuberkuloza, epidemija gripa i iseljavanje.

Prema rezultatima posljednjeg službenog popisa stanovništva od 31. ožujka 1991. god. na području Đakovštine živjelo je 52.957 st. od čega čak 29.493 st. ili 55,69% na području administrativne jedinice grada Đakova. U ravničarskom dijelu zabilježeno je 16.519 st. ili 31,66% , a u prigorskom dijelu samo 13,15%.

Posebno je uočljivo da prigorska Đakovština danas ima stanovnika kao i pri prvom popisu 1857. godine. U uvjetima kada je poljoprivreda bila glavna grana privređivanja, do 1960., to je agrarano gušće naseljen prostor s obzirom na veličinu posjeda i kvalitetu zemljišta. Depopulacijske karakteristike prigorskog dijela mogu se pratiti već od 1948. g., a označene su smanjenjem broja stanovnika iz popisa u popis iako je u poslijeratnom periodu bio još vrlo visok prirodni priraštaj. Maksimum stanovništva prigorska Đakovština je imala popisom 1931. g. i iznosio je 14.432 st. Od te popisne godine stalno opada broj stanovnika. Tome je pridonio Drugi svjetski rat i poslijeratni period koji nije ponudio ništa osim ekstenzivne poljoprivrede koja nije imala moć zaustavljanja iseljavanja domaćeg stanovništva, niti je ograničena poljoprivredna osnova mogla privući neko novo stanovništvo. Sve tri općine prigorske Đakovštine imale su veliki pad stanovništva nakon Drugog svjetskog rata i danas imaju samo 53% st. iz 1953. god. Smanjenje u tom razdoblju najveće je u općini Levanjska Varoš gdje danas živi samo 53% st. u odnosu na 1953. god. U povoljnijoj situaciji je općina Trnava sa 60% st. iz 1953. i općina Drenje sa 63% st. iz iste godine.

Od tri općine prigorske Đakovštine najveći pad stanovništva ima općina Levanjska Varoš koja je maksimum stanovništva imala 1931. god. i iznosio je 4.118 stanovnika. U tom periodu područje općine Levanjska Varoš bilo je izoliran ekstenzivno poljoprivredni kraj s malim iskorištavanjem i zapošljavanjem u šumi, nepovezan s Đakovom, a isto tako ni s Požegom i Brodom. Nakon rata do danas skoro su potpuno izgubljena sela uglavnom na obroncima Dilja kao Čenkovo, Milinac, Paučje i Musić. Općina Levanjska Varoš je najbrže gubila stanovništvo zbog nedostatka ceste i nemogućnosti povezivanja s L. Varoši, kao potencijalnim lokalnim centrom i Đakovom. Ovdje se potvrdilo da kod emigracijskih procesa najprije odlazi stanovništvo iz udaljenih i izoliranijih sela, koje u prijelazu iz agrarnog u industrijsko društvo ne nalaze mogućnosti egzistencije u svome mjestu. Stanovništvo odlazi u Osijek, Đakovo i ostale veće centre bivše Jugoslavije.

Općina Drenje ima malu prednost zadržavanja i doseljavanja stanovništva zbog svoje vinogradarske tradicije od 18. st. jer je pružala mogućnost zapošljavanja i dopunskog rada na crkvenom vlastelinstvu. Ono je bilo okosnica doseljavanja stanovništva do Prvog svjetskog rata, a nakon Drugog svjetskog rata veliki privlačni faktor za ostanak stanovništva bilo je zaposlenje u PIK-u. Ovdje imamo jasno izraženu polarizaciju naselja i to na jednoj strani Drenje kao centar PIK-ovih

službi. Maksimum stanovništva Drenje je imalo 1953. god., 856 st., a blagi pad stanovništva ima zbog prirodnog prirasta i stalnog polaganog priliva doseljenoga stanovništva. Emigracijski procesi selo Potnjane su kasnije zahvatili jer su imali bolja poljoprivredna zemljišta i veći broj poljoprivrednih domaćinstava s maksimumom 1971. s 737 st. Drugu krajnost predstavljaju sva ostala naselja općine Drenje koja su samo u periodu od 1953. do 1971. izgubila više nego polovinu stanovništva.

Općina Drenje od 1953. god. iz popisa u popis ima sve manje stanovnika. Indeks porasta 1991./1953. iznosi 63,4 tj. 1991. god. ima samo 63% st. iz 1953. A u apsolutnim brojevima s 5.320 st. pada na 3.375 st.

Analogno topografskom smještaju Drenja na prijelazu krndijskog pobrđa u ravnjak smještena je i Trnava na prijelazu istočnih obronaka Dilja u ravnjak, na južnim padinama Zlatarovca. Općina Trnava sa svojih šest pripadajućih naselja ima ukupno 2.214 st. i čini samo 4% st. Đakovštine. Prostor prati tendenciju kretanja stanovništva prigorske Đakovštine posebno nakon Drugog svjetskog rata kada iz popisa u popis gubi stanovništvo tako da 1991. god. živi samo 60% stanovništva iz 1953. Jako iseljavanje rezultat je izoliranog i udaljenog položaja sela u kojima je aktivno stanovništvo bilo vezano za PIK Đakovo i šumariju. Dugo su bili bez ceste, a predaleko od Đakova i Slavonskog Broda da bi općina zadržala veći broj dnevnih migranata. Prirodni priraštaj nije uspio nadoknaditi snažnu emigraciju pa i ova općina ima karakter depopulacijskog prostora.

Jasno se uočavaju sa stopostotnim i većim gubitkom u periodu 1953./1991. pravoslavna sela Svetoblažje i Hrkanovci. Pravoslavci su ovdje doseljeni krajem 17. st. u vrijeme nastanka Vojne krajine. Mlado stanovništvo tih sela brže je i lakše napuštalo svoja ognjišta budući da je većina njih imala rodbinu u većim gradskim centrima što im je pomoglo u bržem donošenju odluke o odlasku.

Ravničarska Đakovština je viši, ocijediti prostor s kvalitetnijim i prostorno većim zemljištima od prigorske, prostor koji je u prošlosti bio privlačan za doseljavanje i predstavljao je agrarnu sigurnost, a ocjeditije je od savske nizine na jugu i dravske na sjeveru. Moramo imati u vidu da su u prošlosti bili neregulirani tokovi i hidrološke prilike puno nesigurnije nego danas. Sve do najnovijeg perioda to je bio prostor stalnih imigracija stanovništva.

Od 1857. god. kada je na ovom prostoru zabilježeno 10.072 st. izmjenilo se mnogo struja useljavanja. Propadanjem domaćeg seoskog stanovništva i zadruga, koje se potkraj 19. st. i početkom 20. st. nisu mogle održati i prijeći sa samoopskrbne poljoprivrede na noviji tip poljoprivrede, više okrenut tržištu zbog neobrazovanosti stanovništva i pomanjkanja sredstava, doseljava i jeftino kupuje njihovu zemlju sve više Nijemaca, uglavnom iz Vojvodine, koji su na višem stupnju tehnologije obrade zemlje i imaju kapital. Osim Nijemaca do Drugog svjetskog rata i poslije dolazila je sezonska radna snaga iz BiH i mnogima od njih Đakovština je postala mjesto stalnog boravka.

Prirodno kretanje stanovništva

Iz kretanja broja stanovnika Đakovštine 1857./1991. vidljiv je stalni porast stanovništva do 1971. god. koji je rezultat prirodnog kretanja stanovništva (natalitet, mortalitet, prirodni priraštaj, fertilitet, smrtnost dojenčadi) i migracijskih kretanja. S obzirom na prirodno kretanje stanovništva Hrvatsku zovemo »demografskim ranjenikom« jer ima karakteristike razvijenih zemalja (niska stopa nataliteta, visoka stopa mortaliteta i ujednačeno niska stopa prirodnog priraštaja), a po svojoj gospodarskoj razvijenosti daleko je od europskih zemalja.

Kretanje stope nataliteta Đakovštine stalno je veća od stope nataliteta Hrvatske. Povećana stopa rađanja karakteristika je svih emigracijskih prostora. Stopa mortaliteta kreće se u granicama Hrvatske, a stopa prirodnog priraštaja stalno je veća nego stopa Hrvatske, ali također s tendencijom pada do 1991. Od 1992. god povećana je stopa rađanja kao posljedica ratnih prilika i početka provođenja pronatalitetne politike Hrvatske.

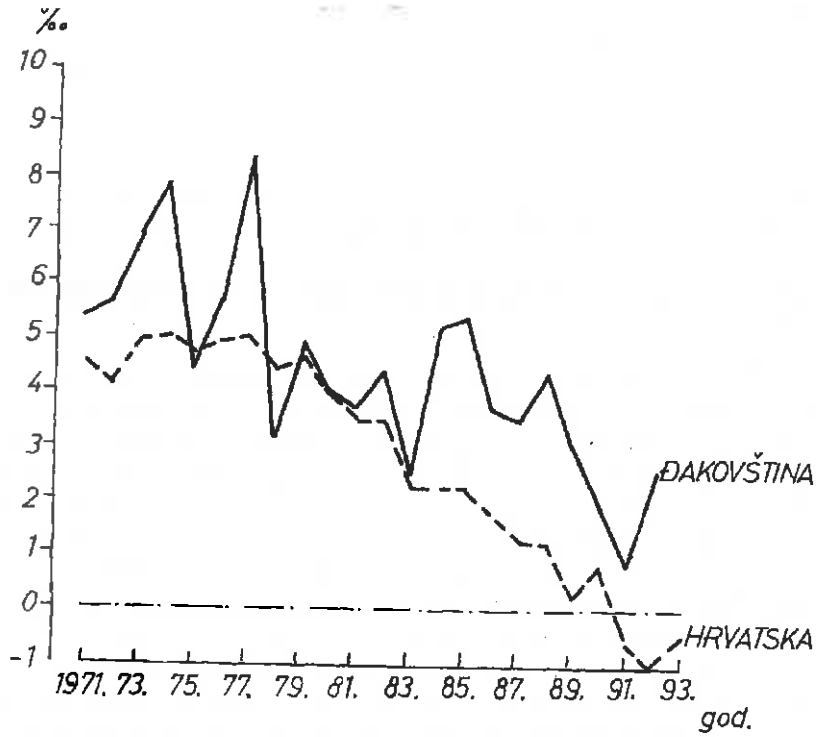

Grafikon 4. – Prirodni priraštaj Đakovštine i usporedba s Hrvatskom u periodu 1971.-1992.

Neposredno iza Drugog svjetskog rata Đakovština je imala prirodni priraštaj od 13% što je bilo iznad prosjeka Hrvatske i regije, a osnova mu je bio visok natalitet 29-30%, a isto tako visoka stopa mortaliteta od 15-17%.

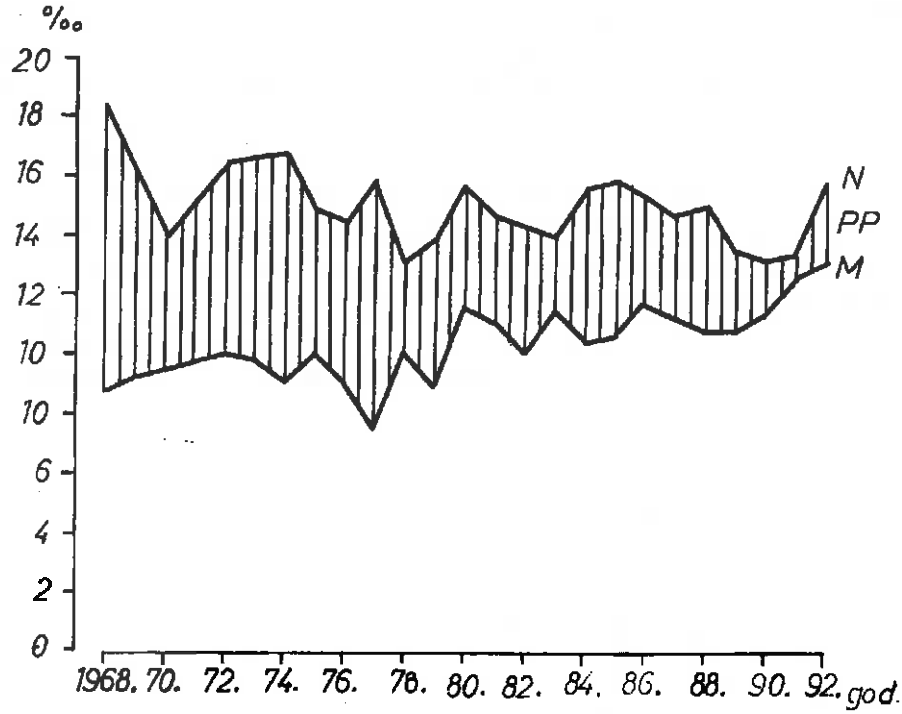

Grafikon 5. – Prirodno kretanje stanovništva Đakovštine u periodu 1968.-1992.

U razdoblju od 1954.-61. povećan je prirodni priraštaj i iznosi 15-16% i posljedica je intenzivnih imigracija jer je doseljavalo mlado stanovništvo, koje je osnivalo obitelji, i mlade obitelji. Prestankom jakih imigracija smanjuje se natalitet a posebno je bila kritična 1975. s 4,3% prirodnog priraštaja što je bilo ispod republičkog i regionalnog prosjeka 1991. godine. Hrvatska je po prvi puta imala negativno prirodno kretanje (-0,6%), tj. više je stanovništva umrlo nego se rodilo i taj trend je nastavljen uz smanjenje broja rođenih tijekom 1992. i 1993.god. Stanovništvo Đakovštine nikada nije došlo do negativne stope prirodnog priraštaja iako je stopa Đakovštine te kritične godine bila 0,8%. Stopa rađanja 1992. g. u Hrvatskoj smanjena je s 10,8% na 9,8% iz 1991.god., a stopa rađanja u Đakovštini popela se s 13,4% u 1991. g. na 15,7% u 1992. To je velika prednost stanovništva Đakovštine u odnosu na prosjek Hrvatske. Negativne i vrlo male stope prirodnog priraštaja obilježja su već više desetaka godina u razvijenim zemljama zapadne Europe, desetak godina u zemljama u tranziciji i tradicionalnim obiteljskim

zemljama južne Europe. Pregled prirodnog kretanja u apsolutnim brojevima po općinama i dijelovima Đakovštine 1993.-1994.god. kazuje nam povećanje broja rođenih i povećan prirodni priraštaj. Najizraženiji prirodni priraštaj je u gradu Đakovu što je i za očekivati s obzirom na broj i strukturu stanovništva. Nizinska Đakovština u cjelini ima povećan broj rađanja i prirodni priraštaj. Općina Gorjani i Punitovci imaju veći broj umrlih i pravi su prostor s tendencijom izumiranja stanovništva. Ovu vrlo zabrinjavajuću situaciju svakako bi trebalo dalje istražiti i objasniti. Povećanje broja rođenih od 1992. god. karakteristika je svih poratnih perioda, a isto tako i početka provođenja pronatalitetne populacijske politike. U općini Levanjska Varoš nema povećanja broja rođenih zbog poremećene dobne strukture, tj. smanjenog broja žena u fertilnom razdoblju, te prirodni priraštaj postaje još negativniji. Niske stope nataliteta suočavat će nas i s praktičnim problemima u budućnosti (nedostatak radne snage, organiziranje školske nastave, prometne veze).

Potvrđuje se pravilo većine seoskih sredina Hrvatske da danas nemaju ni prostu biološku obnovu iako su u prošlosti bile temelj reprodukcije stanovništva.

Tablica 3. – Prirodno kretanje stanovništva Đakovštine (APS) po općinama 1993. i 1994.

OPĆINA	GOD.	N	M	PP
Grad ĐAKOVO	1993.	412	289	123
	1994.	488	286	202
GORJANI	1993.	22	36	-14
	1994.	25	37	-12
PUNITOVCI	1993.	25	25	-
	1994.	20	26	-6
SATNICA	1993.	31	21	10
	1994.	35	22	13
SEMELJCI	1993.	71	56	15
	1994.	87	49	38
STRIZIVOJNA	1993.	43	28	15
	1994.	61	41	20

OPĆINA	GOD.	N	M	PP
VIŠKOVCI	1993.	35	27	8
	1994.	27	20	7
UKUPNO NIZINSKA	1993.	227	193	34
	1994.	255	195	60
DRENJE	1993.	34	46	-12
	1994.	45	40	5
LEVANJSKA VAROŠ	1993.	18	21	-3
	1994.	14	22	-8
TRNAVA	1993.	26	32	-6
	1994.	39	34	5
UKUPNO PRIGORSKA	1993.	99	99	-21
	1994.	96	96	2
ĐAKOVŠTINA UKUPNO	1991.	712	671	41
	1992.	831	694	137
	1993.	717	581	136
	1994.	841	577	264

Izvor: Priopćenja o prirodnom kretanju stanovništva Hrvatske 1991.-1994.

Dobno-spolna struktura (struktura stanovništva po dobi i spolu)

Struktura stanovništva po dobi i spolu pokazuje prošlost, sadašnjost i budućnost stanovništva nekog kraja, regije i države. Đakovština je 1953. g. imala ekspanzivni tip dobno-spolne strukture sa širokom bazom, tj. imala je najveći udio mladog stanovništva. No, posljedice Drugog svjetskog rata su jake i uočljive, te je piramida okrnjena u dobnoj skupini 0-14 god. zbog smanjenog broja rađanja u ratnim prilikama, a također je vidljivo smanjenje u dobnim skupinama 30-39 god. zbog poginulog mladog stanovništva u II. svjetskom ratu.

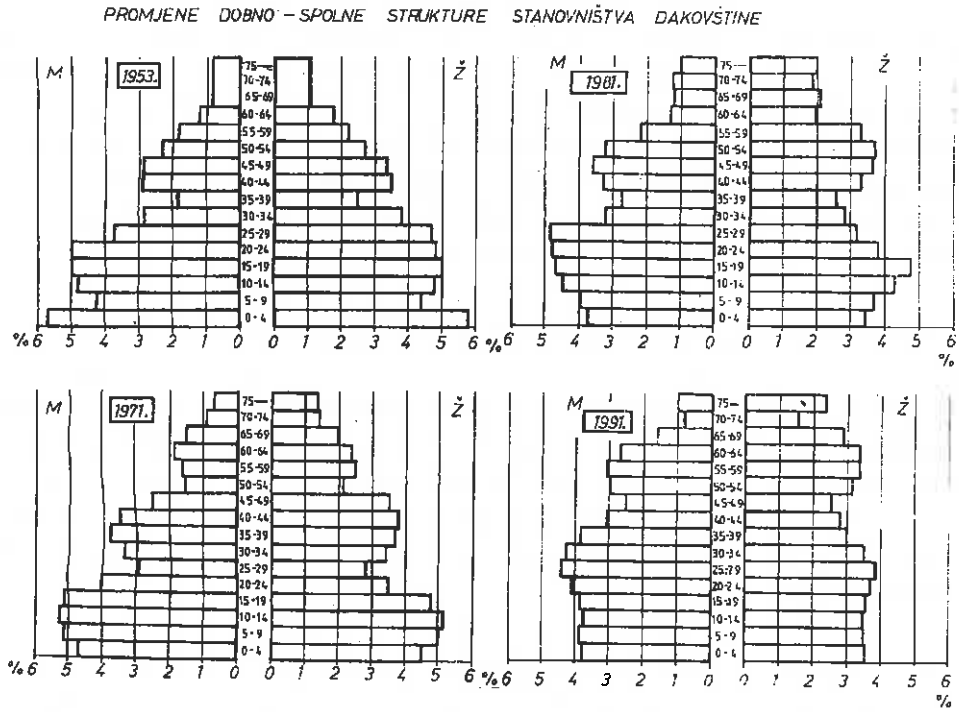

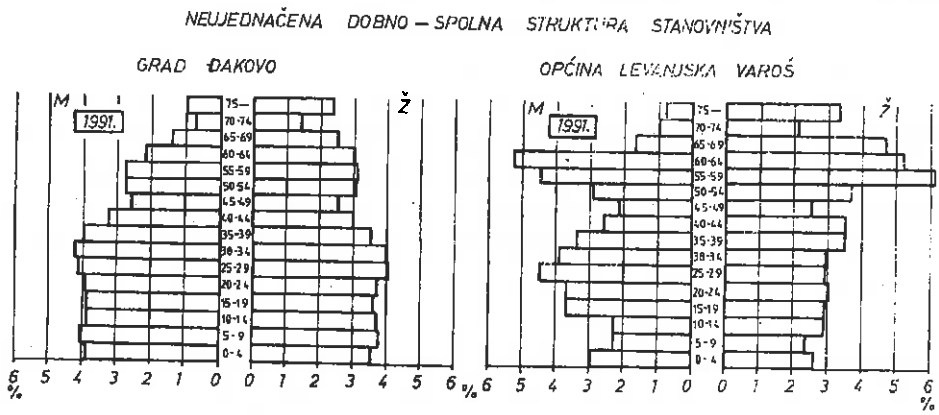

Grafikon 6. – Dobno-spolna struktura stanovništva Đakovštine

Tijekom slijedećih popisa ratni gubici se mogu stalno pratiti. Smanjen natalitet već je uočljiv u popisu 1971. god. kada dolazi do smanjenja osnovice, tj. stanovništva u godištima od 0-5 god. Popisni rezultati 1991. god. daju ne baš sjajnu sliku dobno-spolne strukture stanovništva, ali u odnosu na stanovništvo Hrvatske ono je nešto povoljnije. Smanjena baza je osobina razvijenih zemalja koje godinama imaju ujednačen broj rađanja. U mladim godištima je veći udio muškog stanovništva. Posebno se ističe manjak ženskog i višak muškog stanovništva u udajno-ženidbenoj skupini (20-29 god.) u seoskim sredinama, a posljedice su lakšeg odlučivanja ženskog stanovništva na odlazak iz sela.

Muško stanovništvo je više vezano za svoje gospodarstvo, teže napušta selo jer je u pitanju egzistencija i strah od budućnosti, te financijsko-materijalne mogućnosti i psihičke spremnosti stvaranja doma svojoj obitelji u novoj sredini. Uglavnom zbog tih razloga više muškog stanovništva u udajno-ženidbenoj skupini ostaje kod kuće. Taj trend nastavlja se i u godištima 35-39, 40-44. U starijim godištima, nakon 50 godina starosti, vidljiv je veći udio ženskog stanovništva kao posljedica većeg umiranja muškog stanovništva (zbog nepovoljnog i teškog života i rada na polju).

U usporedbi grafikona polarizacijskih prostora grada Đakova i općine Levanjska Varoš, uočljiv je manji udio mladih godišta u općini Lev. Varoš, te vrlo velik udio dobnih skupina iznad 50 god. života. U općini Đakovo taj udio starog stanovništva nije tako izrazit, ali je vidljiva veća zastupljenost ženskog stanovništva kao u općini Lev. Varoš. Veću zastupljenost žena u starijim dobnim skupinama tumačimo, osim umiranja muškog stanovništva, i prvim migracijama selo - grad u kojim je više sudjelovalo i otišlo muško stanovništvo. Žensko stanovništvo se kasnije uključivalo u te migracije i daleko je lakše napuštalo selo. Situacija u prigorskoj Đakovštini u slijedećem popisu bit će još dramatičnija jer oko 16% stanovništva dobi 50-60 god. prelazi u dobnu skupinu starog stanovništva. Tek 13% stanovništva 10-20 godina prelazi u dobnu grupu zrelog stanovništva. No može se imati u vidu da će dio tog mladog stanovništva otići iz svojih domova.

Iz pregleda udjela glavnih dobnih skupina u popisima godina 1953.-1991. vidljivo je da stanovništvo Đakovštine doživljava brzo starenje. Već 1981. stanovništvo Đakovštine bilo je na pragu starenja, tj. imala je manje od 35% mladog stanovništva i čak više od 15% stanovništva starijeg od 60 godina.

Tablica 4. – Velike dobne skupine po općinama 1991. (u%)

Općina	Mlado 0 - 19	Zrelo 20 - 59	Staro 60 i više
Grad Đakovo	30.36	55.08	14.56
Gorjani	24.90	51.73	23.38
Punitovci	29.49	53.91	16.60
Semeljci	27.00	54.21	18.79
Satnica	31.75	53.77	14.15
Strizivojna	31.90	52.11	15.99
Viškovci	29.81	53.92	16.26
Ravničarska ukupno	28.99	53.43	17.58
Drenje	25.05	54.51	20.45
Lev. Varoš	22.00	53.72	24.28
Trnava	27.54	52.89	19.57
Prigorska ukupno	25.24	53.83	20.93

Izvor: Rezultati popisa 1991.

Tablica 5. – Udio triju glavnih skupina u ukupnom stanovništvu Đakovštine u periodu 1953.-1991.

	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Mlado 0 - 19	40.08	39.46	39.20	33.71	29.24
Zrelo 20 - 59	51.23	51.12	48.63	53.54	54.39
Staro 60 i više	8.69	9.42	12.74	12.74	16.31

Izvor: Rezultati popisa 1953., 1961., 1971., 1981., 1991.

No, to je svakako povoljnija situacija od prosjeka Hrvatske koja ima visok stupanj ostarjelosti stanovništva s 26% mladog stanovništva i 8% starog stanovništva.

Najstarije stanovništvo ima Prigorska Đakovština u kojoj je svaki peti stanovnik stariji od 60 godina. Najveći udio starog stanovništva ima općina Lev. Varoš. Ako usporedimo broj domaćinstava i broj stanovništva 1991. i 1953. proizlazi da u 1991. ima 73% broj domaćinstava iz 1953. i samo 56% stanovništva iz 1953. Stanovništvo se smanjilo u većem postotku (odlazak mladog stanovništva), a posljedice su mnogobrojna staračka domaćinstva.

Tablica 6. – Broj i veličina domaćinstava u popisnim godinama

	BROJ DOMAĆINSTAVA					VELIČINA DOMAĆINSTAVA				
OPĆINA	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Grad Đakovo	4.665	5.632	6.534	7.552	8.479	3.8	3.7	3.9	3.6	3.4
Gorjani	690	826	710	684	636	4.1	3.6	3.5	3.1	3.0
Punitovci	723	675	638	643	609	4.3	3.9	3.7	3.5	3.3
Satnica	826	848	623	650	678	3.2	3.0	4.2	3.8	3.8
Semeljci	1.530	1.744	1.635	1.535	1.560	4.1	3.8	3.8	3.4	3.2
Strizivojna	532	613	695	685	745	3.9	3.9	4.1	3.9	3.6
Viškovci	719	795	718	682	687	3.5	3.5	3.5	3.3	3.1
Ravničarski ukupno	5.020	5.051	5.019	4.879	4.915	3.8	3.6	3.8	3.5	3.4
Drenje	1.392	1.420	1.299	1.199	1.107	3.8	3.6	3.5	3.2	3.0
Lev. Varoš	807	829	694	570	485	4.1	3.6	3.4	2.9	2.8
Trnava	894	900	802	740	685	4.1	3.8	3.5	3.5	3.2
Prigorska ukupno	3.093	2.795	2.795	2.509	2.277	4.0	3.6	3.5	3.2	3.1
Đakovština	12.768	14.284	14.940	14.940	15.671	3.9	3.7	3.8	3.5	3.4

Izvor: Rezultati popisa st. 1953., 1961., 1971., 1981., 1991.

Opći tip kretanja stanovništva i migracijska bilanca

Opći tip kretanja stanovništva proizlazi iz popisom utvrđenog broja stanovništva i prirodnog kretanja stanovništva. Razlika između njih predstavlja prostornu pokretljivost stanovništva, tj. migracijsku bilancu i pokazatelj je društvenih zbivanja i gospodarskog razvoja nekoga kraja, pa razlikujemo imigracijske i emigracijske prostore. Imigracijski prostori vežu starosjedilačko stanovništvo i privlače svojim gospodarskim prednostima novo, uglavnom, mlado stanovništvo drugih područja. Emigracijski prostori su prostori iseljavanja i gubljenja stanovništva. Tradicionalni emigracijski prostori Hrvatske su Lika, Gorski Kotar, otoci, Zagora, a unazad zadnjih dvadesetak godina emigracijski krajevi postaju i prostori bivšeg useljavanja stanovništva. Đakovština je upravo jedan od tih prostora.

Đakovština u poslijeratnom periodu ima stalno negativan migracijski saldo, tj. stalno bilježi manje stanovnika na popisima nego što bi bilo za očekivati na osnovi visokog prirodnog priraštaja.

Tablica 7. – Migracijska bilanca đakovačkog kraja

Popisno razdoblje	Broj stanovnika		Promjena	Prirodni priraštaj PP=N-M	Očekivani broj st. prema pr. priraštaju	Migracijski Saldo	Opći tip kretanja stan.
	Početkom razdoblja	Krajem razdoblja					
1953.-1961.	49942	53007	3065	5947	55889	-2882	E1*
1961.-1971.	53007	54032	1025	5718	58725	-4693	E1
1971.-1981.	54032	52349	-1683	3047	57079	-4730	E2**
1981.-1991.	52349	52985	509	1967	54316	-1358	E1

*EI – MIGRACIJA – kao opći tip kretanja st. – povećanje broja st. u međupopisnom periodu, pozitivan je P.P., nefativna migracijska bilanca

**E2 – DEPOPULACIJA – kao opći tip kretanja st. smanjenost u međupopisnom periodu, uz pozitivan P.P. i još veći negativni migracijski saldo

Izvor: Rezultati popisa st. 1953., 1961., 1971., 1981., 1991.
Priopćenje o prirodnom kretanju stanovništva Hrvatske 1953.-1994.

Visok negativni migracijski saldo rezultat je vrlo velikog egzodusa, tj. odlaska stanovništva iz ovog kraja. Visoki egzodus smanjivala je stalna imigracija, uglavnom iz BiH, tako da Đakovština u odnosu na druga područja Hrvatske nije postala prostor izrazite depopulacije i izumiranja kao Gorska Hrvatska, otoci, Moslavačko-bilogorsko područje, zapadno slavonsko i širi zagrebački pojas.

Velik udio doseljenog stanovništva u ukupnom stanovništvu ukazuje na tradiciju imigracije u Đakovštini iako je od 1971. god. prisutan trend smanjivanja udjela doseljenog stanovništva. Kod doseljenog stanovništva raste udio preseljenih unutar same Đakovštine i to su uglavnom preseljenja iz sela u Đakovo. Neprivlačnost Đakovštine u industrijskom društvu vidi se i u stalnom smanjenju udjela doseljenih iz drugih općina Hrvatske i drugih republika. Posebno je zanimljiv podatak za 1981. godinu kada je u Đakovštini bilo 6.316 osoba doseljenih iz BiH ili 27,5% od ukupnog broja doseljenih, a u ukupnom stanovništvu to je bilo 12,06% doseljenih iz BiH. Doseljavanje je bilo vezano za područje grada Đakova i ravničarske Đakovštine.

Tablica 8. – Domorodno i doseljeno stanovništvo Đakovštine u popisima godina 1971., 1981., 1991.

	1971	1971	1981	1981	1991	1991
	APS.	%	APS.	%	APS.	%
Ukupno st.	54032	100	52349	100	52954	100
Domorodno	28726	53,16	29412	56,18	29767	56,21
Doseljeno	25306	46,84	22937	43,82	23187*	43,79
iz drugog mjesta iste općine	7994	32,10	8007	34,91	9071	39,48
iz druge općine	9591	38,51	7334	31,97	7139	31,07
iz druge republike	7318	29,39	7596	33,12	6765	29,45

* Zajedno sa st. doseljenim iz inozemstva i nepoznatog

Izvor: Rezultati popisa 1971., 1981., 1991.

Pregled doseljenog stanovništva prema vremenu doseljenja 1991. god. ukazuje na najveći postotak doseljenog stanovništva u periodu od 1946. - 1960. koje je doseljavalo na ovaj prostor u sklopu poslijeratnih migracija selo-grad i agrarnih migracija iz pasivnih krajeva ili agrarno gusto naseljenih. Nakon 1971. god. trend doseljavanja je relativno manji i uglavnom je vezan za preseljenje iz okolice Đakova u samo Đakovo.

Tablica 9. – Doseljeno stanovništvo prema godini doseljenja po popisnim godinama

Godina doseljenja	1961.*	1971.	1981.	1991.
1940. i ranije	4774	3391	1958	1353
1941.-1945.	2082	1571	1111	924
1946.-1960.	15532	9694	6790	5810
1961.-1970.	-	10336	6275	5316
1971.-1980.	-	-	5713	4403
1981.-1991.	-	-	-	4431
Ukupno doseljenih**	22308	25306	22937	23187

* bivše općine Đakovo i Lev. Varoš bez Strizivojne

** Ukupno s nepoznatom godinom doseljenja

Izvor: Rezultati popisa st. za 1961., 1971., 1981., 1991.

Zaključak

U periodu od zadnje popisne godine 1991. Hrvatska je prošla mnoge teške trenutke u kojima je došlo do još većih demografskih problema. U Đakovštini sela vjerojatno i dalje gube stanovništvo, a povećava se stanovništvo Đakova.

Nakon iznesenih vitalnih karakteristika stanovništva Đakovštine, nameće se pitanje zaustavljanja takvih kretanja i pitanje revitalizacije sela. Ako pod pojmom revitalizacije podrazumijevamo oživljavanje autohtonih djelatnosti nekog kraja, a u našem slučaju to je poljoprivredna proizvodnja, i uz težnju kretanja k pozitivnim demografskim procesima dolazimo do nedoumice i pitanja: Je li ta revitalizacija praktično moguća ili je samo neko teorijsko predviđanje? To svakako ovisi o današnjoj strukturi, budućem prirodnom priraštaju i ponašanju državnih tijela koja se bave tom problematikom.

U dosadašnjoj praksi Hrvatske vidjelo se da su prostori revitalizacije uvijek šira gradska područja, naselja uz prometnice, te obalna i otočna područja. Iz toga vidimo da će i dalje pozitivno demografski napredovati naselja zbog svoje blizine Đakovu i položaju na magistralnoj cesti, a to su Piškorevci, Kuševac, Ivanovci, Široko Polje, Selci i Satnica Đakovačka. Ona su i do sada jedina u Đakovštini imala povećanje stanovništva u periodu 1981.-1991. Revitalizacija će biti teorija u prigorskom dijelu, a posebno u demografski najugorženijoj općini Levanjska Varoš, koja će i dalje gubiti stnovništvo bez obzira i na mogući pozitivan uspjeh populacijske politike jer neće imati tko rađati.

Za čuvanje životnosti ovih naših sela, posebno na ravnjaku, potrebno je poboljšati infrastrukturu i dobro se povezati s Đakovom i Osijekom. Slobodno vrijeme ljudi u seoskim sredinama potrebno je oplemeniti jer ruralno područje s kulturnim i socijalnim siromaštvom ne zadovoljava potrebe sve obrazovanijeg i informiranijeg stanovništva na selu. No, svakako je važno i stvaranje dobre materijalne osnove za ostanak i vezivanje za rodno selo. Uz to bit će vrlo važno i novo vrednovanje rada u poljoprivredi koje ovisi od države.

Literatura

Friganović, A. M. (1992.), Promjene u dinamici i stanovništva Hrvatske 1981.-1991. kao posljedica urbanizacije, Geografski glasnik 54, Zagreb, 63-74.

Friganović, A. M. i Živić D. (1994.), Regionalne različitosti i problemi kretanja stanovništva Hrvatske 1948.-1991., Geografski glasnik 54, Zagreb, 63-74.

Šterc, S., Problemi i demografski aspekti rentalizacije ruralnih naselja u Hrvatskoj, Društvena istraživanja 1/1992.

Vresk, M. (1988.), Neka obilježja urbanizacije Istočne Slavonije, Geografski glasnik 50, Zagreb, 33-44.

Wertheimer-Baletić, A. (1993.), Stanovništvo Vukovara i vukovarskog kraja, Globus, Biblioteka Posebna izdanja, Zagreb, 1-240.

Živić, D. (1995.), Temeljne značajke razvoja narodnosne strukture Istočne Hrvatske, Geografski horizont 1, Zagreb, 16-29

Izvori

Korenčić, M. (1979.), Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971., Djela JAZU, knjiga 54, Zagreb.

Priopćenje o prirodnom kretanju stanovništva Hrvatske po naseljima. Dokumentacija 881, RZSRH, Zagreb 1994

Rezultati popisa: 1953., 1961., 1971., 1981., 1991.

SUMMARY

SHORT SURVEY OF SOME FEATURES AND PROBLEMS OF THE POPULATION OF ĐAKOVO AND ĐAKOVO-AREA

On the basis of natural and social characteristics the text deals separately with the problems of piedmont-region municipalities and separately with the problems of plains-region municipalities in Đakovo-area along with the town itself. Defined and studied problems of the population in Croatia were applied on the population of Đakovo and the surrounding area using gathered statistical data in both original and revised form.

ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE (1997) str. 165-176

UDK: 949.75 »1895./1912.«
929 Papratović, F.: 323.22 (497.5) »1895./1912.«

Prilog za biografiju odvjetnika dr. Franje Papratovića (1871.-1929.)

Dr. BOSILJKA JANJATOVIĆ
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

SAŽETAK

Odvjetnici su u hrvatskomu društvenom i političkom životu tijekom novije povijesti imali bez sumnje značajnu ulogu. Jedan od takvih je i Đakovčanin Franjo Papratović. Na temelju pretežito arhivske građe u članku se ukazuje na dva izrazita primjera njegova djelovanja, te se na kraju donosi njegov izvorni istup na sudskoj raspravi 1895. godine u Zagrebu.

U našoj historiografskoj literaturi ima relativno malo znanstveno utemeljenih biografija poznatih političkih ličnosti, dakle osoba koje su određivale i obilježavale javni, prvenstveno politički život. Još manje ima takvih radova o osobama koje su se u drugim okolnostima, pa tako u odvjetništvu, svojim djelovanjem izdvajale i ostavile trag ne samo u razvoju svoje struke nego i u društvenoj te političkoj povijesti. Jedan od istaknutih hrvatskih odvjetnika potkraj 19. i početkom 20. stoljeća bio je rođeni Đakovčanin dr. Franjo Papratović, koji se isticao i u političkim zbivanjima. Ovaj je prilog nastao s namjerom da se na temelju dva primjera Papratovićeva djelovanja ukaže na potrebu proučavanja njegova života i rada, kao istaknutog društveno-političkoga djelatnika, danas uglavnom nedovoljno poznatog ne samo u rodnom Đakovu nego i u Hrvatskoj općenito.

I.

Franjo Papratović je u javni život Hrvatske ušao listopada, odnosno studenoga 1895. kao 24-godišnji student prava na Zagrebačkom sveučilištu.[1] Zbilo se to u

1 Iako je studirao u Zagrebu, Papratović je ostao povezan s rodnim Đakovom. To potvrđuje njegovo članstvo u hrvatskom pjevačkom društvu »Sklad«, odnosno Narodnom kazališnom društvu. Kao član društva sudjelovao je ožujka 1895. u proslavi obljetnice tadašnjeg najpoznatijega hrvatskog kompozitora Ivana pl. Zajca. Ostao je

času spaljivanja ugarske trobojnice na Jelačićevu trgu u Zagrebu 16. listopada 1895., a zatim u tijeku sudskoga procesa, održanog od 11. do 16. studenoga 1895. protiv predesetak studenata; oni su tim činom uz povike: »Živio hrvatski kralj Franjo Josip«, »Živio Jelačić« i »Abzug Mađari« - manifestirali novi hrvatski prosvjed protiv mađarske supremacije i zato su bili strogo kažnjeni.[2] Bio je to jedan od događaja na valu hrvatskog nezadovoljstva protiv ubrzanog procesa mađarizacije intenzivirane nakon dolaska Khuena Hedervaryja za hrvatskog bana 1883.[3] Uhićen kao jedan od studenata koji su sudjelovali u spaljivanju tog simbola mađarske vladavine, Papratović je tijekom sudskog procesa pokazao zavidno pravničko obrazovanje i hrabrost u prezentiranju svojih političkih uvjerenja.

No, prije nego što nešto više kažemo o njegovu uhićenju i istupu na sudskom procesu, valja u kratkim crtama prikazati spomenuti događaj, koji će po svojim posljedicama postati određena povijesna prekretnica u hrvatskomu političkom životu.[4] Spaljivanje ugarske trobojnice[5] 16. listopada 1895. u vrijeme trećeg dana boravka cara Franje Josipa I. u Zagrebu, a organizirali su ga i proveli, kao što je spomenuto, ponajviše studenti prava na Zagrebačkom sveučilištu, bilo je za Khuenov režim neočekivan događaj, koji je, međutim, po svojim posljedicama, odjeknuo ne samo u Hrvatskoj nego i u cijeloj Monarhiji.[6] Studenti su, naime, po pripremljenom scenariju vladajućih struktura u tijeku careva boravka u Zagrebu, obučeni u »galu« - zapravo stiliziranu narodnu nošnju iz vremena ilirskog pokreta,[7] imali »počasno« mjesto prigodom posjeta Franje Josipa raznim ustanovama, od muzeja i škola do gradske vijećnice.[8] Oni su 8. listopada 1895. obećali rekotru dr.

članom tog društva i u godinama koje su slijedile, pa je tako, sada već kao doktor prava, 1900., među ostalima, zastupao društvo prigodom posvete zastave hrvatskog pjevačkog društva »Trebević« u Sarajevu, a 1903. bio je i izabranim odbornikom u upravi društva. Usp. Dr. Mato Horvat, Spomenica hrvatskog pjevačkog društva »Sklad« - »Preradović« u Đakovu 1863.,1939., str. 104 i d.

2 Radilo se o 42 studenta prava, osam studenata filozofije, dva studenta farmacije i dva diplomirana pravnika - koji su svi studirali, odnosno završili studije na Zagrebačkom sveučilištu.

3 O prilikama u Hrvatskoj u to vrijeme usp. Josip Horvat, Politička povijest Hrvatske, Zagreb, 1938. i 1989., knj II., str. 222 i d.

4 Isto

5 U vrijeme uhićenja, u optužnici, u tijeku sudskog procesa, te u presudi, a zatim i u literaturi, govorilo se i pisalo da su studenti spalili mađarsku zastavu; međutim u obrani pred sudom, studenti su inzistirali, a i bilo je nedvojbeno utvrđeno, da su spalili trobojnicu, a ne i službenu mađarsku zastavu. Naime, trobojnica koju su spalili nije imala grba ni krune, odnosno ruže. Bio je to studentima argument, da na taj način nisu povrijedili državu nego su samo prosvjedovali protiv nepriznavanja državno-pravnih značajki Hrvatske kao ravnopravna dijela Austro-Ugarske.

6 To potvrđuje i »previšnje ručno pismo«, tj. pismo zahvalnosti Franje Josipa I. upućeno 16. X. 1895. banu Khuenu. U pismu je izraženo zadovoljstvo posjetom, ali je spomenut i »kažnjiv događaj«. Pismo je na Khuenov zahtjev objavljeno 17. X. 1895. u »Obzoru«, str. 1. Formulacija »kažnjiv događaj« navedena je na izričito Khuenovo traženje, pa je time već prije početka istrage i sudskog procesa naznačeno kakvi će biti njihovi rezultati.

7 U nabavljanju te »gale« imao je određenu ulogu i tadašnji predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu zemaljske vlade u Zagrebu dr. Iso Kršnjavi, dakako u sporazumu sa samim K. Hedervaryijem te u suradnji s rektorom Zagrebačkog sveučilišta dr. Franjom Spevecom. Usp. I. Kršnjavi, Zapisci, Zagreb, 1986., knj. II. str. 96 i d.

8 O tome je detaljno izvješćivao zagrebački list »Obzor«, tadašnji najznačajniji oporbeni list. »Obzorovi« novinari su usto, neposredno nakon gore spomenuta sudskog procesa objavili u zasebnoj knjižici s naslovom Hrvatski

F. Spevecu, usto i drugom potpredsjedniku Hrvatskog sabora, da na Sveučilištu neće biti nikakvih prosvjednih manifestacija.[9] Međutim, već prvoga dana careva boravka, tj. 14. X. 1895. došlo je do prosvjeda protiv Khuenova režima, a navlastito protiv mađarske zastave (jedna je skinuta sa slavoluka pred glavnim kolodvorom), bilo je i demonstracija u gradu. *U tome su sudjelovali i studenti prava*, ali kao pojedinci, a ne kao grupa; policija je reagirala i uhitila desetak demonstranata.[10]

To je vjerojatno bio poticaj studentima prava da i oni prosvjeduju u vlastitoj režiji. Odlučili su, kako su tvrdili na sudskom procesu, na svojoj skupštini 16. X. spaliti ugarsku trobojnicu i to na Jelačićevu trgu, ispred spomenika bana Jelačića, kao simbola borbe Hrvata protiv mađarizacije. Uputili su se oko 11 sati prije podne u urednoj povorci, predvođeni barjaktarom, kasnije poznatim pjesnikom Vladimirom Vidrićem, koji je nosio studentsku zastavu iz 1848. od Sveučilišta, danas zgrade Pravnog fakulteta i Rektorata, preko Frankopanske ulice i Ilice na Jelačićev trg. Došavši neometano na trg i ne izazvavši veću pozornost policije, pozdravljeni od Zagrepčana koji su se zatekli na ulicama, studenti su žestom polili ugarsku trobojnicu, izdigli je na sablje i zapalili.[11] Čin spaljivanja bio je izuzetno kratak - trajao je manje od jedne minute. Zato nije adekvatno reagirao ni, čini se jedini nazočni, policajac, pa su se studenti neometano vratili na Sveučilište.[12] Sat i pol nakon spaljivanja trobojnice počela su uhićenja studenata. Tijekom dana uhićeno ih je petnaestak.[13] Slijedećeg dana, čuvši za uhićenja, brojni su se studenti

djaci pred sudom. Stenografski izvještaj o glavnoj razpravi proti hrvatskim sveučilištnim djacima obdržanoj pred kr. sudbenim stolom u Zagrebu dne 11.-16. studenoga 1895. (Preštampano iz »Obzora«) - optužnicu, zapisnik s glavne sudske rasprave i presudu. U Zagrebu je 1995. otisnut pretisak te knjižice s naslovom Hrvatski đaci pred sudom. Stenogram suđenja hrvatskim sveučilištarcima u Zagrebu 1895. godine, str. 286. Na početku tog pretiska objavljen je kraći tekst autora dr. Dragutina Pavličevića, Franjo Josip u Zagrebu 1895. godine - spaljivanje mađarske zastave i suđenje hrvatskim sveučilištarcima (bez oznake stranice)

9 Ta je tvrdnja iznesena tijekom spomenuta sudskog procesa; studenti su tvrdili da je to obećanje značilo samo da neće biti manifestacija nezadovoljstva na Sveučilištu, a tužitelj i sud je držao da je ono trebalo vrijediti općenito. Međutim, I. Kršnjavi u svojim Zapiscima, str. 96, piše da je već tijekom ljeta 1895. uoči careva dolaska u Zagreb bio obaviješten o mogućim manifestacijama i demonstracijama protiv Mađara; on zatim izričito navodi da je 15. X. 1895. bio obaviješten da će studenti manifestirati i da je o tome izvijestio i rektora i zagrebačku policiju.

10 Mađarsku zastavu sa slavoluka skinuo je student prava Vladimir Frank, sin poznata prvaka Hrvatske stranke prava dr. Josipa Franka; u demonstraciji pred zgradom pravoslavne općine sudjelovali su dvojica Frankovih sinova, spomenuti Vladimir i Ivica. Oni su toga istog dana bili pretučeni od stranke nekih mađarskih radnika, pa Vladimir nije sudjelovao u spaljivanju trobojnice.

11 J. Horvat, Politička, str. 222. detaljno je opisao taj čin, po svoj prilici na temelju objavljena sjećanja jednog od sudionika spaljivanja četrdeset godina kasnije.

12 U času spaljivanja trobojnice na trgu nije bilo ni mnogo građana, a nazočan je bio, kako proizlazi iz sudskih materijala, od strane policije samo nadstražar Petar Strugar. Njega je nešto prije nego su studenti došli na trg jedan drugi policajac izvijestio da studenti dolaze u povorci, pa je on tome redarstveniku naredio da ide izvijestiti šefa gradske policije, očito posumnjavši da ta studenstska povorka nije dogovorena. O tome je pisao državni odvjetnik u optužnici, a govorilo se i na glavnoj sudskoj raspravi. Ovdje valja naglasiti da je uz spomenutu knjižicu Hrvatski djaci n. dj. danas dostupan i izvorni zapisnik glavne sudske rasprave koji ima 143 str. i koji se čuva u Hrvatskomu državnom arhivu u Zagrebu (dalje: HDA), SSZ, Kz 14851/1091-95/1895. (dalje: Zapisnik). Pod istom signaturom sačuvan je i prijepis sudske presude od 16. X. 1895.

13 Među prvima, a možda i prvi, uhićen je Stjepan Radić, koji je tek nakon sudskog procesa, smatran glavnim organizatorom spaljivanja mađarske trobojnice. U optužnici je naglašeno da je bio »spontani predsjednik«

sami javili policiji, koja je zadržala u pritvoru grupu od 28 studenata, pretežito studenata prava, onih koji su na prvom saslušanju izjavili da su sudjelovali u spaljivanju ugarske trobojnice iz uvjerenja. Grupa od 26 osumnjičenih nije zadržana u pritvoru, možda se to dogodilo zbog pomanjkanja prostora u uzama Sudbenog stola; pritvoreni istraženici i osumnjičenici bili su odvedeni u druga mjesta da bi se u te uze mogli smjestiti uhićeni studenti. Počela su ispitivanja i onih koji su bili u pritvoru i spomenute grupe koja je ostala na slobodi, ali će biti optužena zajedno s pritvorenim studentima. U ispitivanja se odmah uključio i državni odvjetnik dr. Tomo pl. Kraljević. Khuenovom se režimu očito mnogo žurilo da primjereno kazni »nemio izgred«, kako je ocijenio studentsku akciju, iako je nastojao umanjiti njegovo značenje političkog prosvjeda i prikazati ga deliktom kažnjivim po krivičnom zakonu. Državni je tužitelj veoma brzo sastavio optužnicu i predao je Sudbenom stolu u Zagrebu. Taj je sud imenovao sudsko vijeće pod predsjedanjem dr. Aleksandra pl. Rakodczaya i odredio da će sudski proces protiv 54 optuženika početi 11. studenog 1895.

Nema podataka kad je F. Papratović uhićen i je li uhićen na osnovi vlastite prijave policiji ili ga je policija uhitila na osnovi drugih indicija koje nisu otkrivene na sudskom procesu jer ih je sud ocijenio »uredovnom tajnom«. Papratović se našao u grupi onih koji nisu bili u istražnom zatvoru. To je naglašeno u opisu početka sudske rasprave objavljenom u listu »Obzor«, odnosno u spomenutoj ediciji »Hrvatski djaci...« Razlog za takav postupak može se pronaći u optužnici koju je državni tužitelj dr. T. Kraljević podignuo 7. studenog 1895. pred Sudbenim stolom. Papratović je bio 45. optuženi. Vjerojatno zato što je u tijeku rasprave priznao da je sudjelovao u činu spaljivanja ugarske trobojnice priključivši se povorci studenata koji su nakon održane skupštine krenuli prema Jelačićevu trgu. Njegova tvrdnja da nije bio nazočan skupštini na kojoj se dogovarao taj čin prihvaćena je kao istinita u optužnici, a usvojili su je i suci - uostalom kao i za neke druge optuženike.

Međutim, Papratovićevi istupi u tijeku sudskog procesa izazvali su ne samo pozornost sudaca, tužitelja, branitelja i drugih suoptuženika nego i zanimanje novinara i javnosti općenito. Službeno je Papratovića branio dr. Ivan Ružić, koji je spadao među tadašnje poznate hrvatske odvjetnike, a isticao se i u političkom životu.[14] No, Papratoviću, sudeći prema njegovim istupima u tom sudskom procesu, odvjetnik i nije bio potreban. Papratović je već na početku sudskog procesa, tijekom uvodnoga, kratkog saslušanja po podne prvoga dana rasprave, tj.

---

studentske skuptine 16. X., a na sudu je sam odbio tu tvrdnju jer da »spontanog« predsjednika nema nigdje, pa ga i nije bilo na spomenutoj skupštini. No, kao već osuđivani optuženik dobio je najvišu kaznu - šest mjeseci stroga zatvora. Vidi bilj. 8 i 12.

14 Uz tog odvjetnika optuženike su branili također poznati hrvatski odvjetnici: dr. Marijan Derenčin, dr. August Harambašić, dr. Oskar Kornitzer, dr. Šime Mazzura, dr. Milan Petračić, dr. Franko Potočnjak i dr. Mile Starčević. Samo dvojica optuženika nisu imali branitelje, tj. S. Radić i Josip Šikutrić.

11. studenog 1895. pokazao da će se i sam znati obraniti. Naglasio je da se ne osjeća krivim, iako je sudjelovao u spaljivanju mađarske zastave i vikao: »Živio hrvatski kralj« i »Abzug Magjari«. Istaknuo je da njemu i njegovim kolegama nije bila namjera, kako se to tvrdi u optužnici i pri tom poziva na čl. 302 krivičnoga zakona, izazivati bilo kakvu mržnju spram Mađara ili bilo koga drugoga, nego samo protestirati protiv »protuzakonitoj onoj supremaciji koja se htjela vršiti u Hrvatskoj«. Naveo je i razlog koji je studente potaknuo na čin spaljivanja zastave, a to je »pisanje magjarskih novina, koje pišu, da je ugarski ministar predsjednik Banffy kao ministar predsjednik ujedno i hrvatski i da je cieli položaj Hrvatske skroz kao provincija...« Taj njegov prvi istup sudac je prekinuo ne dopustivši mu da do kraja izrazi oni što je htio.[15]

U drugom svom istupu, u tijeku postupka obrane, 13. XI. 1895., koji donosimo u cijelosti na kraju ovoga teksta kako bismo što zornije prikazali atmosferu u sudnici i Papratovićev istup, Papratović je obrazložio ne samo svoje sudjelovanje u cijelom događaju nego i političke motive toga studentskog prosvjeda naglašavajući privrženost studenata kralju i caru Franji Josipu I, ali i nezadovoljstvo prema mađarskoj vladavini u Hrvatskoj. Kao student prava četvrte godine pokazao je zavidno poznavanje struke, ali i vještinu u izvođenju dokaza ne odustajući unatoč zahtjevima predsjednika suda, pa i njegove zabrane da ne govori, od objašnjavanja političkih motiva čina i njegova političkog značenja. Zato i nije bilo neobično da su mu branitelji i drugi optuženici uzvratili pljeskom, a i sam državni tužitelj je tijekom njegova istupa izrazio svoje zanimanje za njegovo izlaganje.

No, i pored sjajne obrane Papratovića i drugih njegovih kolega, kao i njihovih branitelja, očito je bilo da sud želi, a zasigurno ima i nalog, oštro kazniti počinitelje. To se pokazalo već tijekom glavne rasprave: najprije je predsjednik suda opominjao i ukoravao optuženike, a zatim ih je pojedinačno i grupno kažnjavao kaznama zatvora, osudama na post i »tvrdi ležaj«, odnosno udaljavanja iz sudnice, da bi na kraju svi optuženici bili isključeni s rasprave i još pri tom kažnjeni posebnom kaznom zatvora bez prava žalbe.[16] Tako je sudska presuda, a iznosila je ukupno 12 godina i tri mjeseca strogog zatvora za sve optuženike (kazne su se kretale od najmanje dva mjeseca do pola godine zatvora) pročitana 16. XI. 1895. samo pred sucima i braniteljima. Osuđenicima je, uz zapisnik, pročitana u zatvoru. Studenti su bili istovremeno kažnjeni gubitkom prava na studiranje na Zagrebačkom sveučilištu od dva semestra do »za uvijek«.[17]

---

15 U tijeku suđenja predsjednik suda, a i drugi suci, pa i državni odvjetnik, nisu dopuštali optuženicima, kao ni njihovim braniteljima, izražavanje političkog mišljenja. Usto, baš kad je govorio Papratović, državni je odvjetnik izrazio prigovor zbog ponašanja S. Radića ustvrdivši da ga ovaj svojom mimikom izaziva.

16 Valja dodati da je sud ukoravao i kažnjavao globom branitelje, pa je tako kažnjen s 20 forinti globe dr. Franjo Potočnjak.

17 Vidi bilj. 8 i 12

Dr. Franjo Papratović

I Franjo Papratović bio je istom presudom kažnjen s tri mjeseca strogog zatvora. Čini se, da još u siječnju 1896. nije ni otišao na izdržavanje kazne[18] za razliku od grupe od 24 osuđenika na čelu sa S. Radićem koji su nekoliko dana nakon glavne rasprave upućeni na izdržavanje kazne u uze Sudbenog stola u Bjelovaru i koji su odmjerene kazne izdržali u punom trajanju.[19] Ipak je naknadno, po svoj prilici u

18 HDA, Predsjedništvo Zemaljske vlade (PRZV), 6-14 K 4777/1895., dopis Predsjedništva Zemaljske vlade u Zagrebu upućen predsjedniku ugarske vlade u Budmipešti br. 325 od 31. siječnja 1896.

19 HDA, 6-14 K 4777/1895., više spisa o postupku spram osuđenika.

veljači i on odveden u Bjelovar. Vjerojatno je pušten iz zatovra 14. svibnja 1896. godine, dakako nakon izdržane kazne.[20] Valja dodati da je i Papratović bio dodatno kažnjen, kao i gotovo svi osuđeni studenti. I on je, naime, »relegiran« sa zagrebačkoga Sveučilišta, tj. izgubio je mogućnost studiranja na tom sveučilištu u trajanju od dva semestra. Njegova je kazna, ista kao i za svega nekolicinu drugih, bila najmanja takva kazna, ali je ipak bila oštra pogotovo kad se uzme u obzir da mu je tako onemogućeno redovito završavanje studija.[21]

Uhićenje, sudski proces i izdržavanje kazne, po svemu sudeći, zbližilo je F. Papratovića i Stjepana Radića, kao najmarkantniju političku ličnost među osuđenim studentima i njihova će suradnja trajati i u godinama koje su slijedile.[22]

2.

Nakon izdržane kazne i završena studija Papratović se počeo intenzivno baviti odvjetništvom, ali nije zanemario niti političko djelovanje. O tome svjedoči i njegov izbor za člana Hrvatskog sabora u nekoliko navarata; to njegovo djelovanje valjalo bi iscrpno istražiti.[23]

Za ovu prigodu još ćemo ukazati na Papratovićevu odvjetničku djelatnost, povezanu s politikom, u Osijeku 1912. Naime, te je godine F. Paparatović branio u dva sudska procesa Stjepana Radića, svoga nekadašnjega sudruga u spaljivanju mađarske trobojnice, a tada predsjednika Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS), osnovane 1904. godine.

Radić je potkraj travnja 1911., zajedno s narodnim zastupnikom Matom Babogredcom, izabranim na listi Radićeve stranke, agitirao, kao izabrani narodni zatupnik u Hrvatskom saboru, i po Slavoniji, točnije u Rajevu Selu, Soljanima i Vrbanji. Održavao je istovremeno sastanke HPSS-a, koje, međutim, nije odobrio kotarski predstojnik u Županji Janko Sokolić. Taj je revnosni dužnosnik, možda po nalogu nadređenih vlasti, pratio Radićevo kretanje i djelatnost i pokušao ih spriječiti, najprije u Rajevu Selu, a zatim u Soljanima i Vrbanji. Radić mu se suprotstavio riječima (u Rajevu Selu), a nakon toga ga je silom izbacio iz prostorije u kojoj se održavao sastanak (u Soljanima). Bio je to povod J. Sokoliću da 5.

20 Isto, dopis velikog župana dr. Milutina Kukuljević Bassani-Sakcinski iz Bjelovara upućen 28. II. 1896. banu Khuenu u Zagreb.

21 Vidi bilj. 17. S Radić je izgubio pravo na studiranje u cijeloj Monarhiji, velik broj studenata mogao je studirati samo u Pragu ili u Beču.

22 Zanimljivo je napomenuti da su mnogi od osuđenih studenata u slijedećim godinama postali i ostali izuzetno važni javni, politički, kulturni djelatnici; neki od njih su surađivali, a neki su postali politički protivnici.

23 O njemu usp. na v. mj. u: Stjepan Radić: Govori u Hrvatskom saboru 1910.-1918., Zagreb, 1996., knj. 1-3.

svibnja 1911. prijavi cijeli slučaj državnom odvjetništvu u Osijeku i da zatraži Radićevo uhićenje i pokretanje krivične istrage protiv njega. Već slijedećeg dana, tj. 6, V. 1911. državni odvjetnik u Osijeku dr. Viktor Aleksander izvijestio je Državno nadodvjetništvo u Zagrebu da je naložio istražnom sucu Sudbenog stola u Osijeku da protiv Radića odredi istražni zatvor te povede istragu. Tužitelj je naglasio da Radića ne štiti zastupnički imunitet (ozakonjen 16. V. 1867. i potvrđen 1879. za članove Hrvatskog sabora) - tj. nepovredivost i nemogućnost pozivanja na odgovornost, zato što je Radić »na samu djelu zatečen«. Ujedno je tužitelj zatražio od istog suca da napiše »uhitnu zapovied prema kojoj se okrivljeni imade po kr.(aljevskom) redarstvenom povjereničtvu u Zagrebu uhititi i predati u uze sudbenog stola«.[24]

Radić se nakon agitiranja vratio u Zagreb, ali nije bio odmah uhićen. Pokušao je izboriti primjenu zastupničkog imuniteta, pa je zatražio od Predsjedništva Hrvatskog sabora da ga zaštiti kao legalno izabranog narodnog zastupnika. Taj je forum njegov zahtjev zanemario s obrazloženjem da Sabor ne zasjeda.[25]

Kad su se političke prilike promijenile, nekoliko dana nakon imenovanja Slavka Cuvaja na čast hrvatskog bana, Radić je uhićen. Zbilo se to potkraj siječnja 1912., možda baš na dan kad je novi ban raspustio Hrvatski sabor. Uhićeni je Radić vezan odveden u Osijek. Vjerojatno je odmah zatražio odvjetnika, a dr. F. Papratović prihvatio se Radićeve obrane. Državni je tužitelj već 21. veljače 1912. pred Sudbenim stolom u Osijeku podigao optužnicu protiv S. Radića »radi zločina javnog nasilja«, optuživši ga za njegovo suprotstavljanje J. Sokoliću, tj. državnim vlastima u Rajevu Selu i Soljanima, te Vrbanji.

Glavna je rasprava provedena pred Sudbenim stolom u Osijeku od 6. do 11. ožujka 1912. Papratović je u tijeku priprema te rasprave aktualizirao Radićevu prijavu Predsjedništvu Hrvatskog sabora o povredi zastupničkog imuniteta, ali je ta njegova akcija ostala bez uspjeha.[26] No, Papratović je zasigurno uspješno branio Radića, pripremivši se temeljito za raspravu.[27] Danas nije sačuvan ili nije dostupan zapisnik s te glavne rasprave, pa se ne može prikazati njezin tijek; ostaje za drugu prigodu da se još istraži novinstvo koje je vjerojatno pisalo o tom događaju.

Presuda je Radiću izrečena 11. ožujka 1912. i Radić je osuđen na četiri mjeseca zatvora, te na plaćanje troškova postupka; drugi dio kazne je odmah proglašen neutjerivim zbog imovna stanja osuđenika.[28]

---

24 HDA, DN, K37/1914, dopis Predsjedništva Zemaljske vlade u Zagrebu br. 1930 Pr od 23. V. 1911. upućen Državnom nadodjevetništvu u Zagrebu.

25 Isto, koncept dopisa Državnog nadodvjetništva u Zagrebu upućen državnom odvjetništvu u Osijeku, 5. III. 1912.

26 Isto. Zanimljivo je napomenuti da je ta Radićeva prijava rješavana tek 1914., ali i tada je Radiću odgovoreno da nije bilo povrede njegova zastupničkog imuniteta jer je »zatečen na djelu«.

27 O tome svjedoče tri pisma S. Radića upućena ženi Mariji nakon rasprave. Usp. Bogdan Krizman, Korespondencija Stjepana Radića 1885.-1918., Zagreb, 1972., knj. I, str. 504-506.

28 Presuda je danas sačuvana u prijepisu u HDA, SSZ, Stjepan Radić, kut. 1.

S visinom kazne nije bio zadovoljan ni državni tužitelj, ali ni osuđeni Radić kao ni njegov branitelj F. Papratović. Državni tužitelj i S. Radić uložili su »ništovnu žalbu« Stolu sedmorice u Zagrebu, prvi vjerojatno tražeći povećanje, a drugi poništenje kazne. Na zakazanoj raspravi tog suda 30. travnja 1912. Radićevu je obranu zastupao F. Papratović. Radiću je smanjenja kazna na tri mjeseca zatvora, a određeno je da se ona ima računati od dana proglašenja, tj. od 30. travnja 1912. Međutim, Stol sedmorice je donio odluku da se protiv Radića ima održati nova sudska rasprava i to opet pred Sudbenim stolom u Osijeku zbog toga što su Radića suci u prvoj raspravi oslobodili krivice za nasilno izgurivanje J. Sokolića iz prostorije gdje se održavala skupština HPSS-a.

F. Papratović je branio Radića i u novom sudskom procesu održanom od 23. do 25. svibnja 1912. u Osijeku. Ni u ovoj glavnoj raspravi danas nije dostupan ili nije sačuvan zapisnik; možda nešto podataka ima u tadašnjem tisku, ali bi ga valjalo istražiti. Vjerojatno bi se nešto više saznalo i o Papratovićevoj obrani.[29] Nova presuda je donesena 25. svibnja 1912. i Radić je osuđen na strožu kaznu: kažnjen je s tri mjeseca »težke tamnice...pooštrene jednim postom svakog mjeseca«.[30] Protiv presude Radić je vjerojatno posredstvom F. Papratovića uložio »ništovnu žalbu« Stolu sedmorice u Zagrebu, ali je ovaj sud 22. lipnja 1912. »vrhovnom sudu« potvrdio kaznu Sudbenog stola u Osijeku.

I na kraju, umjesto zaključka. Dva navedena primjera Papratovićeva djelovanja, iznesena u najkraćim crtama, bez sumnje ukazuju na potrebu istraživanja njegova života i rada ne samo kao odvjetnika nego i kao političara. Za sada su samo poticaj za daljnja istraživanja.

Izvadak iz zapisnika glavne sudske rasprave o Papratovićevu istupu 13. XI. 1895. godine[31]

»Veleslavni sudbeni stole! Kad sam prije nekoliko dana primio obtužnicu i razumio radi čega me g. državni odvjetnik tuži, ja sam se zamislio u razloge, koje je d. državnmi odvjetnik proti nama naveo u svom obrazloženju, te sam došao do uvjerenja da mi nismo učinili nikakovo kažnjivo djelo. Tu se godpodo sjetih događaja prije 2.000 godina. U starom Rimu bio je glasovit odvjetnik Cicero i taj

29 To potvrđuje pismo koje je Josip Kostelić pisao S. Radiću u Osijek, svibnja 1912. Usp. B. Krizman, Korespondencija, 518-519

30 I ta se presuda čuva u HDA, SSZ, Stjepan Radić, kut. 1.

31 HDA, SSZ, Zapisnik, str. 108-112. U knjižnici Hrvatski djaci, n. dj. str. 174-185 nešto je opširnije citiran taj Papratovićev istup, ali se u biti ne razlikuje od ove verzije.

je branio kralja Dejotara, koga su pripuzi Cezarovi tužili, da je radio o njegovu životu. Taj rimski odvjetnik imao je zaista više muka, da dokaže senatorom rimskim, da njegov branjenik nije kriv. Iz toga slučaja došao sam do uvjerenja, da je mnogo teže braniti se, kad nisi ništa kriv.

Spomenuti ću razloge, koji su nas naveli na ovaj čin. Jedan od prvih razloga našem nezadovoljstvu bio je nenaravni položaj naše domovine prema Ugarskoj; drugi razlog bili su oni razni glasovi po cieloj štampi i napokon neposredni povod bilo je protuzakonito izvješivanje magjarske zastave.

Zastave je kod svakog naroda znak njegove državne individualnosti. Zato izvješivanje tudje zastave smatra svaki narod za uvriedu. Kad smo mi vidjeli magjarsku zastavu na slavoluku, to je bio duboki razlog našem nezadovoljstvu. Ta je uzrujanost vodila do namišljaja, kako da se opremo ovomu, što smatramo nezakonitim i napokon se složismo, da se ima učiniti javni protest.

Mi smo bili na taj čin nagnani.

Preds./jednik/: O tom nedam govoriti.

Obt./uženi) Papratović: Mi smo poslali deputaciju.

Preds./jednik/: To ne spada ovamo.

Obt./uženi/ Papratović: Ja ću dokazati, što je naša namjera bila, kad smo odlučili spaliti magjar./sku/ zastavu. Tim hotjeli smo mi upozoriti nadležne faktore na nezadovoljstvo.

Preds./jednik/: To ne spada ovamo.

Obt./uženi/ Papratović: Ja moram izjaviti, da nam nije bila nakana, da razdružujemo stanovnike jedne proti drugim. Mi ne mrzimo Magjare.

Preds/jednik/: O tom nedam govoriti.

Obt./uženi/Papratović: Ja ne dielim mnienja slavne obtužbe, da supremacije neima.

Preds./jednik/: Nemojte o tom govoriti.

Obt./uženi/ Papratović: Naš čin nije kažnjiv i nema u sebi obiljećja $ 302 k/aznenog /z/akona. Ja sam rekao, da nije nam bila nakana razdraživati i to dokazuje naše ponašanje. Na čelu povorki išli su galaši i zato, da odbiju i od nas sv/j/etinu, jer smo hotjeli mirno i dostojanstveno demonstrirati. Tvrdi se, da smo donijeli zastavu špod kaputom. - Jesmo, ali zato da sv/j/etinu ne povučemo za sobom. Sam naš čin nije bio sposoban, da izvedemo što nam se imputira, jer i obtužnica veli da su naš čin pratili glasovi negodovanja. - (Nastaje sila buka medju obtuženim i glasovi: gospodin državni odvjetnik kaže da smo djeca).

Preds./jednik/: Pošto ste nedostojno ponašali se...

Bran./itelj/ Mazzura: I mi smo prosvjedovali.

Preds./jednik: Sud će zaključak stvoriti.

Preds./jednik: Sud je zaključio, da se obtuženom Jakši imati dati strogi ukor.

Mnogi obtuženici mole, da se u zaštitu uzmu proti državnom odvjetniku koji ih vriedja.

Preds./jednik: Ja nisam ni čuo.

(Žamor. Vika, Predsjednik zvoni).

Držav./ni/ odv./jetnik/: Da dadem razjašnjenje.

Obtuženici: Da čujemo.

Držav./ni odv./jetnik/: Gospodin obt./uženmik/ koji se sad brani govori liepo, mirno, objektivno držeći se samo predmeta i govori tako jasno, da zabilježujem i pazim na čitav njegov govor.

Ja bilježeći čuo sam od neke gospode, neznam od koga, kako prema državnomodvjetniku predbacuje »Jako dobro«! Ja sam na to učinio primjetbu, da nisu potekle od ozbiljna čovjeka, al ja odbijam od sebe, da sam sve nazvao djecom.

Obt./uženi Papratović: (nastavlja) Državni odvjetnik zadaje samo svojoj obtužbi najveći udarac, kad veli, da naš čin nije nikakva uspjeha imao, štoviše da je izazvao negodovanje,d akle tim prije nije nas trebalo ni tužiti, kad nije imalo za što, jer ono bi imalo dokazati, da je naš čin razdražio stanovnike. I poslie našega čina stanovničtvo je složno i mirno odpratilo kralja, pa je znalo da nije naša demonstracija naperena, da nemire izvede, da vojska posreduje, krv teče it.d. I svjedoci to isto svjedoče, jedan stražar očevidac, da nije naš čin u obćinstvu izazvao odobravanja, dakle da nije imao uspjeha.

A da budemo izvan sumnje, ja ću kazati kako je nenaravan odnošaj izmedju Hrvatske i Ugarske, a personifikacija toga bilo je protuzakonito izvješenje magjarskih zastavah. - Tim je naravno strani sviet i štampa glorificirala magjarsku političku mudrost i državničku sposobnos, a mi smo baš htjeli, da pokažemo kako je to vjerovanje puka obsjena, a to je protivno od onoga što hoće državni odvjetnik, jer nismo htjeli razrdaživati na mržnju nego pokazati, da smo nezadovoljni.

Sad je logično pitanje, kad taj čin nije imao po samoj obtužbi uspjeha nego baš obratno, zašto smo onda ovamo dovedeni.

Sad glede usklikah.

Naši su usklici upravo protivnu svrhu imali, nego što obtužnica hoće.

Sa usklikom »Živio hrvat./ski/ kralj Franjo Josip I. izrazili smo našu lojalnost, koja nam je i u previš./njem/ pismu priznata, a usklik »Abzug Magjari« nije ništa postigao, jer ga nije nitko opetovao, dakle, nije ni mogao navesti na mržnju, što i sama obtužba na dva mjesta priznaje.

Tako izlazi logično, da smo mi neovisni, i da zato na ovoj klupi sjedimo, što smo dostojno demonstrirali proti nezakonitosti, te se i u tom vidi ona supremacija, proti kojoj smo mi demonstrirali. (Obtuženici odobravaju).

Obtužnica kaže da nas je bilo 70-80, a ja koji sam tamo bio velim, da nas je bilo do 150, a i svieta je bilo prilično mnogo, koji nas je ulicama pratio i do spomenika

dopratio, dakle ni taj navod obtužbe ne stoji. Što se tiče poštene rieči dane tobož rektoru Dru Spevcu, ja izjavljujem, da nikomu nisam dao poštene rieči, da neću demonstrirati, ni sam koga na to ovalstio, a Spevčeva rieč izgleda mi kao sabčazan, koja se nije još nikad čula na nijednom sveučilištu, od jednog poglavara mladeži, jer to je baciti laž i trubiti.

Preds./jednik/: O tome ne dam govoriti, jer je to uvrieda.

Obt./uženi/: Napokon obtužba tvrdi, da je u hrpi bilo dječurlije, a to je infamna laž.

Preds./jednik/: Podjelujem vam ukor radi uvriedljivog izraza.

Obt./uženi/: Onda moram konstatovati, kako je državni odvjet./nik/ bio netočan, jer nije naveo i bradatu djecu, koja je tamo bila. (Smieh).

Završujem tim, da je konstatovano ovim dogadjajem nezadovoljstvo u hrvat./skom/ dječtvu, u cvietu hrvat./skog/ naroda, koje se neće nikakovim prisilnim sredstvima moći ugušiti, nego nasuprot, kad silnici misle, da su svoj cilj postigli, onda to nezadovoljstvo, koje se osniva na uvjerenju, da zlo treba iskorieniti povom silom provali i poput bujice sve lomi i krši, do ne postigne slobodu svoga naroda za kom toli žudno teži.

Ja sam svršio i čekam mirne duše osudu ovoga slavnoga suda.

SUMMARY

ADDITIONAL SURVEY TO THE BIOGRAPHY OF THE ATTORNEY FRANJO PAPRATOVIĆ, Ph. D.

Lawyers and attorneys played important rule in the political and social life in the more recent history of Croatia. F. Papratović from Đakovo is one of them. Based mostly on archival material, this article points at two outstanding examples of his social and political activities. At the end of the article the author quotes the original speech of Mr. Papratović at the court hearing in Zagreb in 1895

ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE (1997) str. 177-198

UDK: 328 (497.5)
949.75 »1861«

Đakovački narodni zastupnici u Hrvatskom saboru 1861.

Mr. MATO ARTUKOVIĆ
Hrvatski Institut za povijest
– Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Sl. Brod

SAŽETAK

Prilog istražuje djelatnost narodnih zastupnika iz Đakova u Hrvatskom saboru 1861. Svoje predstavnike poslalo je trgovište Đakovo, đakovački kotar i kaptol. Svi su pripadali većini u Saboru, koja je tada formirala Narodnu stranku. U najvažnijem političkom pitanju, odnosu Hrvatske prema Ugarskoj, glasovali su za savez dvije države i naroda, ali uz predhodni uvjet koji Ugarska mora ispuniti: priznanje cjelovitosti i samostalnosti Hrvatske. U isto vrijeme su otklonili, kao i većina u Saboru, slanje zastupnika u Carevinsko vijeće u Beču. Pored važnih političkih pitanja, koja su razmatrali, đakovački zastupnici (osobito dr. Mirko Hrvat) sudjelovali su i dali svoj doprinos u raspravama na početku rješavanja važnih društvenih problema tadašnje Hrvatske.

Uvod

Vojnički porazi u ratu protiv Francuske (Solferino 24. 6. 1859.) prisilili su cara Franju Josipa da otpusti glavnoga nositelja apsolutističkog sustava, ministra A. Bacha, po kojemu je taj omraženi sustav i dobio ime Bachov apsolutizam. No, bečki dvor se teškog srca odricao centralističkih tendencija, nastojeći i dalje da ustupci, koje je bio prisiljen davati, nikada ne dovedu te tendencije u pitanje. Preporuke tkz. »pojačanog Državnog vijeća« u smislu federalizacije Monarhije s centralnim parlamentom, pa tkz. »Listopadska diploma« (20. 10. 1860.) i

»Veljački patent« (26. 2. 1861.), samo su vješti pokušaji koji, ipak, nisu mogli zadovoljiti narode Monarhije niti prikriti težnju kojom se želi onemogućiti da se iz vanjskopolitičkih poraza ne dogodi i politička katastrofa na unutarnjem planu.

Kralj je morao ukinuti apsolutizam. Vraćanje ustavnosti podrazumijevalo je sazivanje Sabora. Veljačkim patentom sazvani su Sabori u Budimu, Zagrebu i Zadru s jasno utvrđenim bitnim točkama dnevnog reda. Što se tiče Hrvatskog sabora on je, po vladarevoj naredbi, morao raspraviti: »pitanje odnošenja kraljevinah Naših Hrvatske i Slavonije naprama kraljevini Ugarskoj«; poslati zastupnike na krunidbu kraljeva za kralja Ugarske te Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, jer se ona vršila istim činom; u skladu s Listopadskom diplomom i Veljačkim patentom poslati devet zastupnika u centralni parlament (Carevinsko vijeće) »u osobi sposobnih i miroljubivih muževah«, te da za buduće utvrdi način na koji bi se vršio izbor tih zastupnika za Carevinsko vijeće; kralj je obavijestio Sabor da je Dalmatinskom saboru naredio da izabere poslanike koji će s predstavnicima Hrvatskog sabora raspraviti o sjedinjenju i zaključke podnijeti kruni na potvrdu.[1]

Osim državnopravnih pitanja Sabor je raspravljao gotovo o svim područjima života Hrvatske: o političkom i sudbenom preustrojstvu, o gospodarstvu, školstvu, kulturi, znanosti, zahvatio u društvene odnose naslijeđene iz feudalnog sustava odnosa bivših vlastelina i bivših kmetova, o zadrugama itd[2]

Izbori za Hrvatski sabor 1861. provedeni su na osnovi privremenog izbornog reda koji je propisao kralj. Bio je to zapravo modificirani Jelačićev izborni red iz 1848.[3] Prema izbornom redu Đakovo je poslalo u Sabor pet zastupnika od kojih je jedan, Strossmayer, imao virilni glas (kao biskup i kao veliki župan Virovitičke županije), a ostala četvorica su bila izabrani zastupnici: dr. Mirko Hrvat, biskupijski odvjetnik u Đakovu, izabran 16. ožujka u trgovištu Đakovu, dr. Franjo Šagovac i Luka Botić izabrani u đakovačkom kotaru 20. 3. 1861., te kanonik Jerolim Andrić, izabran u ime đakovačkog kaptola. Zbog profesorskih obveza u đakovačkom sjemeništu dr. Šagovac je položio mandat, zamijenio ga je Josip Miškatović. O tome će poslije biti više riječi. Prema tome, u Hrvatskom saboru 1861. bilo je osam zastupnika iz Đakova.[4] Najviše je traga ostavio biskup

1 Dnevnik Sabora Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 1861., Zagreb 1862. (dalje Dnevnik Sabora), str. 35. i 36. usp. F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb 1962, 437; M. Gross, A. Szabo, Prema hrvatskome građanskom društvu, Zagreb 1992, 129-156.

2 O radu Sabora 1861. v. opširan članak F. Čulinović, Sabor Hrvatske od 1861, Rad JAZU 347, Zagreb 1967, 77-210; usp. i M. Gross, A. Szabo, n. dj., 129-56.

3 Banska konferencija, koju je sazvao ban Šokčević (55 najviđenijih hrvatskih političara koji su zasijedali od 26. 11. 1860. do 17. 1. 1861.) povjerila je posebnom odboru jedanaestorice da izradi načela izbornoga reda, što je taj odbor i napravio. No, na prijedlog Mirka Bogovića, koji je, pod svježim uspomenama na patente i oktroje, izrazio strah da se donese izborni red kao proizvod carskog oktroja, odbačen je nacrt, a kralj je onda svojim otpisom od 21. 2. 1861. propisao privremeni izborni red: usp. H. Sirotković, Izborni red za Sabor od 1861. godine i provođenje izbora, Rad JAZU 347, Zagreb 1967., 214-215.

4 O ovim i ostalim izborima u Đakovu do raspada Monarhije v. R. Horvat, Slavonija I, Vinkovci 1992., 31-78.

Strossmayer, vođa tada stvorene Narodne stranke. O njegovim političkim nazorima izraženim u Saboru 1861. najviše je do sada pisano. Stoga Strossmayerova politička aktivnost neće biti predmet istraživanja ovoga priloga. Pozornost ćemo posvetiti drugim, izabranim narodnim zastupnicima, koji su predstavljali Đakovo, čiji nastup u Saboru tada nije bio neprimjećen, ali je s vremenom zaboravljen.

Rad je pisan najviše na temelju "Dnevnika Sabora Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1861", Zagreb 1862. i "Spisa saborskih Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1862, I-IV, Zagreb 1862., što su ih uredili Dragojlo Kušlan i Mirko Šuhaj. Kako su ti izvori gotovo nedostupni široj javnosti i prerijetka dragocjenost, koja se može naći samo u najboljim knjižnicama, činilo nam se potrebnim donijeti malo opširnije izvode osobito iz govora đakovačkih zastupnika. Odtuda mjestimično i poduži citati iz tih izvora.

Narodni zastupnik Mirko Hrvat

Uz Strossmayera, Mirko Hrvat je svakako najaktivniji zastupnik kojega je Đakovo poslalo u Sabor 1861. i tada jedan od najpoduzetnijih saborskih zastupnika uopće. O njegovom radu malo znamo, a još manje se pisalo. Možda zato što je od gorljivoga narodnjaka postao još gorljiviji mađaron. No, bez obzira na to, već zbog političke uloge koju je imao do kraja života (umro 21. 9. 1893.) i karijere koju je napravio (bio je predsjednik Hrvatskog sabora u Khuenovoj eri), ovaj čovjek zaslužuje pažnju istraživača. Ovo je, koliko je poznato autoru ovih redaka, prvi pokušaj da se opširnije o njemu progovori, iako samo o malom isječku iz njegovoga dugog i bogatog političkog života.

Dr. Mirko Hrvat je bio odvjetnik Đakovačkog vlastelinstva, prisni prijatelj i pouzdanik biskupa Strossmayera. Tom se prijateljstvu ima pripisati barem dobar start u političkoj karijeri dr. Hrvata. Počevši od 1861. on je godinama suvereno pobjeđivao na svim izborima u Đakovu.[5]

5 Mirko Hrvat (1826.-1893.) je bio izabran u Đakovu na izborima 1861., 1865., 1867., 1868., 1871., 1872., 1875., 1881., 1892. Na svim ovim izborima on je biran također i u Virovitici, pa je redovito zadržavao virovitički mandat, odnosno zemunski (1892.). Bio je prisni prijatelj biskupa Strossmayera godinama. No, već u pismu Franje Račkoga Strossmayeru (19. 8. 1868.) može se naslutiti da M. Hrvat kreće prema reviziji svojih političkih shvaćanja i to prema mađaronstvu. Rački spominje pri tome utjecaj Jovana Subotića, koji je opet svoj politički rad udešavao prema utjecaju iz Srbije. Pisma F. Račkoga puna su čuđenja nad ponašanjem M. Hrvata i pokazuju transformaciju ovoga popularnog odvjetnika od političkog zanesenjaka do "praktičnog političara" (kako se sam nazvao). Prema svojem biskupijskom odvjetniku Strossmayer nije birao riječi u privatnim pismima. Dr. Hrvat je za nj »velika ništarija«, »divlji nerast« i »propalica«, ali ga je svejedno ostavio na funkciji vlastelinskog odvjetnika skoro 30 godina, iako mu je Rački uporno savjetovao da ga otpusti, već zbog toga što je bio veliki protivnik svećenstva. Svakako se ovim odnosima mora posvetiti puno više pažnje. Hrvatova uloga kod raspada

Na »Velikom Saboru«, kako se obično nazivao Sabor 1861., Mirko Hrvat je bio jedan od najgorljivijih branitelja hrvatske samostalnosti i hrvatskih prava. U »Dnevniku Sabora Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije« iz 1861. nalazimo njegovo ime gotovo na svakoj drugoj stranici[6] (osim u periodu kada je bio bolestan), bilo da drži govore, bilo da izvješćuje, predlaže, pita. Bio je izvjestitelj verifikacionog i administrativnog odbora. Njegovom inicijativom formulirani su mnogi vrlo značajni zaključci Hrvatskog sabora.

Kao što je rečeno, pripadao je redu najgorljivijih branitelja hrvatskih povijesnih prava. Danas će se možda činiti kao nepotrebno pravničko zanovijetanje inzistiranje da se najprije pročitaju spisi ovi pa oni, umjesto obrnuto. Hrvat je, podupirući prijedlog Eugena Kvaternika, zahtijevao da se ponajprije Saboru podastru spisi o abdikaciji kralja Ferdinanda V. i nadvojvode Franje Karla, a tek nakon toga kraljevski otpisi, suprotstavljajući se tako prijedlogu bana Šokčevića. To je obrazlagao činjenicama iz povijesti. »Naš je narod u 16. vijeku pozvao dinastiju habsburgsku na priestol svojom suverenom voljom. Vriedno je dakle, da, kad je narod vladara izabrao, toliko štovanje ima prema narodu, da mu to najavi, a ne na neustavni način proglasi. Mi moramo naš narod štovati, ako hoćemo da ga i drugi štuju, zato mislim da se abdikacija Ferdinanda V. i Franje Dragutina ovom Saboru podnese« kako je to učinjeno u Ugarskom saboru. Ova pravnička upornost je bila opravdana, jer je za unionističke zastupnike to pitanje bilo »mimogredno«, ali u isto vrijeme su isticali kako to pravo pripada samo Ugarskom saboru. Prihvaćen je prijedlog I. Kukuljevića da se pročitaju kraljevski otpisi, koji su govorili o bitnim zadaćama Sabora, i da se zatraže spisi o abdikaciji. Budući da ti spisi nisu i nadalje stizali, Hrvat je još jednom želio izraziti ponos bez obzira što je stvarnost bila drugačija, inzistirajući da se pravo Sabora sačuva: »Ako se pozivamo na temeljna prava naša, to neimamo pravo moliti, nego pravo zahtijevati."[7]

Istaknut ćemo još jedan primjer njegove privrženosti povijesnom pravu. Strossmayer je predložio da se »uzakoni biskupija zagrebačka u svojem dostojanstvu metropolitskom i nadbiskupskom«. Mirko Hrvat je bio protiv toga da se biskupija zagrebačka »proglasi metropolom hrvatskom, jerbo pravo na to ima nadbiskupija spljetska.« Tek ga je Brlićevo objašnjenje problema, da je splitski metropolit bio Primas, pa bi to svoje povijesno pravo očuvao i kada bi zagrebačka nadbiskupija bila uzdignuta na čast metropolije, zadovoljilo.[8] Zapravo cijeli

Narodne stranke 1880. je, po svemu sudeći, puno važnija nego se to do sada isticalo. M. Hrvat je prvi puta pao na izborima u Đakovu 1878., kada mu je za protukandidata istaknut dr. Krsto Vojnović. U Khuenovo vrijeme bio je predsjednik Hrvatskog sabora i kao takav žestoki progonitelj pravaških zastupnika.

6 U Dnevniku Sabora njegovo je ime dugo navođeno kao Mirko Horvat.

7 Dnevnik Sabora, 32. i 96. Abdikacionalna pisma su upućena Hrvatskom saboru i pročitana na sjednici od 18. 5. 1861., Dnevnik Sabora, 103.

8 Isto, 498.

njegov nastup u Hrvatskom saboru je ljubomorna obrana hrvatskog državnog i povijesnog prava.

Mirko Hrvat je zastupao hrvatsku državnopravnu ideologiju koja je tada sustavno formulirana. Nju je snažno podupirala i suvremena historiografija (upravo su tada izašla Kukuljevićeva Iura Regni). Kukuljević i Rački su svojim istraživanjima dali argumente, koji su postali sastavni dio govora svakoga govornika. Polazna točka govora i Mirka Hrvata jest da »ustav« Trojedne Kraljevine ima kontinuitet iz vremena narodnih vladara i da se prilagođavao »duhu vremena« putem zakonodavstva na vlastitom Saboru. Hrvatsko državno pravo je neprekinuto i očituje se u tri bitne točke: dobrovoljni izbor Arpadovića na prijestolje Hrvatske, što znači da se Hrvatska s Ugarskom vezala samo personalnom unijom; samostalni izbor Habsburgovaca za hrvatske kraljeve 1527. te pragmatička sankcija 1712. Zakonodavstvo, unutarnja uprava, samostalnost u financijskim i vojnim poslovima daljnji su važni dokazi i atributi državnosti, kako i utjecaj Sabora na vanjsku politiku ako je ona zadirala u hrvatske interese.[9]

Povijesno pravo nije nikakav specifikum hrvatske političke prakse, nego se na nj pozivalo svugdje u svijetu i uvijek tamo gdje je ono moglo koristiti. M. Hrvat je spadao među hrvatske političare, koji su se ovim teorijskim sredstvima itekako dobro služili. Ali, niti on niti drugi u Hrvatskom saboru nisu samo povijesnim pravom objašnjavali i branili svoje političke zahtjeve. Narodno načelo je, itekako, važno u njihovim raspravama, o čemu će poslije biti malo više riječi.

Jedno od najvažnijih pitanja koje je bilo na dnevnom redu ovoga Sabora, bilo je uređenje budućega odnosa Hrvatske prema Ugarskoj. Nakon duge rasprave (17.6.-23.7.) u Saboru su se iskristalizirala tri prijedloga. Narodnjačka grupa koja je zauzela stav da je zbog rata 1848. svaka zakonodavna, administrativna i sudska veza Hrvatske s Ugarskom i stvarno i pravno prestala, a ostala je samo kraljeva osoba i kruna koja ih veže. Hrvatska će stupiti, ipak, »u još užju državnopravnu svezu, čim od kraljevine Ugarske gori naznačena neodvisnost i samostalnost, a tako i gori pomenuti realni i virtualni teritorijalni obseg trojedne kraljevine pravovaljano budu priznani.«[10] U ime većine ovaj prijedlog je predstavio osrednji (središnji) odbor.[11] Unionistička grupa (prijedlog koji su podnijeli zagrebački

9 Spisi saborski Sabora Kraljevinar Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861. (dalje Spisi saborski), sv. III, Zagreb 1862, 193-205.

10 Pod cjelokupnošću je Sabor podrazumijevao i u čl. XLII izrazio slijedeće: »Trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija u današnjem svom teritorialnom obsegu, broječ ovamo županije; riečku sa gradom Riekom, njegovim kotarom i ostalim primorjem, zagrebačku, varaždinsku, križevačku, požešku, virovitičku i sriemsku, i sadašnju vojničku krajinu, to jest: osam hrvatskih i tri slavonske pukovine, imenito: ličku, otočku, ogulinsku, slunjsku, prvu i drugu bansku, križevačku i gjurgjevačku; zatim gradišku, brodsku i petrovaradinsku; tako isto razumievajući ovamo pravo na Međimurje i ostala virtualna i teritorialna prava ove kraljevine..." Spisi saborski I, 39-40.

11 Članovi osrednjeg (središnjeg) odbora bili su: grof Julijo Janković, barun Dragojlo Kušlan, Tomislav Cuculić, Josip Vraniczani, Franjo Rački i Josip Vuščić. U 43. saborskoj sjednici izabrani su za pregledanje stilizacije članka o odnosu između Hrvatske i Ugarske još Ivan Mažuranić, Ivan Vončina i Adolf Veber Tkalčević.

zastupnici: Mirko Šuhaj, Mirko Bogović i Robert Zlatarović), kojoj je vođa bio grof Julije Janković, zalagala se za realnu uniju s Ugarskom, ali bez prethodnih uvjeta koje bi Ugarska morala ispuniti još prije nego se s Hrvatskom otvore pregovori. Drugi protuprijedlog iznio je E. Kvaternik, koji je tražio potpunu samostalnost za teritorijalni cjelokupnu Hrvatsku izravnim pregovorima s vladarom. On nije priznavao nikakvu izravnu vezu niti s Austrijom niti s Ugarskom. Njegov je prijedlog podupro samo Ante Starčević, iako su mu mnogi priznavali političku vrijednost. Kvaternikovim nastupom udareni su temelji Stranci prava.

O ovom važnom pitanju M. Hrvat je iznio svoje mišljenje u govoru 21. lipnja 1861. On se složio s Kvaternikom da Hrvatska ne može imati neku osobitu materijalnu korist od saveza s Ugarskom. Jedina korist jest u tome što je Hrvatskoj potrebno plodonosno zaleđe, pa će Hrvatsko primorje više napredovati ukolikoizvoz iz Ugarske teče preko Hrvatske. Pravilo od kojega Hrvat polazi jest: savez s Ugarskom mora biti za Hrvatsku »sredstvo, a ne cilj«. Svakako je to moralo zazvučati pomalo strano u ušima hrvatskih političara, koji su bili skloni voditi se emocijama, dok je Hrvat malo podulje morao objasniti misao. »Ja sam iskreni prijatelj saveza s Ugarskom, no moram izpovieditи, da nisam prijatelj istoga saveza iz kakove osobite ljubavi prema Magjarom, no jedino iz razloga politike, iz obzira na našu korist.« Ili još konkretnije: »Narodi koji kod sklapanja savezah imadu drugo štogod pred očima osim svoje ako ne baš materijalne, a ono barem moralne koristi, to su narodi politički nezreli.« Stoga on upozorava da »nam kod pretresivanja pitanja o savezu s Ugarskom samo naša korist Hrvatska od saveza s Ugarskom nema, jedino što je može spajati s njome jest borba protiv zatirača ustavne slobode, protiv Beča. Hrvat je to izjavio sasvim precizno. I ovo je »gg zastupnici naroda onaj jedini razlog, iz kojega sam ja za savez s Ugarskom, jer da ne trebamo saveznika za obranu naše ustavne slobode, ja bi glasovao za predlog g. zastupnika Kvaternika, za predlog koji je crpljen iz dubljine moga srca, predlog, koji ja držim za program naše bližnje budućnosti.« Budući da prilike sada nisu sklone tome prijedlogu, on je podržao prijedlog osrednjeg odbora. No, dugoročnost saveza i obostrana korist od njega može se ostvariti ako se taj savez sklopi »između nas i Ugarske kao narodah samostalnih, narodah posvema ravnih, koji priznaju, koji štuju, dapače i jamče obostrano svoja državna i teritorijalna prava.« A da Hrvatska ima pravo na ovakovo partnerstvo, dokazuje M. Hrvat činjenicama iz njezine povijesti: ona je sačuvala svoj državni kontinuitet, ona je samostalno i dragovoljno izabrala Kolomana i sklopila savez 1102., samostalno birala kralja 1527., tu samostalnost potvrdila hrvatskom pragmatičkom sankcijom 1712. Sve ovo svjedoči da je između Hrvatske i Ugarske postojala samo personalna unija, koja se s vremenom pretvorila u realnu uniju, što je dovelo tijekom vremena do gubitka mnogih atributa državnosti. Svjesni svoje državne samostalnosti, Hrvati su se digli 1848. protiv daljnjih mađarskih prisizanja na oružje, te i stvarno i pravno

raskinuli vezu s Ugarskom. No, Mirko Hrvat nije izvodio svoje zaključke samo na temelju povijesnog prava koje pripada svakom narodu. »No, gg zastupnici naroda, ja pravo narodah ne izvađam iz zastarajelih i zaprašenih listinah, već iz samoga Božjega prava, po kojem imade svaki narod samo kad uzmogne, pravo samostalnost i neodvisnost svoju od svoga tlačitelja izvojevati. Narod je naš god. 1848. došao u takav položaj, te si je nezakonito uzkraćenu nezavisnost silom povratio, dakle je po pravu Božjem pravedno radio, te si i negledeć naše zaprašene listine snažnom svojom mišicom samostalnost svoju izvojevao.«

M. Hrvat je sasvim precizno definirao osnovni problem u Ugarskoj. On se javlja iz različitoga shvaćanja pojma »ugarska politika«. Pod tim pojmom on je razumijevao »onu politiku, koja Ugarsku kraljevinu smatra kao aglomerat raznih narodnosti sebi posvema ravnopravnih, ne pako kao pokrajinu izključivo mađarsku, slavjansku itd. Politika je ova za Ugarsku, koja je raznim narodima napučena bila veoma spasonosna, no Mađari prvi su se ostavili iste politike, te je zamienili sa politikom magjarskom, koje je posljedica bila godina 1848.« Bespoštedna njegova kritika išla je na račun onih koji su tvrdili »da smo mi s toga pali bili u posljednjih 12 godinah pod bečku centralizaciju, što smo se odrekli politike ugarske, i da se mi za narodnost našu neimademo ništa bojati, ako s Magjari stupimo u savez.« U biti, držao je, Hrvatskoj »nije od potrebe ugarske politike, već hrvatske ili jugoslavenske, premda smo se mi vazda držali politike ugarske.«[12] Što misli pod tim pojmom »jugoslavenski«, Mirko Hrvat nije tada objasnio.

Ipak Hrvat se nije u svemu složio s prijedlogom osrednjega odbora. U konačnoj stilizaciji saborskog zaključka o odnosu prema Kraljevini Ugarskoj, predložio je da se poštuje kronološki red, uslijed čega su u konačno oblikovanom članku 42. dva prva paragrafa spojena u jedan u koji je uvršten i dio trećega paragrafa. No nije prihvaćen njegov prijedlog da se ispuste paragrafi 4. i 5. prijedloga (3. i 4. konačnog teksta), u kojima je rečeno da će se ugovorom odrediti oni državni poslovi za koje će biti potrebna zajedničko zakonodavstvo (par. 4), odnosno da poslovi unutarnje politike, nastave, vjere i pravosuđa ne mogu biti predmet rasprave, nego su autonomno pravo Hrvatske (par. 5).[13] M. Hrvat je u ovom naslućivao opasnost, jer mu nije jasno oko čega će se složiti s pregovaračima ugarske delegacije, »u onom što i mi Ugri neimamo, ili u onom od čega nećemo ništa popustiti.«[14]

Ban je dao na glasovanje prijedlog Mirka Hrvata da se ispuste spomenuti paragrafi. No, u općoj zbrci, čije podrijetlo nije jasno piscu ovih redaka, rezultat glasovanja nije objavljen, nego je Šokčević odgodio sjednicu za sutradan. Napetu

12 Dnevnik Sabora, 229-231.
13 Spisi Saborski I, 39-40.
14 Dnevnik Sabora, 511.

atmosferu i prekid sjednice, izazvan Hrvatovim prijedlogom, objasnio je na sljedećoj sjednici Ante Jakić. Većina je kod glasovanja ustala, pa se Jakić pitao: »Zašto se to danas zašuškati želi?« Time ostavlja mjesta sumnji da su zbrka i prekid hotimično izazvani. Jakić je podržao Mirka Hrvata, u čemu ga je slijedio i Eugen Kvaternik, smatrajući da paragrafi 4 i 5 »nama prieče udesiti savez po budućih političkih okolnostih i zato nevaljju oba ništa, te može lasno vrieme nastati, da ćemo se s njih ljuto pokajati.«[15]

Drugi zadatak Sabora, kojega mu je naložio kralj, bio je izbor hrvatskih zastupnika na krunjenju. S tim u svezi povela se rasprava o krunidbi i izdanju inauguralne diplome. Osrednji odbor je formulirao svoj prijedlog ovako: »Glede izbora i odpravljanja zastupnikah ovih kraljevinah ka krunisanju Njegova Veličanstva premilostivoga vladara našeg mnije odbor: da sabor Trojedne Kraljevine najvišju objavu, da se krunisanje kralja ugarskog, te dalmatinsko-hrvatsko-slavonskog jednim te istim činom obavlja, do ugodna znanja primi.« Na inicijativu L. Botića uklonjen je termin »ugodno«. Nadalje je osrednji odbor predlagao da se hrvatski predsavnici ne šalju u Budim na krunjenje zbog toga što nije uređen odnos između Hrvatske i Ugarske, a sastavak inauguralne diplome za Hrvatsku ovisi o reguliranju odnosa dviju kraljevina. Ukoliko krunjenje bude prije nego se ti odnosi urede, odbor predlaže »da si za taj slučaj sabor zadrži pravo shodna odrediti.«[16]

Ovakav prijedlog Hrvat je smatrao nedopustivim omalovažavanjem. "Ja ne priznajem i ne držim, da inauguralna diploma zavisi od našega odnošaja prema Ugarskoj; svi smo se izjavili da smo samostalan narod; dakle da imamo pravo na ustav kao i Ugri, bez obzira na to jesmo li u kakvom savezu š njima ili ne." On traži da se Hrvatskoj vrati stari ustav, pa se ne zadovoljava samo time da je kralj javio da će se kruniti. Zanimljiva rasprava u kojoj je Mirko Hrvat bio glavni branič hrvatskih prava, u kojoj su ga poduprli Botić, Franjo Lovrić i Rački, završila je prihvaćanjem njihovih ispravaka. Cijelom zakonskom članku 43. »o krunisanju Njegovog veličanstva Franje Josipa I« dali su konačni oblik Hrvat, Botić i Lovrić. On je na vrlo jasan način istaknuo svijest o državnoj samostalnosti Hrvatske ističući: 1. zadovoljstvo što će se » Nj. veličanstvo kako kralj dalmatinsko-hrvatsko-slavonski krunisati«; 2. da je za krunjenje potrebna najprije »krunitbena zavjerenica«, a ona se može izdati samo »poslie povratka podpunog starodavnog ustava«, što znači da se Hrvatskoj mora vratiti »cjelokupnost zemljištnu i starodavni ustav«; 3. ako se krunjenje bude obavilo prije nego budu odnosi s Ugarskom uređeni, Sabor si »pridržaje pravo Nj. Veličanstvo okruniti posebice kao svoga kralja i to na temelju vlastitih svojih državnopravnih ugovorah i vlastite svoje sankcije pragmatičke.«[17] Mirko Hrvat je mogao biti zadovoljan

15 Isto, 512

16 Isto, 515.

ovakvom formulacijom hrvatskih državnih prava, kojoj je on bio inspirator i najuporniji branitelj. Ovakva formulacija ušla je i u adresu Sabora.[18]

Članak 44. »O namjestničkom vijeću i o preustrojstvu privremenog dvorskog dikasterija kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u kraljevsku dvorsku kancelariju«, također je plod uglavnom njegove inicijative. On je, dakle, predlagao da se dvorski dikasterij prizna kao privremena vrhovna vlada, ali da mu se promijeni naziv u »privremenu kraljevsku dalmatinsko-hrvatsko-slavonsku dvorsku kancelariju«, koja mora imati isti djelokrug, kojega je imala Ugarska dvorska kancelarija do 1848., te da Hrvatska dvorska kancelarija »stoji u istom odnošenju naprema centralnih popečiteljstvah, u kome je zakonito stajati imala i ugarska dvorska kancelarija do g. 1848.« Hrvat je odmah predložio da Hrvatski sabor iskoristi svoje pravo na temelju članka 18. par. 1. god. 1790/91. i da »privremeno namjestničko vieće« kao i »privremenu dvorsku kancelariju« zamijeni s ustavnom vladom, koja će biti odgovorna hrvatskom saboru.[19] Ovakva je formulacija ušla i u adresu Sabora kralju.[20]

U diskusiji o drugom važnom pitanju, »odnošaju trojedne kraljevine spram skupnoj monarkiji«, odnosno izboru i slanju hrvatskih zastupnika u Carevinsko vijeće, Mirko Hrvat nije sudjelovao zbog bolesti. Nema sumnje da bi se i on ustao u znak suglasnosti »da Hrvatska i Slavonija neudioničtvuju na carstvenom vieću«, kao što se digao cijeli Sabor dugotrajno plješčući hrabrom odgovoru na ovo sudbinsko pitanje.

Dosljedan kritičkom stavu prema svim pojavama i osobama koje ugrožavaju hrvatsko državno pravo, Hrvat nije štedio ni bana koji je predložio da se kralju odgovori na njegove propozicije adresom. U njegovom obrazloženju nije se mogla sakriti ni kritika kralja. »Ja bi pristao na predlog presv. gos. bana, da bi vladar i kralj imao samo prava, a mi samo dužnosti. Ja mislim, kad je nam kralj povratio naš jezik i kad nam je povraćen naš nezakonito ugrabljeni ustav, nije nam milošću iskazao nego samo izpunio ugovor sklopljeni između njega i naroda, kada je na predstol stupio; zato se ne slažem s predlogom pr. gos. bana.«[21] U raspravi o adresi, osim na samom početku, nije sudjelovao, ali su, kao što smo vidjeli, neki njegovi prijedlozi doslovce uvršteni kao sastavni dijelovi adrese. Neki prijedlozi M. Hrvata odavno su već izlazili iz nadležnosti Sabora. Na sjednici 29. travnja istaknuo je slijedeće: »Kad se je ovdje povela rieč o cjelokupnosti i pošto je već zaključeno da deputacija ide u Beč, to imam još predložiti sliedeće: 1. da se u istoj reprezentaciji navede, da si pridržavamo pravo na one zemlje, koje sada pripadaju

17 Spisi saborski I, čl. XLIII: »O krunisanju Njeg. Veličanstva kralja Franje Josipa I, 41.

18 Spisi saborski III, 201-2.

19 Spisi saborski I, čl. XLIV; » O namjestničkom vieću i preustrojstvu privr. dvorskog dikasterija kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u kraljevsku dvorsku kancelariju«, 41-42.

20 Spisi saborski III, 202.

21 Dnevnik Sabora, 71.

njemačkomu bundu; 2) da se Nj. Veličanstvo kralj umoli, da se ostavi politike Boul-Schauensteina, i politike Rechbergove glede iztočnih pitanjah, i da s kod revidiranja bečkog ugovora od 1815. uzme u obzir na prava naša, glede onih pokrajinah, koje su u šištovačkom miru od nas odkinuti bez našeg privoljenja i turskom caru upravo poklonjene i protuustavnim i nezakonitim načinom ustupljene i koje treba narodu našem da se povrate; 3) da se deputaciji, koja ide u Beč, nalog dade, da se ona neima upušćati u nikakav dogovor sa nikakav ministerium, sa nikakvim Reichrathom, nego izključivo sa našim kraljem, jerbo mi među narodom i kraljem posrednika ne poznamo.«[22]

Goruće pitanje hrvatske politike sve do propasti Monarhije bilo je ujedinjenje Dalmacije sadjevernom Hrvatskom i inkorporacija Krajine. Svi važni politički čimbenici protivili su se ovom ujedinjenju, onemogućavajući pravedno rješenje čak i onda kada su sa službene strane to najavljivali kao veliku mogućnost. Dalmatinskom saboru u Zadru 1861. kralj je naložio da se sastane i izabere predstavnike koji će se s hrvatskim pregovaračima dogovoriti o modalitetima ujedinjenja. No, umjesto toga dalmatinski zastupnici su, upućeni od službenih vlasti u Beču, pošli u Carevinsko vijeće odbijajući pregovore s Hrvatskim saborom. Oni koji su te pregovore željeli, bili su proganjani i zatvarani. Na predstavku Sabora sa sjednice 1. svibnja, kojom se molilo sudjelovanje Krajine na Saboru i utjelovljenje Dalmacije, kralj je odgovorio otpisom kojim se dopušta izbor i sudjelovanje zastupnika Vojne granice u Saboru. Oni su mogli raspravljati samo o državnopravnim pitanjima i potom Sabor napustiti, budući da zaključci provincijalnog Sabora nisu mogli vrijediti, s obzirom na karakter uprave, u vojnoj Hrvatskoj. Bio je to jasan znak da će se Vojna granica zadržati do neodređenog vremena.

O Dalmaciji kralj nije ništa odgovorio. Učinio je to Mažuranić kao predsjednik dvorskog dikasterija. U dopisu je stajalo »da si je Nj. c. k. apostolsko Veličanstvo previšnjom odlukom od 11. t. m. najmilostvije izvoljelo priuzdržati riešenje glede umoljena po hrvatsko-slavonskom saboru utielovljenja grada Senja u područje civilno, i sdruženja Dalmacije sa Kotorom i Dubrovnikom, te kvarnerskih otokah s kraljevinami Hrvatskom i Slavonijom.« Još jedan očit znak koliko su bili naivni prijedlozi poput onoga Slavoljuba Vrbančića da se kralja brzojavno zamoli da čak ministra Schmerlinga »na odgovor pozove« radi »njegovih intriga u Dalmaciji proti jasno i naročito izraženoj volji kraljevoj u pitanju sdruženja Dalmacije s Hrvatskom.«

U raspravama o sjedinjenju Dalmacije sudjelovao je i M. Hrvat. Za nj je također Dalmacija cjeloviti dio Trojedne Kraljevine. Prema tome, državnopravna pitanja, koja se postavljaju pred Sabor, »samo onda valjano i pravilno budu se mogla riešiti, ako bude zastupan sav narod, dakle i Dalmacija.« Negativan stav koji je

22/ Isto, 70.

Dalmatinski sabor prihvatio i time odbio pregovore s Hrvatskim saborom, Hrvat je pripisao »spletkam inostranacah.« Stoga je predložio da se umoli »Nj. Veličanstvo, da zastupanje Dalmacije s Kotorom, Dubrovnikom i kvarnerskim otocima na ovom još saboru trojedne kraljevine odredi, počem se u dosliednom izvađanju načela u najvišem kr. odpisu od 9. svibnja 1861. izrečenoga, kao bez vojničke Krajine, tako ni bez Dalmacije po cjelovitosti trojednoj kraljevini spadajuće, državnopravna pitanja ovih kraljevinah pravovaljano riešiti ne mogu, dočim si ovaj sabor pravo pridržava, državnopravna pitanja i prije zastupanja Dalmacije po svojoj volji polag potrebe sam riešiti.«[23] U tome ga je podržao i Eugen Kvaternik. U odbor su odmah za sastavljanje predstavnike glede sjedinjenja Senja i Dalmacije izabrani: biskup Strossmayer, Mirko Hrvat, barun Kušlan i Jovan Živković.

Odbor je izradio predstavku, koju je opskrbio povijesnim dokazimo o hrvatskom pravu na Dalmaciju, Kotor i Dubrovnik, pozvao se i na suvremene reskripte koje je potpisao sam kralj, da bi istaknuo pravednost rješenja ujedinjenja u korist hrvatskih interesa.[24] No, do kraja Monarhije ovaj problem nije riješen, a i on je kroz sve to vrijeme nosio klice koje su razorili staru Monarhiju.

Isto tako bolan problem koji se prekasno riješio u hrvatsku korist, bilo je pitanje Krajine. Dok je krajiškim zastupnicima dopušteno, kao što je već rečeno, barem raspravljati u Saboru, i time je nagviješteno da se prije ili poslije ovaj otrgnuti dio Hrvatske ipak mora Hrvatskoj vratiti, Dalmaciji je i to onemogućeno. M. Hrvat je istom snagom branio pravo Hrvatske na njeno područje od kojega je stvorena Vojna granica kao i na Dalmaciju. Bilo je tada pokušaja da se civilna Hrvatska kompromitira među narodom u vojnoj Hrvatskoj. Hrvatov nastup protiv ovih tajnih agitatora, što su zagovarali očuvanje vojničkog sustava, bio je vrlo oštar, pa i uvredljiv prema banu, kojega su neki zastupnici uzeli u zaštitu. Hrvat je osjećao da bi se Sabor morao oduprijeti agitatorima za očuvanje Krajine barem u početku, jednim proglasom u kojem bi se narodu objasnilo da ga zastupnici u Saboru nisu »aristokratom prodali«, da mu se objasni vrijednost ustava na koji i oni u Krajini imaju pravo, te da se narod upozori da se ne da zavesti na potpisivanje peticija za očuvanje krajine. U isto vrijeme je zatražio od bana »da zabrani svako javno i potajno napadanje i vriedjanje ustava našega u vojničkoj Krajini.«[25]

Kao što je već rečeno, Mirko Hrvat je bio jedan od najgorljivijih branitelja hrvatskih prava i dostojanstva. Vrlo često se slagao s najvažnijim predstavnicima hrvatske državotvorne ideje, Eugenom Kvaternikom i Antom Starčevićem. Starčević je predložio Hrvata za novoga člana Odbora za uređenje krajiških odnosa.[26] I kao takav svakako je Hrvat dao svoj doprinos prijedlogu »Zakonskog

23 Isto, 123.

24 Isto, 141-42.

25 Isto, 182-83.

članka o ukidanju vojničke krajine«.[27]
Jedan od problema pred kojim se Hrvatska našla te godine u borbi za svoju cjelovitost bilo je i pitanje Srijema. Ukidanjem apsolutizma, 1860. godine ukinuta je i Srpska Vojvodina (stvorena 18. 11. 1849. kao izrazita tvorevina bečkog apsolutizma), u čijem je sastavu bio veliki dio hrvatske Srijemske županije, naime iločki i rumski kotar. Uz to, Vojvodinu su činile i ugarske županije Bač-Bodrog, Torontal, Temes i Krasso-Szöreny. Od1849. do 1860. cijelo ovo područje bilo je odvojeno od Hrvatske odnosno Ugarske i činilo je samostalnu krunovinu sa sjedištem u Temišvaru. Po svom obliku vladanja Vojvodina je bila pravoslavna crkvena država, uz to i geopolitički i etnički mogla je postojati samo kao diktat apsolutizma. S njime, pala je i ona.

No kako, ipak, nije htio sasvim odbiti Srbe, Bečki dvor je poslije Veljačkog patenta dopustio održavanje srpskog kongresa, na kojem bi se raspravljalo o zahtjevima stanovništva bivše Srpske Vojvodine. Nije se smjelo govoriti o položaju srpskog naroda izvan toga područja, niti o utjelovljenju Krajine Ugarskoj. Bez obzira na ta i druga ograničenja bilo je to ipak priznanje srpske »političke narodnosti« od strane Beča. Tako su se 2. travnja 1861. Srbi okupili u Kralovcima na »kongres srpskog naroda«. U zaključcima »Blagoveštanskog sabora «, kako se taj kongres kasnije nazivao, formuliranim 18. 4. 1861., tražili su, na temelju privilegija iz 17. st., posebnu srpsku autonomiju. On bi obuhvaćao Banat, Bačku, Petrovaradinsku i Njemačko-banatsku regimentu, Titelski bataljon i cijeli Srijem. Točno definirana autonomija bi ovisila o Ugarskoj dvorskoj kancelariji za ugarske dijelove Vojvodine, te o Hrvatsko-slavonskom dvorskom dikasteriju za Srijem. Vojvodina bi na oba sabora slala svoje kolektivne predstavnike. Na čelu Vojvodine bio bi vojvoda, kojega biraju Srbi iz Ugarske, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, dakle i iz područja koja nisu u okviru Vojvodine. Uz vojvodu vlast čini savjet te skupština, koja bi imala pravo odlučivati o administrativnoj i sudskoj organizaciji, te o poreznim poslovima i pitanjima regruta. Službeni jezik je srpski s ćirilicom, uz dopuštenje da se može rabiti u podnescima i drugi jezici i pismo Simboli narodno-političkog života su srpski grb i zastava. Kad se svemu ovome doda i zaključak da se Vojna krajina smije ukinuti samo uz privolu narodnog sabora pravoslavnih Srba iz Ugarske, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te cijele Vojne Krajine,[28] onda se vidi da je to bilo stvaranje države u državi. Srpski ideolozi su

26 Članovi odbora su bili: Mato Mrazović, Mirko Šuhaj, Mojskija Baltić, Makso Prica, Jovan Živković, Vinko Vraniczani.

27 Zakonski članak LXXIV Sabora »O ukinuću hrvatsko-slavonske krajine i uvođenju njezinom na ustavno« ima 11 paragrafa i predviđa: ukinuće sustava vojničke krajine, uvođenje hrvatskog ustava na to područje, ustrojstvu županija, trenutno ukidanje vojničkog kaznenog zakona, zadržavanje određenog broja stojeće vojske (razmjeran kao u Provincijalu), a ostali se raspuštaju; predavanje pašnjaka u neograničeno vlasništvo općina kao i javnih zgrada, pretvaranje fondova u javne zaklade, porez koji se u Provincijalu plaća za odštetu urbarskih zemljišta, ne smije se protegnuti na dosadašnju krajinu: Spisi saborski I, 66-68.

28 Spisi saborski III, 244-248. usp. i M. Gross, A. Szabo, n. dj., 153.

svoje zahtjeve izvodili iz povijesnog prava koje im, navodno daju privilegije Leopolda I. Oni su ih tumačili kao međunarodne ugovore. Zaključci »Blagoveštanskog sabora« predani su kralju 20. 4. 1861. On ih je trebao predložiti Ugarskom i Hrvatskom saboru kao svoje propozicije. On to nije učinio. Među Srbima su postojale tri struje s tri koncepcije za rješenje tog problema: liberalna Miletićeva, koja je željela podupiranjem Mađarske protiv kralja ostvariti autonomiju; konzervativna koja je željela podrškom kralja privoliti da oktroira Srpsku Vojvodinu, te Subotićeva koja je željela da Vojvodina bude povezana s Trojednom Kraljevinom državnopravnim ugovorom. »Blagoveštanski sabor« nije svoje odluke niti dostavio Hrvatskom saboru, pa su one bile većini i nepoznate. »Srpske želje« su bile poznate tek posredno, onako kako ih je formulirala skupština grada Novoga Sada. Bile su upućene Zagrebačkoj i Virovitičkoj županiji, te gradu Zagrebu, gdje su naišle na podršku, ukoliko su u suglasnosti s čl. VII Sabora od 1848. Tada je, naime, predviđeno da Trojedna Kraljevina sklopi savez sa Srpskom Vojvodinom unutar jednog čvrstog »državnog tiela« na temelju »slobode i savršene jednakosti«. Virovitička županija nije čak ni spominjala u svojoj podršci tu odluku Sabora iz 1848. Hrvatski sabor je tada prepustio Srijem na temelju narodnog načela i pod uvjetom da Srpska Vojvodina bude u uskoj državnoj vezi s Trojednicom, a ne na temelju povijesnog prava. No, Srbi sada nisu željeli prihvatiti takav odnos Srpske Vojvodine i Hrvatske, pa je neko neodređeno priznavanje »zemaljskog zakonodavstva« Hrvatskog sabora za Vojvodinu kada je u pitanju Srijem, tek formalno ublažavanje opravdanih strahova za ionakko ugroženi integritet Hrvatske. Sabor je izabrao odbor, koji je o srpskom pitanju raspravljao na temelju podneska novosadske skupštine. Odbor je predložio da se uputi molba vladaru zbog sazivanja Ugarskog sabora i Srpskog narodnog kongresa, te da njihovi izaslanici i izaslanici Hrvatskog sabora izrade osnovu Srpske Vojvodine, koju bi sabori prihvatili. Nije, dakle, prihvaćena želja Srba da se u adresu stavi molba za ustrojenje Srpske Vojvodine niti da se podupru zaključci Blagoveštanskog sabora (koji nije smatrao potrebitim uopće se obratiti Hrvatskom saboru, iako se to itekako odnosilo na Hrvatsku) posebnom predstavkom kralju. Kad su zaključci »Blagoveštanskog sabora« bili u saborskim materijalima, izabran je novi odbor, koji , međutim, nije imao vremena razmotriti »srpske želje« i dati svoj prijedlog. Srbi su ovo shvatili kao »indirektnu negaciju« Vojvodine.[29]

Budući da su Srbi najprije išli u Beč razgovarati o Vojvodini, a time i o sudbini velikoga dijela Hrvatske bez Hrvatske, za osjetljivu ustavnu svijest nekih članova Hrvatskog sabora to je bio dovoljan razlog da se njihova stvar pred Bečom ne zagovara. Osobito stoga što su željeli popuno isključiti u toj stvari utjecaj središta toliko sklonog apsolutizmu. Zagovarali su da se o tome i ne raspravlja, dok se to pitanje ne riješi u sporazumu s Ugarskom. Takvo je mišljenje zastupao Kvaternik.

29 Iste autorice, 150-156.

Drugi su, pak, zagovarali da se raspravlja o srpskom pitanju i Srbima pomogne u ostvarenju želja. Jer »ako se bude riešilo u Beču za Vojvodinu, braća će naša pravoslavna reći: evo dobili smo od Nijemaca, od Švabe Vojvodinu, a braća naša na saboru Trojedne Kraljevine oklijevala su; ljubav koju prema nami morali bi imati, okrenut će se prema Beču. Ako se tamo ovo pitanje rieši proti Vojvodini, braća pravoslavna koriti će bečku vladu, ali kazati će, da smo mi njihovu stvar podupirali, da bi oni bili na čisto došli. Upravo zato, što se u Beču ovo pitanje pretresiva, jest meni razlog, da se prije ovdje pretresa.« Mirko Hrvat je također slijedio citirano mišljenje zastupnika Franje Žužela.[30]

Valja reći jedno: Srbi su nakon izbora u Krajini, i izbora u Srijemu došli u Hrvatski sabor kao novi politički faktor. Ali cijela rasprava vezana za tkz. srpsko pitanje, vođena je više emocionalno. Time su Srbi kao politički faktor samo jačali. Strah od apsolutizma iz Beča bio je toliko velik da je onemogućavao hrvatskim zastupnicima da jasno vide novu opasnost. Srpska težnja da se i neustavnim putem i oktrojem dođe do cilja, do visokog stupnja političke autonomije, a da se pri tome ništa i ne pita one kojih se to tiče, tek je biranim, blagim riječima uočena i prepoznata. Sudbina hrvatskog Srijema od tada je postajala sve neizvjesnijom.

Malo je zastupnika koji su s toliko upornosti inzistirali da se rješavaju i pitanja koja su opterećivala društvene odnose u Hrvatskoj kao što je to činio Mirko Hrvat. »Za naš prosti puk nije još ništa učinjeno i on s punim pravom očekuje da se za njega što učini«, potvrdio je činjenicu u kojoj ga je osobito podupirao E. Kvaternik. Hrvat je inzistirao da se što prije u raspravu stave odnosi bivših vlastelina i bivših kmetova, jre je još u tim odnosima bilo feudalnih zaostataka. Ti su odnosi bili protivni ne samo duhu vremena i novom državnom uređenju, nego su oni zaista štetili i bivšim vlastelinima i narodu. Pravo drvarine, žirovnice i pašarine nije bilo jasno određeno. Neuređeni su bili odnosi zakupnih zemalja i krčevina. Sa svom strogošću feudalnog života zadržani su tkz. manja kraljevska prava (isključivo pravo vlastelina na krčmarenje, pravo lova, ribarenja, mesarenja). Analizirajući sve ovo, Mirko Hrvat je najviše naglašavao potrebu da se ove nevolj riješe zakonskim putem. Da bi se iz hrvatskog društva uklonili ostaci starog sustava, Saboru je 16. 5. 1861. predložio jedan zakonski prijedlog.[31]

30 Dnevnik Sabora, 893.

31 »Zakonski priedlog narodnog zastupnika Mirka Hrvata o predmetih urbarskih: čl. 1. Imade se do daljnjega zakonskoga ustanovljenja obustaviti riešenje svih na temelju dosadašnjih neustavnih zakonah i naredabah do danas pravomoćno neriešenih predmetah, protezali se oni na komasaciju i segregaciju, ili pako na odkup i izrješivost zealjah, bili oni u području političnih oblastih ili pako urbarskih sudovah.
čl. 2. Da se toli nuždno odlučenje pašnjakah i šumah bez odvlake izvesti uzmogne, imenuje se jedan odbor, sastojeći se od članovah saborskih, naročito zastupnikah naroda sa svih stranah trojedne kraljevine, da izradi zakonsku osnovu o odlučenju pašnjakah i šumah.
čl. 3. Sva tako zvana manja kraljevsk aprava, kao: izključivo vlasteosko pravo krčmarenja, lova, ribolova, ptičarenjai mesarenja ukidaju se stoga: a) svatko je vlastan krčmariti, tj. vino, pivo, rakiju, likere točiti i jelo prodavati; ali ipak mora prije svoju namjeru dotičnoj obćini objaviti, te njojzi po istoj obćini opredieljene daće namirivati. b) Ribu i ptice hvatati, lov loviti, pijavice kupiti, svake vrsti meso prodavati može svatko na svom

Administrativni odbor je razmotrio ovaj prijedlog, dao svoje primjedbe,[32] no ni jedan ni drugi nacrt nisu stavljeni na raspravu budući da je Sabor bio raspušten.

Teško pitanje koje je tražilo ozbiljnu raspravu i odgovor, bilo je i pitanje o zadrugama. M. Hrvat je bio član i izvjestitelj administrativnoga odbora, koji je izradio osnovu zakona o uređenju zadruga. Kao što je odbor bio u dilemi, tako je cijeli Sabor tražio neko srednje rješenje za ovo važno pitanje. Stav odbora branio je Mirko Hrvat. Svjestan značenja ovoga pitanja, odbor se nije usudio predložiti niti prisilno očuvanje niti prisilnu diobu zadruga. Prisilnu diobu ne zato što su članovi odbora držali da je patrijarhalni život našem narodu »najviše dolikovao«, zato što su držali »da je život patrijarkalni kroz vjekove naš narod proletarijata oslobodio, što je život patrijarkalni baština, koju smo od praotacah naših dobili.« S druge strane, »duh individualiteta, duh koji diobu zahtieva«, govorio je protiv prisilnog ostavljanja zadruge u zaštitu zakona, ali i dopustio diobe do određenog minimuma.[33] Zakonska osnova je bila pri kraju rasprave kada je Sabor raspušten, pa je i ovaj problem hrvatskog sela ostao i dalje otvoren.

Ime Mirka Hrvata susrećemo i u raspravama o drugim važnim pitanjima. Jedno od njih bila su i pravila buduće Jugoslavenske akademije (za osnivanje Akademije Hrvat je dao prilog od 200 for.). U svojim primjedbama Hrvat je želio da se osigura uvijek utjecaj Sabora, a isključi svaka mogućnost stranog utjecaja. Neke manje ispravke Pravila Akademije nastale su njegovom intervencijom (npr. da se ispusti iz Pravila i pridrži pravo Saboru koji će odrediti da Akademija šalje u Sabor jednoga zastupnika)[34]

Glas Mirka Hrvata na Saboru 1861. uvijek je bio u zboru onih koji su zagovarali razvoj demokratske misli u Hrvatskoj. Bio je poznat kao uporan borac protiv privilegija. Velikašima i prelatima, kao virilnim članovima Sabora, želio je onemogućiti raspravu koja se ticala izabranih zastupnika naroda.[35] Zalagao se osobito da se velikašima i preletima, koji ne stanuju u Hrvatskoj, niti u njoj imaju imanja, ne dadne glas u Saboru, samo zato što su ga naslijedili.

Rečeno je već da se Mirko Hrvata često slagao u mnogim stvarima s Eugenom Kvaternikom. Na njihov zajednički poticaj Sabor je znao zauzeti i određene svoje

---

zemljištu uz polaganje obćinskih pripadakah kod mesarenja. c) Šteta, koju vlastela s ukinuća izključivoga prava krčmarenja trpe, ima im se naknaditi. Način i izvor ove odštete ima ovaj još sabor opredieliti.
čl. 4. Ukidaju se daće, koje su njekadašnji podanici bivšim svojim vlastelom u ime mlinovah svake vrsti i piljenicah davati morali.« Spisi saborski II, 55.

32 Administrativni odbor se suglasio s pravednošću zahtjeva da prestane važiti regalno pravo vlastele glede točenja vina, ali ne tako da vlastela to pravo izgube bez naknade, koju opet ne može dati država, pa to prepušta dogovoru općine i vlastelina. Pravo ribarenja ostaje vlastelinu u vodama na njeovom području, kao i općine u rijekama i potocima na svom području; vodenice i mlinovi se mogu otkupiti prema daćama, koje su ustanovljene 1848; isto tako odbor nije držao prihvatljivim obustavljanje segregacije i komasacije zemljišta: Spisi saborski III, 225.

33 Spisi saborski I, čl. CXII »O uređenju zadrugah i seljanskih diobah«, 149-157.

34 Dnevnik Sabora, 538.

35 Mirko Hrvat je bio s Miroslavom Kraljevićem saborski povjerenik radi istrage o izboru narodnog zastupnika u Samoboru.

stavove.[36] U vrijeme kada su neznani mađarofilski pojedinci iz ribničkoga izbornog kotara optuživali Kvaternika da je tobože primao instrukcije po kojima da je usklađivao svoje stavove u raspravi o odnosima prema Ugarskoj, i zato pismeno (1. 7. 1861.) tražili njegov opoziv, pripremali u tu svrhu agitaciju koja je trebala pobuniti seljake, Mirko Hrvat je bio vrlo čvrsto uz Kvaternika inzistirajući da se optužbe protiv njega odbace, i »stroga iztraga proti bundžijam povede.«[37]

I na kraju: činjenica da nam je Sabor 1861. ostavio tako dobru publiciranu izvornu građu o sebi, povezana je također i s imenom ovoga vrijednog đakovačkog zastupnika. Sa Slavoljubom Vrbančićem podnio je prijedlog »O odredbah Sabora glede saborskog dnevnika i saborskih brzopisacah«, koji je uvršten u saborske spise kao zakonski članak CV. [38] Tim se prijedlogom reguliralo tiskanje i raspačavanje Saborskog dnevnika, te nagrada stenografima za rad na Saboru.

Narodni zastupnik dr. Franjo Šagovac

Franjo Šagovac je bio profesor u sjemeništu u Đakovu. Njegov mandat je verificiran u Saboru na temelju vjerodajnog pisma od 20. ožujka 1861., kada je bio izabran za zastupnika đakovačkoga izbornog kotara. U Saboru je izabran za člana trećega odbora za verifikaciju, bio je član znanstvenog odbora za Jugoslavensku akademiju, član odbora za proučavanje pisma patrijarha Rajačića, cenzor saborskog dnevnika i član financijalnog odbora. Time je njegov angažman u Saboru zaokružen što se tiče funkcija, koje su mu kao članu povjerene. Prema tome, njegova djelatnost u Saboru nije velika. Ne znamo koliki je njegov utjecaj bio u odborima čiji je član bio.

Vrijedi, ipak istaknuti Šagovčeve misli izražene u raspravama koje je vodio. I Šagovac se suglasio s većinom u Saboru, koja je željela savez s Ugarskom, ali uz određene uvjete. Njegovi su uvjeti također: samostalnost, ravnopravnost i cjelovitost Hrvatske. Potpuno je svjestan da je razlog sklapanja saveza među narodima isključivo korist, pa »među narodi inoplemenimi bratinstva pravoga i prijateljstva čistoga faktično neimade.« I Šagovčevi argumenti kretali su se u okviru državnopravne ideologije, koja je tada zastupana, misli koje su se općenito isticale: Hrvatska je na početku svojega saveza samostalnost sužavala, dok nisu Hrvatskoj ostala samo municipalna prava. Šagovac se također složio s činjenicom da su, zbog mađarskih imperijalističkih ambicija, odnosi Hrvatske i Ugarske pravno prekinuti ratom 1848/49. Koliko god ističe povijesno pravo u svojoj

36 Zakonski članak XLIX »O odredbah Sabora glede pokušanoga zavođenja naroda krajiškog«, Spisi saborski I, 52-53.

37 Dnevnik Sabora, 353.

38 Spisi saborski I, 132-33

argumentaciji, Šagovac također naglašava i prirodno pravo svakoga naroda na slobodu. Za nj sloboda i narodnost jedna drugu podrazumijevaju. Sloboda svakoga naroda jest prirodan poredak stvari. U odnosu Hrvata i Mađara to također mora važiti: »Ja zahtievam od Magjarah pravednost višje svega, podpunu državnu ravnopravnost, jednaka... prava, pak ni za dlaku nam manje nego njim.« U formuliranju prava i oblikovanju svijesti naroda, Šagovac je osobito isticao značenje godine 1848/49., kada je došlo do rata s Mađarima. Tada se, po njegovom mišljenju, hrvatski narod, predstavio Europi kao narod samostalan, slobodan, svjestan svoje prošlosti i spreman na sve žrtve za dostojnu budućnost. Opasnost iz Beča i Pešte za Šagovca je potpuno ista. »Obsjena bi bila tvrditi da nas je vazda sunce grijalo, obsjena bi bila među Bachovom ravnopravnosti i Magjarah izključivom narodnosti, drugu razliku praviti izim može biti onu, koja među dva jajeta jedne iste kokoši obstoji...« Iz njegova govora citirat ćemo i ovu misao: »Ja držim da je politika centralizacije, ova pošast srednjega vieka, ovo gojenče izdišućeg feudalizma, votosnažnom politikom čovječnosti, slobodoumlja i narodne ravnopravnosti uspješno mejdan dieliti nemože, jer protiva njoj žiće i biće narodah, nazori i namisli današnje Europe, koli silno toli pobjedonosno vojuju. Narodi su danas samosvjestni, osjećaju u sebi životne snage, koje su već i djelom pokazali, te nisu voljni i nadalje pod skrbničtvom živjeti. Naročito sam uvjeren da nije jugoslovenstvo odsuđeno gradivom, za susjedne narode biti, da će se ono prije ili poslije i književno sjediniti i u jedno tielo političko spojiti, koje će u sat rješenja na svoju jednokrvnu braću silno djelovati.«[39]

Šagovac nipošto nije bio najreprezentativniji predstavnik ovih ideja. One su inteletualnim hrvatskim krugovima živjele, na ovom Saboru su bezbroj puta ponovljene iz usta ne samo glavnih predstavnika jugoslavenske opcije. Jugoslavenska ideja se razvijala, zagovarala i branila u hrvatskoj sredini od hrvatskih ljudi, možemo reći nekoliko stoljeća. To je dokaz spremnosti i sposobnosti hrvatskog naroda za suživot, dokaz njegove tolerancije. Kada je i pored svih žrtava (pa i na ovom Saboru su osnovne kulturne i znanstvene institucije hrvatskog naroda Akademija, Sveučilište i dr. nazvane jugoslavenskim imenom; jezik »hrvatski ili srpski« i »jugoslavenski« - čl. LVIII), ta ideja, koju su zagovarali i najveći naši duhovi, doživjela takvu sudbinu, mislimo da je zaista vrijeme da hrvatski narod zatvori tu stranicu svoje povijesti i da je jednom zauvijek odbaci kao mogućnost političkog izražaja.

Šagovac je glasovao za prijedlog osrednjeg odbora, odajući, ipak, priznanje prijedlogu Eugena Kvaternika, kojemu još prilike nisu sklone. Ali on ga drži »za oporuku iz slavne naše prošlosti crpljenu, koju će naš narod u boljoj budućnosti doslovce izvršiti.«[40] Iako je njegov govor katkad opterećen propovjedničkim

39 Dnevnik Sabora, 262.

40 Cijeli govor Franje Šagovca v. u Dnevnik Sabora, 259-262.

tonom, što mu se s obzirom na zvanje ne može previše zamjerati, Šagovac je svoj politički stav izrazio jasno i priklonio se programu, koji je tražio najbolja rješenja u okviru koji je bio zadan.

Kao što je na početku rečeno, Franjo Šagovac je položio svoj zastupnički mandat 2. rujna 1861. poradi svojih profesorskih obveza. Njegov nasljednik, Josip Janković, predao je vjerodajnicu 4. 11. 1861. Tjedan dana potom (12.11.1861.) Sabor je raspušten, te je njegovo ime spomenuto u Dnevniku Sabora.[41]

Narodni zastupnik Luka Botić

O Luki Botiću postoje prilozi koji su ovoga hrvatskog književnika, što je umro u naponu snage i talenta, predstavili već kao političara našoj znanstvenoj javnosti.[42] Pri tome je iscrpno prikazan i kao narodni zastupnik đakovačkog kotara u Hrvatskom saboru 1861. Budući da postoje opširniji, lako dostupni radovi na koje upućujemo čitatelja, o Luki Botiću kao narodnom zastupniku dat ćemo tek nekoliko osnovnih informacija.

Mandat mu je verificiran na temelju vjerodajnice od 21. ožujka 1861. godine.[43] Njegova aktivnost u Saboru nije osobito velika: bio je član nekoliko odbora (III verifikacionog, školskog i administrativnog), ali su mu nastupi čvrsti, s jasno izraženim političkim stavovima. Oni su, zapravo, bili jednako okrenuti protiv Pešte kao i protiv Beča. Pripadao je većini u Saboru, kojaje zagovarala savez s Ugarskom, ali uz određene prethodne uvjete. Savez Hrvatske s Ugarskom nije smatrao srećom, pa ni sredstvom, koje je moglo osigurati bolju političku budućnost. Nakon iskustva apsolutizma i centralizacije kojom je Beč »nagradio« Hrvatsku a kaznio Ugarsku, ovaj savez je shvaćao kao nužno zlo. Iako je, dakle, podupirao prijedlog središnjeg odbora, bio je svjestan da mađarske težnje za hegemonijom nisu prolazne naravi. Zakoni iz 1848. koje je donio Ugarski sabor, po njegovom mišljenju, nisu bili toliko upereni protiv Beča, koliko protiv Hrvata i Srba. Beč se pokazao nedostojan tolikih žrtava hrvatskog naroda, te je Hrvatska otjerana i danas je spremna prihvatiti savez s Ugarskom. Ali, s kakvom Ugarskom? »S Ugarskom, s kojom smo u početku počeli imati kao neovisna država od države samo personalnu uniju, pa smo tim dokončali, da su prezirajući nas pitali, gdje je

41 Dnevnik Sabora, 890.

42 I. Perić, Luka Botić kao političar, Radovi Zavoda JAZU u Zadru 26, Zadar 1979, 259-285; K. Pavić, Politički lik Luke Botića, Zbornik Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje 22, Slav. Brod 1985, 1-23; korisno je za upoznavanje Botića, ne samo kao političara konzultirati i J. Ravlić, Botićeva pisma i neka pitanja iz kronologije njegova života, Arhivski vjesnik XIII Zagreb 1970, 93-188.

43 Spisi saborski II, str. 8. donose »21. veljače 1861.« što je očito tiskarska pogreška, pa su ovu malu pogrešku ponovili i Perić i Pavić u svojim radovima.

ta kraljevina Hrvatska na svietu? s Ugarskom, s kojom, ako smo i 800 godinah u savezu bili, često puta smo se i krviti morali zbog njihovoga neprestanoga napadanja na naša prava, s Ugarskom, prama kojoj, ako je u nesreći bila, imali smo dužnost pomagati je i braniti... a od koje, ako je u sreću došla, imali smo trpiti da nam udo po udo odkida naše državno tielo i pravo po pravo otima...« Svježija je nepravda i zlo, doduše, koje je ostavila bečka centralizacija, ali »moramo trezveni biti i oprezni, da nas strast i mržnja proti jednom neprijatelju ne baci drugom neprijatelju u naručaj.«

Ima jedna velika ideja na koju hrvatski narod može računati sve kada bi Mađari kao jači partner nametnuli neki nepravedni savez. To je ideja narodnosti. U često citiranom govoru u Saboru 1861. o tome Luka Botić kaže: "Jer duh i idea narodnosti već takvim ogromnim koracima koraca, da neima sile na svietu, koja bi ga ustaviti mogla. I koracati će od dana u dan sve ogromnijim korakom i satirati će sve, što mu u putu bude. Sklopili mi ma kakav savez s Ugarskom, ako taj savez ma kakvu klicu supremacije magjarskog naroda nad našim narodom imao bude, ta klica supremacije bit će i klica neizbježivoga međusobnoga razdira, koj će ili prije ili poslije buknuti.«

Botiću je jasno da u politici ne vlada moral, nego sila. Ugovori vrijede samo dotle dok jedna strana ne ojača toliko da može poništiti ugovor. Da se to Hrvatskoj ne dogodi, Botić je predlagao da Hrvatska svoje interese veže uz interese drugih nemađarskih naroda u Ugarskoj. Kao jamstvo ugovora s Mađarima Hrvati bi morali od njih tražiti da priznaju druge narodnosti kao ravnopravne. Botić je spadao u onu našu kulturnu i političku elitu toga vremena, koja je političke koncepcije gradila ponajprije na solidarnosti Hrvata i Srba.

Između dva velika zla, između »Beča i Pešte«, Botić ne bi odabrao niti jedno. On je izrazio najviše simpatija za Kvaternikov prijedlog, »koji bi podpuno odgovarao i mojim rodoljubivim željama i sreći našega naroda«. No smatrao je da bi u tom slučaju, ipak, dogovor ovisio o volji bečke Vlade (što nije bila namjera Kvaternikova prijedloga), pa je želio da Hrvatska izrazi barem simbolično svoje nepovjerenje Beču pred Europom sklapajući savez s Mađarima na temelju prijedloga osrednjeg odbora.[44]

U Saboru je Botić podnio prijedlog o preustrojavanju nižih i viših škola (Dnevnik Sabora, str. 86), te način kako bi se trebali birati prvi naši akademici (predložio da se ta čast i dužnost povjeri odboru odmah, koji je izradio pravila Akademije). Nakon rasprave prihvaćen je Brlićev prijedlog, koji je uvažavao i Botićevu inicijativu.[45]

Izvansaborski rad L. Botića treba povezati s njegovim saborskim radom. U listu »Pozor« odlučno je zagovarao ujedinjenje južne i sjeverne Hrvatske. Svoj

44 Dnevnik Sabora, 316-18.

45 Isto, 538-39.

nacionalni stav jasno je izrazio u polemici s autonomaškim glasilom »La voce dalmatica«: »I ja sam Hrvat, i to (s dopuštenjem, Voce-a Dalmatica-a), rođen u našoj zemlji, koja se nazivlje Dalmacijom.«[46]

Narodni zastupnici Jerolim Andrić, Adam Sukić i Josip Miškatović

Kanonik Jerolim Andrić, pisac je priručnika za bogoslove iz pastoralne teologije.[47] Đakovački kaptol ga je izabrao za svojega zastupnika 22. ožujka 1861. Na temelju vjerodajnice kaptola verificiran je za zastupnika u Saboru. Bio je član II. verifikacionog odbora, znanstvenog odbora za Jugoslavensku akademiju, odbor za proučavanje pisma patrijarha Rajačića (Dnevnik Sabora, str. 16, 63, 166). Zbog boelsti položio je mandat 3. lipnja. U nepuna dva mjeseca u Saboru u raspravama nije sudjelovao.

Zastupnik đakovačkog kaptola poslije ostavke J. Andrića bio je kanonik Adam Sukić, čiji je mandat verificiran u Saboru 13. lipnja 1861. U svom kratkom boravku u Saboru Sukić je sudjelovao u zanimljivoj raspravi o dnevnicama zastupnika. Naime, grof Julije Janković je predložio u desetoj sjednici Sabora (1. svibnja) da se za sve narodne zastupnike plate jednake dnevnice i »konakovina« iz »zemaljske zaklade«. Nakon rasprave o prijedlogu odbora, koji je ovo pitanje uzeo u razmatranje, donesen je zaključak da svaki narodni zastupnik ima pravo na dnevnicu od 5 for. na dan, za stanarinu 1 for. na dan, za putni trošak 1 for. za svaku milju puta do Sabora i nazad. »Dočim se pojedinom municipiju na volju ostavlja odrediti, ako mu poslanici iz domaće pjeneznice dnevnicu dižu, i veću dnevnicu.« Dnevnice su isplaćivane za zastupnike iz "zemaljske pjeneznice«, a za krajiške zastupnike iz »krajiškog preventenfonda« (Dnevnik Sabora, 422).

No, time problem ipak nije bio riješen. Lako se bilo složiti da samo izabranim zastupnicima pripada dnevnica, a ostalim članovima (velikašima i prelatima) da se ne dodjeljuje. No, sada je bilo osporeno pravo predstavnicima kaptola na dnevnice, te je boravak u Saboru trebao platiti kaptol, osnosno pravoslavni konzistoriji za svoje predstavnike. Neki zastupnici su zagovarali mišljenje da se dnevnice daju samo pravoslavnim konzistorijima (karlovačkom i pakračkom), a ne i katoličkim kaptolima, budući da se njih, zbog njihova posjeda, može smatrati velikašima. To su mišljenje odmah osporili predstavnici katoličkih kaptola, od kojih većina ne samo da nije imala posjeda, nego su, kao npr. modruški, čiji je predstavnik bio Matija Mesić, bila »vrst prosjakah«.

46 Opširnije v. u navedenim radovima, te K. Pavić, Bibliografija radova Luke Botića, Zadarska revija 2-3, Zadar 1983., 192-4.

47 M. Srakić, Bibliografija svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije, Đakovo 1992., 55.

Adam Sukić se založio da se ne čini nepravda katoličkim kaptolima od kojih niti jedan, pa ni đakovački koji ima šest osoba, ne može izdržavati svoga zastupnika, zbog velikih troškova u posljednjoj godini, a vezani su uz Sabor.[48]

Većina u Saboru je prihvatila prijedlog Maksa Price »da dnevnica svim i samo izabranim zastupnikom bez razlike pripada.«[49] Pod tim su se podrazumijevali i zastupnici korporacije, a isključeni su virilisti.

Na sjednici Sabora 10. kolovoza položio je Adam Sukić poslanički mandat zbog slaboga zdravlja. Tada je pročitano i vjerodajno pismo prof. Josipa Miškatovića, novoga zastupnika đakovačkog kaptola na Hrvatskom saboru.[50] Miškatovićevo ime spomenuto je još samo na jednom mjestu u Dnevniku Sabora. Prije nego je postao član Sabora dao je prilog od 200 for. za Akademiju. U raspravama nije sudjelovao. Ali vrijeme ovoga kontroverznog političara je tek dolazilo.

Zaključak

Na Velikom Saboru 1861. iz Đakova je sudjelovalo osam zastupnika: biskup i veliki župan J. J. Strossmayer kao virilni član Sabora, narodni zastupnici dr. Mirko Hrvat, dr. Franjo Šagovac, Luka Botić, Josip Janković, te predstavnici đakovačkog kaptola Jerolim Andrić, Adam Sukić i Josip Miškatović. Interes ovoga rada bio je vezan za đakovačke izabrane zastupnike.

Najaktviniji među njima bio je đakovački odvjetnik dr. Mirko Hrvat, ali su svoje političke stavove u Saboru predstavili dobrim nastupima i Luka Botić i dr. Franjo Šagovac. Ostali zastupnici iz Đakova bili su relativno malo u Saboru i nisu posebno sudjelovali u njegovu radu.

Hrvat, Šagovac i Botić pripadali su većini u Saboru, koja je zastupala političke koncepcije bivših iliraca i koja upravo na ovom Saboru stvara začetke nove Narodne stranke. U najvažnijim državnopravnim pitanjima glasovali su za prijedlog tkz. osrednjeg (središnjeg) odbora. No, sva trojica bili su vrlo skloni Kvaternikovom prijedlogu samostalne hrvatske države. Zastupali su državnopravnu ideologiju koja je branila hrvatsko pravo na cjelovitost i neovisnost hrvatske države, potpunu ravnopravnost s narodima s kojima je hrvatski narod u državnoj zajednici, posebno s Mađarima. To je ujedno bio i vrhovni cilj njihova političkog djelovanja. Argumente za svoje političke stavove nalazili su u povijesti hrvatske države i naroda, ali isto tako i u prirodom pravu svakoga naroda na slobodu i samostalno političko i kulturno izražavanje. Pod utjecajem svježih

48 Dnevnik Sabora, 443.

49 Isto, 444.

50 Isto, 615.

nepravdi bečkoga centralizma đakovački zastupnici su odbacivali svaku mogućnost povezivanja s Austrijom. Savez s Ugarskom javio se iz čistog interesa kako bi se ojačao anticentralistički blok protiv Austrije.

Sva tri đakovačka zastupnika imaju velike simpatije prema jugoslavenskoj ideji, u čemu se vidi snažan utjecaj vodećeg čovjeka, ne samo mjesta koje oni zastupaju, nego i cijele Hrvatske, biskupa Strossmayera. No, oni nisu u saborskim nastupima objasnili što podrazumijevaju pod »jugoslavenskom politikom«. Njihova svijest o veličini i značaju Hrvatske koju svi jednoglasno iznose, nipošto nam ne smije dati povoda za apriorno mišljenje da su se bili spremni u toj koncepciji podrediti trećem neprijatelju, tj. Srbima dok su iznosili svoje osude bečke i mađarske politike.

Od svih đakovačkih zastupnika najviše svojom aktivnošću na Saboru 1861. impresionira dr. Mirko Hrvat. Pored vrlo važnih političkih državnopravnih problema u čijem rješavanju je sudjelovao, shvaćao je i veliko značenje društvenih problema. Upravo je on poticatelj mnogih rasprava i podnositelj prijedloga kojima je započeo mučan proces njihova rješavanja (prije svega pitanje ukidanja zaostataka feudalnoga društva i pitanje zadruga).

SUMMARY

DEPUTIES FROM ĐAKOVO IN THE CROATIAN PARLIAMENT IN 1861

The article describes activities of people's deputies from Đakovo in the Croatian Parliament in 1861. Trading center Đakovo, Đakovo-district and the Capitol sent their representatives to the Parliament. They all belonged to the majority in the Parliament, which later formed People's Party. In the most important political issue - Croatian-Hungarian relations - the deputies voted for the alliance between the two states, but only under preliminary condition which Hungary was to meet: recognition of integrity and independence of Croatia. At the same time the deputies from Đakovo, together with the majority of deputies in the Parliament prevented sending Croatian representatives to the Imperial Council in Vienna. The deputies from Đakovo (Dr Mirko Hrvat in particular) not only discussed important political issues, but also participated and made their active contribution in solving some very important social problems in Croatia of that time.

PRIKAZI
I
OCJENE

JOSIP VINKEŠEVIĆ

NARODNI PLESOVI ĐAKOVŠTINE,

KUD »Gorjanci«, Zagreb, 1989., str. 367

Josip Vinkešević jedini je etnokoreolog u Đakovštini i jedan od malobrojnih u Slavoniji. Njegova knjiga »Narodni plesovi Đakovštine« prva je takve vrste u Slavoniji. Glazbeni folklor Đakovštine je obradila i objavila nekolicina autora, dok je plesni folklor gotovo nepoznat široj javnosti. Samo je Ivan Ivančan u knjizi »Narodni plesovi Hrvatske« (knjiga prva) dao koreografske zapise za 16 narodnih plesova iz cijele Slavonije od kojih su dva zabilježena na području Đakovštine.

U ovoj je knjizi autor obradio: plesove uz vokalnu pratnju - A - okretanja, B - ostali plesovi uz vokalnu pratnju, plesove uz instrumentalnu glazbu; A- otvorena kola, B - zatvorena kola, C - plesove u parovima, D - plesove u trojkama, E - plesove u linijama i F - plesove iz NOB-e. Ukupno 135 plesova. Treba napomenuti da nisu zapisani svi plesovi s ovog područja. Naknadno su prikupljeni i obrađeni zapisi koje je autor objavio u drugoj knjizi (»Pjesmom na Vezove«).

Vinkešević je zapisao sve što je prisutno u plesnom folkloru Đakovštine od početka njegovog amaterskog rada na ovom području, dakle u više od 30 godina. Autor je rabio arhivske glazbene zapise i na osnovi njih napravio plesne korake iz Đakovštine. Koristio je i već objavljene glazbene zapise Kuhača, Stepanova, Njikoša i Ivančana koji su u tom obliku sačuvani. Neobjavljene stvari, i neke već objavljene, ukoliko su se izmijenile, snimio je na terenu a transkribirao ih je Adam Pavić, koji je i sam snimio neke plesove.

Vinkešević je naročito uspio rekonstruirati stare plesove koji su napušteni i nestali još tridesetih godina ovog stoljeća. Dakako da su mu u tome pomogli arhivski materijali i sjećanja starijih kazivača. Vinkešević je plesne zapise bilježio najsuvremenijim metodama a znatan dio plesova prikazao je slikovno. Pri samom kraju knjige dao je vrlo značajan prikaz scenske primjene folklora, kao i tabelarni prikaz nastupa svih grupa i društava na smotrama folklora »Đakovački vezovi«. Osim glazbenih i plesnih primjera dao je i niz povijesnih, gospodarskih, kulturnih i drugih kretanja na području Đakovštine, koja su bitno utjecala na stvaranje i održavanje glazbenog i plesnog stvaralaštva. Knjiga je napisana s ciljem i na način da je mogu rabiti glazbeni i plesni amateri i profesionalci. Ona je od velike koristi i pomoći svim društvima, a pogotovo onima koja su nastala u prvim godinama hrvatske samostalnosti.

Adam Pavić

KREŠIMIR PAVIĆ

POVIJEST ĐAKOVAČKIH TISKARA,

Muzej Đakovštine Đakovo, Đakovo, 1987., str. 94

U biblioteci Muzeja Đakovštine iz Đakova izdana je 1987. godine knjiga Krešimira Pavića »Povijest đakovačkih tiskara«. Knjiga sadrži 94 stranice osnovnog teksta podijeljenog u dva dijela, te predgovora, zaključka, popisa literature i dodatka.

U prvom dijelu knjige autor daje kratku genezu tiskarstva u Hrvatskoj kako bi »uveo« čitatelje u problematiku i ujedno dao osnovne pretpostavke za valorizaciju mjesta i uloge đakovačkih tiskara. Obzirom na kulturnu misiju Đakova na slavenskom jugu, posebice od sredine 19. stoljeća kada J. J. Strossmayer postaje đakovačkim biskupom, autor s pravom utvrđuje da je prva tiskara u Đakovu osnovana relativno kasno - tek 1880. godine, gotovo 400 godina nakon prve hrvatske tiskare (Kosinj, Lika). Tijekom 16. stoljeća tiskare su postojale u Zagrebu (1527.), Rijeci (1530.) i Varaždinu (1586.). U Slavoniji je, zbog turskih osvajanja, osnivanje tiskare otpočelo znatno kasnije. Prva tiskara osnovana je u Osijeku 1735. godine, a više od stotinu godina kasnije i u Požegi (1862.), Vinkovcima (1873.) i Slavonskom Brodu (1879.).

U poglavlju »Neuspjeli pokušaji osnivanja tiskara u Đakovu« doznajemo da je ideja o osnivanju tiskara aktualna od prvih godina Strossmayerovog biskupovanja, ali da se ona, što zbog nepovoljnih političkih prilika, što zbog nedostatka financijskih sredstava, nije mogla ozbiljiti sve do 1880. godine.

Spomenuto poglavlje, kao i poglavlje »Razvoj tiskarstva u Hrvatskoj«, u funkciji su autorovih intencija da ukaže na potrebu šireg sagledavanja problema, »da se tiskare u Đakovu nisu pojavile samostalno i odvojeno, nego u povezanosti i ovisnosti s tiskarstvom u Slavoniji a time i u Hrvatskoj« (str. 5), u čemu je u potpunosti uspio. Tim više mi se čini da je informacija o inkunabulama u Đakovu, koja je mehanički interpolirana u prvom, uvodnom dijelu knjige, između dva spomenuta poglavlja, u najmanju ruku problematična. Dakako, ne zbog irelevantnosti informacije po sebi, budući da dijelim autorovo mišljenje da »je to nedovoljno poznato a vrlo značajno« (str. 5), već zbog neprimjerene »lokacije« i činjenice da je riječ tek o informaciji koja ne može biti dovoljna da, na svega dvije stranice, bude tretirana kao zasebno poglavlje. Budući da korelacija između tiskara i inkunabula nije sporna, mišljenja sam da je bilo bolje uvrstiti je u dodatak knjige, ili pronaći neko drugo, sretnije rješenje.

Iz tako napisane prelegomene dalo se naslutiti, barem što se metodološko-teorijske orijentacije tiče, što možemo očekivati u preostalom dijelu knjige.

Drugi dio knjige (str. 23 - 84) sadrži pet poglavlja. Prva četiri naslovljena su prema imenima vlasnika tiskara (Biskupijska, Bruckova, Kraljevićeva, Brandekerova), dok se u petom poglavlju raspravlja o tiskarama kao ekonomskim činiteljima. Prije nego li ukratko ukažem na neke momente sadržane u tim poglavljima mislim da postoji osnovana sumnja u valjanost koncipiranja strukture knjige. Pored već rečenog o inkunabulama u naznačenom kontekstu sporno je i poglavlje »Tiskare kao ekonomski faktor«. Mislim da je to poglavlje trebalo predstavljati zaseban dio knjige, a obzirom na važnost problematike, svakako mu posvetiti i više prostora.

U spomenuta četiri poglavlja autor je sustavno, uz uporabu velikog broja izvora, rekonstruirao uvjete pod kojima su tiskare nastale, odjek na koji su naišle u kulturnoj javnosti Slavonije i Hrvatske, te niz zanimljivih detalja koje knjizi daju određeni šarm. Tu, ponajprije, mislim u cijelosti prenesene pozive na pretplatu, stihove tiskane u pojedinim publikacijama, obavijesti... Dominantna metoda u tom dijelu studije je kronologijsko - deskriptivna. Autor je ukazao na publikacije koje su izašle iz pojedinih tiskara (knjige, novine), ali i na sadržaje tih publikacija što svjedoči o studioznom i savjesnom pristupu u koji je uložen trud vrijedan štovanja. Osim toga, dana je i čitava lepeza osoba koje su svojim radom, bilo spisateljskim, bilo kao ljudi posredno vezani za izdavačku djelatnost, zaslužni za kulturni identitet grada Đakova. Izuzevši Strossmayera, čija je uloga dobro znana, u knjizi saznajemo o radu fra Grge Martića, Marinka Lackovića, Matije Pavića, Milka Cepelića i drugih.

U poglavljima o Bruckovoj i Kraljevićevoj tiskari zanimljivo je istaknuti političku dimenziju konkurentske borbe koja je bitno određivala poslovni uspjeh jednog ili drugog. Do 1918. godine Bruck je, kao čovjek promađarske političke orijentacije, imao određene prerogative, otprilike iste onakve koje će jugoslavenski orijentirani Kraljević imati nakon rata (str. 69).

Prije no što će u dodatku knjizi (str. 86 - 89) ukazati na poslijeratnu sudbinu sve tri tiskare - od kojih je Brandekerova bila odmah konfiscirana, a ostale dvije nacionalizirane, Kraljevićeva 1946. a Biskupijska 1948. godine - autor će jedno poglavlje posvetiti ekonomskom stajalištu tiskarstva u Đakovu. Smatram da je to poglavlje najznačajniji dio knjige. U njemu saznajemo ponešto o načinu nabave tiskarskih strojeva i njihovoj skromnoj uporabnoj vrijednosti, ali i o strukturi zaposlenih u pojedinim tiskarama. »Na osnovi ovih podataka, smatra autor, može se zaključiti da su Biskupijska i Bruckova tiskara pripadale srednjim tiskarama u Hrvatskoj a da je Kraljevićeva tiskara bila manja«. (str. 80). Zbog nepovoljnih radnih uvjeta i niskih nadnica tiskarski radnici stupili su 1914. godine u

šestodnevni štrajk, što je ujedno bio »jedan od najstarijih« štrajkova u Đakovu. Šest godina kasnije rad su prekinuli i slagari u Biskupijskoj tiskari.

Time bi, nažalost, veza između ekonomskog i socijalnog stajališta tiskarstva, u širem smislu te riječi, bila uglavnom iscrpljena. Iako je cijela knjiga rađena po matrici svojstvenoj tradicionalnoj historiji, u tom poglavlju autor je učinio određeni otklon od takve orijentacije nagovijestivši mogućnosti drugačije percepcije iste problematike.

Sve što je u knjizi »Povijest đakovačkih tiskara« napisano, uglavnom nije sporno, nevolja je u tome što puno toga nije napisano. No, vjerujem da autor ovom knjigom nije rekao svoju zadnju riječ o tiskarstvu u Đakovu. Daljnja istraživanja nužno bi morala biti interdisciplinarnog karaktera, usmjerena na socijalnu dimenziju problema koji je u ovom radu ostao na marginama autorovog interesa. Ako se knjiga shvati kao prvi korak u sustavnoj eksploraciji naznačene problematike, iza kojeg će slijediti drugačiji pristup (socijalni), ona će zasigurno biti značajan doprinos izučavanju lokalne povijesti i valjana pretpostavka na kojoj će se moći graditi povijesna sinteza.

Mr. B. Bijelić

Napomena: Ovaj tekst napisan je u proljeće 1989. godine, a trebao je biti objavljen u Slavonskom povijesnom zborniku. Kako to iz objektivnih razloga nije učinjeno, osvrt na Krešimirovu knjigu donosim ovom prigodom. Nažalost, Krešo ovaj Zbornik neće čitati - ili možda hoće, tko zna? - ali je prikaz svoje knjige čitao, odmah nakon što je bio napisan.

TONE PAPIĆ - BOŽICA VALENČIĆ

ŽUPNA CRKVA SVIH SVETIH U ĐAKOVU

Mala biblioteka godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, Prilog uz broj 14/1988. - 15/1989., Zagreb, 1990., str. 92

Jezgra đakovačke župne crkve, koja je to prestala biti nakon restauracije prije sedam godina, sagrađena je u drugoj polovini 16. stoljeća kao turska džamija. Najvjerojatnije ju je dao sagraditi izvjesni Ibrahim-paša. To je jedina džamija sačuvana u Slavoniji. Od 1962. godine crkva je registrirana kao spomenik kulture, iako je njeno izuzetno spomeničko značenje za Slavoniju uočeno davno prije.

Tijekom 1988. godine, pred proslavu 750. obljetnice Đakova, ostvareno je opsežno istraživanje crkve (arhivsko, arhitektonsko, arheološko, istraživanje konstrukcije i slikanih slojeva), čiji su rezultati objavljeni u ovom radu. Tijek istraživanja popraćen je brojnim ilustracijama. Na temelju tih istraživanja autori su načinili pregled građevnog razvitka, koji je prošao više faza. Autori su utvrdili da je bilo pet zaokruženih i stilskih faza u razvoju ovog objekta. Prva faza je džamija. Druga faza nastaje poslije oslobađanja od turske vlasti, kada je džamija, za vrijeme biskupa Patačića početkom 18. stoljeća pretvorena u crkvu sv. Đure. Kasnije je dograđena za vrijeme biskupa Bakića. Treća faza je obnova crkve krajem 18. stoljeća za vrijeme biskupa Krtice. Peta faza je obnova crkve 1885. godine nakon oštećenja prilikom potresa potkraj ožujka 1884. godine. Obnovljen je enterijer i oprema crkve. Nacrte za unutarnju dekoraciju zidova i kupole izradio je Ludovico Seitz. Izvedbu dekoracija realizirao je Eduardo Petz.

Nakon svih opsežnih istraživanja autori su načinili koncepciju prezentancije objekta. Ona je takova da sadrži elemente svih dosadašnjih faza gradnje i preuređivanja. Prema toj koncepciji crkva je obnovljena, te otvorena 1989. godine za vrijeme proslave 750. obljetnice Grada.

Željko Lekšić

DIACOVENSIA

Teološki prilozi, god. I., br. 1, Visoka bogoslovna škola Đakovo, Đakovo, 1993.

Prvi put Visoka bogoslovna škola (VBŠ) u Đakovu započinje izdavati stručni časopis s područja teoloških znanosti. Nakana je profesorskog zbora VBŠ u Đakovu, kako ističe uredničko vijeće u proslovu »u novome časopisu objavljivati vlastite radove i time obogatiti Đakovačku i Srijemsku biskupiju, kao i cijeli narod Božji, Crkvu Kristovu. No časopis prihvaća i druge šuradnike s područja teoloških i srodnih znanosti« (7). Novi časopis nosi ime **Diacovensia** s podnaslovom Teološki prilozi, a izlazit će, zasada jedanput godišnje. Časopis je »prilagođen novim prilikama, novim vremenima i novim teološkim vidicima, posebno onima koje je otvorio Drugi vatikanski Sabor sa svojim Duhom Svetim nadahnutim dokumentima.« (iz uvodne riječi biskupa Ćirila Kosa, 9). Teme su zanimljive, autori probrani. Radovi su po stilu pristupačni i širem krugu korisnika. Teško je vjerovati da obrazovana laika ne bi zanimale ponuđene teme. Nakon proslova uredničkog vijeća (7) i riječi biskupa Đakovačkog i Srijemskog Ćirila Kosa, velikog rektora VBŠ (9-10) u povodu izdavanja prvog broja Diacovensie, časopis sadržava priloge iz područja teologije, filozofije, povijesti i povijesti umjetnosti. Autori su domaći, profesori VBŠ i suradnici izvana.

Nikola Dogan u radu »Kršćanin pred izazovom demokracije« (11-23) piše i raspravlja o kršćanskom shvaćanju čovjeka, demokraciji i čovjeku, ostvarivanju ljudskih prava, crkvi i demokraciji te kršćaninu i demokraciji. Zaključuje »da je demokracija za kršćanina izazov u vjeri, jer ona je teološki izazov. Za njega postoji samo jedna demokracija - ona koja kao pravu vrijednost u svojem središtu vidi čovjeka. (...) Jednom riječju, kršćanin u svojem pravom biću jest građanin demokratskoga svijeta« (22).

Đuro Hranić u raspravi »Čovjek - slika Božja. Teološka antropologija Ivana Pavla II.« (24-44), govori o uvjetovanosti papina učenja o slici Božjoj (I. personalistička filozofija Karola Wojtyle kao pozadina teologije slike Božje u učenju Ivana Pavla II., II. Papina metoda teološke analize čovjeka - slike Božje, III. polemika s parcijalnim antropologijama, IV. teologija slike Božje kao temelj moralne teologije i sakramentalnosti ženidbe), zatim o naglascima teologije slike Božje u učenju Ivana Pavla II. (I. glavne odrednice Papine teologije slike Božje, II. objava slike Božje kroz ljudska izvorna sredstva, III. elementi čovjekove sličnosti Bogu) te o teologiji slike Božje u učenju Ivana Pavla II. u njezinu povijesno - teološkom kontekstu. »Susret i sukob. Etnički ishodi dijaloške filozofije kod Bubera i Grisebacha« (45-61), naslov je studije Helmuta Renöckla (u prijevodu F. Gruića). Autor raspravlja o tzv. filozofiji susreta ili dijaloškoj

filozofiji (1. na što reagira dijalogika, od čega se ograđuje?, 4. veličina i granice dijalogike) i govori o Martinu Buberu (2. Martin Buber: Predistancija i odnos) i Eberhardu Grisebachu (3. Eberhard Grisebach: riječ i proturiječ), najznačajnijim zastupnicima dijalogike te njihovim viđenjima i interpretacijama. U radu »Antitrinitarno učenje u 16. stoljeću« (62-68) Ivan Zirdum piše o antitrinitarnom pokretu, nastanku, najznačajnijim predstavnicima pokreta i učenju antritrinitaraca u osporavanju istinskog Kristovog božanstva i tajne presvetoga Trojstva. Nevelika, ali poticajna studija naglašava da »cijela stvar« i danas zaslužuje pozornost.

Franjo Gruić u radu »Katekizam katoličke Crkve« (69-81) govori o »Katekizmu katoličke Crkve« koji je kao »izlaganje crkvene vjere za naše vrijeme« objavio Papa Ivan Pavao II. 1992. godine. Autor donosi povijesni pregled i obrađuje, napose, vrijeme i problematiku nakon Drugog vatikanskog sabora te piše o »Katekizmu katoličke Crkve« iz 1992. godine, njegovu nastanku i »novostima«. »Školski vjeronauk u Hrvatskoj nakon drugog svjetskog rata (1945. - 1952.)« (92-107), rad Marka Jerkovića obrađuje vjeronauk u novonastalim vremenima nakon drugog svjetskog rata (I. školski vjeronauk u svjetlu novih odnosa između katoličke crkve i Narodne Republike Hrvatske), govori o pastirskom pismu katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. rujna 1945. godine, ustavu FNRJ iz 1946. godine i vjerskom odgoju te protestu katoličkih biskupa protiv zabrane vjeronauka i ateizacije u školama. Autor posebno piše o Đakovačkoj biskupiji (II. školski vjeronauk u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji (1945. - 1952.), o ukidanju katoličkih organizacija, obnovi pastoralnog djelovanja, poslijeratnoj vjeronaučnoj praksi, problemima i perspektivama, snalaženju crkve u postupnom ukidanju školskog vjeronauka i aktivnostima odbora za katehizaciju i propovijedanje Đakovačkog pastoralnog instituta. I na kraju, o školskom vjeronauku u crkvenim prostorijama.

Andrija Šuljak u radu »Kult majke Božje u pastoralnom djelovanju biskupa Josipa Jurja Strossmayera« (108-121), govori o pastoralnom djelovanju Đakovačkog biskupa, danas gotovo nepoznatom u javnosti i historiografiji. Autor posebno obrađuje Strossmayerov odnos prema kultu majke Božje (u znaku Marije, Strossmayer i dogma bezgrešnog začeća bl. djevice Marije, Strossmayerova katedrala, Marijin spomenik, Marijine crkve u biskupiji, Marijanski tisak u biskupiji). Šuljak smatra »možda ne bi bilo pretjerano, uz druge počasne naslove koje je nosio, Strossmayeru dati i naslov Marijanski biskup«.

»Bogorodični likovi u Đakovačkoj katedrali« (122-130), naslov je rada Antuna Jarma. Autor sažeto, jasno i pristupačno i širem krugu korisnika donosi niz zanimljivih i važnih podataka i navoda korisnih i nezaobilaznih za poznavanje i razumijevanje ikonografije Đakovačke katedrale.

Zvonko Pažin i Nedjeljko Čutura u studiji »Alegorijsko tumačenje mise u nekim našim molitvenicima« (131-141) pišu o nastanku alegorijskih tumačenja

mise te posebno obrađuju i govore o alegorijskom tumačenju mise na primjeru nekih naših molitvenika.

Stjepan Sršan u radu »Popis Slavonskih župa i škola Pečuške biskupije godine 1766.« (142-158) objavljuje i komentira spis iz biskupijskog arhiva u Pečuhu (Conscriptio discrictus Sclavonicalis quinque - Ecclesiensis anni 1766.) koji daje osnovne podatke o župama i mjestima u istočnoj Hrvatskoj koje su do kraja 18. stoljeća bile pod Pečuškom biskupijom.

U Osijeku počesto raspravljana ili bar načinjana tema »Prijenos sjedišta Đakovačke i Srijemske biskupije iz Đakova u Osijek« (159-164) naslov je rada Marina Srakića. Autor se ne upušta u šire ocjene problema, donosi osnovna pitanja, podatke i odgovore važne za stvaranje što jasnije slike o problematici o kojoj govori.

Antun Jarm u radu »Đakovačka katedrala požar i obnova 1933 - 1937.« (165-181), govori o velikom požaru koji je 1933. godine zahvatio Đakovačku katedralu. Autor donosi kronologiju i opis događaja, opisuje štetu koja je tom prilikom nastala, govori o uzrocima požara kao i o obnovi do 1937. godine.

Slijedi razgovor »Vjeronauk ponovno u školi« (182-192) Pere Aračića sa sveučilišnim profesorom dr. Edgarom Josefom Korherrom, poznatim i iskazanim austrijskim katehetom (prijevod s njemačkog: Z. Pažin). I na kraju prikazi. Pero Aračić piše o knjizi Edgara Josefa Korherra »Beten Lehren - Beten Lernen. Grundkurs der Gebetspädagogik mit übungsvorschlägen«, Styria Verlag, Graz, 1991. (193-196), a Zvonko Pažin o knjizi Ruperta Bergera »Mali liturgijski leksikon«, Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 1993. U prijevodu A. Jarma (196-197).

Većina radova objavljenih u prvom broju Diacovensiae ima i sažetak na njemačkom i talijanskom. Bilo bi uputno da ubuduće svi radovi sadrže sažetak na nekom od stranih jezika, i da se poradi na ujednačavanju pisanja bilježaka u radovima, što naravno prvom broju đakovačkih teoloških priloga ne umanjuje vrijednost i zanimljivost.

Dr. Vladimir Geiger

FOTOMONOGRAFIJA STAROG ĐAKOVA

Društvo ljubitelja starina Đakovo, Đakovo, 1995., str. 64

Zaljubljenici u Đakovo, grad bogate kulturne baštine, osnovali su potkraj 1994. godine Društvo ljubitelja starina s ciljem njegovanja svih vrijednosti iz prošlosti grada i implicitnom nakanom bavljenja povijesnom antropologijom svoga zavičaja. U ambicioznom programu rada, između ostalog, istaknuta je potreba da se u što kraćem vremenskom roku prikupe fotografije i razglednice starog Đakova i na primjeren način prezentiraju širem krugu čitatelja.

Knjiga »Fotomonografija starog Đakova« na šezdesetak stranica donosi oko 90 fotografija (razglednica) grada u periodu od 1894. godine do pedesetih godina ovog stoljeća. Fotografije (razglednice) nisu poredane kronološki, ali ni na neki drugi konzistentan način. Krenulo se od središta grada, panorame gradskih trgova i onoga što se na njima nalazilo, da bi se sukcesivno od središta udaljavalo, onoliko koliko je to raspoloživi materijal dozvoljavao. Od ovakove sheme odustalo se na nekoliko središnjih stranica knjige gdje su uvrštene možda i najzanimljivije fotografije (razglednice) - i to u boji.

Fotografije se, naravno, mogu doživjeti na različite načine, ovisno o interesu i vizualnoj kulturi promatrača. Netko će ih doživjeti kao nostalgično prisjećanje na odveć brzo prohujala vremena, dok će ih drugi, sa stajališta struke, možda koristiti i kao vrijedan kulturno-povijesni izvor za široku lepezu djelatnosti, od svenazočne politike do urbanizma i njemu kompatibilnih disciplina. U svakom slučaju njihova dokumentarna relevantnost, što je i bio osnovni kriterij pri sakupljanju fotografija (razglednica), nije upitna. Da je kojim slučajem pronađeno više fotografija perifernih đakovačkih ulica, ova knjiga bila bi svakako kompletnija i zanimljivija širem krugu potencijalnih čitatelja. Što se u tomu nije u potpunosti uspjelo nisu odgovorni priređivači knjige već, prije svega, vrijeme u kojemu je dominirala portretna fotografija.

Da »Fotomonografija starog Đakova« ne bude tek slikovnica pobrinuli su se Željko Lekšić i potpisnik ovog teksta. Lekšić je ispod većine fotografija (razglednica) napisao instruktivne bilješke koje bi čitatelje, u najkraćim crtama, trebale izvjestiti o osnovnim podacima vezanim uz godinu izgradnje, namjenu i značaj onoga što fotografije (razglednice) predstavljaju. U članku »Fotografija kao medij vizualnog sagledavanja prošle stvarnosti« dolje potpisani je rekao nešto o razvoju fotografije kod nas i u svijetu, o njezinom značenju i sagledavanju prošle stvarnosti te ponešto i o razvoju toga medija u gradu Đakovu. Na istom mjestu dane su i osnovne informacije o nastanku i uporabi razglednica.

Mr. Borislav Bijelić

TOMO ŠALIĆ

VRBICA U ĐAKOVŠTINI 1330. - 1990.

Kulturno informativni centar »Privlačica«, Privlaka, 1990., str. 208

Knjiga predstavlja monografiju o Vrbici, selu u Đakovštini. Izašla je u počast 660. obljetnice sela i otvaranja nove školske zgrade. Autor je najprije obradio selo i župu Vrbica povijesno, pri tome zahvaćajući cijelo nekoć slavno imanje i grad Horvati. Posjed Vrbica prvi put se spominje 1330. godine. Autor je potom obradio sve segmente života ovog sela: život i običaje starosjedilaca, govor i usmenu književnost, »crkvenoreligioznu i duhovnu prošlost«. Naslovi poglavlja su: 1. Zemljopisni položaj, tlo, klima, 2. Srednjovjekovna prošlost Vrbice, 3. Sto i pedeset godina turske carevine, 4. Pod komorskom i županijskom upravom do 1848. godine, 5. Od 1848. do 1945. godine, 6. Život i običaji starosjedilaca u prvoj polovici XX. stoljeća, 7. Govor i usmena književnost, 8. Franjevački samostan i župa Vrbica, 9. Povijest školstva u Vrbici, 10. Vrbica od 1945. do 1990.

Na kraju knjige je opsežan prilog izvornih dokumenata. Autor je doista uspio u svojoj nakani »da od zaborava spasi što se spasiti može«.

Ovakav iscrpan rad o životu i običajima, s područja Đakovštine, do sada je napisan samo o nekoliko naselja. Objavljivanje knjige financirala je Mjesna zajednica Vrbica uz pomoć Skupštine općine Đakovo.

Željko Lekšić

MATE ŠIMUNDIĆ

ĐAKOVŠTINSKA TOPONIMIJA

Matica hrvatska - Ogranak Đakovo, Đakovo, 1995., str. 172

U bogatom programu 27. Đakovačkih vezova izašla je knjiga dr. Mate Šimundića, profesora na Pedagoškom fakultetu u Mariboru.

Knjiga Đakovštinska toponimija čekala je desetak godina da ugleda svjetlo dana jer je autor rukopis 1986. godine poslao tadašnjim vlastima kao poklon gradu za 750-ti rođendan. Nažalost, autoru je stigao negativan odgovor. Međutim, sve što je vrijedno mora ugledati svjetlo dana, tako se i ova knjiga, zahvaljujući đakovačkom ogranku Matice hrvatske, konačno našla među čitateljima diljem Hrvatske i inozemstva.

Knjiga se sastoji od tri dijela. U prvom dijelu rukopisa dr. Mate Šimundić obrađuje povijesnu toponimiju (horonimi, drimonimi, hidronimi, ekonimi) uzetu iz knjige Ive Mažurana »Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702. godine«. (Osijek, 1986.) Autor navodi da je popis u Đakovštini obavio Emerik Szadecki 1702. na novolatinskom jeziku. Proučavajući te prve podatke i isprave autor je nailazio na velike poteškoće, jer klasična latinica nema znakove za hrvatske glasove č, ć, dž, đ, lj, nj, š, ž. Razni pisari nisu ih dosljedno označavali, već su to činili ili udvojenim slovima mađarskog pravopisa cs, cz, sz, ili po vlastitoj volji, ispuštajući pojedine samoglasnike i suglasnike. Zbog tih nedostataka autor je morao uložiti veliki napor da bi pojedini podatak pročitao. Služeći se znanstvenim instrumentarijem najveći je dio toponima uspješno riješio, a za manji dio, one koji su ostali nepročitani, predlaže svoja tumačenja zasnovana na vrlo prihvatljivim argumentima.

Autor se u drugom dijelu temeljito pozabavio povijesnom toponimijom, tj. isčeznulim selima u Đakovštini, koja su zabilježena u djelima Josipa Bösendorfera »Crtice iz slavonske povijesti« i Ive Mažurana »Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702.«

U trećem dijelu opisana je sadašnja ekonimija. Autor je, polazeći od činjenice da su uglavnom u 18. stoljeću ustaljeni oblici naziva svih sela, iznio osnovne podatke o suvremenim selima u Đakovštini, a najviše se zadržao na ekonimu Đakovo, jer su različita mišljenja o podrijetlu naziva grada Đakova.

O nastanku ekonima Đakovo dr. Mate Šimundić u svojoj knjizi kaže: »Ime grada Đakova potječe od im. đak, koja je nastala od lat. diaconus. Ta je riječ u našemu jeziku stekla sva građanska prava i o tome ne bi trebalo govoriti. Riječ nije došla izravno od lat. diaconus, već se u ranijem stadiju našega jezika govorilo i pisalo dijak, zatim je ispao samoglasnik i, pa se dobio djak. Tek kada je suglasnički skup dj prešao u đ (a to je bilo u XVIII. stoljeću), nastao je današnji oblik«.

U sva tri dijela autor je postupio na jednak, zapravo jedino ispravan način; toponime je poredao abecednim redom. Uz svaki toponim naveden je izvorno zapisan podatak na latinskom jeziku, što je vrlo korisno, jer omogućuje kontrolu čitanja. Nakon toga slijede zemljopisna određenja te etimologije. Podrijetlu toponima i njihovoj srodnosti s drugim riječima posvećena je velika pozornost. Svugdje su priloženi srodni podaci koji su nastali iz istoga korijenskog morfema na cijelom području hrvatskoga jezika, a zatim, kada je bilo potrebito, i iz drugih slavenskih jezika, te romanskih, germanskih, grčkog, hebrejskog, turskog. Ovo je velika odlika hvalevrijednog znanstvenog rada.

Miro Šola, prof.

ĐAKOVŠTINA U DOMOVINSKOM RATU

Izvršno vijeće Skupštine općine Đakovo, Đakovo, 1993., str. 344

Knjiga »Đakovština u Domovinskom ratu« prvi je pokušaj da se, još u vrijeme trajanja rata, progovori o nekim njegovim dimenzijama na području Đakova i Đakovštine. Treba odmah istaknuti da priređivači i autori knjige nisu imali ambicija pisati historiografsko djelo, a i da su htjeli to ne bi bilo moguće, već dati korektnu kronologiju predratnih i ratnih događanja. O napetostima koje su prethodile oružanom sukobu pisao je Ivan Buljan (»Vrijeme demokratskih promjena«) i mr. Zvonko Bušić (»Napetost u đakovačkoj općini«). Instruktivan članak o izrastanju obrambenih snaga potpisali su Andrija Borčić i Mirko Drenjanac, dok je kronologiju rata od listopada 1991. do svibnja 1992. godine napisao Siniša Kraml. Potonji prilozi čine mi se posebice značajnim jer će, zasigurno, kroz neko vrijeme, moći funkcionirati i kao respektabilni povijesni izvori.

O Domu zdravlja koji je u najtežim trenucima rata na našem području bio pretvoren u ratnu bolnicu, o organizaciji bolnice i njenom neprocjenjivom značenju u vrijeme snažnih neprijateljskih djelovanja pisao je dr. Stjepan Rac, dok je skupina autora pokušala približiti ulogu humanitarnih organizacija. Pregled kulturnih događanja u gradu dali su prof. Petar Strgar i Zdravka Dean, a o ulozi sredstava javnog priopćavanja, čija je djelatnost došla do punog izražaja ponajviše u prvim, kaotičnim zbivanjima vezanim za osvajanje đakovačkih vojarni, pisao je Adam Rajzl.

Na kraju ovog kratkog prikaza knjige »Đakovština u Domovinskom ratu« potrebno je istaknuti da knjiga sadrži veliki broj dokumentarnih fotografija koje uvjerljivo, same za sebe, govore o duhu pučanstva Đakovštine, ratnim razaranjima i, nažalost, žrtvama rata.

Mr. Borislav Bijelić

ZVONKO BENAŠIĆ

SPOMENICA »TENE« KULTURNO UMJETNIČKOG DRUŠTVA PIK-a ĐAKOVO 1985. - 1995.,

Đakovo, 1995., str. 124

Prošlo je, sada već više od 10 godina, od osnutka »Tene« KUD-a PIK-a Đakovo. Za to vrijeme »Tena« je održala oko pet stotina javnih nastupa, od toga više desetaka u inozemstvu, te okupila gotovo tri stotine aktivnih članova koji su svojim radom pridonijeli kulturnom profiliranju Đakova, Slavonije, ali i Republike Hrvatske u cijelosti. Sve to bio je dovoljan razlog da se, jedan od osnivača Društva, mr. Zvonko Benašić, prihvati pisanja Spomenice »Tene« kako bi svim članovima Društva pružio zasluženu zadovoljštinu za uloženi rad, a budućim naraštajima ostavio svjedočanstvo o ljudima i vremenu u kojem su živjeli i stvarali. Sve što je u knjizi zapisano nije plod osobnih autorovih konstrukcija, već je zasnovano na pisanim materijalima kao što su: novinski izvještaji, bilteni, zapisnici s godišnjih skupština Društva, programatske aktivnosti i sl.

U dijelu knjige naslovljenom »Đakovo, kulturno središte«, autor daje kratak presjek kulturnih događanja u gradu unazad nekoliko stoljeća s tim da će, dakako, u žarištu njegova interesa biti aktivnosti posebice vezane uz ples i glazbu. Nakon toga, uvjetno rečeno uvodnog dijela knjige, Benašić će minuciozno nabrajati i komentirati veći dio onoga što je Društvo učinilo u svakoj pojedinoj godini, od 1985. kada je osnovano, do 1995. godine kada je proslavilo desetu obljetnicu djelovanja. Informacije koje su u tu svrhu prezentirane dane su konzistentno, na način da se poštovala unaprijed usvojena shema: uvjeti rada Društva, najznačajniji događaji, godišnje skupštine, rad svakog ansambla i popis javnih nastupa. Unutar naznačenog okvira čitatelj može pratiti razvoj Društva, angažman onih koji su činili svojevrsnu »logističku potporu« za neometan rad pojedinih grupa te imena izravnih sudionika. Knjiga sadrži i primjeren broj, ne baš tehnički besprijekornih fotografija, koje, unatoč toga, upotpunjuju Spomenicu i daju joj dodatnu, uvijek zanimljivu vizualnu dimenziju.

Mr. Borislav Bijelić

ĐAKOVO

»Dean« - Novinsko-izdavačko i nakladničko poduzeće s p.o. Đakovo i Gradsko poglavarstvo Đakovo, Đakovo, 1995.

Iza ovog neodređenog naslova krije se fotomonografija suvremenog Đakova i njegove okolice. Tekstualni dio knjige, dizajn i njezino uređenje potpisala je novinarka Zdravka Dean, dok su autori stotinjak fotografija, koje su našle svoje mjesto u monografiji Marko Perić, Marin Topić i Ante Zubović. Knjiga je izdana u turističko-promidžbene svrhe i, kao takva, mislim da svakako zadovoljava standarde te vrste literature. Luksuzno je opremljena, lijepa, dojmljiva - i pomalo sladunjava. Potonja tvrdnja odnosi se na veći dio tekstualnog dijela knjige u kojem je autorica iskazala neskrivene literarne pretenzije. Takav pristup, inače faktografski korektan, vjerojatno će naići na odobravanje najvećeg broja čitatelja ali, unatoč toga, mišljenja sam da ne bi bilo na odmet da je autorica reducirala uporabu pridjeva, a emocije, koliko je to moguće, držala pod kontrolom.

Sve ono što je u Đakovu doista vrijedno našlo je svoje mjesto na stranicama monografije. Kao dokaz života na sadašnjem prostoru grada, još za rimske vladavine, knjigu otvaraju dva, svakako najznačajnija eksponata Muzeja Đakovštine - dno plitice i freska iz ranokršćanskog groba. Slijede fotografije sakralnih objekata, panorame grada, sličice iz svakodnevnog života, park, sportsko-rekreacijski tereni u i oko Đakova, niz fotografija vezanih uz lipicance i najprominentniju kulturnu manifestaciju grada - »Đakovačke vezove«. Ovim nabrajanjem, iako površnim, želim upoznati čitatelja sa sadržajem knjige, dok će o vrijednosti fotografija svatko donijeti svoj sud, zavisno od stupnja osobne vizualne kulture. Na kraju, potrebno je istaknuti da su obrazloženja uz fotografije štura, a tiskana su, kao i ostali dio teksta, tojezično: na hrvatskom, njemačkom i engleskom jeziku.

Mr. Borislav Bijelić

MIRO ŠOLA i MIRKO ĆURIĆ

KOŠARKAŠKI KLUB »ĐAKOVO« 1974. - 1994.

KK Đakovo, Đakovo, 1995., str. 117

Dvadeset godina djelovanja sportskog kluba možda i nije veliki jubilej, ali kada se zna da je riječ o košarkaškom klubu koji je nastao inicijativom entuzijasta i istinskih pobornika toga sporta, a održao se, uz minimalne financijske dotacije, zahvaljujući njihovom zanosu i radnoj energiji sve do danas, kao i onome što je prethodilo njegovom osnivanju saznajemo iz intervjua koji su autori knjige napravili s ljudima čija su imena nedjeljiva od osnivanja i prvih godina djelovanja kluba. Takav pristup izradi monografije čini se opravdanim, čak što više, i nužnim, s obzirom da o pojedinim događajima nije sačuvan pismeni trag, ali, dakako, ima i svojih loših strana. Ponajprije u subjektivnim, ničim argumentiranim viđenjima ljudi i događaja vezanih uz rad tog sportskog kolektiva. Unatoč toga, držim taj, prvi dio knjige, možda i najzanimljivijim.

Prikaz aktivnosti kluba od 1974. do 1994. godine napravljen je tako da su autori istaknuli glavne odrednice djelovanja kluba u svakoj godini, postignute rezultate, osvojeno mjesto na kraju sezone, popis igrača i broj koševa koje su postigli. Da bi to mogli valjano napraviti autori su se služili zapisnicima utakmica, sjednica kluba, biltenima Košarkaškog saveza Slavonije i Baranje i Košarkaškog saveza Hrvatske, novinskim izvještajima... Kako su i sami istaknuli u predgovoru knjige, iscrpnost danih informacija ovisila je o broju sačuvanih materijala. Upravo stoga raniji period djelovanja kluba nije mogao biti obrađen na isti način kao nekoliko zadnjih sezona kada su, uostalom, postignuti i najznačajniji sportski rezultati. Na zadnjim stranicama knjige dane su kratke biografije svih dosadašnjih predsjednika i trenera kluba, te popis svih igrača koji su nastupali za KK »Đakovo«.

Knjiga »Košarkaški klub Đakovo 1974. - 1994.« bila bi svakako bolja i dojmljivija da brojne fotografije nisu ispod standarda potrebnih za javno publiciranje.

Mr. Borislav Bijelić

DIACOVENSIA - TEOLOŠKI PRILOZI

Teologija u Đakovu, god. III., br. 1, Đakovo, 1995., str. 413

Treći broj Diacovensiae ne donosi nam, kako bi se moglo očekivati, teološke priloge, već je u potpunosti posvećen temama vezanim uz višestoljetnu povijest Đakova. Naime, 1989. godine proslavljena je 750. obljetnica prvog spomena grada pa je, u nizu manifestacija koje su obilježile taj jubilej, održan i znanstveni skup pod nazivom »Đakovo 750 godina«. Članci koji su predstavljeni u ovom broju Diacovensiae zapravo su usustavljena izlaganja sudionika skupa u kojima su, s različitih stajališta, rasvjetljeni pojedini segmenti crkvenog, kulturnog, društvenog i gospodarskog života Grada. Iako je u ovom broju objavljen samo dio izlaganja, smatram da su dostatna da časopis možemo proglasiti jednom od najboljih publikacija, ako ne i najbolju, koja svima onima koji su spremni uložiti stanoviti intelektualni napor, omogućava dobar i relativno cjelovit uvid u povijest Đakova.

Članci su podijeljeni u pet skupina. Prva nosi naslov »Đakovo i Đakovština«, a u nju su uvršteni članci Jasne Šimić: Prapovijest Đakovštine, Stjepana Sršana: Pisani izvori za povijest Đakova, Josipa Barbarića: Arhivska građa za povijest Đakova, Đakovštine i Đakovačke biskupije (do godine 1848.), Agneze Szabo: Đakovo i središnje institucije Hrvatske u Zagrebu u 19. stoljeću, Božice Valenčić i Tone Papića: Župna crkva Svih svetih u Đakovu - građevinski razvoj objekta i Đuke Marića: O crkveno-glazbenom životu Đakova.

Druga skupina obuhvaća članke koji problematiziraju određena stajališta Đakovačke i Bosansko-srijemske biskupije. U tu skupinu uvršteni su radovi Ive Mažurana: Đakovo i Bosansko-srijemska biskupija od 1239. do 1536., Ante Sekulića: Pregled povijesti drevne Srijemske biskupije do dolaska Turaka, Geze Varga: Biskup Ponsa-Anonymus, pisac djela »Gesta Hungarorum«? i Marka Jerkovića: Katekizmi đakovačkih biskupa od Nikole Ogranića do Stjepana Bäuerleina.

Treći dio časopisa posvećen je biskupu J. J. Strossmayeru. Ivo Perić piše o »Suradnji J. J. Strossmayera sa istaknutim suvremenicima iz Dalmacije«, Marko Karamatić o »Biskupu Strossmayeru i školovanju bosanskih franjevaca u Đakovu (1853.-1876.)«, Mladen Obad-Šćitaroci i Bojana Bojanić o »Perivoju uz biskupski dvor u Đakovu«, a Igor Karaman o »Ulozi i značaju biskupskog imanja u Đakovu u sklopu slavonskog kasnofeudalnog/kapitalističkog veleposjeda (XVIII. -XX.)«.

Sljedeća skupina tekstova naslovljena je - »Stolni kaptol i katedrala«. U tu skupinu uvršteni su radovi Marina Srakića: Stolni kaptol bosanski ili Đakovački i srijemski u Đakovu, Ante Gulina: Srednjovjekovni bosanski ili đakovački kaptol i njegov pečat, Marije Mirković: Ikonološka analiza zidnih slika u đakovačkoj katedrali sv. Petra, i Nele Tarbuk: Skulpture đakovačke katedrale.

U zadnjoj, petoj tematskoj grupi (Redovnici u Biskupiji đakovačkoj i srijemskoj) pisali su Ljelja Dobronić: Kulturno-povijesni značaj pojave redova na tlu istočne Slavonije, Emanuel Hoško: Viševjekovno djelovanje franjevaca u Đakovu (1347-1806.), Kasilda Vidović: Odgojno-prosvjetno i karitativno djelovanje u dijecezanskoj knjižnici i franjevačkim knjižnicama na području Đakovačke biskupije.

Mr. Borislav Bijelić

STEFAN SEHL (Red.)

HEIMATBUCH DRENJE-SLATINIK-MANDITSCHEVAC-PRIDVORJE, UNVERGESSENE HEIMAT DONAUSCHWABEN. GROßEMEINDE DRENJE SLATINIK-MANDISCHEVAC-PRIDVORJE IN SLAWONIEN, HRSG. HEIMATORTSGEMEINSCHAFT DER GROßEMEINDE DRENJE, VERLAG HARWLIK,

Reutlingen, 1994., str. 423, ilustr.

Stotine tisuća Nijemaca, Folksdojčera ili, kako sami sebe najradije nazivaju Podunavskih Švaba, koji su potkraj ili nakon Drugog svjetskog rata napustili jugoistočnu Europu, na razne su načine vezani za svoju postojbinu. Zarana su u Njemačkoj, Austriji i drugim zemljama poratne podunavskošvapske dijaspore (USA, Kanada, Argentina, Brazil, Australija...) stvorili udruženja koja njeguju njihovu specifičnu kulturu, koja je zbog preplitanja s jugoistočnoeuropskom i slavenskom kulturom ponešto drugačija od one koja se razvila u matičnim zemljama. Običaj je da se organiziraju pučke i crkvene svečanosti, kakve su i prije pola stoljeća na jugoistoku Europe okupljale njemačku etničku zajednicu. Mnogi od njih redovito posjećuju svoja zavičajna mjesta, svoje konfiscirane kuće, groblja, crkve i druge spomenike svojih predaka.

Udruženja iseljenih Podunavskih Švaba, od poratnih godina do naših dana, objavljuju svake godine na desetine knjiga o starom zavičaju. Danas praktički nema naselja u kojemu su nekada živjeli Nijemci, kojemu nije posvećena posebna monografija, niti važnijeg događaja u povijesti Podunavskih Švaba, koji nije barem publicistički obrađen.

I za Đakovštinu, gdje su Nijemci sve do pred kraj Drugog svjetskog rata živjeli u većem broju (preko 20 posto stanovništva) postoji nekoliko knjiga. Kao posljednja u nizu do sada je knjiga: Zbornik o Drenju.

U izdanju tzv. Domovinske mjesne zajednice (Heimatortsgemeinschaft) iseljenih Nijemaca iz Drenja i okolnih manjih sela, objavljena je u Reutlingenu

kraj Stuttgarta monografija (tzv. Zavičajna knjiga) o Drenju, Drenjskom Slatiniku, Mandićevcu i Pridvorju. Urednik knjige (zbornika) je Stefan Sehl, predsjedavajući Domovinske mjesne zajednice Drenje-Slatinik-Mandićevac-Pridvorje. Autori većine priloga i napisa u zborniku su Stefan Sehl, Andreas Keinrad, Anna Matuschek (čs. Roberta), Leni Urlich, Marija Limburger, svi podrijetlom iz Drenja i okolice, kao i mnogi drugi.

Uz kratki povijesno-kulturni pregled naselja (sela) koja autori obrađuju, nalazimo niz pjesama, priča i anegdota iz zajedničkog života i prošlosti u Drenju, Slatiniku, Mandićevcu i Pridvorju. U knjizi ima dosta nezaobilaznih i važnih podataka o naseljavanju Nijemaca, o životu Nijemaca u navedenim selima i općenito u tom kraju. Knjiga donosi mnoštvo zanimljivih podataka o različitim ustanovama (škola, čitaonica...) i društvima (športska, lovačka, vatrogasna, pjevačka...) od važnosti za život i razvoj tih naselja i Đakovštine u cijelosti. Dosta prostora je posvećeno različitim običajima. Opisana je vrlo slikovito svakodnevica u Drenju i okolnim selima, život i suživot Nijemaca, Hrvata i drugih etničkih zajednica u prošlosti. Uglavnom na osnovu sjećanja obrađeno je razdoblje Drugog svjetskog rata, te iseljavanje Nijemaca iz Drenja, Slatinika, Mandićevca i Pridvorja u Austriju, odnosno u Njemačku. Napose su zanimljive stare fotografije, faksimili dokumenata, karte, planovi i oni dijelovi knjige koji se odnose na demografiju, lingvistiku i folkloristiku.

I ova Zavičajna knjiga, posvećena je ponajprije uspomenama na stari zavičaj, a ne povijesnom istraživanju. Autori progovaraju (što je mišljenja smo i od posebne zanimljivosti potencijalnom korisniku) iz jednog drugačijeg »njemačkog realiteta«. Drenje, Slatinik, Mandićevac i Pridvorje, prikazani su kako se ta sela održavaju u sjećanjima prijašnjih stanovnika Nijemaca. Osnovno raspoloženje je nostalgija za izgubljenim zavičajem.

Podaci koji su doneseni u Zavičajnoj knjizi Drenja nisu kronološki potpuni ni preiscrpni, no vrlo su dragocjeni i nezaobilazni želimo li stvoriti što točniju sliku o povijesti navedenih sela. Iako i Zavičajna knjiga Drenje, kao i većina sličnih izdanja, ostaje uglavnom u okviru njemačke etničke zajednice, možemo je smatrati važnim prilogom ne samo za povijest naselja koja obrađuje, nego i povijest Slavonije u cjelini.

Dr. Vladimir Geiger

VLADIMIR GEIGER i IVAN JURKOVIĆ

PISMA IZ KRNDIJE

NJEMAČKA NARODNOSNA ZAJEDNICA, Zagreb, 1994., str. 151

Zbog neimanja građanske hrabrosti istraživača, njihove ideološke isključivosti, poljuljanog znanstvenog digniteta, ali, vjerojatno, i niza drugih »razloga«, hrvatska historiografija imala je tijekom zadnjih pedesetak godina ozbiljne propuste. Ti propusti, po mom sudu, nisu se toliko očitovali u netočnim kvalifikacijama pojedinih događaja i njihovih protagonista, koliko u prešućivanju svega onoga što je moglo narušiti medijski idealiziranu sliku o vladajućoj partiji i društvu osmišljenom u njenim ideološkim radionicama. Sudbina Nijemaca za, i poslije Drugog svjetskog rata, jedna je od tema koje su historičari, ali i svi oni koje je ta problematika po logici profesije morala zanimati, sustavno zaobilazili. Istina, povijesne građe o sudbini gotovo pola milijuna Nijemaca nema puno, a sve doskora nije bila niti dostupna, što, dakako, nikako nije alibi za iskazanu ljudsku i intelektualnu inertnost. Da se i u takvim, izrazito nepovoljnim okolnostima moglo, može i mora raditi na otkrivanju povijesne istine, dokaz je knjiga Vladimira Geigera i Ivana Jurkovića »Pisma iz Krndije«.

Ta knjiga, doduše, samo je jedna u nizu publikacija ovih autora (posebice Geigera, koji se već jedno desetljeće sustavno bavi proučavanjem povijesti Nijemaca na svim područjima) s kojom se pokušava dokumentirano pojasniti položaj Nijemaca nakon završetka Drugog svjetskog rata. Knjigom »Što se dogodilo s Folksdojčerima?« autori su obradili problematiku na makroplanu, minuciozno i korektno, uvažavajući dostupne izvore različitih provenijencija. »Pisma iz Krndije«, koja je zapravo zbirka dokumenata, istom problemu prsitupa kroz osobno iskustvo jedne obitelji, ili, još točnije, jedne osobe. Riječ je o Mariji Miri Knöbl koja je, zajedno s ocem, samo zbog toga što je bila kćer Nijemca, a on, samo zbog toga što je pripadao narodu kojem se, zbog specifičnih povijesno-socijalnih razloga, uspjela nametnuti skupina umobolnih ljudi na čelu s frustriranim kaplarom Adolfom Hitlerom, bila deportirana u Krndiju, jedan od sabirnih logora osnovanih neposredno nakon završetka svjetskog rata. Mira je između kolovoza 1945. i travnja 1946. godine napisala nekoliko desetaka pisama koja su priređivači knjige uspjeli pronaći i prezentirati ih čitateljima kao potresno štivo o ljudskim sudbinama u jednom suludom postratnom vremenu. Prema mišljenu Gorana Beusa Richembergha ta pisma »nedvojbeno su jedno od najpotresnijih svjedočanstava o etnocidu provedenome nad Folksdojčerima neposredno nakon drugog svjetskog rata na području tadašnje Jugoslavije. Za razliku od dokumenata, službenih bilješki i znanstveno elaboriranih podataka, koji

uglavnom govore jezikom brojeva i čine strukturu statistike smrti i patnje ova nas prijepiska vodi daleko dublje, u samu srž problema, u stradanja običnog, malog čovjeka koji, uz sve napore, nije mogao dokučiti stvarne razloge svoje patnje i gubitak ne samo ljudskoga dostojanstva nego i života kao vrijednosti sviju vrijednosti. A tu plastiku života, tkanje od finih niti emocija, ne uspijevaju rekonstruirati nadošla, omeđena očajem i obasjana iluzijom nade«.

Osim pisama knjiga sadrži i dva manja poglavlja (Logor kao sudbina i Logor Krndija) u kojima su autori dali relevantne upute za poimanje šireg konteksta kolektivne tragedije Nijemaca u spomenutom razdoblju i nekoliko priloga među kojima treba izdvojiti Kušanov i Schmitov treatment za igrani film »Dnevnik Fride Reichel«.

Mr. Borislav Bijelić

CROATIA BANKA

d.d. Zagreb, Kvaternikov trg 9

podružnica Đakovo

MODERNA BANKA
ZA MODERNU HRVATSKU!

ambijent

TRGOVAČKO PODUZEĆE D.O.O.
31400 ĐAKOVO - M.GUPCA 35
TEL/FAX.385 031 812 338

PRODAVAONICA NAMJEŠTAJA
TEL. 385 031 814 091, 813 756
C R O A T I A

PAN
PAPIRNA INDUSTRIJA

PAN BORINCI
PAN TRGOPROMET
PAN
Tvornica kartona i kartonske ambalaže
PAN
PAPIRNA INDUSTRIJA

★★
PANSION

ĐAKOVAČKI VEZOVI

vl. S. POLJIČAK
31400 Đakovo - A. Starčevića 40
tel/fax: 031/813-217